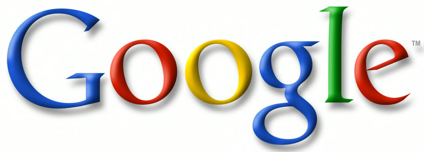

J. H. HORA SICCAMA.

SCHETS

VAN DE

DIPLOMATIEKE BETREKKINGEN

TUSSCHEN

NEDERLAND EN BRANDENBURG.

1596–1678.

SCHETS

VAN DE

DIPLOMATIEKE BETREKKINGEN

TUSSCHEN

NEDERLAND EN BRANDENBURG.

1596—1678.

SCHETS

VAN DE

DIPLOMATIEKE BETREKKINGEN

TUSSCHEN

NEDERLAND EN BRANDENBURG.

1596–1678.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN HET ROMEINSCH EN HEDENDAAGSCH RECHT

AAN

DE HOOGESCHOOL TE UTRECHT,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

DR. W. KOSTER,
gewoon Hoogleeraar in de Geneeskunde,

MET TOESTEMMING VAN DEN ACADEMISCHEN SENAAT EN
VOLGENS BESLUIT DER RECHTSGELEERDE FACULTEIT

DOOR

JACOB HENDRIK HORA SICCAMA,
GEBOREN TE UTRECHT,

TE VERDEDIGEN

OP VRIJDAG DEN 20sten DECEMBER 1867, DES NAMIDDAGS TEN 2 URE.

UTRECHT. KEMINK EN ZOON. 1867.

AAN MIJNE OUDERS.

INHOUD.

INLEIDING.

Velen zal wellicht de keuze van het onderwerp dezer dissertatie bevreemden — een geschiedenis van de betrekkingen tusschen Nederland en Pruisen, zal men zeggen, zou toch van vrij wat meer belang zijn dan een voorstelling van hetgeen eeuwen geleden heeft plaats gegrepen tusschen een Republiek en een Keurvorstendom, die beide zoo zeer van gedaante zijn veranderd; ik kan mij dan ook niet anders omtrent die keuze verantwoorden dan door mijzelf eenigszins te beschuldigen: *qui trop embrasse, mal étreint* —: de historische inleiding op hetgeen aanvankelijk mijn plan was, is onder de bewerking van lieverlede het proefstuk-zelf geworden. Verschillende omstandigheden, in de eerste plaats de rijkdom der stof, hebben daartoe medegewerkt. Maar, had ik mijn eerste denkbeeld mogen volbrengen, ik zou nog grooter toegeeflijkheid noodig gehad hebben, dan ik nu reeds voor mijn werk moet inroepen. Intusschen moet een geschiedkundig overzicht in breede trekken zooveel mogelijk weergeven, wat ik van de geheele geschiedenis onzer verhouding tot Pruisen had wenschen te maken.

*

Men noemt de Geschiedenis, en terecht, de leermeesteres der Staatskunst; slechts door hare beoefening vindt men den sleutel tot het meerendeel der hedendaagsche toestanden. Niets is meer waar, en toch geloof ik niet, dat men in de volgende bladzijden veel vinden zal van bizonder gewicht voor de kennis van onze tegenwoordige betrekkingen tot het koningrijk Pruisen. Natuurlijk ligt de oorzaak van deze afwijking van dēn historischen regel grootendeels in de aanmerkelijke veranderingen die, nog daargelaten de gebeurtenissen van den zomer van 1866, door verloop van tijd in de verhouding tusschen beide staten zijn teweeg gebracht; maar voor een goed deel is ook die anomalie het noodwendig gevolg van den aard der vroegere diplomatische betrekkingen tusschen Nederland en Brandenburg. Want, wie bij de uiteenzetting daarvan een ontvouwing verwacht van een streng doorgezette staatkunde, of van een stelselmatige politiek tegen gemeenschappelijke vijanden, zal zich bij het lezen der volgende bladzijden stellig teleurgesteld vinden: geen doorloopende leiddraad in den doolhof der gebeurtenissen, zelfs niet in de donkerste dagen der vervolging, zal daarin te vinden zijn: de *noodzakelijkheid* is de eenige band die beide van tijd tot tijd aan elkander verbindt, maar zoodra wijkt niet die dwang, of, hoewel doorgaans hetzelfde doel beoogend, kiest elk weer zijn eigen weg om het te bereiken. Dit is het karakter der betrekking sedert den vroegsten tijd; het geschil omtrent de erfopvolging in Cleve en Gulik brengt het eerst den keurvorst van Brandenburg in aanraking met de regeering der Vereenigde Provinciën, maar nauwelijks hebben Maurits en Oldenbarnevelt hem aan het bezit dier landen geholpen of de band wordt weer losser: evenwel, geheel afgebroken wordt de betrekking niet: de schulden

door den Keurvorst hier te lande aangegaan, de bezetting van zijn vestingen in Cleefsland door staatsche troepen eerst als maatregel van veiligheid tegen de Spanjaarden, daarna als pand voor die schulden, dienen om bij Brandenburg de herinnering aan de bewezen diensten levendig te houden; de Keurvorst van zijn kant — behalve dat die materieele aanmaning tot dankbaarheid hem zwaar valt — acht zich daardoor gecompromitteerd bij den Keizer, zoodat hij niet ôphoudt met klagen en jammeren over de hardvochtigheid der Staten.

De eenige staatkundige handeling van gewicht gedurende dit tijdperk, is een gemeenschappelijke bemiddeling in den oorlog tusschen Zweden en Polen, waartoe Brandenburg echter niet gedreven wordt door belangstelling in de protestantsche zaak — daarvoor joeg Wallensteins leger in Mecklemburg den Keurvorst te veel angst aan — maar door de verlegenheid waarin hij gebracht is door den strijd tusschen zijn leenheer en zijn zwager over het hertogdom Pruisen, zoodat hij voorzien kan, dat hoe de oorlog ook moge uitvallen, het altijd aan hem zal zijn *de payer les pots cassés*.

Op Georg Wilhelm volgt in 1640 Friedrich Wilhelm, de *groote Keurvorst*, de grondlegger der pruisische monarchie; gedurende wiens bijna vijftigjarig bestuur, de betrekking met Nederland de meest verschillende lotwisselingen ondervindt. Vooreerst ontneemt hem Zweden, de bondgenoot van wien zijn vader ook zoo veel te lijden had gehad — altijd om bestwil — de provincie Pommeren, en dreigt, indien hij zich daarover durft beklagen, hem nooit in het bezit daarvan te herstellen: tegen die rechtsschennis zoekt hij ondersteuning bij de Staten, maar te vergeefs, zij blijven op de hand van Zweden, om Denemarken in toom te hou-

den, dat hun handelsbelang bedreigt; de spanning tusschen Brandenburg en Zweden neemt gedurig toe, een huwelijk tusschen den Keurvorst en de jonge koningin Christine wordt opgegeven; en Friedrich Wilhelm, om Nederland toch te winnen, sluit een veel minder glansrijke echtverbintenis met de dochter van den Stadhouder — maar te vergeefs: de Staten maken niet eens ernstig werk van zijn verzoek, en bij den westfaalschen vrede blijft Pommeren in handen der Zweden.

Ook daarna verschaft de aanverwantschap met het Huis van Oranje den Keurvorst geen voordeel. Vijf jaar na zijn huwelijk — terwijl Holland intusschen altijd een bondgenootschap met Brandenburg heeft weten tegen te houden — sterft Willem II, en het meerendeel der Gewesten verkiest een stadhouderloos bestuur.

Nu zijn de aanleidingen tot botsing ontelbaar: door zijn voogdij over Willem III, door de verwachting die de oppositie tegen de Witt, luide genoeg van zijn ondersteuning te kennen gaf, door zijn uitzicht eenmaal als gesubstitueerd erfgenaam van Frederik Hendrik op te treden, ontstaat een verwijdering, die, als de toestand van Europa het slechts gedoogd had, lichtelijk tot openlijke vijandschap zou zijn overgeslagen: slechts noode strijden beide Staten nevens elkander in dezelfde gelederen. Maar, meer nog misschien dan de persoonlijke afkeer, droeg beider uiteenloopende politieke richting schuld aan deze verwijdering: de vrije republikeinsche regeeringsvorm der Vereenigde Provinciën, verdroeg zich slecht met het *absolute* gezag van den Keurvorst; Nederland had door zijn handelspolitiek, door uitbreiding van gebied in andere werelddeelen, den schielijk veroverden rang in Europa te bevestigen; Brandenburg daarentegen zocht door een langsaam doch zeker werkende veroveringspolitiek een overwegende stelling in het duitsche rijk te verkrijgen.

Nederland behoefde een vaste en vrijzinnige staatkunde, het houden van een middenweg tusschen de bezwaren en de eischen van Frankrijk en Engeland, zonder ooit aan een van beiden te veel toe te geven; Brandenburg een buigzame en behendige diplomatie, steeds zoekend aan welken kant het meeste voordeel te behalen zou zijn, en daartoe gedurig van richting veranderend; dit blijkt gedurende den oorlog tusschen Zweden en Polen (1655—1660) en niet minder gedurende dien van de Republiek met Frankrijk (1672—1678): eerst verwerpt Friedrich Wilhelm alle mogelijke aanbiedingen van Lodewijk XIV, en belooft de Republiek bij te staan; maar al dadelijk vervult hij zijn beloften slechts ten deele, en reeds het jaar daarna zoekt hij *une querelle d'Allemand* over de subsidiën en sluit vrede met Frankrijk (1673); weer een jaar later, verbindt hij zich ten tweeden male met de Republiek en verbreekt zijn verdrag met Frankrijk, doch Zweden valt hem in den rug, en nu vangt met den slag van Fehrbellin de roemrijke oorlog aan, die voor de toekomst van Brandenburg besliste. Maar, terwijl het zweedsche leger voet voor voet uit Pommeren wordt teruggedreven, begint de Republiek, uitgeput door den hardnekkigen strijd, te luisteren naar de vredesvoorslagen van Frankrijk: te vergeefs dwarsboomt Friedrich Wilhelm den algemeenen wensch van Europa: hij vermag den vrede van Nijmegen niet te voorkomen; overmoedig geworden door de zegepraal over Zweden, dringt zijn leger hem den strijd met Frankrijk te wagen, maar hij blijkt reeds dadelijk tegen zulk een vijand niet opgewassen: met teruggave van Pommeren aan Zweden verkrijgt hij den vrede van Lodewijk XIV (te Saint-Germain 1679).

Dezen roemloozen afloop wijt de Keurvorst echter niet aan zijn eigen onvoorzichtigheid maar alleen aan hetgeen hij

afval en ontrouw van Nederland noemt, en mitsdien verloopen eenige jaren voordat de vroegere betrekking hersteld wordt; maar het gelukt toch den prins van Oranje het vertrouwen van den Keurvorst te herwinnen, en weldra begint tusschen beide vorsten een onderhandeling die beslissend was voor het lot van Europa: de vervolgingen der Hugenoten in Frankrijk, de herroeping van het edict van Nantes, in Engeland de houding der Stuarts, vereischen meer en meer de samenwerking van geheel het protestantsch Europa; aan Friedrich Wilhelm doet Willem III het eerst opening van zijn voornemen naar Engeland over te steken: onafgebroken wordt, sedert 1685 die onderneming tusschen Berlijn en den Haag overlegd. Maar de grijze Keurvorst beleeft de tenuitvoerlegging niet; met de gedachte daaraan op de lippen, geeft hij den geest, 9 mei 1688.

Gelukkig evenwel handhaaft Frederik III de politiek zijns vaders. Vol bewondering voor de plannen van Willem III, neemt hij in diens afwezigheid de bescherming der Republiek op zich, en blijft tot aan den vrede van Rijswijk de eerste in de rij der bondgenooten van den Koning-Stadhouder. Na 1697 ontstaat weer een nieuwe verhouding: de erkenning van Willem van Oranje als koning van Groot-Brittannië, de verheffing van keurvorst August van Saksen tot koning van Polen, prikkelen de verbeelding van Frederik III, en met behendigheid maakt hij van de tijdsomstandigheden gebruik om zijn lievelingsdenkbeeld — de verwerving van den koningstitel — te verwezenlijken. De erfopvolging van Spanje houdt op dat tijdstip alle kabinetten bezig. Frankrijk en de Keizer maken beide zich gereed hun eventuele aanspraken te doen gelden. Europa wordt bedreigd met een hardnekkigen oorlog, die slechts tot verstoring van het politiek evenwicht kan leiden; hetzij de

Habsburgen, dan wel de Bourbons zich verrijken met die erfenis — Spanje, Amerika, Milaan, Napels, Sicilië en de vlaamsche Nederlanden — in allen gevalle dreigt daardoor een macht te ontstaan, die alleen tegen geheel het overig Europa zou kunnen opwegen. Om dit te voorkomen zoekt Willem III, sedert 1698 Frankrijk te verbinden tot een verdeeling der spaansche monarchie; Lodewijk XIV laat zich daartoe vinden, maar te Weenen waar men buitendien reeds gekrenkt was over het doorzetten van den rijswijkschen vrede, verwekt dit voornemen de hoogste verbolgenheid: nimmer zou de Keizer zulk een verkorting van zijn recht gedoogen — en zijn toerustingen bewezen dat hij van zins was het met kracht van wapenen te doen gelden. In die omstandigheden kon hij het aanbod van Brandenburg niet verwerpen, dat hem, tegen verleening van den koninklijken titel van Pruisen, een alliantie tegen Frankrijk voorsloeg; en toen, omstreeks dienzelfden tijd de koning van Spanje stierf, en Lodewijk XIV, op grond van diens testament zijn tractaat met Willem III verbrak en de onverdeelde erfenis voor zijn kleinzoon aanvaardde, was de Coalitie van 1689 spoedig hernieuwd: Engeland en de Republiek waren de eersten die den nieuwen koning van Pruisen erkenden. De geringe moeite waarmede deze rang-verhooging verkregen en bevestigd was, deed zeker niet vermoeden van welk gewicht die in de toekomst zou blijken. Niettegenstaande de menigvuldige partijwisselingen had men te Berlijn zich toch doorgaans aan de zijde van den Keizer gehouden; de keurvorsten van Brandenburg beriepen zich steeds met welgevallen op hun getrouwheid jegens het Hoofd van het Rijk; maar voor de koningen van Pruisen was een geheel andere richting aangewezen: nu die nieuwe titel hun een prerogatief verleende boven de overige leden van het keurvorstelijk college, werd een minder volg-

zaam gedrag geboden. Er verliep nog wel een lange reeks van jaren eer deze veranderde politiek duidelijk aan het licht kwam, maar bekwame staatslieden hadden zich toch, van het begin af, te Weenen tegen de verheffing van Frederik III verzet, omdat zij het onvermijdelijk antagonisme voorzagen dat daarmede tusschen Oostenrijk en Pruisen geschapen stond te worden. Zoolang de spaansche successie-oorlog duurde, was Pruisen door zijn tractaten tot ondersteuning van den Keizer verbonden, maar die verplichting werd gedurig met minder bereidwilligheid vervuld. Slechts noode bleef koning Frederik zijn troepen naar Vlaanderen en noord-Italie zenden; telken jare was Marlborough genoodzaakt de voortzetting dier ondersteuning aan het Hof van Berlijn te gaan afbedelen en die bemoeiing van den engelschen gunsteling werd nog te meer vereischt, daar er tusschen Pruisen en de staten der Vereenigde Provinciën sedert den dood van Willem III een ernstig geschil was ontstaan. Uit kracht van het testament van Frederik Hendrik was koning Frederik als erfgenaam van het Huis van Oranje-Nassau opgetreden, terwijl de friesche tak Nassau-Dietz zich op het testament van Willem III beriep, waarbij Joan Willem Friso tot erfgenaam was aangesteld: en daar de Staten naar het gevoelen van den koning van Pruisen zich niet onpartijdig genoeg betoonden, nam de twist gedurig in hevigheid toe, en was, lange jaren na den vrede van Utrecht nog niet afgedaan. Bij die gelegenheid was Pruisen ook door Frankrijk erkend, en had derhalve een onbetwiste plaats genomen in de rij der europeesche mogendheden; de langdurige vrede, die zoo verderfelijk bleek voor de Republiek, diende Pruisen om zich in zijn aanzien te bevestigen: aan het eind van dat tijdperk bezit het door de zorg van Friedrich Wilhelm I een geregeld inwendig

bestuur en een geoefend leger, waarmede zijn zoon Frederik de Groote, tot verbazing van Europa, tegen Maria Theresia optreedt; de oostenrijksche successie-oorlog vertoont het eerst het natuurlijk standpunt van Pruisen, in verbinding met Frankrijk tegen Oostenrijk. Met het langgewenscht bezit van Silezië verrijkt, treedt Frederik uit den strijd.

Voor Nederland was, men weet het, de uitslag van dien oorlog geheel verschillend: het inwendig verval der Republiek, kwam plotseling aan het licht en was de onmiddellijke oorzaak dat het Stadhouderschap hersteld werd, evenwel niet ten gunste van de afstammelingen der Keurvorstin Louise, maar van de friesche Nassaus. Daarop volgt weer een lang tijdperk van rust, waarin de verzwakking der Republiek toeneemt: reeds gedurende het bewind der Prinses-Gouvernante vertoont zich de kiem der partijschappen, wier tweedracht mettertijd den ondergang der Republiek moet teweeg brengen; onder het regentschap van den hertog van Brunswijk (1759—1766) neemt dat kwaad toe, zoodat onder het bewind van prins Willem V de inwendige verdeeldheid niet meer te herstellen is; beide partijen wegen tegen elkander op: ieder zoekt zich dus door betrekkingen buitenslands, het overwicht te verschaffen, dat het door eigen kracht niet verwerven kan: de stadhouderlijke partij steunt op Engeland, en de patriotten op Frankrijk; er is dus inderdaad niets gewonnen, want die beide mogendheden houden elkander in bedwang: alles komt aan op de houding van den koning van Pruisen, en deze wordt weer beslist door een gebeurtenis die de geheele politiek van de tweede helft der achttiende eeuw tot 1792 toe beheerscht, de fransch-oostenrijksche alliantie van 1756. Dit tractaat dat het geheele statenstelsel van Europa omvergeworpen had, noodzaakt Pruisen zich aan Engeland, den vroege-

ren bondgenoot van Oostenrijk te sluiten, en deze nieuwe verbintenissen blijven na den vrede van Hubertsburg in stand. Ten opzichte van de Republiek is het gevolg daarvan dat Pruisen gebonden is: het wil zich niet met Engeland ten voordeele van den Stadhouder doen gelden, maar kan ook niet — zoo als het anders zonder twijfel gedaan zou hebben — met Frankrijk de anti-stadhouderlijke partij ondersteunen.

Te vergeefs beproeft Willem V door zijn huwelijk met een prinses van Pruisen, de belangen van dat Huis aan die van het zijne te verbinden. Frederik de Groote blijft bij zijn onthouding, hoewel naarmate de scheuring in de Republiek toeneemt, de vertoogen van wege den Stadhouder steeds dringender worden te Berlijn. Maar in augustus 1786 bestijgt Friedrich Wilhelm II, de eigen broeder der prinses van Oranje, den troon; wel is er nog een oogenblik twijfel welken weg de nieuwe regeering zal inslaan, maar graaf Herzberg, de bepaalde voorstander der engelsche alliantie, behoudt het veld en wijdt zijn ministerieele loopbaan in met een diplomatieke bemiddeling tusschen de Oranje-partij en de patriotten: graaf von Görz wordt daartoe, in de eerste dagen van 1787 hierheen gezonden, maar het Hof van Versailles weet die poging te voorkomen: de staatsraad de Rayneval verschijnt tegelijkertijd in den Haag om de zending van von Görz, te dwarsboomen, zoodat de bemiddeling al spoedig wordt opgegeven, een *échec* dat de positie van Herzberg ernstig bedreigt, zoo het hem niet gelukt de waardigheid van zijn Koning op de een of andere wijze te redden. Gelukkig geeft de bekende reis der prinses van Oranje uit Nijmegen naar den Haag, daartoe een welkome aanleiding: op de grenzen van Holland wordt zij door een vrijkorps aangehouden en na eenige uren arrest, weer uit de provincie gewezen. Dit

incident verschaft een uitweg te Berlijn: op hoogen toon laat de koning van Pruisen satisfactie eischen voor de beleediging zijner zuster aangedaan; de staten van Holland talmen, hoewel de ambassadeur van Reede herhaaldelijk waarschuwt dat een leger in Cleefsland en Westfalen wordt samengetrokken; nog blijven de patriotten weigeren, hun onbekwaamheid gaat alle verbeelding te boven, zij verwaarloozen de meest gewone maatregelen van omzichtigheid: de pruisische troepen zijn de grenzen der Republiek reeds overgetrokken, en nog gaat men in den Haag voort zich blindelings te verlaten op de beloften en aanmoedigingen van den franschen ambassadeur de Vérac, die zich echter op het kritieke oogenblik uit de voeten maakt: niet voor dat de pruissische troepen reeds het cordon verbroken hebben, waar achter Holland zich veilig waande, slaat men aan hun komst geloof; stad op stad geeft zich zonder slag of stoot over, alleen Amsterdam maakt aanstalten zich te verweren. Gelukkig was de prins van Oranje het leger van zijn zwager vooruitgeijld: zoo ontgaat hij althans de grief door vreemde wapenen in zijn residentie te zijn teruggebracht. De lang geëischte satisfactie aan de Prinses, de verbanning der voornaamste patriotten bekroont het werk der pruisische interventie.

Deze gebeurtenis had ik gewenscht tot den *cardo* mijner dissertatie te maken, waaraan zich dan van zelf een overzicht zou hebben aangesloten over de handelingen der triple alliantie van 1788, tusschen Engeland, Pruisen en de Republiek, waardoor Nederland voor eenige jaren in Europa het gewicht herneemt dat het sedert den spaanschen successie-oorlog had prijs gegeven: de machteloosheid van Frankrijk laat hun tegenover Oostenrijk en Rusland vrij spel; menige belangrijke onderhandeling wordt nog in

die weinige jaren gevoerd, tot dat de Revolutie in Frankrijk steeds dreigender karakter neemt; na de samenkomst te Pillnitz van koning Friedrich Wilhelm en keizer Leopold, lost de triple alliantie zich op in de eerste Coalitie, welke na eenige jaren voor de zegevierende wapenen van Frankrijk bezwijkt.

Was de koning van Pruisen zijn verplichtingen volgens het tractaat van het Loo nagekomen, de gebeurtenissen zouden zonder twijfel een andere wending genomen hebben; maar nu die hulp achterblijft, wordt de Stadhouder genoodzaakt te wijken, en de bataafsche Republiek verrijst onder fransch oppertoezicht. Niettegenstaande die bescherming is in den aanvang de nieuwe regeering toch geenszins gerust: algemeen verwacht men een herhaling van den inval van 1787. Maar die vrees blijkt ijdel: reeds is het kabinet van Berlijn in onderhandeling met de Revolutie; in 1796 volgt de vrede van Basel, waarmede de eerste Coalitie ontbonden is. Evenwel wordt de betrekking tusschen Pruisen en Nederland niet hersteld, doordien de verbintenis van 1788 veeleer een dynastieke dan een nationale was geweest: een stilzwijgende erkenning der bataafsche Republiek is alles wat Frankrijk voor zijn bondgenoot verwerven kan; de hollandsche *chargé d'affaires* wordt ter nauwernood te Berlijn geduld. Op dien gespannen voet blijft de verhouding duren tot 1799, wanneer het Uitvoerend Bewind een poging onderneemt Pruisen te winnen; Friedrich Wilhelm III had, niettegenstaande den aandrang van den erfprins van Oranje, geweigerd zich in te laten met de onderneming der Engelschen en Russen, en in een onzijdige houding tegenover de tweede Coalitie volhard. Van deze gezindheid hoopte men in den Haag gebruik te maken om, ten spijt van Frankrijk, de bataafsche Republiek te Berlijn neutraal te doen verklaren: maar de staats-

rechtelijke banden welke ons aan Frankrijk hechtten, lieten zulk een toenadering niet toe; Pruisen verlangde voor alles herstel der Oranjes, een eisch waarin het Uitvoerend Bewind natuurlijk niet kon treden, en Bonapartes achterdocht maakte een eind aan de geheime onderhandeling. Sedert dien tijd (mei 1800) werden dan ook geen pogingen meer gewaagd de betrekkingen tusschen Nederland en Pruisen te herstellen, hoewel, nadat Frankrijk den prins van Oranje met het vorstendom Fulda had schadeloos gesteld, van den kant van Pruisen de officieele erkenning der bataafsche Republiek volgde; maar deze liep, meer gedwee dan ooit in het gareel der fransche politiek, zoo gedwee zelfs, dat de inlijving van Holland bij het keizerrijk reeds lang vóór 1810 zou hebben plaatsgegrepen indien Napoleon niet weerhouden was geworden door de vrees Pruisen aanleiding te geven tot de Coalitie toe te treden. Niet minder afhankelijk was het koningrijk Holland; reeds terstond moet Louis Napoleon, hoezeer ook tegen zijn zin, deel nemen aan den oorlog tusschen Frankrijk en Pruisen, dat ten laatste zijn *précaire* onzijdigheid had laten varen; maar Friedrich Wilhelm oogst in den strijd niet dan vernedering, zoodat de betrekkingen, na den vrede van Tilsitt onbeduidend blijven, hoewel bij deze gelegenheid het koningrijk Holland werd erkend; na 1810 houden zij geheel op.

Eerst in 1813 doet Pruisen zich weer ten gunste der Oranjes gelden — maar wat daarna plaats had, behoort reeds tot het gebied der politiek en niet der geschiedenis; wij zouden derhalve er nimmer aan hebben kunnen denken, de schets daarvan in een eenvoudige dissertatie terug te geven, vooral bij de bewustheid van hetgeen er, zoowel in dit overzicht als in het proefschrift-zelf gebrekkigs en onvolkomens wezen moet. Evenwel, mocht zich iemand ver-

waardigen daarop aanmerking te maken, wij zullen ons troosten met de gedachte dat dan althans op ons niet bewaarheid wordt wat Boileau zegt:

„Un auteur quelquefois, trop plein de son objet,
„Jamais sans l'épuiser n'abandonne un sujet."

EERSTE HOOFDSTUK.

Van het einde der zestiende eeuw tot het twaalfjarig bestand.

Er zijn jaartallen in de geschiedenis van ons Vaderland die zich met de herinnering aan de daaraan verbonden feiten zoo diep in het geheugen, zelfs van haar meest opperpervlakkigen kenner geprent hebben, dat zij schijnen als bakens in den nacht van een duister verleden. Een zoodanige, overbekende datum is het jaar 1588, de vernieling der ontzagwekkende Armada, een verlossing uit een dubbel gevaar, van den kant van Spanje niet alleen, ook van een, in naam trouw bondgenoot, van Engeland. De tweejarige landvoogdij van Leicester had menige bittere gewaarwording opgewekt; de ondersteuning, die hij had moeten aanbrengen, was in tiranny ontaard, en de kostbare vrijheden voor wier behoud men tegen Spanje zoo zwaren strijd streed, moesten nu ook tegen een binnenlandschen, niet minder gevaarlijken vijand verdedigd worden. Geen wonder dat men het vertrek van Elisabeths gunsteling met gejuich begroette: zijn aftocht, en in het daaraanvolgend jaar de verstrooiïng der Spaansche oorlogsvloot, brachten

Niets schijnt ons thans natuurlijker dan het denkbeeld Duitschland en Frankrijk in de politieke weegschaal tegen elkander te doen opwegen; maar op het eind der zestiende eeuw was dat een nieuwigheid — bijna zou men zeggen uitvinding, die, zelfs in beginsel niet zonder de grootste moeite en volharding tot stand gebracht kon worden. Duitschland was een wereld op zich zelf: de Keizer als hoofd van het Rijk was zeker genoeg op het staatkundig tooneel bekend, maar over de Rijksvorsten, die niet dan bij uitzondering zich in de europeesche politiek mengden, over hun toestanden en onderlinge geschillen, bekommerde het algemeen zich al zeer weinig.

Natuurlijk was er met sommigen meer aanraking dan met anderen: de Vorsten van het huis Nassau onderhielden hun betrekkingen in Duitschland, vooral met de Palts, de bakermat der Hervormde kerk, die, als zoodanig ook een trouw bondgenoot der Staten was, maar de overigen, de Lutherschen kende men ter nauwernood bij name.

Het verschil tusschen de beide hoofdsekten van het Protestantisme, tusschen Calvinisten en Lutheranen dreigde een hoogte te bereiken, waarop het in openlijke vijandschap zou omkeeren, en dan vrij spel laten aan de dicht aanéénge-sloten phalanx der Katholieke kerk. Van daar dat de worstelstrijd der Nederlanders voor hun geloof zoo geringe sympathie in Duitschland ondervond [1]): de Lutherschen rekenden hen niet tot hun geloofsgenooten, maar voeren

1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives, deuxième Série, T. I, Introduction XXI: „On recevoit également peu de secours d'Allemagne. Ceci n'a rien d'étonnant. D'abord à une série de Princes Protestants distingués par leur zèle, succédoit une génération moins vigoureuse. . . . . En outre le Protestantisme étoit paralysé dans son action commune par les malheureuses disputes dogmatiques entre les Luthériens et les Réformés," enz.

hevig uit tegen de ketterijen van den heidelbergschen Catechismus, tegen wier aanhangers zij, in hun blinden ijver met de Katholieken gemeene zaak maakten.

Geeft deze toestand de maat aan van hun godsdienstige verlichting, met hun politiek inzicht was het niet beter gesteld. Hun horizont was het duitsche Rijk: behalve om den Keizer, bekommerden zij zich om geen potentaat ter wereld: in onbepaald vertrouwen op de hechtheid van den augsburgschen godsdienstvrede leefden zij lichtzinnig voort, en de waarschuwingen van Oldenbarnevelt tegen de samenspanningen van den Keizer met den koning van Spanje, maakten niet den minsten indruk op hun bekrompen gemoed.

Toch hadden zij reeds jaren te voren de gelegenheid gehad zich van de geheime bedoelingen des Keizers te overtuigen, tijdens een gebeurtenis waarin ook de Nederlanden betrokken werden. Geheel Noord-Duitschland was er door in beweging geraakt: het was niet minder dan de overgang tot het Protestantisme van den bisschop van Keulen, Gebhard Truchsess von Waldburg [1]). Hadden de evangelische vorsten zich toen willen verstaan den Kerkvoogd in het bezit van zijn stift te handhaven, dan zoude buiten twijfel het Katholicisme, althans tusschen de Schelde en den Wezer, de Vogezen en het Schwarzwald de nederlaag geleden, en zijn sterkste bolwerk aan den Rijn verloren hebben. Om-

---

1) MORITZ RITTER, Geschichte der deutschen Union, (1598—1612) erster Band, Schaffhausen, 1867, bl. 21—25.

WICQUEFORT, Histoire des Provinces Unies, I, 291.

F. W. BARTHOLD, Gebhard Truchsess von Waldburg, Kurfürst und Erzbischof von Köln, in den eersten jaargang, neue Folge van het Historisches Taschenbuch, 1840.

geven door het protestantsche Holland, Friesland, Brandenburg, Hessen en Frankenland, zouden de katholieke Rijnoevers en Westfalen van zelf bezweken zijn [1]). Maar om tot die uitkomst te geraken waren er dieper inzichten noodig dan men aan de kleingeestige luthersche Hoven vond: [2]) daar verbeuzelde men den tijd met onderlinge twisten en vergenoegde zich met kleine plagerijen jegens eene partij, die, vast aaneen gesloten, onder het erkende gezag der romeinsche Curie tegenover hen stond; deze begreep hare belangen beter: met alle haar ten dienste staande geestelijke en wereldlijke wapenen, gelukte het haar het aartsbisdom Keulen te redden, en Truchsess had nauwelijks den tijd zich over de nederlandsche grenzen te bergen, waar hij aan het Hof van den prins van Oranje een gastvrije schuilplaats vond. Zijn zaak was reddeloos verslagen, maar toch hielden nog enkele partijgangers, Adolf graaf van Nuenahr, de befaamde Marten Schenck [3]) en anderen den strijd uit door eenige steden aan den Rijn te bezetten; Neusz, dat echter spoedig door Parma hernomen werd (1585) en Rijnberk, dat, eerst te vergeefs belegerd, later, nadat ook Bonn weder voor de Spanjaarden bezweken was en Schenck bij Nijmegen was omgekomen, door den kommandant, Otto Hans von Pütlitz, een brandenburgsch edelman, werd overgegeven (1589); de eerste van de lange reeks belegeringen welke die vesting, de sleutel van de gemeenschap tusschen

---

1) BARTHOLD 104 et 105.

2) Villeroy beweerde: „les Princes d'Allemagne et ceux qui les servent jugent des affaires, comme les aveugles des couleurs." VREEDE, Inl. Gesch. des Nederl. Dipl. II, I, 346. en Buzanval (Corr. bl. 50) vaart uit over. „Cette grosse pâte Allemande."

3) RITTER, 39.

Duitschland en de Nederlanden, in vervolg van tijd moest doorstaan [1]).

Indien de Staten hun volk leenden tot het bezetten van deze plaatsen, het was zeker niet in de hoop van den, overigens voor staatszaken gansch ongeschikten prelaat in zijn waardigheid te herstellen, dan wel omdat Oldenbarnevelt inzag hoe noodzakelijk het was ze niet weder in handen der Spaanschen te laten vallen, die ook van dien kant de Republiek hoopten te bespringen.

Geene moeite hadden onze vijanden gespaard om zich in de hertogdommen Cleve en Gulik te nestelen. Reeds in 1583 had de Stadhouder van Gelderland de Stenden dier landen gewaarschuwd tegen de ondersteuning die de Spanjaarden in Cleve [2]) genoten en tegen de gezindheid van hun Hertog, die den vijand, zooveel in zijn macht was, ondersteunde. Tevens waarschuwden de te Dordrecht vergaderde Staten den Raad der stad Wesel dat de Spanjaarden een aanslag tegen die vesting in den zin hadden, een bedrijvigheid der nederlandsche staatslieden, die sterk afsteekt tegen de onverschilligheid der Duitschers, die zelfs door den val van Neusz niet tot handelen bewogen hadden kunnen worden [3]).

---

1) WICQUEFORT l. l. en Mr. G. W. VREEDE, Inleiding tot eene Geschiedenis der Nederl. Diplomatie, I, 349.

2) *Kronijk van het Hist. Genootschap*, jaarg. 1859, Geschiedkundige bescheiden van 1583—1590, bl. 237, de Stadhouder (Jan van Nassau) en Staten van Gelderland aan de Stenden van Gulik en Cleve, te Calcar vergaderd, 21 Juni 1583: „Etzlige jaren herwartz hebben wij ons sunder uphoerren beclaget over die groote parthiligkeitt und beforderungh der frembden natien, deser Landen fiandenn, under das Dexel von ein vermeinte falsche neutralitet," enz. Antwoord der Stenden den 28 Juni 1583.

3) *Kronijk v. h. Hist. Gen.*, 1859, „Christiaan Huygens bericht uit

Wel beweerden de Spanjaarden dat de bezetting van de cleefsche en guliksche steden slechts geïsoleerde feiten waren, buiten verband met hun politieke plannen, maar Oldenbarnevelt was niet zoo nuchter, zich door zulke betuigingen te laten misleiden, en niettegenstaande allen aandrang weigerde hij de eenmaal door staatsche troepen bezette vestingen te ontruimen [1]).

Die voorzorg werd te meer geboden door den inwendigen toestand der hertogdommen Gulik en Cleve, waar in 1592 een naar lichaam en geest zwakke vorst, hertog Johann Wilhelm den troon beklommen had [2]). Zijn vader hertog Wilhelm had hem zijn staten in hoogst verwarde omstandigheden nagelaten; de zesentwintig laatste jaren van zijn regeering was hij krankzinnig geweest en had het bestuur geheel en al aan zijn Raad moeten overlaten. Hiervan was de schromelijkste anarchie het gevolg; de Stenden van het land waren protestantsch en vervuld van bewondering voor hun naburen, de Nederlandsche Staten, wier emancipatie zij gaarne ten voorbeeld hadden genomen. Daarentegen was de Raad katholiek en spaanschgezind: de

---

naam van den Raad van State aan de regeering der Stad Wesel (1 Mei 1590) dat er een Spaansche brief is onderschept, waaruit blijkt dat die aanslagen niet uit "simple muitwillicheyt van krijgsluide ende particulier Capiteyne komen, so 't selve bij den fiandt verspreidt wordt, maer uit het ernstigh voornemen des Konings onder het prétext van religie heerschappije te vercrijgen" enz.

1) Daaronder voornamelijk 's Gravenweert (of de Schenkenschans), waarover menig duitsch gezantschap kwam klagen; eerst na den vrede van Nijmegen werd het geschil uitgemaakt toen die positie, door een verandering in den loop der rivier reeds veel van hare strategische waarde verloren had.

2) EVERHARDT VAN REYDT, Oorspronck ende voortganck der Nederlantsche oorlogen. Zevende boek, RITTER, 56—71.

Hertog had te voren de augsburgsche Confessie beleden en daarin ook zijn dochters opgevoed, die aan evangelische vorsten waren uitgehuwelijkt; maar tijdens den Rijksdag van Augsburg, in 1566, had hij zich „door den Keyser en menschelycke bloodigheyt" doen bewegen ter misse te gaan; van daar zijn katholieke omgeving.

Misschien was het de wroeging over dezen afval, die den zwakken Vorst kort daarna in zijn vermogens krenkte, hij werd althans krankzinnig en zijn zoon erfde dezelfde kwaal, zoodat de Geheime Raad het heft geheel alleen in handen had, het land naar willekeur bestuurde en uitzoog [1]), twist stookte tusschen den Hertog en zijne gemalin en bovenal trachtte den keurvorst van Brandenburg en den paltsgraaf van Neuburg, beide zwagers van den ongelukkigen Hertog en zijn vermoedelijke erfgenamen buiten het bewind te houden [2]). Bij gevolg geraakte het land eindelijk in zoo elendigen toestand dat het zich midden in den oorlog scheen te bevinden [3]): de Spanjaarden huisden er naar willekeur; men liet hun toe Wesel, waar de Hervorming bloeide, te benauwen, en uit Aken [4]), dat, hoewel

---

1) VAN RHEYDT, bl. 297 „de Raad beriep zich op den wil van den tegenwoordigen en vorigen Vorst, hetgeen niet weinig ongerijmd was, daar God beiden in hun verstand geslagen had."

2) *Ibid.* „Die Euangelische Vorsten, des Hertoghen dochtermans van alle regieringhe ende authoriteyt uitsluytende."

VAN RHEYDT (bl. 442) verhalende hoe de Raden eenen medicijnmeester bemoeielijkten in de genezing van den Hertog, voegt er zeer naïef bij: „het was alsof sij haeren Heer niet wijser en begeerdhen."

3) „Met des Landfursten onheyl is echter oock ons onheyl toegenomen," enz. Manifest der cleefsche Stenden van 15 Juli 1595, *Kronijk v. h. Hist. Gen.* 1865, bl. 336.

4) *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt*, II, Inleiding XXXIV. V. RHEYDT, s. 382.

vrije Rijksstad, onder bescherming van den hertog van Gulik stond, vluchtten talrijke Protestanten naar de Nederlanden.

Hunne klachten en de herhaalde pogingen der Stenden zich met de Staten in verbinding te stellen tot afschudding van het ondragelijke juk, konden Oldenbarnevelt niet onverschillig laten. In het jaar 1595 scheen de dwingelandij der cleefsche regeering ten top gestegen; in afwachting van den dood des Hertogen, dien men spoedig meende te zullen zien naderen, verbonden de leden van den Raad zich onderling (24 Juli) [1]) de erfenis, wanneer zij openviel, aan geen der pretendenten over te geven, voordat de Keizer uitspraak tusschen hen gedaan zou hebben, en — de schuld van 's lands toestand op rekening dier erfgenamen schuivend — besloten zij hen allen en hun gezanten tot dat tijdstip uit de hertogdommen te weren. Tegelijk vingen zij een scandaleus proces aan tegen de Hertogin, die, toen geen harer beschuldigers grond van bewijs voor hun beweringen kon aanvoeren, eenen morgen in haar bed verworgd werd gevonden [2]).

De overmoed der cleefsche regeering zou gewis niet tot zulk een hoogte gestegen zijn, zoo de rechthebbenden op de erfopvolging zich tot gezamenlijke stappen hadden willen doen vinden; in plaats daarvan wantrouwden zij elkander, ieder vreesde zijn eigen maatregelen tot voordeel des mededingers te zien geworden, en in plaats van te handelen, wisselden zij langdradige vertoogen onder elkander en met de keizerlijke kanselarij, zoodat den Raad vrij spel overbleef en de Stenden aan hun lot overgelaten werden [3]). Deze,

1) RITTER, bl. 68.

2) V. RHEYDT, 12de boek, bl. 391 en 479.

3) RITTER, bl. 69, „Die in Frankfurt 1593 entworfen, bei einen Con-

ten einde raad, wierpen zich in de armen der Staten: reeds in het vorige jaar hadden zij in den Haag doen polsen of men genegen zou zijn hen in een opstand te ondersteunen, [1]) met de verklaring dat hun geen ander dilemma overbleef dan spaansch te worden of zich vrij te vechten: dat wanneer de Ridderschap en Steden der Hertogdommen in een verbond traden om der Vorsten hoogheid en 's lands privilegiën te bewaren, zij wel 4000 leenmannen, meest Edelen sterk zouden zijn; maar om zoo ver te kunnen geraken, verlangden zij dat de Staten hun geld en troepen zouden afstaan. Eenige leden der Staten-Generaal ondersteunden dit voorstel, omdat de nederlandsche provinciën aan de oostzijde van den Rijn door die landen gedekt werden, en de vijand door dat verbond gedwongen zoude worden Zutfen en Twenthe te ontruimen; maar Oldenbarnevelt, meer voorzichtig, achtte den tijd tot een zoo beslissenden stap nog niet gekomen, bovenal scheen hem de beweging zelve niet volkomen georganiseerd: [2]) hij ried derhalve de leiders dier partij, hunne maatregelen beter te beramen, en zond om hen daarin behulpzaam te wezen vertrouwde agenten, — Dr. Laurentius Myller, later Dr. Dirk Wyer —

---

vent zu Plauen (März 1546) abermals redigirte Acte der Vereinigung der interessirten Fürsten ward nicht ratificirt, ... später erfüllten die Brandenburger sich mit dem Misztrauen, die Pfalzgrafen möchten die Vereinigung zu ihrem Nachtheil benutzen, da diese unter anderm verlangten, dasz, sobald sich Fremde der Jülicher Lande nach des Herzogs Tode zu bemächtigen suchten, jeder Interessent dieselben ohne Befragung, aber auch ohne Präjudiz der andern sofort in Besitz nehmen dürfe."

1) V. RHEYDT, bl. 411. *Gedenkstukken*, II, Inl. XXXV.

2) *Gedenkstukken*, n°. CII. Oldenbarnevelt aan den Vrijheer van Reyd, II, 135—137.

De cleefsche „Patriotten" waren zelve van oordeel „qu'il falloit traiter principalement avec les Princes intéressez."

naar Cleefsland en bij de Hoven der belanghebbende Vorsten rond [1]).

Een van dezen, de Keurvorst van Brandenburg wendde zich te gelijker tijd mede, tot verzekering van zijn recht naar de Staten. Zijn Gezant te Cleve, Merckelbach [2]), was naar den Haag gekomen om zijns meesters recht te verzekeren (April 1595); reeds reisde Myller in Duitschland rond. Zijn instructie (5 Aug. 1594) geeft een merkwaardig inzicht in Oldenbarnevelts betrekkingen met Duitschland [3]).

„In den eersten sal hy overal in Duytsland den Staet der Vereenighde Nederlanden en de oorsaecke des oorloogs jegens den Spaignaerden ende haere adherenten kennelyck maecken, verschoonen ende verdedigen, ende ter contrarie het beswaerlyck, onbehoorlyck ende tyrrannich voernemen der wederpartye niet alleen jegens denselven·landen, maer

---

1) *Gedenkstukken*, II, Inl. XXXV. Wijer was in Mei 1595 terug, en was in october weêr met een zending der Staten naar den Administrator van Maagdenburg belast. (Gedenkst. II, 136). Volgens WAGENAAR (VIII, 418) zonden de Staten in herfstmaand 1595 eenigen hunner naar Emmerik „om aldaar in het grootste geheim met eenige vertrouwde Cleefsche grooten te spreken."

2) Bij V. RHEYDT: MESHBACH.

DROYSEN, Geschichte der Preuszischen Politik, zweiter Theil, zweite Abtheilung, bl. 526: „Dr. Merckelbach erhielt von seinen Herrn Befehl nach dem Haag zu eilen, um mit den Staaten einen Vertrag zu der Behauptung des Landes zu schlieszen."

3) *Kronijk Hist. Gen.* 1864, bl. 318—321: „Instructie waernae den erntfesten, hoochgeleerden Laurentius Myller, der Rechten Doctor, Agent van de heeren Staten Generael van de Vereenichde Nederlanden jn Duytslandt hem sal hebben te dragen."

Het gezantschap dat in datzelfde jaar naar Kopenhagen gezonden werd, met den admiraal van Duvenvoorde aan het hoofd, had o. a. in last den Koning van Denemarken opmerkzaam te maken op de „meneeën" van Spanje in Cleve en Gulik, ibid. 212.

oock die voornaempste potentaten van de Christenheyt — verthoenen ende haetelyck maecken, opdat haere Churf. Hooch^{en}, Furstel. Ex^{cien} Lieffden ende Gunsten mogen werden beweeght omme niet alleen deser landen rechtveerdigh zaecke gunstich ende toegedaen te wezen, maer deselve mede te handhauen en hen jegens die Spaensche gepretendeerde monarchie off Generale heerschappye by gemeene verbindtenisse ende anderssints datelyck te verclaeren, gelyck de Co. Majt van Vranckryck, Engelandt, Schotlandt ende de Vereenichde Landen genoech met de daet ende wapenen doen." Want dezelfde voornemens die Spanje tegen die mogendheden koestert, heeft het ook tegen „Chur- en Fursten, Grauen, Heeren ende Steden van Duytsland, hetgeen blyckt uyt handelinghe, soo secreet als openbaere, jnden Churfurstendom van Coelen en jnden Stifte Straesburch, mitte Ryckstadt Aken, ende sunderlinghe jnden Furstendommen Gulick, Cleue ende Berch onwederspreeckelyck bewesen can wordden. Ende gemerckt het Churfurstelycke ende Furstelycke huys van Brandenburch jnde voers. handelinge principalyck vercort wordt, soe sal Dr. Myller voorn. vooreerst hem vervoeghen in den quartieren, daer haere Churfurst. Hoochht. van Brandenburch ende Furstel. Ex^{cie} den heere Administrator van Hall hoff houden, omme voer all haere Churf. Hoocht. ende Furst. Ex^{cie} wel ende volcommelyck te onderrichten ende tot een goede resolutie te bewegen" enz. Bovenal moest Myller de plans van het keizerlijk Hof trachten uit te vorschen.

Men ziet uit deze uitgewerkte instructie hoe Oldenbarnevelt zich vleide weldra den grond te zullen kunnen leggen tot de algemeene verbintenis die hij beoogde. Hierin werd hij echter teleurgesteld: zijn onderhandeling bij Hendrik IV bleef sleepend en die met Brandenburg mislukte

volkomen [1]). De Keizer toch had kennis gekregen van de zending van Merckelbach, en het viel hem niet moeijelijk de gevolgen er van te verijdelen. [2]). Nog werd er in den Haag onderhandeld over de voorwaarden waarop de Republiek en Brandenburg zich verbinden zouden, toen de Keurvorst een listig schrijven van den Keizer ontving: Neuburg en hij zouden zich toch niet om de erfopvolging bekommeren, veelmin zich daarover met de Staten inlaten, daar hij beloofde alles naar hun recht te zullen schikken, indien zij afgevaardigden naar Praag wilden zenden, waarmede hij zich dan over die zaak zou verstaan. Dit aanbod verkozen beide Vorsten boven het bondgenootschap der Staten, waardoor zij onmiddelijk in den oorlog met Spanje zouden zijn medegesleept; zij zonden werkelijk een gezant naar Praag, die aldaar na lang wachten vernam dat de Keizer door een medicijnmeester hoop gekregen had op de genezing van den Hertog, en totdat die hoop zich verwezenlijkt zou hebben, het land in zijn eigen naam dacht te doen besturen [3]).

---

1) RITTER, bl. 70. „Die Staaten welche sich durch die Herrschaft des Kaiserlichen und Spanischen Einflusses in Jülich schwer bedroht sahen, trugen ihren Beistand mit freigiebigen Händen entgegen. In den Jahren 1594, 1596 und 1597 suchten staatische Gesandte die interessirten Fürsten zur Ergreifung der Regirung, zur Annahme niederländischen Beistandes zu drängen. Aber weder Brandenburg noch die Pfalzgrafen wagten die dargebotene Hand, welche sie unmittelbar in den niederländischen Krieg hineingeführt hätte, zu ergreifen."

2) DROYSEN l. l. „Am kaiserlichen Hofe hatte man von jenen Verhandlungen schnell kunde; man erkannte dass ein solches Bündnisz, allem, was man geplant hatte ein Ende machen würde. Es kam ein beruhigendes Schreiben des Kaisers an die Interessenten: „er werde dafür sorgen dasz sie an ihren Rechten nicht gekränkt würden; sie möchten zu weiteren Verhandlung ihre Gesandten nach Prag schicken."

3) VAN RHEYDT, bl. 391 en 411.

Zoo was nu de staat der zaken toen in 1596 het tractaat der Republiek met Frankrijk en Engeland tot stand kwam: de Spanjaard had ons den toegang tot het duitsche Rijk afgesneden, en de Rijksvorsten die het meest belang hadden bij die overweldiging, waren eerst in den strik gevallen dien men hun onbedrevenheid en goed vertrouwen gespannen had, en legden zich vervolgens gewillig bij de uitkomst neder. Toch gaf Oldenbarnevelt de hoop niet op het schier uitgedoofde vuur in hen op te wekken, en hen te bewegen tot deelname aan het door hem beraamde alliantiestelsel.

Het had hem eenige moeite gekost de goedkeuring van Hendrik IV voor zijn plan te verwerven [1]), daar deze vreesde door te groote uitbreiding van het bondgenootschap — ook Denemarken en Schotland, wellicht Italië [2]) moesten er in begrepen worden, een evenredige krachtsinspanning bij de tegenpartij op te wekken, waartegen de protestantsche bond op den duur niet bestand zou zijn, maar toen Elisabeth in Januari 1596 onverhoopt de noodzakelijkheid had ingezien de alliantie niet langer tegen te houden, bood zij mede aan, de protestantsche Vorsten van Duitschland tot toetreding te

---

1) *Gedenkstukken*, II, Inl. XVI, en bl. 21—29, het onder handelsuitdrukkingen verbloemd schrijven van Calvart aan Oldenbarnevelt (11 Mei 1594) waarin hij hem verslag doet van zijn voorstel aan den franschen minister Bellièvre over „het extenderen der voorn. compagnie (alliantie) tot Nicolaes Soury (den Keurvorst van Brandenburg) en consorten." — „Niettegenstaande alle mijne remonstrantien, wert mij voor antwoort gegeven, dat 't selve nu niet te pas konde komen om vele occasien, onder andere, omdat sulck een generale compagnie (alliantie) de anderen suspicie geven soude en daerdeur occasie om eene generale contracompagnie te maeken, 't welck sij niet doen souden soo Languier (Hendrik IV) alleen met Jan le Bon (de Staten) handelde."

2) *Gedenkstukken* II, bl. 116. Oldenbarnevelt beleefde de deelname der italiaansche staten niet; zij had eerst na 1619 plaats.

bewegen [1]). Men kon te eerder hopen dezen voorslag te zien gelukken daar sedert eenigen tijd een kleine maar bedrijvige partij in Duitschland, met de Palts vooraan, onder die Vorsten een Unie trachtte te bewerken, die wel is waar telkens op de privaatbelangen van sommigen hunner afstuitte [2]), maar die toch misschien door overreding van buiten tot stand gebracht zou kunnen worden. Vrees voor den Keizer, die het in zijn macht had hen gevoelig te straffen of zelfs te vernietigen b. v. de protestantsche stiften, naijver, wrok, zorgeloosheid bij anderen die verder van het tooneel des oorlogs verwijderd waren dan de westelijke Rijksvorsten, bovenal de lichtzinnige haatdragendheid tusschen Hervormden en Lutherschen, zwarigheden waarop de pogingen van een gematigde middenpartij — Hessen, Brandenburg en Brunswijk reeds schipbreuk geleden hadden, waren de moeielijkheden die de fransche en nederlandsche diplomatie ondernamen te vereffenen [3]).

Hendrik IV waagde daartoe den eersten stap: hij zond in het voorjaar van 1597 een gezant, Ancel bij de duitsche Hoven rond, om hun opening te doen van de plannen waarvan hij hen deelgenooten wenschte te maken. In augustus volgde een gezant der Staten, de reeds vermelde Dr. Wyer met hetzelfde doel; beiden oogstten niets dan teleurstelling: medegesleept te worden in den oorlog met Spanje, tegen het verbod van de duitsche staatsinrichting en buiten 's Keizers bewilliging in vreemde verbonden te treden, zich daardoor misschien te verplichten tot bescher-

1) *Gedenkstukken*, II, bl. 95, Calvart aan de Staten, 12 Maart 1596.

2) RITTER, bl. 53 en 54: die partij bestond voornamelijk uit de Palts, Tweebruggen, Anhalt en Baden; gewoonlijk de Correspondeerende Vorsten genoemd.

3) *Gedenkstukken*, II, Inl. XXXVI. Ritter, 77—80.

ming van belangen waarbij zij zelve niet onmiddelijk betrokken waren, was meer dan van de Rijksvorsten, ook van degenen die voor de belangen der protestantsche Unie opgetreden waren, verwacht kon worden [1]). Zelfs bij de enkele Hoven waar Ancel eenige geneigdheid tot handelen had opgewekt, vond Wyer die, geen half jaar daarna weder geheel uitgedoofd [2]). Door de bedriegelijke woorden der keizerlijke politiek was het Rijk reeds weer tot de gevaarlijkste apathie teruggezonken, en nauwelijks was die proef op de onderdanen gelukt, of zij werd herhaald op het bestuur der Vereenigde Nederlanden, — die men inderdaad te Weenen en te Regensburg slechts als afvallige leden van het Rijk beschouwde; maar ditmaal mislukte de arglistige toeleg, hoe dikwerf en met hoe grooten aandrang ook herhaald: geen oogenblik dachten de Staten er aan, de, zich sedert 1590 bijna jaarlijks opvolgende bemiddelings- en vredesvoorstellen van den Keizer, aan te nemen. Deze volgde daarin, zoo beweerde hij, de politiek van zijn vader, Maximiliaan II, maar niemand liet zich door dat voorgeven misleiden: de vorige Keizer was een der rechtvaardigste en zachtzinnigste vorsten geweest, die ooit over Duitschland

1) RITTER, 78: „die Protestanten fürchteten, nach ihrem Eintritt in den französischen Bund möchten sie hingeführt werden, wohin sie nicht wollten, ihnen Lasten aufgelegt werden, die sie nicht tragen könnten, fremde Interessen befördert, die ihrigen aber schutzlos gelassen werden. Und so blieb auch der weitere Bund mit Frankreich ebenso ungeschlossen, wie der engere unter den deutschen Protestanten."

80. „Das Ergebnisz war, dasz Heinrich sich weigerte, die Zwecke der Protestanten auszuführen, diese, sich zu Dienern seiner Absichten zu machen."

2) *Gedenkstukken*, II, Inleiding XXXVII. De administrator van Maagdenburg, uit het huis Brandenburg, was de eenige die eenig politiek inzicht scheen te hebben. Hij was het die, drie jaar vroeger, de zending van Merckelbach aan de Staten te weeg gebracht had.

den schepter zwaaiden [1]), en helde blijkbaar naar de Hervorming over [2]), zoodat hij inderdaad den Nederlanden van harte genegen was; maar Rudolf II was een, in Spanje opgevoed kweekeling der Jezuieten, bijna de *alter ego* van zijn bloedverwant en zwager Philips II; van zijn tusschenkomst was dus niet het minste heil te wachten, en hoe onpartijdig zijn voorslagen ook klinken mochten, men paste er met het volste recht de oude spreuk op toe: „latet anguis sub herba."

Merkwaardig is de verandering van toon waarop de verschillende aanzoeken werden afgewezen. Het eerste antwoord, hoewel vol vastberadenheid, wordt met zekere deemoedigheid afgeslagen — bijna is het, alsof de machtige Keizer den Staten te veel eer aandoet, zich met hun zaken te bemoeien; later, na het drievoudig bondgenootschap, wordt de weigering meer onbewimpeld, ten laatste zelfs bits en ongeduldig: naarmate de gebeurtenissen het algemeen vertrouwen versterken, wordt ook telkens hooger toon aangeslagen, tot dat eindelijk bij de onderhandeling over het Bestand, de erkenning van de Souvereiniteit der Provinciën en bij gevolg haar volkomen gelijkstelling met het duitsche Rijk wordt geëischt [3]).

De voorspoed der wapenen van prins Maurits bracht het meest daartoe bij; graaf Willem van Nassau bewoog

1) FR. VON RAUMER, Geschichte Deutschlands von der Abdankung Karls V bis zum westphälischen Frieden, in den tweeden en derden jaargang van het Histor. Taschenbuch (1831 en 1832), 2de jaarg. bl. 7—9.

2) EM. VAN MEETEREN, Nederl. Oorlogen, 20ste boek, folio 392, verhaalt dat keizer Maximiliaan placht te zeggen dat het Tirannen waren, die wilden Religie of Conscientie dwingen, en met zulk geweld het volk in den Hemel dringen."

3) Vg. JOAN MEERMAN, spec. jur. publ. de solutione vinculi quod olim fuit inter S. R. Imperium et Foeder. Belgii Respublicas. Lugd. Bat. 1774 p. 96 sqq.

de Staten, omstreeks dezen tijd den oorlog niet langer verweerender, maar ook aanvallender wijze te voeren, zoodat degenen die te voren nauwelijks in staat geweest waren hun eigen gebied te beschermen, nu den vijand op het zijne aantastten. Maar niet alleen jegens den Keizer ook jegens onze bondgenooten werd daardoor de verhouding aanmerkelijk gewijzigd: had Elisabeth *geboudeerd* over het wedervaren van Leicester en Willougby hier te lande, Oldenbarnevelt durfde haar nu ronduit verklaren, dat zoo zij tot vrede met Spanje neigde, zij de haar verpande steden, Vlissingen en den Briel aan de Staten zou moeten teruggeven [1]), daar dezen de vervreemding van twee zoo belangrijke vestingen niet zouden kunnen gedoogen. En hetgeen eenige jaren vroeger niet gebeurd zoude zijn, de hoovaardige koningin liet zich gezeggen — „la Reyne s'est rendue fort traitable," meldt Buzanval. En hoe de koning van Frankrijk ons reeds niet meer als zwakke beschermelingen verschoonde, blijkt uit de woorden van het merkwaardige „mémoire sur la liberté du commerce des neutres" van dienzelfden diplomaat [2]): „on endure beaucoup de choses des enfants et des désespérez, qui n'ont rien à perdre, lesquelles on ne souffriroit nullement de personnes qui seroient en aage, bien sensées et qui auroient de quoy...... Puis on étoit bien aise à ce commencement, de laisser croître cette épine que feu M. le Prince d'Orange avoit mis aux pieds

1) *Corr. de* BUZANVAL, bl. 9. „Car de les retenir en sequestre, ces Messieurs luy ont déclaré rondement qu'ils ne le pourroient permettre, et qu'ils se précipiteroient plutost en toutes extrémitez, que d'endurer dans leur corps deux membres si essentiels, comme sont Flessingue et la Brille, qui ne participeroient point aux fonctions d'icelles, et qui en seroient comme séparés par une neutralité." Vg. ibid. 292 en 293.

2) *Corr. de* BUZANVAL, bl. 359.

du Roy d'Espagne, duquel la grandeur étoit formidable pour lors, et la petitesse de cet Etat méprisable, mais maintenant il en ira bien autrement" enz.

Zijn eerste voorstel deed keizer Rudolf in het eind van 1590, nadat een talrijke ambassade van wege de Vorsten van den westfaalschen en den Rijn-kreits, die bij Parma en bij de Staten de volkomen ontruiming der landen van Cleve en Gulik had moeten bewerken, te Brussel in het geheel niet, en te 's Hage slechts gedeeltelijk was geslaagd. [1]). Het zal wel niet de bedreiging geweest zijn, dàt alle Keurvorsten en Vorsten „naar de Constitutie des heiligen Roomschen Rijks" voor de klagende partij tusschen beide zouden komen, die Oldenbarnevelt tot toegeeflijkheid stemde, maar toch deed hij eenige der bezette vestingen, o. a. Wesel, het kasteel en de schans van Buderich, het kasteel Westerholt ontruimen [2]); de teruggave van Schenkenschans en Yseloordt waarvan het bezitrecht twijfelachtig was, weigerde

1) Het gezantschap der Rijksvorsten bestond, volgens V. MEETEREN (15de Boek, fol. 293—95) uit GASPAR VAN ELTY, stadhouder van Laugsteyn, ADAM GANTZ heer tot Potlitz, respectivelijk raadsheeren der keurvorsten van Maintz en de Palts, OTTO VAN WELMEERENCHUYSEN stadhouder-generaal van het kwartier van den Nederrijn, WIJNANDT VAN LELOREDT overste kamerling van den hertog van Cleve, JAN BAUMAN en BERNARD VAN PUTZ, licenciaten en ambassadeurs der Kreitzen.

Kronijk v. h. Hist. Gen. 1859, de Raad van State aan de Regeering van Cleve, 24 September 1590: „na langer communicatie mett den affgesandten van Chur- und Fursten des Rijcks geholdenn is bij HH. Gen. Staten der Ver. Nederlanden gut gevunden ende vur raetsaem aengesien die Plaetzenn van unse Krijgsvolck op des Rijckes bodem inghenomen, widerumb in tho ruimen" enz.

2) De teruggave van Schenkenschans ('s Gravenweert) en Yseloordt werd later nog geweigerd aan NICOLAAS LINCK gezant der bisschoppen van Luik en Keulen (MEETEREN f. 295) en in 1592 aan HENDRIK VAN WITTENHORST, gezant van den hertog van Cleve (*Kronijk Hist. Gen.* 1863, bl. 260).

hij echter, even als de opening der stroomen, waarvan de vijand groot voordeel zou hebben kunnen trekken, natuurlijk alles van een omstandige uiteenzetting van redenen vergezeld. Misschien door deze inschikkelijkheid der Staten aangemoedigd, trad de Keizer nog datzelfde jaar als bemiddelaar tusschen hen en Spanje op en deed het voorstel den, in 1578 te Keulen afgebroken vredehandel te hervatten, hetgeen volstrekt geweigerd werd, daar de Staten, door een onderschepten brief [1]) van den spaanschen gezant te Weenen, overtuigd waren dat de Keizer hen slechts in een strik wilde lokken. Maar hij was door dezen eersten tegenspoed geenszins afgeschrikt; nadat het geheele jaar 1591 met over-en-weer schrijven verloopen was, hervatte hij zijn pogingen in het begin van 1592, toen een zijner gezanten te Brussel, Otto Hendrik van Bylandt baron van Rheydt [2]), bevel ontving nieuwe onderhandelingen in den Haag te gaan voorstellen. Maar deze zending liep niet beter af dan de vorige; hoewel met alle onderscheiding bejegend, en met een kostbare gouden keten vereerd, terwijl naar diplomatisch gebruik dier dagen de

1) *Archives*, II, Série I, bl. 177—181, graaf Willem Lodewijk aan graaf Johan van Nassau.

2) *Kronijk v. h. Hist. Gen.* 1863, bl. 26. Resolutie der Staten 's Lands van Utrecht omtrent de komst van den vrijheer van Rheydt te 's Hage.

Floris van Heermale, gedeputeerde ter vergadering van H.H. Generale Staten, vraagt instructies omtrent "een saeck van soo groote importantie, waermede S. Keiserl. Maj. sich sedert een jaer gelieft te bemoeien." Daarbij legt hij de volgende diplomatische stukken van 1591 over:

Missive van HH. Gen. Staten en Raden van State der Vereenigde Nederlanden omtrent den Vredehandel van Z. Keizerl. Maj. 1 Jan. 1591.

Missive van de Generale Staten aan voorn. Gezanten 11 October 1591.

Missive der voorn. Gezanten uit Keulen 24 October 1591, en antwoord der Staten Gen. daarop, 9 November 1591. MEETEREN, folio 301; VREEDE, Gesch. der Nederl. Dipl. II, I, bl. 253. *Archives*, II, I, 173 en 174, landgraaf Wilhelm van Hessen aan graaf Johan v. Nassau, 7 Aug. 1591.

Staten al de kosten van zijn verblijf voor hun rekening namen, werd hij met een uitvoerig schrijven teruggezonden, waarin alle sedert 1574 door Spanjes loosheid mislukte vredehandelingen werden opgesomd, en vooral werd gedrukt op het feit dat Philips II in 1586 en 1587 ook voorgaf den vrede te zoeken, om intusschen ongestoord de Armada te kunnen uitrusten; dat men geen reden had te gelooven dat Spanje nu oprechter zijn zou, en het ook zeker nooit de voorwaarden der Staten, vrije godsdienstoefening, vertrek der spaansche troepen, enz. zou goedkeuren. De Keizer kon niet anders dan vooreerst in deze weigering berusten, en zich op den Rijksdag van 1594 beklagen dat „de bevredinghe bevonden was swaer te weghe te brengen [1]).” Ook verliepen er drie jaren voor dat hij het waagde de ondankbare taak weer op te vatten: Oldenbarnevelt was daarvan intusschen niet van vredesvoorslagen verschoond gebleven: nu eens waren zij hem gekomen van den gouverneur zelf der spaansche Nederlanden, aartshertog Ernst, dan weder, naar voorgegeven werd buiten weten van de Regeering, door de Staten der zuidelijke gewesten, maar al die voorstellen werden voor en na afgeslagen, ook en zelfs weer met minder ceremonie toen de Keizer in maart 1595 een briefwisseling over een nieuwe onderhandeling wilde openen [2]). Het gevaar dat de gezamenlijke Christenheid van den kant der Turken dreigde, was het thema van zijn schrijven, dat niet zoo bepaald in den wind geslagen

1) MEETEREN, f. 320.

2) *Kronijk v. h. Hist. Gen.* 1865, bl. 154, WAGENAAR, VIII, 436, RITTER, bl. 124: „jene Pacificationsverhandlungen des Kaisers und des Reichs waren fast so alt als der niederländische Krieg und so nachdrucklos und unfruchtbar, dasz die Staaten wiederholt auf's Bestimmteste erklärt hatten, nichts mehr von denselben hören zu wollen.”

werd, of het volgend jaar (1596) kondigde hij op nieuw, op verzoek van aartshertog Albert van Oostenrijk, het voornemen aan een gezantschap naar den Haag te zenden. De Staten, nu onlangs door het drieledig verbond versterkt, weigerden natuurlijk in eenig vergelijk met Spanje te treden, waaruit de Spanjaarden aanleiding namen hen als oproerig, twistziek en afkeerig van den vrede voor te stellen, en toch was nog geen jaar daarna weer een keizerlijk gezant in den Haag.

Wanneer men bedenkt dat werkelijk Rudolfs verstand op het eind van zijn leven eenigsints beneveld was, dan zou men bijna vermoeden dat nu reeds de bevrediging der Nederlanden een manie bij hem geworden was; althans de onverzettelijkheid waarmede hij telkens zijn voornemen weer opnam schijnt weinig te strooken met de majesteit van het Rijk, die, zooals hij aan de Staten schreef, niemand ongestraft bespotten zou [1]).

De koning van Polen achtte zich ook, omtrent dezen tijd geroepen een poging tot vrede te doen, maar zijn bemoeiing en de door hem uitgekozen diplomaat oogstten alom, vooral aan het Hof van Elisabeth, niet dan verachting en spot [2]). Die poolsche maskerade werd op den voet gevolgd door een gezant van den Keizer (aug. 1597), nadat de Staten brieven van vrijgeleide voor een aanzienlijke ambassade geweigerd hadden, omdat zij vreesden, door het afslaan van den vrede te groote opspraak te verwek-

---

1) WAGENAAR, VIII, 479.

2) *Gesch. der Nederl. Dipl.* II, I, 254.

Die gezant, Paul Dzialinsky hield volgens V. MEETEREN, (fol. 356) "een oratie, met groote vrijheidt ende stoutheydt luyt uytgesproken ghelijck als een monick op den stoel preeckt."

ken [1]). Bij gevolg verscheen alleen de hongaarsche geheimraad CARL NÜTZEL in den Haag om zich te beklagen over den geringen eerbied dien de Staten aan het duitsche Rijk toedroegen, daar men alle legatiën poogde te weren, zelfs degene die niet alleen over den vrede te handelen hadden, maar ook over andere quaestien, die de welvaart der Vereenigde Gewesten niet minder betroffen dan die van het Rijk. De Staten antwoordden, dat al die legatiën hun „onnoodich, ondienlyck en bedenckelyck" voorkwamen, daar zij sedert lang en voor goed den koning van Spanje de gehoorzaamheid hadden opgezegd, een mager antwoord waarmede Nützel naar Brussel kon vertrekken, van waar hij zich als gewoon agent van den Keizer naar den hertog van Cleve en Gulik begaf, die in den zomer van 1598, „redelyck te passe" zijnde, in de voornaamste steden van zijn land gehuldigd werd, en in persoon de teugels van het bewind aanvaardde [2]).

Het begin van dat jaar had zich weer gekenmerkt door uitgebreide diplomatische bedrijvigheid. In februari verschenen gezanten van den keurvorst van Keulen, daaronder een spaanschgezind bloedverwant van prins Maurits, graaf Johan van Nassau, om teruggave te eischen van Rijnberk [3]), dat het vorige jaar weer op de Spanjaarden veroverd was, een wapenfeit dat bovenal had moeten dienen om den Duitschers een goeden dunk van prins Maurits en zijn leger in te boezemen, en hen, zoo mogelijk tot mede-

---

1) V. MEETEREN, 359 en 360. WAGENAAR VIII, 478.

2) BUZANVAL à VILLEROY, *Corr.* bl. 327. MEETEREN, 381; ook de Koning van Denemarken deed een poging tot vrede, echter alleen als diplomatische beleefdheid jegens Spanje, MEETEREN, f. 360, *Gedenkstukken*, II, 159—161.

3) MEETEREN, f. 381.

werking aan te sporen [1]). De Staten wilden van die ontruiming niet hooren, dan onder voorwaarde dat de Keurvorst van aartshertog Albert de belofte verkrijgen zou, voortaan geen aanslagen meer te ondernemen op plaatsen gelegen op Rijksbodem en meer bepaald in het stift Keulen, maar daar deze belofte niet verkregen werd, werd Rijnberk ook niet ontruimd.

Van grooter gewicht waren de gelijktijdige negotiatiën van Spanje en Frankrijk, die weldra, tot niet geringe ontsteltenis der Staten tot den vrede van Vervins voerden (5 mei 1598); vergeefsch was hun pogen dit verdrag te voorkomen: zelfs de kunst van Oldenbarnevelt in persoon, met den admiraal Justinus van Nassau naar Hendrik IV gezonden, vermocht niet het behoud van het bondgenootschap te bewerken [2]). Met moeite werd Engeland overreed den oorlog door te zetten; een invloedrijke partij in de naaste omgeving der Koningin, en daaronder de kanselier, Lord Burghley, neigde sterk tot den vrede, maar het gelukte Oldenbarnevelt, uit Nantes naar Engeland overgestoken, alle bezwaren uit den weg te ruimen, en althans dien eenen bondgenoot te bewaren [3]).

Nauwelijks nog was die tijding vernomen, of het bericht kwam dat aartshertog Albert het geestelijk gewaad zou af-

---

1) *Gedenkstukken*, II, Inl. XXXVII.

Buzanval aan du Plessis-Mornay: „Voilà le Rhin affranchi — le passage est coupé aux ennemis — nous tendons la main à l'Allemagne."

2) *Gesch. der Nederl. Dipl.* II, I, 266 en vgg.

Gedenkstukken II, Inleiding XLV—LI en bl. 176—246: Verb. van Justinus van Nassau en Oldenbarnevelt.

3) *Gedenkstukken* II, Inl. LI—LVI. 248—256. In november bracht Horatio Vere de ratificatie van het verdrag naar den Haag. *Corr. de* BUZANVAL, bl. 27.

leggen en in het huwelijk treden met de Infante van Spanje, aan wie dan de Nederlanden als bruidschat zouden worden afgestaan; een plan dat hier met de grootste ingenomenheid werd begroet, omdat men daardoor hoopte voor goed van den Spanjaard verlost te zullen worden, een vooruitzicht dat natuurlijk volkomen onvervuld bleef.

Bij de cessie der zuidelijke Nederlanden aan de Infante, maakten derzelver Staten, gelijk hun recht was, hun voorwaarden. Daaronder was ook die, dat hun bemiddeling gebruikt zou worden om den vrede met de noordelijke Gewesten te verkrijgen. Dientengevolge schreven de Aartshertog en de te Brussel vergaderde Staten aan de Staten-Generaal te 's Gravenhage om hen tot den vrede te vermanen [1]), maar zij vonden bij hen geen gehoor evenmin als bij den Stadhouder, die tegelijk brieven ontving van zijn broeder Philips Willem, van den hertog van Aerschot en den marquis d'Havré, waarin hem o. a. het opper-commando over de spaansche troepen in Hongarije beloofd werd. Hoe weinig vertrouwen dergelijke fraaije beloften verdienden, bleek uit de onderschepte brieven, en wie met het geheim van Oldenbarnevelts politiek bekend was, begreep volkomen dat de tijd tot verzoening nog niet gekomen, die van onderwerping reeds verloopen was [2]). De onderhandelingen werden dan ook spoedig door krijgsbedrijven vervangen. De

1) *Gedenkstukken*, II, 172 en 173.

BUZANVAL, *Corr.* 27, „Le Conseil de Bruxelles et autres de dela continuent de les presser de prendre quelque résolution à l'acheminement d'un accord, et croyent que leurs persuasions doivent avoir plus de lieu maintenant que leurs affaires prospèrent et que celles de deça décroissent par les conquestes de l'Amirante d'Arragon: mais . . . . . si longtemps, que ledit Amirante ne se fera passage sur la rivière d'Isel, tous ses acquests seront de peu d'importance" (17 Nov. 98).

2) *Corr. de* BUZANVAL bl. 6 en 7. WAGENAAR IX. bl. 10—12.

onverschilligheid waarmede het meerendeel der duitsche Vorsten den oorlog, met de belegering van Rijnberk op Rijksbodem hadden zien overbrengen, gaf den Amirant van Arragon, don Francisco de Mendoza aanleiding, een inval in de Betuwe uit Cleve en Gulik te beproeven [1]). Prins Maurits voorkwam het gevaar en wierp bij tijds zijn troepen in de geldersche grensvestingen, Weert bij Zevenaar, Rijnberk, Grol, Bredevoort en Doesburg, zoodat den Spanjaarden de pas werd afgesneden. De tocht van den Amirant bepaalde zich derhalve tot het duitsch grondgebied, waar door zijn soldaten op de gruwelijkste wijze werd huisgehouden [2]). Behalve verscheiden kasteelen, meest door het laaghartigst verraad verkregen, daar Mendoza zich niet ontzag zijn gegeven woord onder het geringste voorwendsel te breken [3]), nam hij Orsoy, Alpen, Meurs, rantsoeneerde Wesel en sloeg eindelijk het beleg om Rijnberk, dat, nadat de pest er was uitgebroken en het springen van een kruidtoren een wijde bres in den wal gemaakt had, zich moest overgeven. Daarop, den strijd met Maurits ontwijkende, trok de Amirant uit Cleefsland naar het stift Munster, dat aan zijn bondgenoot den keurvorst van Keulen behoorde, en het graafschap Recklinghausen, en door het hertogdom Berg

1) RHEYDT, 524. MEETEREN, 384. RITTER, 88—99. BUZANVAL, bl. 202. „Voulant passer sur le ventre des Allemans pour venir à eux."

2) BUZANVAL, bl. 46: „la pauvre conduite de l'Amirante en cette guerre, et les excez qu'il a permis aux siens, n'ayant eu respect ny à amis, ny à ennemis, ny aux choses sacrées, ny aux choses profanes, a fort enaigry les matières et rafraichy les vicilles playes espagnolles par deçà."

3) PHILIBERT DU BOIS, *Diplomatische Berichte* an den Fürsten Ludwig zu Anhalt, von 1605 bis 1620, I, 86: „quel famosissimo Sign. Conte di Brouch chi fu amazzato cosi crudelmente dalla rabbiosa banda de' Spaignoli, quando l'Amirante faceva quella segnalata bravura alle terre neutrali del Imperio, come ci è una cosa assai notoria al mondo."

en het graafschap Marck naar den Rijn terug, overal vriend en vijand plunderend en brandschattend, en het land verwoest en uitgezogen achterlatend. Te vergeefs vermaande hem 's Keizers gezant te Cleve, Carl Nützel, het onzijdig gebied te verlaten [1]), Mendoza spotte met zijn bedreigingen en ging voort met de verovering van Calcar, Gogh, Gennep en Xanten.

Zoo verregaande trouwbreuk bracht toen ten laatste een zoo algemeene verontwaardiging in Duitschland te weeg dat de naburige Vorsten, zelfs degene die de spaansche zijde hielden, ten spijt van de lauwheid des Keizers tot handelen besloten [2]). Maar dit voornemen was gemakkelijker opgevat dan uitgevoerd; goede raad was duur: de Stenden van Cleve, door de prinses Sibylla, jongste zuster van den Hertog, aangevuurd, hadden dadelijk na den inval der Spanjaarden den westfaalschen kreits om hulp aangeroepen: eerst drie maanden daarna was uitgemaakt dat de krachten van dien kreits alleen niet toereikend zouden zijn [3]); de medewerking der kreitsen van den Boven- en den Nederrijn zou derhalve worden gevraagd: eerst weer twee maanden later waren de vertegenwoordigers van deze drie te Keulen vergaderd: [4]) na een debat van zes weken verklaarde men zich nogmaals te zwak en werd een nieuwe dagvaart te Coblentz beschreven, waartoe ook de nedersaksische en frankische kreitsen werden

---

1) RITTER, 103.

2) RITTER, 100—136. Anstalten des Reichs und der Correspondirenden zur Vertreibung der Spanier.

BUZANVAL, 352. Mémoire relatif aux affaires d'Allemagne, Février 1599.

Ibid. 47. „Le pauvre Duc de Clèves fait pitié au monde, lequel ils dépouillent tous les jours. On a opinion qu'ils essayent de l'attraper pour le mener à Bruxelles, et en faire à leur reste" etc.

3) RITTER, 101.

4) RITTER, 102.

opgeroepen. Maar het saizoen was intusschen verloopen, de vergadering te Coblentz werd eerst in maart van het volgend jaar geopend, en daar door de geleidelijke uitbreiding der vergadering het aantal katholieke stemmen zeer toegenomen was [1]), bleek alras de groote verdeeldheid der gevoelens. Toch dreven eindelijk de Corresponderende Vorsten de Rijksexecutie door: het plan was zoowel Spanjaarden als Staatschen van den Rijksbodem te verdrijven, maar door de richting dergenen die de uitvoering van dat besluit op zich namen, was de maatregel toch inderdaad uitsluitend anti-spaansch en anti-katholiek, te meer daar de Staten, na het verlies van Rijnberk, niet veel gewichtigs meer overgehouden hadden [2]).

De Corresponderende Vorsten hadden om tot die eensgezindheid te geraken, in den loop van den winter twee afzonderlijke bijéénkomsten te Frankfort belegd, die tevens hoop gaven het weer opgevatte plan tot een evangelische Unie te verwezenlijken [3]). De tweede dier bijéénkomsten (febr. 1599) was verreweg de talrijkste. De keurvorst van Brandenburg die eerst geweigerd had aan den aandrang van de Palts en den markgraaf van Anspach gehoor te geven [4]), liet er zich nu toe vinden: ook Hessen-Darmstadt,

1) RITTER, 105—107.

2) RITTER, 103. „Während jedoch die Kurfälzer den Katholiken Partheilichkeit für die Spanier vorwarfen, ergriffen sie selbst die Partei der Staaten. Denn auch deren Truppen waren in's Clevische eingedrungen .... aber die Kurpfälzer entschuldigten das Vorgehen derselben mit der Behauptung, dasz sie durch die Spanier dazu gezwungen seien; sie instruirten ihre Gesandten zum Coblenzer Kreisconvent, dasz sie alles, was zum Vortheil der Staaten gedeihen möchte, zu befördern hätten."

3) RITTER, 111—125.

4) BUZANVAL, 42. RITTER, 110: „Den Markgrafen von Anspach bewegte neben den allgemeinen Befürchtungen der protestantischen Stände,

Lunenburg en eenige kleinere Souvereinen. Alleen Keursaksen niet, welks aanspraken op Cleve en Gulik het tegenover Palts en Brandenburg zich nauw aan de zijde des Keizers deed sluiten [1]).

De Vorstendag te Frankfort kwam tot het besluit Spanje den oorlog aan te doen, ook buiten de Rijksgrenzen, maar om daartoe te geraken schoten eigen krachten te kort; toch weigerde de meerderheid zich in een verbond met de Staten te begeven: de machtige monarchen van Frankrijk en Engeland hadden het niet beneden zich geacht, zich met een Republiek te verbinden, maar de hoogmoed der kleine duitsche Potentaten schrikte daarvoor terug, vooral daar er een oogenblik zou kunnen komen, dat men de ondersteuning dier verachte Republikeinen zou moeten inroepen [2]).

---

das Interesse seines Hauses, welches ihn mahnte, die Jülicher Lande aus der Hand der Spanier zu erretten. Wie er desshalb früher die Hilfe einer protestantischen Union hatte benutzen wollen, um Brandenburgs Jülicher Ansprüche zu verwirklichen und zu sichern, so wollte er jetzt die Macht des Protestanten verwandt sehen, um die Jülicher Lande und das ganze Reich von den spanischen Truppen zu befreien .... auch jetzt meinte es dasz man den Beistand der Staaten, ja aller Feinde Spaniens: Frankreichs, Englands, Dänemarks, der Schweiz und der Hansa beanspruchen solle." enz.

1) RITTER, 124 en 125. DROYSEN, II, 2, bl. 582, 593.

2) RITTER, 126 en 127. De Paltsgraaf rekende geheel op de hulp der Staten (122) maar Brunswijk was er sterk tegen, 127. "Er liesz die Versammelten fragen, ob es denn so weit mit den Deutschen gekommen sei, dasz die sich nicht mehr selbst gegen ihre Beleidiger wehren könnten? Wie er, so sah auch Hessen der Plan als unehrenhaft an: und so blieb der Vorschlag unangenommen."

Brandenburg liet zich leiden door de overweging dat (111) "die Staaten die Spanier aus den Jülicher Landen vertreiben möchten: aber sie dazu aufzufordern und ihnen die Hilfe der deutschen Protestanten zu versprechen, wie Anspach ihm zumuthete, schien ihm zu bedenklich, weil er nicht den

Minder omslag maakte men reeds dadelijk hulp bij Hendrik IV te laten vragen [1]). Intusschen besloot men een leger van 12,000 man voor drie maanden te velde te brengen, wel een bewijs hoe weinig men zich bewust was van de aan zulk een onderneming verbonden bezwaren.

Vier der protestantsche Vorsten, Palts, Brandenburg, Hessen en Brunswijk werden tot Directoren benoemd [2]), maar toen het er op aan kwam den kamp te wagen bleven de meest oorlogzuchtigen, Anspach en Brunswijk alleen over. Slechts op Brandenburg konden zij rekenen: de landgraaf Maurits van Hessen, naijverig op den Hertog van Brunswijk dwarsboomde al diens voornemens: de Hertog was vooral degene geweest die te Frankfort had afgeraden zich met de Staten te verbinden; de Landgraaf daarentegen sloot in mei 1599 een verbond met de Republiek, en begon daarop den oorlog op zijn eigen hand [3]). Reeds was hij in het veld verschenen, toen de overigen zich nog te Maagdenburg [4]) berieden met de leden der nedersaksische en westfaalsche kreitsen. Eerst in den zomer verschenen ook zij op het tooneel des oorlogs; Mendoza had reeds lang de hertogdommen verlaten, alleen in eenige steden — Rijnberk, Rees, Emmerik, Gogh, Calcar en Gennep — had hij garnizoen ge-

---

Vorwurf tragen wollte, den niederländischen Krieg in die Jülicher Lande gezogen zu haben."

BUZANVAL, 234. „Pour moy je ne croy pas que cette colère allemande dure, et qu'elle fasse rien qui vaille, s'ils ne se joignent avec de plus particulières intelligences avec cet Estat, qu'ils n'ont fait."

1) RITTER, 127. BUZANVAL à VILLEROY, 5 Avril 1599. *Corr.* 132, 133.

2) RITTER, 133.

3) RITTER, 143 en 144. *Archives*, II, I, 421.

4) BUZANVAL, 196, „la journée de Magdebourg à ce que l'on dit a un peu regaillardy les affaires desdits Princes."

Ibid. 339—331, „ainsy cependant telles disputes le rosti se brusle."

laten [1]). Die plaatsen te herwinnen was het doel der duitsche Vorsten; de staatsche troepen, wier hulp zij versmaadden, uit Lingen en de Schenkenschans terug te drijven gelijk het oorspronkelijk plan geweest was, was nu geheel opgegeven. Dat ook het eerste mislukte, ligt voor de hand: wel werd het beleg voor Rijnberk en Rees geslagen, maar het duitsche leger was zoo ellendig samengesteld, en zelfs niet van het allernoodigste voorzien, dat de tijd waarvoor de troepen in dienst genomen waren, verstreek voordat er iets wezenlijks was uitgericht [2]). Reeds begon het leger te verloopen en hadden de Vorsten eindelijk besloten van de Staten eenige duizend man hulptroepen te verzoeken, toen een gelukkige uitval der bezetting van Rees het beleg deed opbreken, waarna het geheele leger weldra verstrooid was [3]).

Zoo eindigde een onderneming die met zooveel moeite en taai geduld was voorbereid, maar van wier welslagen men zich hier te lande slechts weinig had voorgesteld: [4])

1) RITTER, 144.

2) BUZANVAL, 276, 279, 299.

3) MEETEREN, 411, „die groote Gereetschappe des Rijcks ende Rijcks-Vorsten verdween als een roock."

RITTER, 145—148.

4) BUZANVAL, 155, „Il faudra bien de bons pilotes pour faire voguer un navire si mal armé et équipé: on en espere peu icy, mais on fait ce qu'on peut pour en tirer profit, et vaille qui vaille."

RHEYDT, f. 350. „Vreemt wasset dat die Duytsers ende Nederlanders eenerley gemeenen vijandt hebbende, nochthans niet naerder 't samen spanden, jae ten beyden sijden swarigheydt maeckten malckanderen onderlinghe hulp te doen ende verkoosen liever met verdeylde macht elck op sijn manier met gevaer ende onseekerheyt 't oorlogen als met gemeenen raet ende daet een gewis cort eynde te maken."

Onder de beweegredenen der Duitschers noemt hij o. a. het „verwijt van d' onderdanen tegens haren Coninck te stijven."

„De Staten stelden sigh voor ooghen de swarigheydt die men meesten-

de Staten die prins Maurits reeds menige overwinning hadden zien behalen verlangden geenszins het getal zijns legers in schijn te vermeerderen, maar inderdaad te verzwakken door eene vereeniging met de ongeoefende duitsche benden uit te lokken, wier Vorsten zeker den hun in rang ongelijken Stadhouder niet boven zich geduld zouden hebben, daar zij reeds onder elkander zoo hevig over het opperbevel hadden gestreden.

De strooptocht van den Amirant had plaats gehad in de afwezigheid van den Aartshertog, die in het najaar van 1599 met de Infante in Brussel aangekomen, terstond in de hoop hun blijde inkomste door een algemeenen vrede heuglijk te maken, den Keizer verzocht nogmaals daartoe een gezantschap tot de Staten te willen afvaardigen. Dientengevolge verschenen in december 1599 Salentyn, graaf en heer tot IJsenburg, Herman graaf tot Manderscheydt en de ridder Carl Nutzel in den Haag, [1]) welke aanzienlijke ambassade de Staten eenigermate schijnt verrast te hebben [2]). Toch liet hun antwoord zich niet wachten: wat

---

deels van vriendenhulp lijdt en sorghden datmen een ghemeyn legher oprightende aen 't gebiet disputeren sou."

1) MEETEREN, f. 412. *Codex Diplomaticus* uitgeg. door het *Hist. Gen.* 1852, Lettres de Buzanval, 205, 229—231, 241, „le comte de Manderscheyd est un bon vieux seigneur; Carlo Nutzel est plus fin et plus trinquardt."

Ook Saksen spoorde den Keizer aan zijn bemiddeling aan de Staten op te dringen, RITTER, 123 en 124, „die Kursächsischen Staatsmänner baten damals den Kaiser die Vermittlungsversuche des Reichs, welche doch die Staaten sich wiederholt verbeten hatten, den kriegführenden Parteien abermals aufzudrängen (nov. 1598). Besser als Krieg zu führen schien es ihnen daher, dasz das Reich sich selbst, Spanien und die Niederlande zugleich mit dem Frieden beglücke .... wenn auch den Verhandlungen einstweilen kein Erfolg zu versprechen sei, so könnte man doch wenigstens darüber berathen und unter den Debatten die gegenwärtige Rathlosigkeit zudecken."

2) Over de onoverkomelijke bezwaren tegen den vrede, *Gesch. der Nederl. Dipl.* II, I, 286.

het teruggeven der in Duitschland bezette plaatsen betrof, daartoe verklaarden zij zich bereid, maar omtrent den vrede bleven zij in hun vroeger besluit volharden, zelfs met meer klem dan te voren sedert de Spanjaarden ook duitsche vorsten en staten niet hadden ontzien; dat de Keizer voor dat hij zich met de zaken der Provinciën bemoeide, liever zijn eigen onderdanen moest tevreden stellen; dat zij bij gevolg de ambassadeurs van Zijne Majesteit verzochten af te zien van een voornemen, waarin hem toch geen genoegen zou kunnen gegeven worden. Dus, onverrichter zake, togen de gezanten in de eerste dagen van 1600 naar Brussel, waar zij den Aartshertog reeds naar het leger vertrokken vonden, zoodat zij teleurgesteld werden in de verwachting de teruggave van Rijnberk aan den bisschop van Keulen te verwerven, tegen welken prijs de Staten Emmerik ontruimd zouden hebben voor den hertog van Cleve [1]). Ook prins Maurits rustte zich reeds tot den veldtocht toe, die dit jaar in Vlaanderen gevoerd zou worden, en met den roemrijken slag van Nieuwpoort werd besloten. Nu kon men, zonder door den voorspoed der wapenen bedwelmd te zijn, de vredesvoorslagen van Albert en Isabelle afwijzen [2]), de bevestiging der onafhankelijkheid werd terecht gezocht in den strijd, die, nu niet meer met wanhopige verwoedheid gevoerd, na nog eenigen tijd van volhardende inspanning een volkomen zegepraal kon doen hopen [3]).

De duitsche Vorsten namen daaraan geen onmiddelijk

---

1) MEETEREN, f. 428.

2) MEETEREN, f. 428, zending van den graaf van Hornes naar het leger voor Bergen-op-Zoom.

3) BUZANVAL, fevr. 1549, 107, „je crois, Sire, que cette année sera la crise de leur état.”

Ibid. 129. „Toutefois cet Estat est capable de se maintenir, s'il est

aandeel; de ongelukkige uitkomst van de Rijksexecutie had hen afgeschrikt zich verder met de Spanjaarden te meten, maar sommigen onder de meest ijverigen hadden al dadelijk besloten den Staten langs een anderen weg hulp te bieden. De Hoven van Dillenburg en Heidelberg, en vorst Christian van Anhalt stonden aan het hoofd dezer beweging, wier doel was de Staten door geldelijke ondersteuning tot voortzetting van den oorlog in staat te stellen [1]). Graaf Jan van Nassau handelde daarover in den Haag gedurende den winter van 1599 tot 1600; de ontruiming van het duitsche gebied door de Spanjaarden en de geheele vernietiging der verbintenis tusschen de Corresponderende Vorsten wees van zelf dezen weg aan [2]); de Palts werkte daartoe in Duitschland mede: uit naam van den Paltsgraaf deed graaf Johan v. Nassau de jongere, voorstellen in dien zin bij den keurvorst van Brandenburg, de vorsten van Anhalt-Dessau, Brunswijk en Hessen-Cassel, en vorst Christian van Anhalt bij den markgraaf van Anspach [3].) Echter

---

soutenu, et d'autant plus capable, que de soy-même il fait des efforts extrêmes pour ne défaillir point."

Archives, II, I, XXV en 457, graaf Willem Lodewijk van Nassau aan Vorst Christian van Anhalt: „Les affaires sont en tel état que moyennant de la constance et du zèle, nous sommes ici parfaitement en mesure de nous défendre contre nos ennemis; chose aussi nécessaire pour le maintien de la liberté de l'Allemagne, que pour le salut des Pays-Bas."

1) *Gedenkstukken*, II, Inl. XXXIX. RITTER, 262.

2) RITTER beweert bl. 262 dat de Staten „den Grafen Johann von Nassau baten, er möge sich bemühen, dasz die Fürsten, wenn sie die Waffen niederlegten, doch wenigstens eine Summe Geldes zu ihrer Unterstützung opfern möchten."

3) RITTER, 264, 65. „So wuszte denn Culmann (der pfalz-gräfliche Vicekanzler) den protestantischen Ständen keinen andern Rath zu geben, als dasz sie die Staaten durch Geldzuschüsse zur Fortsetzung ihres Krieges kräftigen möchten."

te vergeefs, een tweede gezantschap was noodig om een bepaald antwoord te erlangen. De meesten weigerden; alleen Brandenburg en Anspach, geprikkeld door de hoop dat de Staten hen dan wellicht later aan de cleefsche erfenis en het bezit van Pruisen helpen zouden [1]), stemden in een leening toe. De Paltsgraaf zelf was de eenige die met een mildheid zoo groot als zijn beperkte inkomsten toelieten, herhaaldelijk geld deed overkomen [2]); daarentegen verlangde hij ook invloed op de aangelegenheden der Staten uit te oefenen: daaraan was het beleg van Rijnberk toe te schrijven, dat in 1601, tegen den zin van Frankrijk en Engeland die ontzet van Ostende begeerden, met goeden uitslag werd ondernomen [3]). Nadat daardoor de Rijn weer vrijgemaakt was, volgden nieuwe subsidien van den Paltsgraaf; de geringe bijdragen der andere Vorsten verminderden nog in de volgende jaren [4]); in october 1602 zonden de Staten een gezant, Dr. Pieter van Brederode naar Duitschland [5]) om op ruimer ondersteuning aan te dringen toen de dood der koningin Elisabeth hen op nieuw in de grootste verlegenheid bracht.

Omtrent de politiek van haar opvolger verkeerde men niet lang in het onzekere [6]); al zeer spoedig vernam men zijn

---

1) RITTER, 266, elk 10,000 Thaler; Oldenbarnevelt meent echter dat men in het geheel niet veel meer dan 10,000 Thaler zien zou, *Archives*, II, 95.

2) RITTER, 266. „Wollten also die Kurpfälzer ihren Plan nicht völlig aufgeben, so fiel am Ende die Hauptlast desselben auf sie zurück. Und in der That stellten ihre Leistungen die der andern Fürsten tief in den Schatten."

3) *Gedenkstukken*, II, Inl. XIV. RITTER, 267.

4) RITTER, 267 en 268.

5) *Gedenkstukken*, III, 32.

6) *Gedenkstukken*, III, Inl. VII.

handel met Spanje. Er was, om Engelands steun te vergoeden niet veel keus van bondgenooten; hoe weinig samenwerking er ook van de duitsche Vorsten te wachten was, men mocht hen thans niet verwaarloozen. Vroeger hadden eenigen hunner zich bezwaard gevoeld oproerige onderdanen in verzet tegen hunnen Koning te stijven[1]; Oldenbarnevelt trachtte nu op dat legimiteits-beginsel te werken door uitzicht te geven al de zeventien Gewesten weêr onder het verband van het Rijk te doen terugkeeren[2]; daardoor moest dan tevens de ondersteuning aan de Staten te verleenen het karakter verliezen van ongehoorzaamheid jegens den Keizer. Dat er inderdaad geen gevaar bestond dat de Republiek daardoor haar jeugdige zelfstandigheid terstond weer prijs zou geven, is blijkbaar, want indien het aanbod voortgang had, zouden noch Spanje noch Oostenrijk er ooit in toestemmen de zuidelijke Gewesten die nu hun privaatbezitting geworden waren, weer in het Rijksverband te doen opnemen. Maar er was van den kant der noordelijke Gewesten een blijk van toenadering noodig om aan de duitsche denkbeelden te gemoet te komen, en dit droeg vruchten: verscheiden Vorsten, graaf Jan van Nassau, de Paltsgraaf toonden zich hoogelijk ingenomen met de opening die Brederode hun deed; echter bracht een door hem te Heidelberg belegde vergadering met den hertog van Tweebruggen, Maurits van Hessen, Christian van Anhalt en de markgraven van Anspach en Durlach geen nauwer verbintenis tot stand[3]. Het geheele jaar 1604 verliep met onderhandelingen van Brederode, dan aan het eene Hof dan aan het

---

1) RHEYDT, f. 350.

2) *Gedenkstukken*, III, Inl. IX en X.

3) *Gedenkstukken*, III, 32.

andere, overal dezelfde lauwheid, tegenzin en kleingeestigheid aantreffend. In een met bittere levendigheid geschreven verslag aan de Staten-Generaal somt de gezant de ondervonden teleurstellingen op; elk Hof had naarmate zijn eigenaardig standpunt een ander uitvlucht: aller gevoelen was dat men eerst gezamenlijk over zulk een stap „met syne verwanten en na-buren rypelyck gedelibereert moest hebben," en wat dit beteekende was bekend [1]).

De eenige goede tijding die Brederode mede te deelen had, was het herstel der goede verstandhouding tusschen de keurvorstelijke Huizen van Brandenburg en de Palts [2]); sedert 1596 hadden beide afzonderlijk hun belangen in Cleve en Gulik vervolgd; thans was het den Paltsgraaf gelukt een vergelijk tot stand te brengen met keurvorst Joachim Friedrich [3]), waardoor deze in de nauwe betrekking van de Palts met de Republiek betrokken werd. De woelingen van het orthodox-luthersche Saksen aan het keizerlijk Hof [4]),

---

1) *Gedenkstukken*, III, 32—38. „De particularia, die in mijne reizen te Heidelbergh, Tweebruggen, Dourlach, Stutgart, Cassel, Braunswijck, Berlijn, Dessau, Stettin èn bij andere Fursten en Stenden, onder mijn beleit gedreven sijn."

2) *Gedenkstukken*, III, 37.

Die omkeering van Brandenburgs politiek was des te heugelijker daar de Keurvorst zich nog in 1602 (Ritter 289) „um sich gründlich Ruhe zu verschaffen in die Theorien seines Vater Johann Georg zurück zog."

3) Sedert 1598 den afgeleefden Johann Georg opgevolgd.

4) DROYSEN, III, I, Einleitung, bl. 7. „In dem Maasze als das lutherisch-ständische Wesen im Reich an Umfang gewann, wuchs dessen Entfremdung von denjenigen evangelischen Formen die sich in Groszbrittannien, Frankreich, den Niederlanden im Kampf um die Existenz entwickelten; man gewöhnte sich, sie für anarchisch, radical, gefährlicher als den Papismus anzusehn. In Eifersucht und Misztrauen gegen sie wurden die Lutherischen, Kursachsen an der Spitze, um so conservativer, orthodoxer, katholisirender."

hadden die eindelijke vereeniging der beide andere voornaamste erfgerechtigden ten gevolge gehad; de Staten trokken daaruit het voordeel van vermeerderden geldelijken onderstand en ook van hulptroepen, die het ditmaal niet beneden zich rekenen zouden onder het opperbevel van den Stadhouder te dienen [1]. In het voorjaar van 1605 werd de nieuwe betrekking door een formeel tractaat bevestigd; de goede verstandhouding met Brandenburg was den Staten te meer welkom, daar dat Huis ook uitzicht verkregen had op de beleening met het hertogdom Pruisen. De handel op de Oostzee was sedert eeuwen een der hoofdbronnen van de nederlandsche welvaart [2]; het kon ons dus niet onverschillig zijn wie met Pruisen beleend was, vooral daar het een leen was van den koning van Polen onzen grootsten vijand in het Noorden: dat dubbel belang deed de onderhandelingen spoedig slagen [3], den 25sten April werd het verdrag in den Haag onderteekend door Wolrad von Plessen wegens Palts en den vrijheer van Bylandt-Rheydt wegens Brandenburg; en van de zijde der Staten door prins Maurits, graaf Willem Lodewijk, Oldenbarnelt en Joachimi, tot

1) *Gedenkstukken*, III, 38.

2) De handel op de Oostzee dagteekent wellicht van vóór onze jaartelling. Mr. O. VAN REES, Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland, bl. 33, 41, 234. Bij KLUIT Index federum wordt vermeld een Tractatus mercatorium per privilegium cum Borussis anno 1340 d. 22 Maii: Privilegia mercaturae et vectigalium ab Wilhelmo IV Comite Hollandiae indulta mercatoribus Borussis et Westfalis, v. MIERIS, *Groot Charterboek*, II, 637.

3) AITZEMA, Saecken van Staat en Oorlogh, 45ste B. bl. 524. *Gesch. der Nederl. Dipl.* II, I, 351.

DROYSEN, III, I, 25 en 26. „Der Kurfürst wollte nichts als sein Recht. Aber dasz die Mittel des Rechts nicht mehr ausreichten es zur Geltung zu bringen, dasz ihm aus jeder Rechtsfrage eine Machtsfrage wurde und dasz er für sich die Macht nicht besasz, sein Recht zu behaupten, zeigte eine jede neue Wendung des ungleichen Streites" enz.

bewaring van der Keurvorsten tegenwoordige en toekomende rechten op de landen van Gulik, Cleve, Berg, Marck, Ravensberg en Ravestein tegen „voorgenomen onrechtmatige usurpatie." Daartoe beloofden de Staten, tegen een aanzienlijke jaarlijksche uitkeering van den kant der Keurvorsten voor 1605, 1606 en 1607, hen bij te staan in geval, wanneer de hertog van Cleve kwam te overlijden, iemand op hun rechten mocht „attenteren" en hen dan te helpen „de possessie promptelijck te apprehenderen." Reeds in de maand mei verschenen de brandenburgsche hulptroepen, die den Rijn afgevoerd werden, te Dordrecht [1]) onder bevel van den markgraaf van Anspach; zij volgden van daar het gros van het nederlandsche leger naar Callo, en maakten dien zomer den veldtocht in Vlaanderen mede.

De nieuwe bedrijvigheid der evangelische Vorsten — in 1602, deden Landgraaf Maurits van Hessen, later Christian van Anhalt, weer beslissende stappen doen te Parijs [2]) — wekte echter de achterdocht des Keizers; in 1603 was hij de Staten in een schrijven lastig gevallen [3]), in 1605 zond hij een afgevaardigde, Maximiliaan von Cochy om brieven van vrijgeleide voor een aanzienlijk gezantschap te vragen, die hem echter geweigerd werden, en, hoezeer de gezant nog eenigen tijd met zijn vertrek talmde, verkreeg hij geen ander antwoord [4]).

1) PHILIBERT DU BOIS, Diplomatische Berichte an den Fürsten Ludwig zu Anhalt, I, 32, 57, 59, 93. Zij werden in november weêr afgedankt.

2) BITTER, 277.

3) MEETEREN, fol. 472.

4) MEETEREN, fol. 495. DU BOIS, I, 34, 40, 41, 46, 48. Anhang IV, 204—209.

DU BOIS, II, 79, meldt dat er in november 1608 in den Haag van gesproken werd dat de Keizer den graaf von Mansfeld en den graaf van Hanau derwaarts zenden zou.

De oorlog werd inmiddels slechts flauwelijk gevoerd, van alle zijden waren de krachten uitgeput [1]); er was wel in het jaar 1606 eenige hoop dat Frankrijk zich nauwer en niet langer, alleen door bijna steelsgewijze verleende en altijd moeielijker te verkrijgen subsidiën aan de Republiek verbinden [2]) zou, terwijl tevens de staatsche gezant te Parijs, François van Aerssen, de middenpersoon was die de onderhandelingen tusschen den vorst van Anhalt en den franschen minister Villeroy bestuurde [3]). Maar het verlangen naar rust, al was het slechts een tijdelijke, behield de overhand. In het voorjaar van 1607 volgden de langgerekte handelingen over het Bestand: Oldenbarnevelt bereikte zijn lang gewenscht doel, er werd met de Staten onderhandeld op den voet van Souvereine Mogendheid, waarvan zij reeds sedert eenigen tijd de prerogatieven waren begonnen te genieten. Zoo waren b. v. niet zonder tegenkanting der spaansche diplomatie de agenten langsamerhand in ambassadeurs herschapen, zoowel degenen die door de Republiek bij vreemde Hoven waren geaccrediteerd als de vertegenwoordigers der met ons bevriende Mogendheden in den Haag, waar zich weldra een blijvend corps-diplomatique vormde.

---

1) De Staten waarschuwden de duitsche Vorsten dat de Spanjaarden voornemens waren den oorlog op Rijksbodem over te brengen, DU BOIS, I, 56, Anhang 212 en 213. Het gevolg hiervan was dat er gedurende 1606 weer verscheiden gezantschappen van wege duitsche Vorsten — Cleve, Neuburg, Hessen, enz. op ontruiming der cleefsche vestingen kwamen aandringen.

2) *Gedenkstukken*, III, Inl. XV—XX.

3) *Gedenkstukken*, III, 81 en 82. Aerssen aan Oldenbarnevelt 9 Aug. 1606. „M. de Villeroy dit se vouloir servir de mes advis en toute cette action. Se plaignait avec cela M. de Villeroy qu'il y a si peu d'arrest aux propositions des Allemands, qui eschappent d'ordinaire, lorsqu'on est prest pour nouer avec eux." 91. „S. Maj. n'a faict entreprendre cette négotiation que pour nous."

Het is hier de plaats niet de tweejarige, telkens afgebroken en weer opgevatte conferenties te beschrijven, eerst over een vrede en daarna over een langdurig bestand; ook een gezant van Brandenburg, door Oldenbarnevelt daartoe uitgenoodigd [1]), nam met die van Denemarken, de Palts en Hessen, deel aan de bemiddeling, door onze bondgenooten, Frankrijk en Engeland aangeboden; het toenemend gewicht van den Keurvorst en zijn bestaande verbintenis met de Staten gaf hem recht daarop, maar het blijkt niet dat de door hem afgevaardigde diplomaat, Hieronymus von Diskow, [2]) veel tot bevordering van den vredehandel toebracht. Reeds bij zijn komst (dec. 1607) moet hij een ongelukkig figuur gemaakt hebben, daar hij, niet van genoegzame instructies voorzien, de komst van zijn collega uit Hessen moest afwachten, die eerst in februari 1608 verscheen [3]), toen de gezanten der vijandelijke partij reeds te 's Gravenhage aanwezig waren.

Toch had het den duitschen Vorsten niet aan een bepaalde meening omtrent de voorslagen van den Aartshertog ontbroken: luide en algemeen was hun afkeuring geweest [4]) toen zij vernamen dat de Staten inderdaad naar vrede overhelden; zij hadden geen waarschuwingen gespaard tegen de spaansche listen — alles wat Oldenbarnevelt zoo dikwerf

---

1) *Inl. tot de Gesch. der Ned. Dipl.* II, I, bl. 329 en 335 noot 2. DU BOIS, II, 43, (29 Mei 1608). „Es sollen in khurzem ettliche Gesandten der H. Staten nach Deutschland und Dennemarck zu reysen geordnet werden."

2) *Gedenkstukken*, III, 155. DU BOIS, II, 85 en 92.

3) Volgens de berichten van DU BOIS (II, 86) nog in de laatste dagen van december 1608, maar (95) verscheen de landgrafelijk-hessische gezant Johann von den Borch eerst in februari.

4) *Gedenkstukken*, III, 117 en 118. Berichten der agenten Hendrik van Bilderbeke uit Keulen, en Brederode uit Heidelberg, 155 en 156.

vruchteloos in Duitschland had doen betoogen, werd hem nu van daar weer naar het hoofd geworpen. En inderdaad het liet zich een oogenblik aanzien dat de onderhandeling opgegeven zou moeten worden; reeds peinsde de Advocaat, in dat geval op het hervatten van zijn vroeger denkbeeld, het vormen van een ligue met Frankrijk, Engeland, Denemarken en de evangelische Vorsten, maar alleen de gezanten van Hendrik IV lieten zich daartoe vinden en teekenden den 15 januari 1608 een waarborgstractaat; Engeland weigerde, hetgeen ook voor Denemarken besliste, en de duitsche gezanten verontschuldigden zich bij gebrek aan instructie [1]). Spinola en de met hem aangewezen gezanten van Albert en Isabelle waren op dat oogenblik nog niet in den Haag; men kon zich niet verstaan op den grondslag der onderhandeling en het werd quaestieus of het niet beter ware de zaak ten eenenmale af te breken: de gezanten van Brandenburg en de Palts waren daar bepaald voor; gelukkig waren de meer invloedrijken, die van Frankrijk en Engeland van een tegenovergesteld gevoelen [2]). Maar toen kort daarop de gezant van Hessen aankwam — aan wiens instructie ook die van Brandenburg zich te houden zou hebben, volgden die diplomaten verder gezamenlijk het advies der koninklijke gezanten, gelijk hun berichtschrift hun gebood [3]), in godsdienstzaken meer bepaald het gevoelen van Engeland ondersteunend [4]).

---

1) *Gedenkstukken*, III, 161—163. DU BOIS, II, 109 en 110.

2) *Gedenkstukken*, III, 166. Zij voegden er echter bij dat zij aan de Staten „die bij lange experientie ervarener waren als sij, stelden daerop naer hunne wijsheit te disponeren."

3) *Gedenkstukken*, III, 233. „Collibus verklaart: „. . . dat sijn last medebracht hem in sijne advisen nyet te separeren van de advizen der Coningen."

4) *Gedenkstukken*, III, 221.

Hun rol was bij gevolg niet schitterend, en hun bedrijvigheid werd er niet door uitgelokt [1]): alleen aan zeer officieele handelingen schijnen zij te hebben deelgenomen en dan nog was hun aandeel het minste. Het is waar de twisten over de ·indische vaart hadden geen direct belang voor Duitschland, maar daarentegen had men in de gewichtige quaestie van de ontruiming van den Rijn door de Spaanschen tegen die van Vlaanderen door de Staatschen, wel een zelfstandig gevoelen van de duitsche diplomaten meenen te mogen verwachten [2]). Hoe weinig zij dan ook geteld werden bleek ten slotte nog, toen in october 1608 alle ambassadeurs der bemiddelende Mogendheden gezamenlijk een laatste poging waagden om het vertrek der aartshertogelijke gezanten te beletten, en zich daartoe met Jeannin aan het hoofd in de Staten-Vergadering begaven: de brandenburgsche gezant nam ook wel aan die demonstratie deel, maar zoo gering werd hij daarbij geteld dat toen Richardot den volgenden dag aan Jeannin schreef om hem voor den gedanen stap zijn dank te betuigen, hij geheel verzuimde de gezanten der duitsche Vorsten in zijn schrijven te vermelden [3]).

Toen kort daarop de onderhandeling, ditmaal tot een wapenstilstand weêr opgevat werd, hield de medewerking

---

1) GROTIUS, Historiae, liber 17, fol. 533, „Germani, cunctabanda natio, quibus et ab Hesso legatus accessit, prae se ferebant nihil malle principes suos quam super mutuis auxiliis foedus firmare, sed nullam se accepisse hujus rei certam potestatem." *Gedenkstukken*, III, 208 en 209.

2) *Gedenkstukken*, III, 206.

3) *Négociations de* JEANNIN, II, p. 522. Jeannin à Richardot: „l'adresse de vostre lettre n'étoit qu'aux Ambassadeurs d'Angleterre et à nous, et j'ay faict ajouter à la superscription, des Electeurs et Princes d'Allemagne, craignant qu'ils ne fussent offencez de cette obmission . . . . Vous ferez donc s'il vous plaist, l'adresse de cette façon cy après."

der noordsche diplomaten geheel op. Eerst namen de gezanten van Denemarken hun afscheid, bewerende dat hun instructie hun verbood anders dan over den vrede te handelen [1]) en niet over een bestand; en kort daarna wegens dezelfde reden die van Hessen [2]), waarop natuurlijk die van Brandenburg ook volgde. De laatsten lieten echter de hoop achter op eene goede alliantie tusschen hun meesters en de Republiek; niet alleen werden alle onkosten van den brandenburgschen gezant voor rekening der Staten genomen, maar bovendien werd hij met een gouden keten van *f* 3000 vereerd [3]), de overige duitsche gezanten ontvingen elk een van *f* 2500. Het vertrek der deensche gezanten werd door de Staten minder goed opgenomen, en schijnt gegolden te hebben als een bewijs van de heimelijke vijandschap [4]) van den koning van Denemarken. Door hun afwezigheid werd de gang der zaken dan ook in het minst niet belemmerd. Den 9den april 1609 werd een bestand voor twaalf jaren te Antwerpen geteekend.

---

1) DU BOIS, II, 132. "Inmittelst wollen die Königliche auch sonderlich die Dennemarckische Gesanten, die sich vernehmen lassen, sie werden die lenge nicht hie verharren können, sambt den Chur und fürstlichen Gesanten gerne sehen, das man ohne fernern verzug der sachen ein end machte."

2) MEETEREN, fol. 576.

3) VREEDE, Nederland en Zweden. 1ste afl. bl. 54. Staet van defroyementen ende vereeringen.

4) AITZEMA, Vermeerdert Verhael van de Vreede-Handelingh der Vereenighde Nederlanden, s. 1621—1626, bl. 170.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Van het Bestand tot den dood van prins Willem II. (1609–1650).

De vreugde over het schorsen van den oorlog was niet van langen duur. Reeds den eigen dag dreigde het Bestand weer in duigen te vallen, want in den avond kwam het bericht dat de hertog van Cleve eindelijk den 25sten maart te Dusseldorp was overleden [1]). Ook al was de Republiek niet door het tractaat van 1605 gebonden geweest, toch hadden onze staatslieden geen lijdelijke aanschouwers kunnen blijven van een strijd die een groot deel van onze grenzen in handen van den vijand dreigde over te leveren; er was geen diepe politische berekening noodig om te begrijpen dat die duitsche landen als voormuur door onzen Staat in handen van een bevriend vorst behoorden te geraken [2]), en daarom ondersteunden de Staten onder de

---

1) WICQUEFORT, Histoire des Provinces Unies, I, 192—194.

2) DROYSEN, II, 2, 565. HELWING, bl. 333. „Für die Generalstaaten war es eine von der einfachsten Klugheit gebotene Regel, eine Frage der politischen Existenz, an ihren Gränzen eine fernere Erweiterung der östreichischen Hausmacht, oder die Nachbarkeit eines mächtigen katholischen

negen pretendenten die met meer of minder grond van recht aanspraak op de erfenis maakten, bij voorkeur den keurvorst van Brandenburg.

Dat de strijd hevig zijn zou was licht te voorzien. De Keizer hoopte van de daardoor ontstane oneenigheid tusschen de hoofden der evangelische partij gebruik te maken, door onder voorwendsel van als leenheer over het geschil uitspraak te doen, de geheele erfenis onder sequestratie te leggen en zoodoende aan zich te trekken. Met de bekende kortzichtigheid en zelfzucht der duitsche Vorsten, zou dit gemakkelijk geschied zijn, zonder de bemoeiingen van den landgraaf Maurits van Hessen-Cassel. Nauwelijks was de Hertog overleden, of een guliksch edelman, Stephan von Hertefeld [1]), deed den keurvorst van Brandenburg in de voornaamste steden uitroepen en huldigen, wiens broeder markgraaf Ernst terstond als stadhouder derwaarts kwam [2]), maar op hetzelfde oogenblik verscheen in diezelfde qualiteit de zoon van den paltsgraaf van Neuburg, om het land voor zijn vader in bezit te nemen [3]), en het zou ongetwijfeld tot een oorlog tusschen beide zwagers gekomen zijn, zoo Mau-

---

Fürsten nicht zuzulassen, und demnach standen holländische Heere stets in Bereitschaft die brandenburgische Herrschaft am Rhein aufrecht zu erhalten und zu stützen, wenn ernstliche Gefahr von der Gegenseite drohete."

BOUGEANT, Histoire des guerres et des négociations qui précédèrent le traité de Westphalie, I, 27." Henri IV avoit fait entrer dans ses vues les Etats des Pais-Bas, en leur foisant représenter par le célebre Président Jeannin le danger dont ils alloient être menacez si la maison d'Autriche s'établissoit dans un pais qui avoit jusqu'alors servi de rempart à leurs Provinces."

1) HELWING, 374. DROYSEN, II, 2, 576.

2) DROYSEN, II, 2, 576, „jetzt sandte der Kurfürst den talentvollsten seiner Brüder . . . . ."

3) DROYSEN, 577.

rits van Hessen niet met kracht tusschen beide ware getreden en hen tot een vergelijk had gebracht [1]) (te Dortmund, 31 mei 1609), waarbij besloten werd het land eerst gemeenschappelijk te besturen, tot dat het gevaar hetwelk door de keizerlijke interventie dreigde, geweken zou zijn. Van dat verdrag bekwamen de Staten den achtsten juli kennis door den overste Matthias van Wachtendonck en den neuburgschen raadsheer Lodewijk Andreas Lemblem, een tijding die hier met de grootste voldoening werd ontvangen; maar aan het keizerlijk Hof was men er ten zeerste over gebelgd [2]). Reeds had de Keizer beide partijen voor zijn rechterstoel gedaagd; nu, bij het vernemen van hun gemeenschappelijk verzet, zond hij „onbekender wijse in grooter haeste" den aartshertog Leopold als Commissaris met volle macht en procuratie naar Gulik, welke stad door een *coup* van haren drossaard Nesselrode, de poorten voor de keizerlijke troepen opende [3]). Nu was er oorlog, maar met een geheel anderen aard en doel dan men verwacht had: in plaats van een twist onder de Evangelischen onderling, brak nu onverwacht op het oogenblik dat men gemeend had te herademen, die strijd uit tusschen de protestantsche Unie en de katholieke Ligue, waartegen de Staten reeds zoo lang

---

1) BOUGEANT, I, 25. „Cependant Maurice Lantgrave de Hesse voiant que la contestation s'échauffoit de plus en plus entre l'Electeur de Brandebourg et le Duc de Neubourg, craignit que cette querelle ne causât une dangereuse division dans l'Union Evangélique. Il leur offrit sa médiation, et les invita à venir à Dortmund dans le Comté de la Mark" etc.

DROYSEN, II, 2, 578. „Das Land gewann ein ruhiges und sicheres Provisorium ohne die kaizerlichen Commissarien und trotz ihres Protestes."

2) DROYSEN, 580. „Kaiserliche Mandamente erklärten den Dortmunder Vertrag für null und nichtig" enz.

3) MEETEREN, f. 600.

te voren gewaarschuwd hadden [1]). Oostenrijk en Spanje trokken één lijn; bemoeiden Albert en Isabella zich met de zaak, dan moest het Bestand opgeofferd worden, plicht en drang tot zelfbehoud zouden de Staten daartoe dwingen [2]). Om Hendrik IV schaarden zich de Protestanten; het politiek belang van Frankrijk meer nog dan de sympathie van den oud-Hugenoot voor zijn vroegere geloofsverwanten, maakte dien Vorst tot hoofd-vijand der Habsburgen [3]). Reeds vroeger had hij de te Dusseldorf vergaderde Stenden van Cleve en Gulik zijn bijstand toegezegd, in geval het tot een oorlog moest komen, en hoewel de president Richardot uit Brussel tot hem gezonden werd om hem te bewegen de quaestie aan 's Keizers beslissing over te laten, maakte hij zich toch tot vervulling zijner belofte gereed.

---

1) DROYSEN, III, I, Einl. bl. 7. „Schon begann die römische Reaction Deutschland zu ergreifen; sie sammelte ihren Gläubigen, sie schützte ihren Eifer; von den Jesuiten geleitet, ging sie rasch von der Vertheidigung zum Angriff über. Man fühlte den Frieden des Reichs in seinen Fondamenten bedroht. Mit der Cölner, der Straszburger Frage brach der Zwiespalt in hellen Flammen aus. Es folgte der Handel von Donauwörth, der jülichsche Erbstreit. Und jede dynastische Rivalität, jeder nachbarliche Hader tränkte sich mit dem Gift des frommen Eifers, jede kirchliche Frage wurde zur Maske selbsüchtiger Interessen. Kursachsen drängte zur Acht gegen Brandenburg, und der Pfalzgraf von Neuburg wurde convertit, um gegen Beide die Jülichschen Lande zu behaupten. Wie mit gezücktem Messer standen Union und Liga sich gegenüber, ... so überall Hasz und Hader auch zwischen Glaubensverwandten, Blutverwandten „alles Parthei und kein Richter über ihnen, jede Hand wider die andre."" HENRI OUVRÉ, Aubéry du Maurier, Ministre de France à la Haye, bl. 221—238.

2) DROYSEN, II, 2, 580, „die Staaten waren entschlossen, den kaum geschlossenen Waffenstillstand daranzusetzen, wenn Erzherzog Albrecht seine Spanier an den Rhein schickte."

3) DROYSEN, III, I, 10. „Es begann im Westen ein politisches Gleichgewicht durchzudringen, das sich zum ersten Mal in die Frage der jülichschen Erbfolge verwährte."

Inmiddels kwam een gezant van Leopold de „edele en verstandige," Adolf von Eynatten, met een schrijven van dien aartshertog in den Haag, waarin op de onzijdigheid der Republiek werd aangedrongen. Onmiddelijk antwoordden de Staten dat zij, terstond na den dood van den hertog van Cleve, zoowel aan de Stenden als aan de geinteresseerde Vorsten geschreven hadden, om hen tot eendracht te vermanen, en dat zij zich derhalve van harte verheugd hadden toen er een goed verdrag te Dortmund tot stand gekomen was; dat het hun vreemd voorkwam dat de Keizer zich niet evenzeer verheugd had dat de vrede in het Rijk nu bewaard kon blijven, en nog vreemder dat hij den aartshertog Leopold in het land van Cleve gezonden had, juist om den gelukkigen voortgang van dat verdrag te beletten, enz. Het was echter niet te verwachten dat het schrijven der Staten eenigen indruk op de keizerlijke politiek zou maken, evenmin als de zending van den burggraaf de Mérode uit naam van Albert en Isabelle, bij de Possiderende Vorsten (zoo begon men den keurvorst van Brandenburg en den Paltsgraaf te noemen) zoodat de oorlog hoe lang zoo meer dreigend werd. Men kon nog hoop voeden den aartshertog te verjagen, die alleen de vesting Gulik en het slot Bredebent in handen had, waarin hij zich echter zoo goed mogelijk had versterkt. De Keurvorst en de Paltsgraaf waren van hun kant ook niet werkeloos. Reeds te voren hadden zij de beide graven van Solms naar Engeland gezonden, die van den Koning een gunstig antwoord hadden teruggebracht; thans wendden zij zich tot de Staten met verzoek om ammunitie en bijstand, hetgeen zonder bezwaar aan hun gezanten Dr. Christoffel Sticke en Dr. Jan Rinck werd toegezegd; op de hulp van Frankrijk konden zij stellig rekenen. Een zending van den graaf van Hohen-

zollern om bij Hendrik IV de belangen van den Keizer te bepleiten [1]), had niet meer uitwerking dan die van den graaf van Mansfeld om hem de belangen van den keurvorst van Saksen en van de hertogen van Nevers en Bouillon voor te dragen. Mansfeld trok van Fontainebleau met niet meer vrucht naar Engeland en naar den Haag, waar bij zijn komst de verrassing van Gulik de Staten reeds had doen besluiten krachtig in de bres te springen voor het recht van den keurvorst van Brandenburg [2]), die reeds met den Paltsgraaf in den rijksban was gedaan.

Of het recht van den Keurvorst inderdaad het beste was, dan of dat van een der mededingers beter was, werd niet gevraagd; van een zuiver rechtelijk standpunt was de quaestie nu op een politisch overgebracht, en als zoodanig was het buiten twijfel in het belang der Staten de protestantsche vorsten en onder hen bovenal den keurvorst van Brandenburg bij te staan. De erfopvolging in Gulik en Cleve had een beteekenis gekregen oneindig grooter dan aan het bezit dier landen gehecht kon worden; maar die inderdaad het gevolg was van de langsamerhand hoofdquaestie geworden nevenquaestie omtrent de godsdienstige belijdenis van den aanstaanden opvolger.

---

1) DROYSEN, II, 2, 585. „So grob, stolz und vermessen forderte er, dasz endlich der König ihm mit einer entsprechenden Antwort den Rücken wandte."

2) DROYSEN, III, 1, 26. „Wohl hatte er in der Freundschaft der Generalstaaten, in der Verbindung die er mit Schweden schlosz, einen Rückhalt gegen den ersten Anstosz, vielleicht gegen die äusserste Gefahr; aber sie schützten sein gutes Recht nicht um des Rechtes willen; nur so weit ihr eigenes Interesse reichte, konnte er auf sie rechnen; nur so weit er eigne Macht hatte und in einem rechten gefaszten Regiment zu organisiren verstand, konnte er sich davor schützen, von ihnen abhängig oder gelegentlich geopfert zu werden."

Reeds stonden de beide partijen in Duitschland scherp tegen over elkander. De katholieke Liga vergaderde te Würzburg, en de evangelische Vorsten hernieuwden hunne Unie te Hall in Zwaben [1]), grootendeels door bemoeiing van vorst Christian van Anhalt, die in persoon naar Frankrijk en de Nederlanden getogen was om overal „hulp en vorderinghe" te verzoeken.

Het geheele jaar 1609 was met al dat onderhandelen verstreken, het uitbreken van den oorlog had dus niet plaats voor het voorjaar van 1610. De Staten maakten van deze tusschenruimte gebruik om, vóór de wederzijdsche legers de winterkwartieren verlaten zouden hebben [2]), een buitengewone ambassade naar Frankrijk af te vaardigen, volgens den wensch van Hendrik IV aan den gezant van Aerssen te kennen gegeven. Tot ambassadeurs werden gekozen de heer van Brederode, de heer van der Mijle en de heer van Malderée, die door den Koning met zijne gewone welwillenheid jegens de Repnbliek ontvangen werden [3]). Hunne zen-

1) BOUGEANT, I, 26. „Il se fit en même temps à Hall en Suabe, une assemblée generale des Princes Protestans, pour y déliberer des moiens de s'opposer à cette nouvelle entreprise. Le concours y fut si grand de la part des Princes, des villes Impériales et de la noblesse, qu'on y compta jusqu'à cent quarante Députez. Tous respiroient la guerre et la vengeance des vexations."

bl. 27. „Henri IV avoit envoié à l'assemblée de Hall M. de Boissise pour animer les Princes à défendre leur droit et leur liberté. Ce ministre leur avoit promis un secours de dix mille hommes."

2) DROYSEN, II, 2, 586. „Nicht minder bereit waren die Niederlande; Prinz Moritz setzte die Festen auf der Grenzen in Stand; er sandte seinen Vetter Graf Johann nach Düsseldorf, das Defensionswerk im Lande anzuordnen und das Landvolk zu armiren und abzurichten."

3) *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* II, I, 276. Het schijnt dat Hendrik IV gewenscht had dat Oldenbarnevelt zelf zich aan het hoofd der Ambassade gesteld had. — Merkwaardig is dat Hendrik IV in zijn — of

ding was weldra afgeloopen, met zooveel goeden wil van twee zijden viel het niet moeielijk tot een overeenkomst te geraken. Reeds den 8sten mei namen de gezanten afscheid van den Koning, die hun welgemoed beloofde in persoon den aanstaanden veldtocht te zullen leiden, maar nog hadden zij den vaderlandschen bodem niet weder bereikt of de tijding van den aan Hendrik IV gepleegden moord achterhaalde hen. Thans scheen de triomf der Katholieken verzekerd; in den koning van Frankrijk had Oostenrijk zijn meest geduchten vijand, het Protestantisme zijn machtigsten bondgenoot verloren. Gelukkig begrepen de Staten dat alles nu van een snelle handeling afhing; nadat de Regentes, Maria de Medicis, in naam van den onmondigen Lodewijk XIII verklaard had, dat zij de politiek van haren gemaal dacht voort te zetten, en de beloofde ondersteuning dus verleend zoude worden, werd het staatsche leger terstond marschvaardig gemaakt. Op verzoek der duitsche Vorsten werd het commando aan prins Maurits opgedragen [1]; de Staten hadden eerst liever prins Frederik Hendrik daartoe aangesteld. In het begin van juli trok de Prins aan het hoofd zijner troepen uit Schenkenschans op.

Sully's — projet de paix perpétuelle bij de noord-nederlandsche gewesten ook de zuidelijke en de landen van Cleve, Gulik, Berg enz. dacht te voegen. WHEATON, Histoire des progrès du droit des gens, I, 320.

1) VAN DER KEMP, Maurits van Nassau, III, 86—92, 296—308.

MEETEREN, f. 614 en vgg. De Prins had het opperbevel, de heer van Kessel, gouverneur van Geertruidenberg voerde de artillerie aan, sir Edward Cecil de engelsche troepen en de hertogen de Châtillon en de Béthune de 4000 Franschen die Hendrik IV hier te lande onderhield, gedurende de twee eerste jaren van het Bestand. Zie JEANNIN, Négoc. I, 71, dernière instruction apportée de la Cour par M. des Préaux.

Vorst Christian van Anhalt voerde de troepen der Unie aan. HELWING, 538.

Dat het Bestand nu afgeloopen was betwijfelde niemand, zelfs niet de Prins. Reeds maakte hij zich gereed tot een aanslag op Rhijnberk — dat zich sedert 1606 weer in handen der Aartshertogen bevond [1]) toen de gouverneur, graaf Fuentes hem met de verrassende tijding te gemoet kwam dat zijn meesters de onzijdigheid steeds dachten in acht te nemen [2]). Hierdoor werd de zaak niet weinig vereenvoudigd. Reeds den 24sten juli was het staatsche leger voor Gulik, nog versterkt met 4000 man duitsche hulptroepen onder vorst Christian van Anhalt. Eerst den 10den aug. verschenen de beloofde fransche troepen, onder bevel van den maréchal de la Châtre; prins Maurits had hun komst niet afgewacht om de vesting met kracht te belegeren. De aartshertog Leopold was bijtijds naar zijn stift Straatsburg geweken en had het bevel binnen de stad aan Johan von Rauschemberg overgelaten [3]), die den laatsten augustus capituleerde en zich den tweeden september overgaf. Onmiddelijk werden Brandenburg en Neuburg in het bezit gesteld van hun hoofdstad, die echter door nederlandsch garnizoen voor hem bewaard zou worden [4]). Reeds half september werd het leger bij Schenkenschans weêr afgedankt. Door dezen kloeken en snel volbrachten veldtocht was voor een korten tijd het uitbarsten van den algemeenen

---

1) *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt*, III, n°. CLXXVI, bl. 97.

2) Den 26 juli kwam de Prins te Dusseldorf bij de possiderende Vorsten; nederlandsche gecommitteerden aldaar waren jhr. Hendrik van Brienen en de ridder Joan Berck; fransch ambassadeur was de Sire de Boissise, en de engelsche sir Ralph Winwood.

3) HELWING, 389. MEETEREN, fol. 614. DE LA NEUVILLE, Histoire de Hollande, I, 25.

4) Tot gouverneur van Gulik werd aangesteld kapitein Pithaen van graaf Ernst van Nassau's regiment.

oorlog verschoven, die onvermijdelijk over Europa hing: de eer daarvan komt aan de wapenen van prins Maurits toe; de pogingen der diplomatie dien oorlog geheel af te wenden bleven vruchteloos [1]).

Terstond na de inname van Gulik werd een vredescongres te Keulen gehouden: onder de aldaar vergaderde machten waren er genoeg die den vrede wenschten, maar het was niet mogelijk een compromis van aller eischen tot stand te brengen. Toen beloften en voorstellingen waren uitgeput, beproefde de keizerlijke gezant Hohenzollern, de Possiderende Vorsten, met name Brandenburg door bedreigingen naar zijn hand te zetten, maar te vergeefs [2]). Het congres scheidde in de laatste dagen van november zonder dat het provisorium van Dortmund door een hechteren grondslag was vervangen.

Het eerste wat nu te beproeven was, was de verzoening met Saksen, opdat er geen onherstelbare scheuring in de Unie mocht ontstaan; de keurvorst van Saksen had zich, in tegenstelling met Brandenburg en Neuburg die hun eigen recht vervolgden, tot den Keizer gewend om door diens bescherming in het bezit der erfenis te geraken; sterk door dien steun en door den ban waarin zijn mededingers gedaan waren, had Saksen zich reeds meester gemaakt van eenige deelen der erfenis te Brussel en elders in de spaansche Nederlanden gelegen, en van de heerlijkheid Ravestein. Maar het spande verder zijn vorderingen zoo hoog dat het con-

---

1) DROYSEN, II, 2, 594 en 595. MEETEREN, fol. 614.

2) „Graf Zollern war eifrigst thätig, er bestürmte Markgraf Ernst mit Bitten und Drohungen . . . . . der Markgraf wich nicht; mit groszer Besonnenheit nur darauf gewandt, dem Recht seines Bruders und der Lande nichts zu vergeben, führte er die schwierige Verhandlung, die ohne wesentliches Ergebnisz endete.”

gres te Jüterbock dat in het vroege voorjaar van 1611 belegd was om tot een vergelijk te geraken, vruchteloos afliep, en de bezitstoestand der partijen onveranderd bleef [1]).

Maar de bezwaren der co-possessie, zooals die te Dortmund was vastgesteld, waren te menigvuldig om niet een spoedig einde daarvan te doen voorzien; naarmate het gevaar week dat door de keizerlijke interventie gedreigd had, en de voorloopige toestand zich begon te bevestigen, steeg ook de verwijdering tusschen den Keurvorst en den Paltsgraaf. De eerste had in het jaar 1611 een aanzienlijke machtsuitbreiding verkregen door de beleening met Pruisen, niet zonder bezwaar van de kroon Polen verworven, zoodat het zijn aandacht bijna uitsluitend op het Noorden gevestigd hield. De bezwaren aan den Rijnkant volgden daarna. Gereede aanleiding daartoe gaf dat de beide Possiderende Vorsten van godsdienst veranderden: de Keurvorst werd van luthersch, calvinist en de Paltsgraaf van calvinist, roomsch-katholiek. Dit geschiedde nadat een huwelijk tusschen de oudste dochter van den Keurvorst met prins Wolfgang Wilhelm van Neuburg, oudsten zoon van den Paltsgraaf was mislukt. Wolfgang huwde kort daarna eene beiersche prinses, zuster van den hertog van Beieren, het hoofd der Ligue en van den keurvorst van Keulen, en trad weldra tot de katholieke godsdienst over [2]).

De quaestie in hoever beider overgang het gevolg was

---

1) DROYSEN, II, 2, 596—598. Alle bondgenooten der Unie, Frankrijk, Engeland, de Staten, Denemarken drongen op verzoening met Saksen aan.

597. „In Februar begannen in Jüterbock die Verhandlungen, zu denen sich evangelische Fürsten in groszer Zahl einfanden; sie währten bis gegen Ausgang des März."

MEETEREN, fol. 617. DE LA NEUVILLE, 70 et 72.

2) DROYSEN, II, 2, 504 en 505.

van godsdienstige overtuiging dan van staatkundige berekening, is hier van geen belang. De politieke gevolgen er van waren inderdaad belangrijk. De sympathie van den Keizer voor het Huis Saksen werd nu van zelf op Neuburg overgebracht, dat thans de bescherming zijner aanspraken van die zijde, even als van den kant van Spanje en de Aartshertogen verzekerd zag [1]). Voor den keurvorst van Brandenburg waren die gevolgen minder voordeelig, want terwijl daardoor zijn luthersche onderdanen in Pruisen en de mark Brandenburg ten hoogste verbitterd werden [2]), en hij er toch niet meer medewerking om ondervond in de Stenden van Cleve en Gulik, kon ook onmogelijk zijn bondgenootschap met de Staten enger worden dan het reeds te voren was [3]). Het werd in 1613 door een nieuw tractaat bevestigd, waarin de meeste Vorsten der Unie opgenomen werden, en dat voornamelijk op de cleef-guliksche zaken zag. In het volgend jaar werd het nog nader verklaard en bevestigd [4]).

---

1) BOUGEANT, I, 33. „Par-là il s'assura le secours de la ligue catholique, la protection de l'Empereur, et sur-tout l'appui de la couronne d'Espagne qui le servit efficacement."

2) DROYSEN, II, 2, 600, 601. HELWING, 485 en 486.

3) DROYSEN, II, 2, 608—612. „Von den beiden reformirten Mächten, England und den Generalstaaten, war um des gleichen Bekenntniszes willen, auch nicht im entferntesten mehr Beistand zu hoffen, als sie aus politischen Gründen zu leisten nöthig fanden.

4) WAGENAAR, X, 65 en 66. AITZEMA, *Saecken van Staet en Oorlogh*, 45ste Boek, bl. 530. Nader Tractaat met de geunieerde Keur- en Vorsten van Duitschland, in naam van de verschillende Vorsten gesloten door Johan Albrecht graaf zu Solms, grootmeester van den keurvorst van de Palts en Benjamin von Bönninghausen von Walmerode, vorstelijk wurtembergsch geheimraad.

AITZEMA, *Vermeerdert verhael van den Vrede-Handel*, I, 58, van wege Brandenburg werd het tractaat geteekend door Christian von Bellyn zu Marcksaro, Cancelir, Geheimber Rath.

Ook met Lubeck werd in dat jaar een verbond gesloten, waardoor wel onze alliantie met Denemarken bekoelde, maar daarentegen gaf het aanleiding aan den koning van Zweden, Gustaaf Adolf, zijn hofraad Jacob van Dijck naar den Haag te zenden om ook een dergelijk verdrag te sluiten. Alle deze tractaten werden voor den tijd van vijftien jaren aangegaan.

Intusschen was de spanning tusschen de Possiderende Vorsten zoo hoog gerezen, dat de keurvorst van Brandenburg met hulp van staatsch krijgsvolk een aanslag op Dusseldorf meende te moeten wagen om zich in zijn bezit te handhaven, hetgeen echter mislukte [1]). Albert en Isabelle begonnen zich nu ook in het geschil te mengen, vooral op aansporen van den pauselijken internuntius te Brussel, kardinaal Bentivoglio, die aandrong op een *coup-de-main* op Wesel, het Genève van het Noorden, zooals hij het noemde. Ook de Staten bereidden zich tot den oorlog, hoewel nog steeds het behoud van den vrede zoekende; zij bewerkten nog twee bijeenkomsten te Naumburg en te Wesel, beide vruchteloos.

De vijandelijkheden begonnen openlijk met het bezetten van Gulik door den Keurvorst en van Dusseldorf door den Paltsgraaf: uit beide vestingen werden de troepen van den mededinger verjaagd. [2]) Tot de bezetting van Gulik hadden de Staten door hun krijgsvolk te leenen, den Keurvorst bijgestaan, gelijk zij verklaarden tot behoud van de rust aan

1) DROYSEN, II, 2, 618—627.

2) BOUGEANT, I, 33, „le marquis de Spinola et le Prince d'Orange se saisirent de plusieurs Places, l'un sous le nom du Duc de Neubourg, l'autre sous celui de l'Electeur de Brandebourg. Ils firent ainsi sentir aux peuples tous les maux de la guerre sous prétexte de leur donner la paix, et depouillèrent les deux princes en affectant de vouloir les rétablir" etc.

hunne grenzen. Albert en Isabelle meenden echter dat zij die vesting tot eigen voordeel trachtten te verkrijgen, en hoewel de engelsche en fransche gezanten de verzekering der Staten bevestigden dat Gulik ontruimd zou worden, maakten de Aartshertogen zich toch gereed het hun met geweld te ontnemen. Weldra verscheen Spinola met een leger in het veld, maar nu bleek dat de vrees voor Gulik slechts een voorwendsel geweest was, om zich onverwacht van Aken te kunnen meester maken, waarvan het bezit ten allen tijde door de Spaanschen was begeerd. Na die stad verrast te hebben, nam Spinola nog zonder slag of stoot Duren, Orsoy, Caster, Grevenbroich, Berchem en eindelijk Wesel, het meest gewichtige punt van het land van Cleve. [1])

Prins Maurits was terstond op de tijding van dien zegevierenden marsch met het staatsche leger vooruitgedrongen, had Emmerik en Rees bezet, doch kwam te laat om Wesel te behouden; daarna nam hij Gogh, Cranenburg en Gennep, die alle met staatsch of brandenburgsch volk bezet werden, maar te Xanten was Spinola hem ook weder vóór; hier lagen beide legers, nauwelijks twee mijlen van elkander, maar ieder treffen werd zorvuldig vermeden, en zelfs alle hoffelijkheid in acht genomen, zoodat het Bestand niet verbroken werd. Het zoude echter wellicht daartoe gekomen zijn, zoo niet Frankrijk en Engeland bemiddelend tusschen

---

1) 7 September 1614. *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* II, I, 358, 359. "De Gecommitteerden van den Keurvorst van Brandenburg, doctor STEYNTGEN en HENDRIK STICKE deden onverwijld een officieel aanzoek om hulp bij Oldenbarnevelt den dag nadat te 's Hage het bericht gekomen was van de bezetting van Aken en Duren."

DUDLEY-CARLETON (Mémoires III, 395) noemt Adolph Steyntgen "un homme habile et bien intentionné."

beide waren getreden. Hunne gezanten kwamen met die van de Possiderende Vorsten van de Aartshertogen en van de Vereenigde Nederlanden in october 1614 te Xanten bijéén, om een verdeeling tusschen de beide bezitters tot stand te brengen: maar de bezetting van Gulik bleef een onoverkomelijk bezwaar, want de Staten wilden die vesting niet ontruimen dan tegen voldoende zekerheid dat de Aartshertogen zich niet terstond daarvan meester zouden maken.[1]). Ten laatste kwam men toch overeen omtrent een plan waarbij de gulik-cleefsche erflanden tusschen den Keurvorst en den Paltsgraaf verdeeld en alle vestingen aan hen overgeleverd zouden worden; maar toen dit plan tot uitvoering moest komen, weigerde de gezant der Aartshertogen het te onderteekenen zonder naderen last uit Spanje, die eerst in december kwam en wel met bevel Wesel in geen geval over te geven, zoodat ook de staatsche troepen niet uit Gulik terug getrokken werden; er werd daarover toch nog, hoewel te vergeefs, in Brussel en in den Haag genegotieerd. Inmiddels hadden de Possiderende Vorsten hunne gemeenschappelijke bezitting, volgens de getroffen schikking verdeeld:[2]) de keurvorst van Brandenburg verkreeg

---

1) *Gesch. der Nederl. Dipl.* II, I, p. 349. OUVRÉ, p. 232—238.

2) Tractaat van Xanten, 12 november 1614, KLUIT, Historia federum bl. 110 en AITZEMA, vermeerdert verhael van den Vreede-Handel, II, 253. Het verdrag werd onderteekend voor Frankrijk door DE REFFUGE en AUBÉRY DU MAURIER, gewoon gezant in den Haag, voor Engeland door sir HENRY WOTTON, extr. ambass. bij den Vredehandel en JOHN DICKENSON, agent bij de Possiderende Vorsten. Voor de duitsche Vorsten door den graaf TOT SOLMS en BENJ. VON BÖNNINGHAUSEN, en voor de Staten-Generaal door DIDERIK BAS, JOACHIMI, JOAN VAN GOGH, MARCUS LYCKLAMA à NYEHOLT, BORRE VAN AMERONGEN en SWEDER VAN HAERSOLTE.

Den 13 december werd het verdrag door de Staten gegarandeerd, AITZEMA, bl. 241.

daarbij het hertogdom Cleve, de graafschappen Marck en Ravensberg en de heerlijkheid Ravestein; de paltsgraaf van Neuburg de hertogdommen Gulik en Berg. Door deze voorloopige verdeeling werd nu beider bezit wel op beter grondslag gevestigd dan op de onhoudbare bepalingen van het verdrag van Dortmund, maar inderdaad bleef het nog hoogst onzeker [1]); reeds terstond begon Saksen hevige klachten daarover aan te heffen. Het keizerlijk Hof was echter met te veel andere zaken bezig, om ernstig werk te maken het *échec* te herstellen dat het in de cleef-guliksche quaestie geleden had; dit liet dus de hoop op een geleidelijke bevestiging en erkenning van den nieuwen bezitstoestand. In allen gevalle was voor het oogenblik de communicatie met het evangelische Duitschland verzekerd, hetgeen van te meer gewicht was daar de steun van onze twee voornaamste bondgenooten ons allengs begon te begeven: de koning van Engeland geraakte langsamerhand op de hand van Spanje, door de sints lang voorgespiegelde verwachting op een nauwe verbintenis tusschen beide koningshuizen [2]), en de koningin regentes van Frankrijk, niettegenstaande hare belofte de politiek van Hendrik IV te zullen blijven volgen, was toen reeds geheel onder den invloed van den maréchal d'Ancre, die haar klaarblijkelijk naar de spaansche zijde deed overhellen [3]).

---

1) HELWING, 393, 396, 397.

2) Reeds kort na 1604 was er van zoodanig huwelijk sprake geweest, *Gedenkstukken*, II, 74, bij het Bestand werd het weer te berde gebracht: de spaansche Nederlanden werden toen als huwelijksgift voorgesteld. Zeven jaar lang werden de onderhandelingen gerekt.

3) *Mémoires du chev.* DUDLEY-CARLETON, I, p. 286: »le Roi de France est sous le joug de la Reine sa mère, elle dans la dépendance du maréchal d'Ancre et tous les deux à la dévotion du roi d'Espagne, qu'on peut dire

Ook in het oosten van Europa trachtte Spanje ons vijanden te verwekken: gelijk gezegd is was de keurvorst van Brandenburg in 1611 met Pruisen beleend geworden [1]); dit hertogdom hing af van de kroon Polen dat slechts door geldgebrek gedwongen, aan het vurig verlangen van Brandenburg had toegegeven dat zich daarbij menige harde bepaling ook van den kant der pruisische Stenden had moeten laten welgevallen. De moeielijkheden bleven dan ook niet lang uit. Koning Sigismund van Polen was uit het geslacht Wasa; twisten over erfopvolging kwamen daardoor den nationalen haat aanvuren die ten allen tijde Zweden en Polen tot aartsvijanden had gemaakt. Spoedig begreep Sigismund den uitslag dien hij begaan had door zich onder zulke omstandigheden te berooven van den vrijen toegang op de Oostzee, hem in zijn ondernemingen tegen Zweden zoo hoogst noodig. Aangehitst door Spanje dat ons door middel van Polen den nekslag hoopte aan te brengen, en door eigen eerzucht aangezet — want eene monarchie „in Partibus Borealibus" was Sigismunds hoogste streven, poogde hij het gezag van zijn nieuwen leenman in Pruisen te ondermijnen, door de Stenden, die uitermate verbitterd waren over 's Keur-

---

hardiment avoir autant de pouvoir et d'autorité à la Cour de France que le Duc de Lerma en a à la Cour d'Espagne."

1) Voortzetting van de algemeene Geschiedenis des Vaderlands van J. P. Arend door Mr. O. van Rees en Dr. G. W. Brill, 3de Deel, 3de Stuk, 278 en 279. „Door het bondgenootschap met de Republiek was de keurvorst van Brandenburg in staat geweest den koning van Polen met den oorlog te dreigen bijaldien hij langer toefde hem met het Hertogdom Pruisen te beleenen. Deze bedreiging, aan welke de verovering van Gulik door zijne bondgenooten kracht bijzette, had dan ook ten gevolge gehad, dat hij met Pruisen beleend was geworden, hetgeen twee vorige Keurvorsten met al hunne geldelijke opofferingen, van het omkoopbare Polen niet hadden kunnen verkrijgen."

vorsten verandering van godsdienst, nog meer tegen hem op te zetten [1]).

Oldenbarnevelt doorzag terstond het gevaar dat de Republiek en hare beide trouwste bondgenooten, Brandenburg en Zweden dreigde: om het te verhoeden werd de burgemeester van Deventer, Diderik Sticke, vader van den agent van Brandenburg in den Haag, naar Pruisen gezonden, waar de Keurvorst zich gewoonlijk ophield [2]). De Keurprins sedert den dood van markgraaf Ernst, zijns vaders stedehouder in Cleve had zelf den grijsaard overgehaald tot deze zending die de belangen van zijn Huis nog nauwer aan die der Republiek moest verbinden. Die van Brandenburg en Zweden waren reeds onafscheidelijk verbonden; en zij werden binnen kort nog nauwer vereenigd toen, niet weinig door Sticke's medewerking, het huwelijk van koning Gustaaf Adolf met de zuster van den Keurvorst tot stand kwam. Ook de samenwerking van Nederland en Brandenburg was sedert het verdrag van Xanten niet verflauwd; eensgezind weerstonden zij de pogingen van Engeland, dat door spaansche inblazingen gedreven, op de ontruiming van Gulik aandrong, hetgeen zelfs een der voornaamste punten van de instructie van den engelschen gezant in den Haag uitmaakte [3]). De Staten vermeden den kleingeestigen Jacob I door een weigering in het harnas te jagen, maar zij wisten de zaak

1) *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* II, I, 363.
CARLETON, I, 147. "Les troubles de la Prusse sont le fruit des semences jettées par les Jësuites, qui dont établis là par le Roi de Pologne."

2) *Gesch. des Nederl. Dipl.* II, I, 362. *Nederland en Zweden*, II. 129—141. CARLETON, I, 146. Voortzetting van de Algemeene Geschiedenis des Vaderlands van J. P. Arend, door Mr. O. van Rees en Dr. G. W. Brill, 3de Deel, 3de Stuk, bl. 18, 280—283. "Diederik Sticke heeft krachtig medegewerkt tot de grondvesting der Pruisische Monarchie."

3) CARLETON, I, Instruction p. 5.

sleepend te houden, en werkelijk werd hun argwaan jegens Spanje's goede trouw gerechtvaardigd door den strooptocht van graaf Hendrik van den Berg, die plotseling in Westfalen viel en verscheiden onzijdige plaatsen als Soest en Lippstadt bezette [1]). Niettegenstaande dit krachtige argument zou echter Oldenbarnevelt toch ten laatste aan Carletons aandrang hebben moeten toegeven, gelijk hij ook den brandenburgschen agent te kennen gaf [2]), bijaldien het gebeurde dat Frankrijk en Engeland op dat punt één lijn trokken; maar gelukkig werd deze vrees niet vervuld. De onzekere fransche politiek werkte op dat oogenblik Engeland tegen en de ambassadeur du Maurier kreeg den last de ontruiming op de lange baan te schuiven [3]), zoodat Gulik vooreerst weer in onze handen bleef.

In dit tijdperk van innige verstandhouding met Brandenburg valt ook de negotiatie der beide leeningen, later als de hoefijsersche schuld befaamd, een van 100,000 gulden in 1615 en een van 100,000 rijksdaalders in het volgend jaar. In later tijd gaf de afdoening dezer schuld, door de opeenstapeling der interessen aanmerkelijk aangegroeid, zoo veel aanleiding tot twist en onderhandeling met Brandenburg, dat de oorsprong daarvan wel verdient aangestipt te worden [4]).

Twee jaren lang duurde Sticke's verblijf in Pruisen; door die zending gelukte het hem de bestaande alliantie te vernieuwen, die steeds tot grondslag bleef strekken voor onze betrekking tot Brandenburg gedurende de gewichtige

---

1) CARLETON, I, 18, 22, 38.

2) CARLETON, I, 90, 97.

3) CARLETON, „de reprendre les erres des promesses.”

4) Mr. J. A. ALTING BÖSKEN, over geldleeningen door vreemde Mogendheden hier te lande aangegaan, bl. 35—46.

gebeurtenissen die van 1618 tot aan den westfaalschen vrede, Europa in rep en roer hielden. Het was echter niet veel meer dan de grondslag, die van de vroegere vriendschap overbleef: inderdaad veranderde de aard der betrekking aanmerkelijk: beiden volgden uiterlijk dezelfde politiek van onthouding en onzijdigheid in den bloedigen oorlog van den Keizer met de evangelische Stenden des Rijks, maar zij deden dat uit volkomen tegenovergestelde beweegredenen.

De Republiek had in Spanje een vijand te bestrijden, die al haar krachtsinspanning vorderde; de Keizer van zijn kant, had ook werks genoeg binnen de grenzen van het Rijk, om elke aanleiding te vermijden tot openlijke ondersteuning zijner tegenpartij uit de Nederlanden; van beide zijden bleef dus in naam de onzijdigheid bewaard, zelfs in de meest hachelijke omstandigheden, terwijl de staatsche troepen op Rijksbodem lagen, en de keizerlijke de Veluwe afliepen. De Republiek schroomde den Keizer niet; zij had offers genoeg gebracht tot instandhouding van haar staatkundige en godsdienstige vrijheid om voor een nieuw offer, hoe zwaar ook, terug te deinzen. Maar zij zocht niet roekeloos het gevaar: tevreden met een moedige verdediging tegen haar aanvallers, verlangde zij hun aantal niet te vermeerderen; en nu eenmaal de Keizer niet tot den aanval overging, ondernam zij ook van haar kant geen vijandelijkheden [1]).

Geheel verschillend was de politiek van Brandenburg; gedurende de rustig afwachtende houding van Nederland, werd de Keurvorst als door de baren der zee geslingerd van de eene partij naar de andere, eigenlijk van het eene onheil in het andere. Tusschen de afhankelijkheid van Polen, de overmacht van Zweden en de bedreigingen van

1) *Inleiding tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* I, 181.

den Keizer, was het moeielijk de minst schadelijke partij te kiezen. Voegt men daarbij nog de verplichtingen jegens Nederland en de kuiperijen van Frankrijk, dan zal men zich een denkbeeld kunnen maken van de verschillende invloeden die op het keurvorstelijk Hof hun werking deden gevoelen. Het is zeker gemakkelijk na verloop van twee eeuwen te verklaren dat Brandenburg een moreele verplichting verzaakte, door niet terstond bij het eerste alarm zijn geloofsgenooten te hulp te snellen, maar wanneer men nagaat hoedanig de gesteldheid van dien Staat op dat oogenblik was, moet men wel tot het resultaat komen dat de medewerking van zulk een bondgenoot hoogstwaarschijnlijk de protestantsche partij overlast en schade in plaats van voordeel zou hebben aangebracht: in drie deelen verdeeld, die onderling niet door den minsten staatkundigen band, zelfs niet door een bloote verknochtheid aan den gemeenschappelijken Vorst vereenigd waren, lag de kern des lands, het markgraafschap Brandenburg geheel en al bloot voor een onderneming des Keizers, ingeval de Keurvorst zich bij diens vijanden aansloot: het naijverige Saksen zou niets liever verlangd hebben dan in dat geval het werktuig der keizerlijke wraakzucht te zijn: het lag als het ware op de loer. In het westen van het Rijk, geheel afgezonderd, lagen de cleefsche bezittingen, evenzeer open voor de aanslagen van den hertog van Neuburg, die daarbij op dadelijke hulp uit de spaansche Nederlanden kon rekenen; het is waar, de nederlandsche regeering had zich grootendeels met de bewaring dier landen belast, maar dat was ook juist weer een aanleiding tot bedreiging uit Weenen: de Keizer sprak over die schennis van het Rijksgebied niet degenen aan, die er zich onmiddelijk aan schuldig maakten, maar wel dengene die er middelijk door werd gebaat. Duizend angsten stond de ongelukkige

Keurvorst daardoor uit: de Keizer vorderde van hem dat hij zijn gebied door de Staten zou doen ontruimen; in dat geval zou de neutraliteit daarvan worden erkend; maar wat die neutraliteit beteekende leed geen twijfel: in een oorlog als de dertigjarige, waarin men bijkans genoegen nam, recht en billijkheid te vertrappen, was dat bijna zoo veel geëischt als een vrijwillige afstand ten voordeele van Neuburg; bij weigering dreigde de Rijksban, met Saksen als uitvoerder: dan gold het de mark Brandenburg. In geval van een bepaalde keuze van partij moest dus een van beide worden opgeofferd: de Keurvorst bleef daarom in zijn onzekere houding volharden, hij was als het ware tusschen hangen en worgen; hij voldeed aan het keizerlijk verlangen door in den Haag, zelfs herhaaldelijk, om ontruiming der cleefsche vestingen te doen verzoeken, maar hij wachtte zich wel dat met te grooten aandrang te doen. De Staten van hun kant weigerden die ontruiming wel niet, maar zij beweerden die vestingen als pand te bezitten voor hetgeen de Keurvorst hun schuldig was. Voldeed hij die schuld dan zouden zij hem terstond de vrije beschikking over zijn eigendom terug geven; intusschen wisten zij wel dat hij tot die voldoening buiten staat was; en inderdaad deed hij ook geen moeite er toe te geraken, want hij bepaalde zich altijd tot het doen van voorstellen, en tot verzekeringen die van alle kanten bezwaar ondervonden. Daarbij, naarmate de betaling verschoven werd, steeg ook het bedrag van de schuld en werd daardoor Brandenburgs positie steeds benauwder. Eindelijk lag de Keurvorst in het oosten van Europa ook nog tusschen twee vuren: het derde hoofdbestanddeel van zijn macht, het hertogdom Pruisen was de twistappel tusschen Zweden en Polen, die er een oorlog om voerden, waarvan dat land in allen gevalle, hoe de strijd

ook uitviel, natuurlijk het slachtoffer zijn moest. Op Pruisen had de Keurvorst steeds hoofdzakelijk zijn staatszorg gericht. Van zijn zwager en zijn leenheer kon hij toch nog altijd op eenige verschooning hopen, hoe moeielijk het hem inmiddels ook zijn pruisische onderdanen zelve maakten. Daarbij die staatszaak ging buiten den Keizer om. Het viel den Keurvorst zwaar — ook behalve den dreigenden Rijksban — de traditioneele politiek van zijn Huis te verlaten, dat altijd den Keizer tegen meer woelige onderdanen had gesteund. Zijn natuurlijke plaats zocht hij naast den keizerlijken troon; het was alsof de Brandenburgers een voorgevoel hadden dat van het behoud van Pruisen en de gunst van den Keizer bovenal hun toekomst afhing.

Gelijk bekend is, brak in 1620 de oorlog uit, die reeds zoo lang over Duitschland zweefde, na de opdracht der kroon van Boheme aan Frederik van de Palts. Schier gelijktijdig met die opdracht had het collegie der Keurvorsten, op voorstel van Brandenburg en Trier, den aartshertog Ferdinand van Oostenrijk, in plaats van Matthias tot Keizer gekozen [1]).

Welke staatkundige en godsdienstige betrekkingen de Nederlanden en de Palts verbonden, is reeds gezegd. Daarenboven was prins Maurits door de banden des bloeds aan den Paltsgraaf verknocht, want deze was door zijn moeder kleinzoon van Willem van Oranje, al had hij ook geenszins diens politieken zin overgeërfd. Bij gevolg kon het lot van dezen vorst en van zijn erfgoed, ook al had de geheele zaak van het Protestantisme daaraan niet gehangen, de regeering hier te lande niet onverschillig laten. Reeds in

---

1) VON RAUMER, Geschichte Deutschlands von der Abdankung Karls V, bis zum westphälischen Frieden, in het Historisches Taschenbuch, tweede jaargang, bl. 95.

november 1618, een jaar ongeveer voor Frederiks krooning in Praag, toen men nog slechts in de toekomst voorzag welken tegenstand, de door keizer Matthias benoemde erfgenaam in Boheme ontmoeten zou, kwam een gezant van den Paltsgraaf, de baron von Dohna, op zijn tocht naar Engeland in den Haag om over vernieuwing der tractaten te handelen [1]). In het vroege voorjaar van 1619 uit Engeland teruggekeerd, vond hij de Staten niet ongenegen tot die gevraagde alliantie; daarop bij Frederiks verkiezing gold het als een grond van aanbeveling, dat hij, behalve door Engeland en de Unie, ook door Nederland werd ondersteund [2]). Maar desniettemin stond de nieuwe troon toch zeer wrak en het koningschap was, gelijk men weet, van korten duur; even gemakkelijk als de kroon van Boheme verkregen was, ging zij weer verloren en de voortvluchtige vorst vond eerst in 's Gravenhage een veilige schuilplaats. Maar het ontstoken twistvuur was daarom nog verre van gebluscht, nog dertig jaren woedde het in alle hoeken van het duitsche Rijk, en bracht een algemeene omwenteling in Europa te weeg, die eerst met den vrede van 1648 een eind nam [3]).

---

1) CARLETON, II, 380, III, 517, 519. Voortzetting van Arend, III, 3, 294—296, 310.

2) VON RAUMER, bl. 100.

3) Dr. L. ENNEN, (Frankreich und der Niederrhein, oder Geschichte von Stadt und Kurstaat Köln, I, Einleitung bl. 14) beweert dat de Nederlanders alom den Keizer vijanden verwekten, om hem te beletten hen weer aan het Rijk te onderwerpen; daarom zouden zij ook de boheemsche Stenden tot tegenweer hebben aangezet: „Sie waren es, die in der teuflischen Absicht, Deutschland zum Wüthen gegen seine eigenen Eingeweide anzuregen, den verblendeten Friedrich von der Pfalz zur Annahme der böhmischen Krone gegen Ferdinand von Oestreich anfeuerten, durch die Aussicht auf kräftige Unterstützung in den Kampf trieben und das arme gehetzte Wild aus jedem Zufluchtsort zum letzten verzweifelten Angehen gegen die habs-

Dezelfde banden als tusschen Nederland en de Palts bestonden, verbonden Albert en Isabelle aan de keizerlijke partij, welke laatste ook een oogenblik wankel stond, niet zoo zeer wegens de boheemsche quaestie, als door den opstand in Hongarije, waar in plaats van koning Ferdinand, de vorst van Zevenbergen, Bethlen-Gabor, tot koning was uitgeroepen. Bij dit gevaar uit het Zuiden voegde zich de vrees dat Boheme uit het Noorden zou ondersteund worden; dat de Nederlanden zich daartoe verbonden hadden en er ook bij Engeland op aandrongen was geen geheim, en dat Jacob I zoo verregaand onverschillig zou blijven omtrent het lot van zijn schoonzoon, kon nog niet algemeen worden geloofd [1]). De medewerking der Aartshertogen was dus voor de keizerlijke partij hoogst gewichtig.

Reeds in het najaar van 1619 werd in de zuidelijke Nederlanden een leger verzameld, om onder graaf Hendrik van den Berg naar Duitschland te trekken; hoewel het Bestand nog niet afgeloopen was, maakte prins Maurits zich evenzeer tot een veldtocht gereed, maar daar graaf Hendriks leger niet optrok, keerde ook de Prins weer naar huis. Eerst het volgend jaar werden de gebeurtenissen gewichtig. Spinola trok tusschen Rijnberk en Wesel een aanzienlijke legermacht samen, waarmede hij in de Beneden-Palts viel, die, op eenige steden na, weldra geheel in zijn

---

burgische Macht aufjagten. Sie schickten ihre Sendlinge an die deutschen Höfe, um habsüchtigen deutschen Fürsten den holländischen Säckel zum Kampfe gegen den Kaiser anzubieten" etc.

Zoodanig een ongerijmde voorstelling en verdraaiing der feiten, behoeft waarlijk geene tegenspraak.

1) Aan het Hof te Heidelberg doorzag men spoedig de engelsche politiek; vg. het verbaal van Aerssens zending naar Venetië, in de *Berigten van het Historisch Genootschap*, V, 1ste Stuk (1853) bl. 56 en 57.

macht was: eigenlijk had hij dien voorspoed minder nog aan zijn veldheers-talent, dan aan de oneenigheid zijner tegenstanders te danken, die, zoo als men dat van de duitsche vorsten gewend was, het toebrengen van een snellen en beslissenden slag verhinderde. Eerst in october vereenigden een staatsch leger onder Frederik Hendrik, en 2400 man Engelschen onder sir Horatio Vere, met moeite van Jacob I afgebedeld, zich met het leger der Unie onder den markgraaf van Brandenburg-Anspach, veel te laat om iets anders uit te richten dan het behouden der plaatsen die nog des Paltsgraven zijde hielden; de invallende winter noodzaakte Frederik Hendrik spoedig met zijn ruiterij terug te keeren. Prins Maurits was intusschen tot bij Bonn voortgerukt, waar hij op een eilandje in den Rijn een schans had opgericht, de Papemuts geheeten, [1]) die in de krijgskundige historie na het Bestand een belangrijke rol vervulde.

Hier te lande had men algemeen verwacht dat de Prins in de afwezigheid van Spinola een inval in de spaansche Nederlanden zou hebben ondernomen, die dan, om het Bestand met de Staten niet te verbreken, onder den naam des konings van Boheme zou hebben moeten plaats grijpen, maar zulk een handeling was den fieren Maurits onwaardig. Weigerden de Staten verraderlijk het Bestand te verbreken, Maurits schroomde niet zich met Spinola te meten, zelfs rekende hij een ander tegenstander nauwelijks zijner waar-

---

1) WAGENAAR X, 402. AITZEMA, *Vermeerdert Verhael*, I, 12. ENNEN, (I, 55, 56) klaagt over de afpersingen van den kommandant van Papemuts (Ludwig Heinrich von Hatzfeld) der Rijnvaart aangedaan: "Bis nach Holland war der Nachtheil fühlbar der durch solche Gewaltmaszregeln dem rheinischen Handel bereitet wurde, und ihr eigenes Interesse gebot es den Generalstaaten, auf die Klagen und Reklamationen der Fürsten von Köln und Neuburg zu hören," enz.

dig. De Republiek verliet hare afwachtende houding niet, en bespaarde hare krachten totdat er beter gelegenheid zou zijn de protestantsche zaak daarmede te dienen. De zaak van Frederik stond reeds op dat tijdstip (najaar van 1620) hopeloos. Frankrijk [1]) de aanlegger der Unie, was thans onder de handen der Regentes — een geboren spaansche prinses — geheel en al tot de katholieke partij overgegaan, en misbruikte het overschot van zijn invloed onder de protestanten door tweedracht onder Lutherschen en Calvinisten te zaaien, waardoor Denemarken en Saksen eerst van de Unie werden afgetrokken, en toen met het overschot, dat in de Palts tegen Spinola gestreden had, een accoord werd getroffen, waarvan Boheme werd uitgesloten, zoodat Frederik alleen overbleef tegen een overmacht, die hem reeds bij den eersten slag te sterk bleek. Bijna op het oogenblik dat Spinola de erflanden van den Paltsgraaf veroverde en de vorsten der Unie tot een vernederende onderwerping dwong, verloor Frederik tevens in den beslissenden veldslag op den Witten Berg zijn nieuw koningrijk, waarin de luthersche keurvorst van Saksen, thans met de Katholieken tegen hem samenspannend, de graaf van Tilly en hertog Max van Beieren als hoofd der Ligue van verschillende zijden binnendrongen; en den over Berlijn naar 's Gravenhage gevluchten vorst, bleef, buiten den ijdelen koningstitel niets over, dan de onzekere hoop op ondersteuning uit Engeland en Nederland.

In die eerste verwachting werd Frederik echter te leur

---

1) AITZEMA, I, 68. Instructie voor de hertogen d'Angoulême en de Béthune en den Sire de Préaux, fransche ambassadeurs op den Rijksdag te Ulm (1620). Dit vergelijk werd gesloten tusschen hertog Max van Beieren, hoofd der Ligue en Joachim Ernst markgraaf van Brandenburg-Anspach, aanvoerder der Unie.

gesteld; van zijn aanverwanten ondervond hij in die bange dagen weinig belangstelling: de keurvorst van Brandenburg, zijn zwager had hem bijna gedwongen Berlijn te verlaten, uit angst voor den toorn des Keizers, en zijn schoonvader, in dien tijd nog geheel en al ingenomen met het spaansche huwelijksvoorstel, vergenoegde zich met een onvruchtbare diplomatieke tusschenkomst door zendingen naar Brussel en Weenen af te vaardigen, die niet eens in ernst aanvingen te onderhandelen [1]).

Eenige maanden na den slag van Praag liep het Bestand ten einde (april 1621); wèl deden de Aartshertogen nog een poging tot verzoening, die zij meenden dat de hoogst ongunstige toestand van het Protestantisme niet zou doen afslaan, maar desniettegenstaande, en hoewel de wapenstilstand alle voordeelen van den vrede aan handel en welvaart had doen kennen, en de haat van het algemeen tegen Spanje reeds aanmerkelijk was verflauwd, verkozen de Staten toch den oorlog te hervatten [2]). Misschien als de invloed van prins Maurits op 's lands zaken na den dood van Oldenbarnevelt minder overwegend geweest was [3]), zouden de voorstellen uit Brussel niet zoo gladweg zijn afgeslagen, en de kamp met een zoo machtigen vijand als Spanje op dat oogenblik scheen, gesteund door Frankrijk, Engeland, den Keizer en de Ligue niet zoo dadelijk zijn hervat; maar het militaire element was nu aan het roer,

---

1) *Gedenkschriften* van jonkh. A. VAN DER CAPELLEN, I, 60. „Weston, ambassadeur de par le Roi d'Angleterre à Bruxelles escrivoit à son maistre en ce temps, qu'on se mocquoit ouvertement de sa commission et qu'il lui éstoit plus aisé de nouer une corde de sable, que de faire quelcque traicté . . . . . . l'archiduchesse le nourrissoit de belles paroles" etc.

2) AITZEMA, I, 81, 87. VAN DER CAPELLEN, I, bl. 11.

3) *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* I, 140, 143, II, 2, bl. 10.

en voor de instandhouding van des Stadhouders waardigheid was de oorlog noodzakelijk. Toch waren in de eerste tijden voor en na den afloop van het Bestand de diplomaten meer ijverig dan de krijgslieden. Reeds in het begin van 1621 waren talrijke ambassades naar onze bondgenooten — verreweg de meesten nog slechts in naam — uitgezonden. Frankrijk en Engeland dienden aan de verplichtingen der tractaten herinnerd te worden, en de duitsche Vorsten tot moedhouden te worden opgewekt [1]). Denemarken moest weer tot de Unie worden teruggebracht, en met Venetië werden de eerste betrekkingen aangeknoopt. De meeste dier zendingen droegen echter weinig vrucht: alle beloften en aanmoedigingen van de buitengewone gezanten in Duitschland, Arnold van Randwijck en Joachimi, konden de onderhandeling der Unie met Spinola niet voorkomen [2]). In Frankrijk werden onze gezanten met onachtzaamheid, in Engeland met in het oog loopende onbeleefdheid ontvangen. Van daar was dus niets te verwachten, en slechts steunend ep eigen kracht moest men den strijd weer hervatten. Jacob I verliet wel eerlang de spaansche zijde, toen hij gewaar werd hoe schandelijk het Hof van Madrid hem om den tuin had geleid, maar zijn medewerking was krachteloos, even als hij zelf [3]). Zweden

---

1) *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* II, 2, 49, 69.

2) Voortzetting van Arend, III, 3, 499—501. AITZEMA, 68. „Uyt kracht van de gemelte Alliantie ende om het interest van desen Staet heeft men van hier de vorsten van de Unie seer getrouwe hulp en subsidie gedaen; men heeft oock in 't uytgaen der Trêves door een expresse besendinge die der Unie doen verseeckeren dat men se niet minder dan te voren sou subsidieren."

90. Joachimi en Randwijck moesten „de goetgesinde vorsten en steden aldaer animeren," en aan Neuremberg, Straatsburg en Ulm werd geschreven om ze te vermanen, aan de Unie getrouw te blijven.

3) AITZEMA, l. l. noemt Jacob „out, slap ende qualijck met sijn Parlement."

toonde meer goeden wil dan macht en bracht zijn meeste nut aan door den koning van Polen bezig en van een inmenging in duitsche aangelegenheden af te houden [1]). Onder de duitsche Staten was een gedeelte door Spinola onderworpen, de overigen, en daaronder Brandenburg zochten hun heil in een onzijdige houding. Te Berlijn regeerde toen keurvorst Georg Wilhelm, die eerst in 1619 zijn vader was opgevolgd. Nog Keurprins zijnde, had hij als diens stedehouder in Cleve gelegenheid gehad zich in staatszaken te bekwamen, en zich daarbij bijna uitsluitend naar de raadgevingen uit den Haag gedragen [2]); door zijn huwelijk met de zuster van den koning van Boheme was hij nauw aan prins Maurits verwant, maar juist al die betrekkingen tot de Nederlanden begreep hij, dat hem bij den Keizer verdacht moesten maken, en om nu niet zijn aan het tooneel des oorlogs grenzend erfgoed, op dezelfde wijze als Boheme en de Palts verwoest te zien, verkondigde hij, luider dan noodig of natuurlijk was, zijn onzijdigheid en zijn verknochtheid aan den Keizer.

Prins Maurits, die zelf, meer onvertsaagd dan voorzichtig den strijd aanvaard had, waarin de Republiek het laatste bolwerk was van het Protestantisme, en van alle kanten

---

1) AITZEMA. De Staten weigerden in juni 1621 een poolsch ambassadeur te ontvangen in wiens credentiebrieven hun niet de hun toekomende titels gegeven werden. Dit geschiedde eehter voornamelijk tot aanmoediging van Gustaaf Adolf, zwager des Keurvorsten, „als wel wetende dat dese kroon, soo om de voorgemelde clevische landen, en verwantschap met de Paltz en de Vereenichde Nederlanden gants qualijck stoudt met den Keyser ende Spaensche; daermede Gustaaf Adolph alrede van dien tijdt af wilde toonen vijandt van d' altegroote oostenrijcksche dominatie te sijn."

2) CARLETON, I, 201. „Le Prince de Brandebourg étant jeune, et son conseil étant partagé d'opinion, ce Prince ne fait absolument rien sans consulter les Etats."

door nog zwakkeren om ondersteuning werd aangeroepen [1]), zag voorzeker dit gebrek aan veerkracht met leede oogen. Een ongelukkige gebeurtenis dreigde onze betrekking met Brandenburg nog meer te verkoelen; de medeplichtigheid, namelijk van den brandenburgschen agent hier te lande, Hendrik Sticke aan de misdaad van valsche munt werd ontdekt en de schuldige, niettegenstaande alle vertoogen, met het zwaard gestraft [2]). Indien al hierover wrok gekoesterd zij — de agent was althans geen brandenburgsch onderdaan — de staatkunde sprak in allen gevalle sterker: de Keurvorst behoefde den bijstand der Staten om zijn cleefsche vestingen tegen eene verrassing van den neuburgschen mededinger, want deze had zich wel aanvankelijk eene deeling der erfenis laten welgevallen, maar daarom zijn aanspraken op het geheel volstrekt niet opgegeven; om over dien bijstand en tevens over de afdoening der hoefijsersche schuld te onderhandelen, zond de Keurvorst zijn vertrouweling, den befaamden graaf Adam von Schwartzenberg naar den Haag, die in augustus 1621 een tractaat tot stand bracht, waarbij de bescherming dier gewesten geregeld werd [3]).

1) AITZEMA, I, 107, „het bolwerck ofte asylum van het protestantisme." bl. 97. In januari 1621 verzocht Reynier de Casembroot hulp voor den graaf van Nassau-Siegen. Later vroeg de landgraaf van Hessen ondersteuning door zijn geheimraad Johann Zobeln. Ook werd een gezant uit Genève om voor de Grauwbunders geld te verzoeken, teruggezonden met duizend rijksdaalders. Vg. V. D. CAPELLEN, I, 10, die hem Benedictus Turretinus noemt.

2) *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* II, 2. Bijlagen 103. *Nederland en Zweden.* CARLETON, III, 308, 317, 322.

3) AITZEMA, I, 108. WAGENAAR, X, 428. Voortzetting van Arend, III, 3, 647.

„De keurvorst van Brandenburg ziende de partij des Keizers ook al te sterk en zich zelf om zijn verwantschap en religie met den koning van Boheme door de Oostenrijkers gehaat en bedreigd, vooral in de possessie van de cleefsche en marcksche landen, daar Neuburg zich tot Spanje had ge-

De vijandelijkheden waren inmiddels hervat met de Aartshertogen over wier leger het opperbevel aan Spinola was opgedragen, die, daartoe uit de Palts teruggeroepen, de verdere uitzuiging van dat ongelukkige gewest aan Tilly had overgelaten. De marquis verzamelde zijn leger bij Wesel, en prins Maurits een inval in de Veluwe duchtende, versterkte Doesburg en de vestingen langs de linkerzijde van den IJsel; Spinola had echter geheel andere voornemens; terwijl de algemeene aandacht op Gelderland was gevestigd overlegde hij eenen aanslag op het sterke Gulik dat nog altijd door staatsche troepen voor den keurvorst van Brandenburg werd bewaard. Om daartoe te geraken, zond hij graaf Hendrik van den Berg met eenige ruiterij derwaarts, die zich van het Huis te Reydt meester maakte; van daar sloeg graaf Hendrik het beleg voor Gulik, dat, hoewel slecht van mondbehoeften en ammunitie voorzien, de verdediging tot in februari 1622 volhield, toen de bevelhebber, kapitein Pithaen, daar geen ontzet meer te wachten was, zich op eerlijke voorwaarden overgaf. Dit was een zwaar verlies zoowel voor Brandenburg als voor de Republiek, want Gulik was de voornaamste en sterkste vesting van die landen.

---

wend, wist ook geen beter raad als zich jegens dezen Staat te keeren, daarom zond hij graaf Adam van Schwartzenberg die de meeste directie van zaken bij hem had. De punten van zijne bezending waren met behulp van dezen Staat zich in dat bezit te maintineren; item om aftehandelen met betaling of anderszins de 100,000 gulden in 1615 en de 100,000 rijksd. in 1616 door den ontvanger Hoefijser ten behoeve van den Keurvorst genegotieerd. In augustus werd „verafscheid" dat Keur-Brandenburg zoude onderhouden, 's zomers 3000 en 's winters 1500 man. Schwartzenberg werd gedimitteerd met een gouden ketting van *f* 800. In het volgend jaar 1622 werd deze zaak wat veranderd en een nieuw tractaat gemaakt. Door interest op interest zijn die sommen zoo hoog geloopen dat zij in 1650 *f* 1700,000 beliepen, hoewel er reeds twee of driemaal *f* 100,000 op betaald was."

Echter maakte de afgelegen ligging dier sterkte, midden in vijandelijk gebied en ver van onze grenzen reeds sints lang haar behoud bezwaarlijk [1]). Maar wat dat verlies op dat oogenblik het diepst deed gevoelen, was de nieuwe triomf daarmede door de Katholieken behaald, die nu alom zegevierden; slechts enkele partijgangers, Mansfeld en hertog Christian van Brunswijk hielden nog de vaan van Frederik van Boheme op. Hun onderwerping kon na zooveel zegepralen den Keizer geen moeite kosten, en werkelijk, had Ferdinand met gematigdheid van zijn overwinning partij weten te trekken, de dertigjarige oorlog zou waarschijnlijk met deze algemeene nederlaag der Protestanten zijn afgeloopen; maar nu werden de goedschiks onderworpen Bohemers door zijn wraaknemingen weder in het harnas gejaagd en de oorlogsvlam wel ver van uitgedoofd te zijn, flikkerde weldra alom weer op. De Staten geen troepen kunnende missen, stonden Mansfeld met geld bij [2]), even als den aanvoerder der Unie, den markgraaf van Anspach. Meer afdoende hulp werd echter te gemoet gezien, toen omstreeks dezen zelfden tijd koning Christian IV van Denemarken onverwacht als verdediger voor de protestantsche zaak optrad [3]); sedert lang door de kuiperijen van Spanje, door naijver op de duitsche vorsten en vooral op Zweden den trouwen geallieerde der Republiek van de Unie afkeerig gemaakt, bracht nu plotseling de hachelijke toestand van zijn zwager den koning van Boheme hem tot zijn natuur-

---

1) VAN DER CAPELLEN, I, 13 en 23. AITZEMA, II, 155. „Het verlies van Gulick weckte minder de vasticheydt van den Staet als zijnde verre gelegen en veel kostende, dan wel sijn reputatie."

2) In october 1621 kwam dr. Ludwig Camerarnis van wege graaf Mansfeld bijstand in geld verzoeken.

3) VAN DER CAPELLEN, I, 160.

lijke bondgenooten terug; maar zonder Frankrijks of Engelands medewerking was het Christian niet mogelijk iets uit te richten [1]). Een te Segeborg belegd congres, waar Frederik en hij in persoon met de gezanten van de Republiek [2]), Zweden, Brandenburg en Mecklemburg onderhandelden leverde geen resultaat op.

Inmiddels was Gulik overgegaan [3]) en de klachten uit die rampzalige streken weerklonken bijna dagelijks in de vergadering van 's lands Staten. Nadat de graaf van den Berg ook Gogh genomen had, bleven nog slechts Rees, Emmerik en Gennep in het bezit van den keurvorst van Brandenburg, die andermaal graaf Schwartzenberg naar den Haag afvaardigde. De Stenden van Cleve, die het onheil van hun land veelmeer aan het zwakke bestuur van den Keurvorst dan aan de overmacht van den vijand toeschreven, zonden ook bezending op bezending aan de Staten, van wie zij bovenal de instandhouding hunner staatkundige vrijheden verwachtten. Dat vreemde troepen in hun vestingen lagen, dat de Keurvorst zonder hun voorkennis belastingen uitschreef, gaf niet minder reden tot beklag dan de zware brandschatting en retorsies door vriend en vijand geëischt [4]). De Staten

1) DROYSEN, III, I, 40 en vgg. VON RAUMER, 185.

2) Voor de Staten Foppius van Aitzema.

3). AITZEMA, II, 155. „Articulen ende conditien waerop die van Gulick haer hebben overgegeven."

4) AITZEMA, II, 234. Om retorsie te nemen over een gedwongen opbrengst van hooi en stroo aan de Spanjaards, eischten de Staten van het land van Gulik honderdduizend rijksdaalders vergoeding, en namen daartoe eenige gijzelaars gevangen. Daarop verschenen Willem van Gershoven, heer van Tolouse, geassisteerd van Johan van der Veecken, vorstelijk neuburgsch agent in den Haag, die representeerden „quod afflictis non esset afflictio addenda." Op hetzelfde subject kwam in mei, jonkheer Albrecht v. Huchtenbroick, cleefsch Raad en erfkamerheer van het vorstendom Cleve om te klagen over de executie die de ontvanger Ommeren op dat stuk deed. De

namen de verdediging dier rechten, voor zoover de stand van zaken zulks gedoogde, en den ongelukkigen toestand dier landen ter harte; gecommitteerden uit hun midden, Boeckhorst, Boetzelaer, Muys van Holy en Joachimi onderhandelden met Schwartzenberg, en brachten den 10den maart 1622 een voorloopig verdrag tot stand, dat in juni werd geratificeerd [1]), waarna de onderhandelaren terstond weer te Em-

Staten besloten echter voltehouden en scheepten hem met een geschenk van "een aêm Rijnse wijn" af. Toen nu de ontvanger zich weer beklaagde dat de gijzelaars geen moeite deden om de som te doen bijéénbrengen, werd hem "acte "gegeven" met dreygement van brandschatting" waarover Joh. Died. van Ahr tot Putteren en Antony van Gelekercken, der Rechten Doctor, als gedeputeerden der guliksche en bergsche Stenden een zoo treurig tafereel van den toestand der hertogdommen kwamen ophangen, dat men den eisch verminderde tot honderdduizend gulden, mits binnen veertien dagen te betalen.

1) AITZEMA, II, 253. "In dit jaar (1622) kwam ook de brandenburgsche Geheimraad, graaf v. Schwartzenberg tracterende met dezen Staat over "een mutuele defensie ende specialijck om den Chur-Vorst de cleefsche ende andere landen te conserveren." Voortzetting van Arend, III, 3, 711—714.

AITZEMA, II, 264. Tractaat tusschen Brandenburg en de Republiek, geteekend te 's Gravenhage, 4 juni 1622. "Daer reeds den 10 maert tusschen den graef van Swartsenberg tot Hohenlansberg ende Gimborn, ridder van St. Michiel, ende de gedeputeerden van H.H. M. een accoort is geslooten op 't welbehaegen ende ratificatie van beider Principalen, om de sedert veel jaeren bestaende vrientschap te confirmeren, welcke gebleeken is in de hulp der Staten om den Churfurst te maintineren ende defenderen in haere geapprehendeerde possessie, ende om te beletten dat voortaen geen vestingen in de hertogdommen meer beset sullen worden door vreemden, die niet versocht sijn geworden die possessie te maintineren, soo is 't dat Graef Swartzenberg ende gedeputeerden van H.H. M. naevolghende artyckelen opgestelt hebben: 1. defensive alliantie om den Churfurst te defenderen in sijn kundtbaren reghten op Cleve, Gulick, Bergh, Ravensberch ende Ravesteyn. 2. Sonder voortegrijpen op de defensie die Frankrijk en Engeland beloofd hebben" enz. De alliantie zou duren tot dat de Keurvorst het *volle bezit* verkregen zou hebben. Dit accoord werd den 10den maart 1622 onderteekend door Schwartzenberg, Gijsbert van den Boetzelaer, Nicolaas van Bouckhorst, Hendrik Muys van Holy en Albert Joachimi; den 4den juni werd het geratificeerd.

merik vergaderden, om op de plaats zelve te onderzoeken wat er in het voordeel van dat land gedaan kon worden, maar dat onderzoek leidde niet tot een uitkomst; na lange debatten scheidde de vergadering [1]), Schwartzenberg werd naar Pruisen geroepen, waar zijn werkzaamheid in andere aangelegenheden werd vereischt, en de hertogdommen kregen eerst eenige verademing toen het tooneel des oorlogs naar het noorden van Duitschland was verlegd, en de gelukkige krijgsverrichtingen van Frederik Hendrik tevens afleiding gaven aan de spaansche wapenen.

De oorlog werd intusschen bij gebrek aan geduchte vijanden eenigzins flauwer gevoerd. Een poging van koning Frederik om door zijn tegenwoordigheid in de Palts zijn zaak te redden mislukte volkomen; hij moest door Frankrijk weer naar de Nederlanden vluchten, terwijl Mansfeld, zijn laatste steun, zich door het leger der Infante naar Brabant heensloeg, en in dienst der Staten overging [2]). De oorlog tusschen Spanje en de Nederlanden was niet veel levendiger: prins Maurits hernam wel Gennep en Cleve, maar de schans Papemuts die den Rijn voor ons vrij moest houden, werd in de eerste dagen van 1623 door den prins de Chimay genomen. In het volgend jaar 1624 vorderde het beleg van Breda van beide kanten inspanning van alle krachten.

Levendiger kruisten elkander gedurende dien tijd verschillende onderhandelingen: een poging van den Keizer den vrede tusschen Spanje en de Nederlanden te bemiddelen, uit vrees dat de laatsten zich in de duitsche aangelegenheden mengen

1) *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* II, 2, 150—155, „sonder datter yets bundigers en was besloten."

2) VAN DER CAPELLEN, I, 109. Zijn komst deed het beleg van Bergen-op-Zoom opbreken. De Staten onderhandelden met hem door middel van den kolonel Joachim van Goltstein.

zouden, bleef zonder den minsten uitslag: zijn gezant, een geestelijke, Gramay geheeten, kon niet eens gehoor verkrijgen van de Staten, om zijn brieven te overhandigen [1]). Integendeel begon juist omtrent dezen tijd uitzicht te komen op de hernieuwing der verbintenissen met Engeland en Frankrijk, waarop bij het uitgaan van het Bestand was aangedrongen. In 1624 kwam het tractaat van Southampton tot stand, maar de goede wil van Jacob I openbaarde zich meer in grootspraak dan in daden, en bracht noch de Staten noch den koning van Boheme eenig voordeel aan. Even weinig vrucht droeg de hernieuwing der fransche alliantie in dat zelfde jaar door het tractaat van Compiègne verkregen [2]), want de politiek van Frankrijk bleef nog even zwevend en wankel; eerst toen Richelieu, die wel reeds zitting had in den Conseil d'Etat, daarin oppermachtig geworden was, herleefde de oude betrekking tot het fransche Hof: de oorlog die nog vóór dat tijdstip tusschen Engeland en Frankrijk uitbrak, verlamde de werking van beide tractaten en bracht door het groote verschil der in- en der uitwendige belangen van dat Rijk, dat binnenslands de Hugenoten vervolgde en buitenslands de Protestanten steunde tegen de Habsburgen, de nederlandsche regeering mede in een valsche positie tusschen haar belangen en haar sympathie. Ook begon men eerst na de inneming van 's Hertogenbosch te Parijs de verdiensten van prins Frederik Hendrik naar waarde te schatten; vóór dien tijd was ook zijn staatkundig beleid minder glansrijk dan later; „de zaken gaan hier slap" schreef de fransche gezant d'Espesses aan Richelieu bij gelegenheid dat een neuburgsch gezant in den

1) AITZEMA, 535—545. WAGENAAR, X, 481.

2) *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* II, 2, 59 en 63.

Haag luisterrijk werd onthaald (juni—september 1625)[1]) hoewel dit wellicht slechts geschiedde om Frankrijk te believen, dat den hertog van Neuburg in bescherming genomen had. Immers er was geen andere reden zich zoo gelegen te laten liggen aan den voortdurenden mededinger van den keurvorst van Brandenburg, met wien in het vorige jaar (october 1624) de alliantie nog was hernieuwd.

Het doel van den neuburgschen diplomaat was, met de Staten in onderhandeling te treden omtrent een besluit door hen genomen, van Zweden, Brandenburg en Neuburg de voorgeschoten penningen terug te vorderen[2]), een besluit dat hoewel de bijdragen der Staten aan de protestantsche partij reeds eenigzins minder ruim begonnen te worden, toch waarschijnlijk niet zoo zeer genomen zal zijn uit een finantieel dan uit een staatkundig oogpunt, nl. om Zweden en Brandenburg tot ijveriger verdediging der kerk aan te sporen.

Met datzelfde doel zond keurvorst Georg Wilhelm den heer von Winterfeld[3]) herwaarts, die met de gecommitteerden der Staten eerst te Emmerik en later in den Haag onderhandelde „aengaende de disputen op het Tractaet van 1624 gevallen, dewijl aen weersijden veel gelegen is aan goet en vast vertrouwen." Ook de verdediging van het land van Cleve was een voorwerp van

---

1) *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* II, 2, 159.

2) AITZEMA, 750. „Terselverer tijdt (april 1624) is goetgevonden dat alle mogelijke debvoir soude werden gedaen om rembourseement te bekomen van de aan Sweden geleende penningen, en insgelijcx van die aan Brandenburg en Nieuburg geleend waren, en indien deselve niet en conden bekomen werden, soude men middelen bedenken om deselve te verkrijgen."

3) Winterfeld viel niet lang daarna in ongenade door de kuiperijen van Schwartzenberg, HELWING, III, 38 en 39. DROYSEN, III, 1, 62 en 63.

staatszorg [1]): de groningsche afgevaardigde Schaffer tot Uithuizen, werd daartoe in den zomer van 1624 naar Emmerik gezonden; waarschijnlijk was hij het ook die met Winterfeld confereerde; deze bracht een voorloopig verslag zijner onderhandeling aan zijn lastgever, ten gevolge waarvan graaf Schwartzenberg voor de derde maal in den Haag verscheen [2]), na eerst te Dusseldorf de belangen van zijn meester met die van Neuburg zooveel mogelijk in overeenstemming gebracht te hebben [3]). Dit antecedent gevoegd bij de vele redenen van wantrouwen tegen den persoon van Schwartzenberg, was niet geschikt de onderhandeling te doen vlotten: onder de gecommitteerden uit de Staten bevonden zich twee der vroegere onderhandelaars met den graaf, Bouckhorst en Joa-

---

1) AITZEMA, V, bl. 1190. „Haer Ho. Ho. lieten sich veel gelegen sijn, aen de goede nabuyrschap bij ende omtrent den Rhijn. Den Heer Churfurst van Brandenburg als possiderende het Vorstendom Cleve desghelijck: sich houdende aen desen Staet ghelijck de hertoch van Nyborch aen de Spaensche; de Churfurst hadde al terstond na den uytganck van de Trêves beginnen te dencken op een corpus van Militie: soo tot sijne defensie als tot offensie van Nyborgh ..... Also sijn oock by ende van wegen Chur-Brandenborg te ghelijck bij der hand genomen militaire maght ende besendingen of goedlijcke handelingen. De graef van Swartsenborg ginck soo hier als tot Dusseldorp tracteren; ende onder generael commendement van den baron van Gent wiert volck aengenomen te voet ende te paerde ..... Schaffer is van wege Haer Ho. Ho. deesen zomer een tijd lang tot Emmerick geweest om met de Churclevische Regeringsraden te handelen aengaende het crijghswesen in 't landt van der Marck. Want deese Staet liet sich seer daeraen gelegen sijn wegens de diversie die het aen de Spaensche wapenen gaf; oock sprack men daer van de oorloghscontributien tot aen Gulick uittebreiden."

2) AITZEMA, bl. 916, 1216. Onder de edellieden van 's graven gevolg bevonden zich verscheidene -- Blumenthal, Burgstorf, Heimbach — die later tot onderhandelingen in den Haag gebruikt zijn geworden. DROYSEN, III, 1, 41 noot 3.

3) AITZEMA, 1193—1210.

chimi, benevens Burmania, Haersolte, Schaffer en de Bye; zij voerden hun taak niet dan uiterst langsaam en voorzichtig uit, daar zij den brandenburgschen staatsman, wegens zijn belijdenis van de katholieke godsdienst, niet alleen van spaanschgezindheid maar bijkans van landverraad verdacht hielden; nog een andere reden van wantrouwen was dat Schwartzenberg den gewonen minister van den Keurvorst bij de Staten, den vrijheer van Mérode-Rummen, geheel buiten de onderhandeling poogde te houden, waardoor natuurlijk het vermoeden van zijn oneerlijkheid nog versterkt werd. Niet voor dat laatstgeneomde, de belangen van den Vorst dien hij vertegenwoordigde, boven zijn eigen belang stellende, aangedrongen had op de afdoening der zaak [1], werd er ernstig werk van gemaakt en den 23sten october 1624 een tractaat van 62 artikelen geteekend [2]) dat den 9den januari van het volgende jaar door den Keurvorst werd geratificeerd [3]).

Een der meest gevolgrijke bepalingen van dit tractaat was de vergunning aan Walraven baron van Gent verleend volk te werven in naam van den keurvorst van Brandenburg, waarmede hij in het graafschap Marck viel [4]) en er ver-

---

1) AITZEMA, 1216. „De heer van Rummen recommandeerde self d'expeditie hoewel sijn eigen praeteritie, 't welck hij om den dienst van zijn meester geerne over 't hooft sach ende negligeerde."

2) AITZEMA, 1210—1215.

3) Ibid. 1191. 9 Januari schreef de Keurvorst om het accoord te ratificeren en Schwartzenberg van zijn borgtocht te doen ontslaan. En daar Neuburg des graven goederen had doen innemen verzocht hij represailles op de neuburgsche goederen in Cleve. Hoewel de ratificatie niet formeel was, werd toch den graaf zijn acte van oppignoratie teruggezonden, maar de represailles niet toegestaan.

4) AITZEMA, bl. 1190. WAGENAAR, X, 18.

Reeds in 1626 werden er al weder bezwaren tegen dit tractaat ingebracht: AITZEMA, Saken van Staet en Oorlogh, II, 72—74. „Met den Cheurvorst van Brandenborg zijn zedert eenigen tijd verscheyden pointen soo grieven,

scheidene steden herwon; hoewel Tilly hem dwong het beleg van Sparenberg op te breken, wist hij zich toch in de landen van Marck en Ravensberg staande te houden en zelfs de spaansche troepen daaruit te verdrijven, totdat in 1629 de inname van Wesel door Otto van Gent, Walravens broeder, den avontuurlijken tocht bekroonde „tot groot avantage nyet alleen van Sijne Churfurstelycke Doorluchtigheydt van Brandenborg, maer oock van den Staet der Vereenichde Provintiën," terwijl door die gebeurtenis „Nyborg en de Spaense partij dapper wiert vernedert." Prins Maurits had den aanvang van de gelukkige verrichtingen van zijn kweekeling nog beleefd; ook het bericht dat Goch door den kommandant van Nijmegen, Lambert Charles, hernomen was[1]), bereikte hem nog op zijn ziekbed; kort daarna (23 april 1625) overleed hij.

Bij het optreden van Frederik Hendrik scheen het alsof de Republiek hare verdedigende stelling zou gaan verlaten, door de poging die de nieuwe Stadhouder ondernam alle protestantsche vorsten in een of- en defensieve alliantie te verbinden, waarvan Engeland het hoofd, de Republiek, Brandenburg, Denemarken, Zweden de voornaamste leden zouden zijn: de triomf der katholieken gebood die vereeniging: de Republiek hoopte, de individuele bezwaren te zullen overwinnen door op de hachelijke tijdsomstan-

---

ot klachten als versoecken aengebracht ende voorgestelt deur den keurvorstelijken alhier residerenden Minister, den heer van Rummen. Tot welcken eynde oock van wegen hoochgemelde Churvorst gesonden sijn Dr. HEIMBACH, Raet en STULTZING Secretaris met welcke verscheyden malen in conferentie sijn geweest de heeren van Essen, Noortwijck, Haersolte en Schaffer die den 26 January rapport hebben ghedaen van verscheyden pointen van wegen den Cheurvorst geproponeert."

De vrijheer van Rummen overleed in den Haag den 30 jan. 1627 en Heimbach werd daarop resident (AITZEMA, II, 252).

1) WAGENAAR, XI, 11.

digheden te wijzen: een algemeen congres tegen november 1625 in den Haag bijéëngeroepen, zou dan het bondgenootschap tot stand moeten brengen [1]); de poging mislukte evenwel: de bekwaamste diplomaat waarover de Staten toen te beschikken hadden, Caspar van Vosbergen [2]) werd belast met de taak Denemarken en de duitsche vorsten, Brandenburg, Brunswijk, Lunenburg en de Hanzesteden tot het congres te gaan uitnoodigen; van zijn instructie [3]) werd vooraf mededeeling gedaan, aan Dudley-Carleton, den engelschen gezant te 's Hage. De eerste tijdingen waren gunstig. Denemarken stemde toe, en de keurvorst van Brandenburg bood aan den koning van Zweden, zijn zwager, over te halen: maar deze weigerde in eenig bondgenootschap te treden waarvan Denemarken deel uitmaakte, zoodat, ook door Frankrijks weifelen het geheele plan in duigen viel. Op den bepaalden tijd verschenen slechts de kanselier Ulefeld [4]) voor Denemarken en de hertog van Buckingham, de

---

1) AITZEMA, bl. 1217, "om welckers beter te negotieren souden alle deselve versocht worden haere gesanten met volkomen last te senden in den Haghe tegen den 20 novembris."

2) *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* I, 171, noot 1, 174 en vgg. Bijlagen bl. 82 en vgg.

3) AITZEMA, bl. 1277, "met Frankrijk, Engeland, desen Staet, ende de voorn. Koningen, Potentaten en Steden eene Generaele verbindtenis te maken ende proportionele contributie tot herstellingh der saecken in Duytslandt, ende specialijck van de Palts."

4) AITZEMA, 1249. Ulefeld die pas in october een verbond met de Staten Generaal had aangegaan, kwam in november terug om de "generaele bijeenkomste" bijtewonen; hij verzocht tevens troepen, maar de Staten verleenden hem slechts een subsidie van ƒ 50,000 ter maand. Daarop werden de in den Haag verblijf houdende diplomaten over hun last gepolst: de fransche gezant d'Espesses verklaarde, als alle overige ambassadeurs geconcludeerd zouden hebben de goede intenties van zijn Koning te zullen openleggen (*Gesch. der Nederl. Dipl.* II, 1, Bijlagen 79). Die van Venetië had nog

bekende gunsteling van den nieuwen koning van Engeland, in den Haag, die toen, den 9den december met de Staten een algemeen defensief alliantie-tractaat sloten, in de hoop dat de overige geloofsgenooten en anti-spaanschgezinden mettertijd daarin zouden treden, gelijk dan ook het verdrag inhield dat men Frankrijk, Zweden [1]), Venetië, Savoye en de duitsche Vorsten daarin zou pogen te trekken [2]).

Engeland had echter in zijn ijver meer beloofd dan het houden kon (drie millioen jaarlijks), ook al werden de kroonjuweelen te Amsterdam verpand; weldra had het alle krachten in een korten, maar hevigen oorlog met Frankrijk in te spannen, er was dus van dien kant niets meer voor Duitschland te hopen. De Republiek kon onder zulke omstandigheden, zonder op eenige hulp te mogen bouwen en reeds met den last van een zwaren oorlog op de schouders haar onzijdig standpunt niet prijs geven, in de vrees een Tilly of een Wallenstein in het land te halen [3]). Van de drie verbonden machten bleef dus alleen Denemarken over om den strijd te wagen, hetgeen ook werkelijk plaats vond [4]) maar met zoo herhaaldelijk ongelukkigen uitslag dat de moed schier allerwege opgegeven werd. Reeds had Christian zijn twee beste generaals, Mansfeld en hertog Christian van

---

geen instructies ontvangen; van wege Engeland verschenen de hertog van Buckingham en graaf Holland (VAN DE CAPELLEN, I, 380, 381) die den 21 november met Carleton audientie van H. H. M. hadden.

Bl. 1250. „Den 27 november is een aanvang gemaakt met de groote handeling der algemeene alliantie."

1) *Gesch. der Nederl. Dipl.* I, 179. Gustaaf Adolf verzekerde Vosbergen dat zijn gezant te 's Hage, JOHAN RUTGERS de algemeene vergadering der gevolmagtigden zou bijwonen. HELWING, 95.

2) AITZEMA, bl. 1254. WAGENAAR, XI, 19 en 20.

3) *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* I, 181.

4) HELWING, 59—75. VON RAUMER, 190, 198.

Brunswijk verloren, toen hij bij Lützen door Tilly geheel en al werd verslagen: het vluchtende leger werd tot bij Hamburg vervolgd, en zijn weinige bondgenooten Brunswijk en Hessen genoodzaakt de partij des Keizers tegen hun geloofsverwanten te omhelzen [1]). Ook de Staten meenden, om den Keizer het voorwendsel te ontnemen zijn zegevierende legers in Noord-Duitschland tegen hun eigen gebied te keeren, een regiment voetknechten dat zij den koning van Denemarken afgestaan hadden terug te moeten roepen; de onderstand in geld bleven zij hem echter verstrekken. Niettegenstaande al die rampen hervatte de dappere Christian toch het volgend jaar (1627) den krijg, die reeds dadelijk weer onder de treurigste voorteekenen aanving, want Holstein en Mecklemburg, door Tilly onmiddelijk bedreigd, durfden zich niet roeren, en Brandenburg werd ook weldra gedwongen de onzijdigheid op te geven die het nog altijd had getracht te bewaren, en zich aan de zijde des Keizers te scharen [2]).

---

1) WAGENAAR, XI, bl. 19, 38.

2) HELWING, 82, op het keurvorsten-convent te Mühlhausen. VON RAUMER, 207, den 22 mei 1627 werd keurvorst Georg Wilhelm gedwongen hertog Max van Beieren te erkennen als keurvorst van de Palts, waartoe de Keizer dezen met vervallenverklaring van Frederik van Boheme had verheven.

AITZEMA, II, 355. „De Cheurvorst van Brandenborg vondt sich soowel in 't Roomsche Rijck als in Pruyssen perplex: .... hij poochde in dit voorjaer de houbaerste plaetsen in sijn Landt te besetten ende te beschermen als Havelberch, Brandeborg, Ratenau, Perleberch ende andere, ghesecundeerd deur de Deenemarcksche: maer de keyzersche hebben deselve plaetschen, sonder veel moeyte weer bemachticht, waer deur de Cheurvorst geintimideert sich in keyserlijcke devotie heeft verclaert. Den keyserschen pas ende repas in sijne landen vergunnende, sijne onderdanen in Deenemarcksche dienst sijnde avocerende, ende den keyserschen alle dienst en toevoer te doen gebiedende."

HELWING, 73. Doordien de brandenburgsche regeering aan het over-

Ook de Hanzesteden durfden, vooral toen Tilly tot in Jutland was doorgedrongen onder zulke omstandigheden hun vorig verbond met de Staten niet hernieuwen [1]).

In dezen nood sloeg men weder het oog op Zweden: de vernedering van Denemarken zou nu welligt menig bezwaar wegnemen dat tot dusver de inmenging van dat Rijk in de duitsche aangelegenheden had opgehouden. Maar Gustaaf Adolf was nog steeds in strijd met koning Sigismund van Polen, en derhalve niet bij machte terstond te hulp te komen. Een einde aan dien oorlog te maken was dus in de eerste plaats noodig. De Staten besloten daartoe hun bemiddeling aan te bieden, die onder voorwendsel van verzekering der handelsbelangen, aan het keizerlijk Hof geen achterdocht kon verwekken. Een gezantschap bestaande uit den raadsheer Rochus van den Honert, den amsterdamschen burgemeester Andries Bicker, en twee leden der Staten, Simon van Beaumont en jonkheer Gijsbert van den Boetzelaer, werd daartoe naar het Noorden afgevaardigd (mei 1627) [2]); een uitgewerkte instructie [3]) van niet minder dan vijfenveertig artikels schreef hun naauwkeurig voor hoe zij zich aan de hoven van Denemarken, Polen, Zweden, Brandenburg en elders te gedragen zouden hebben. Vooral de keurvorst van Brandenburg moest belang stellen in het slagen der onderneming, want de oorlog tusschen zijn zwager en zijn leenheer werd om en op het hem in leen toekomend hertogdom Pruisen gevoerd: de Keurvorst bevond

---

schot van het deensche leger den doortocht door Silezië weigerde, gaf zij nog aanleiding tot deszelfs verstrooiing door Wallenstein.

1) AITZEMA, II, 358.

2) AITZEMA, Saecken van Staet ende Oorlogh, II, boek 7 en 8. WAGENAAR, XI, 63, 66.

3) AITZEMA, II, 255—264.

zich derhalve tusschen twee vuren, en het schijnt dat hij er over dacht zich met geweld uit dien benauwden toestand te redden; daar de macht hem ontbrak beide partijen van zijn gebied te verjagen, zou hij zich dan daartoe aan een van beide en wel het waarschijnlijkst aan Polen hebben aangesloten. De nederlandsche diplomaten hadden last dit partij kiezen te voorkomen en den Keurvorst uit te noodigen zich bij hun vredelievende interventie te voegen [1]). Het antwoord werd niet afgewacht om de taak te aanvaarden, de geheele zomer verliep met heen en weer trekken van het eene kamp naar het andere en het over en weder voorstellen van nieuwe voorwaarden. Eerst in september deed de Keurvorst iets van zich hooren door den vrijheer von Dohna [2]), die de hollandsche gezanten in het zweedsche kamp te Dirschau aantrof. Spoedig was men het eens over den grondslag der gezamenlijke bemiddeling; de Nederlanders lieten den Keurvorst verzekeren, dat zij ook zonder zijn onmiddellijke medewerking zijn belangen niet uit het oog zouden hebben verloren, waarvan zij de bewijzen reeds gegeven hadden [3]).

Kort daarna (october) begaven de gezanten zich naar Koningsbergen om den Keurvorst, die het verblijf aldaar veiliger achtte dan te Berlijn, te begroeten, terwijl de *truchement* van het gezantschap, Salomon Pauly, met missiven naar den Rijksdag te Warschaw gezonden werd om de medebemiddeling van Brandenburg aan te bieden [4]), die dan ook

---

1) Art. 32 der Instructie.

2) AITZEMA, II, 330.

3) AITZEMA, II, 332.

4) AITZEMA, II, 345. De gezanten roemden zeer de „courtoyse ende vriendelijcke manieren" van den Keurvorst.

in januari officieel werd aangenomen [1]). Maar de gezamenlijke pogingen waren niet gelukkiger dan de afzonderlijke van de Republiek, hoe ijverig Brandenburg ook de denkbeelden der nederlandsche diplomatie overnam. Een wapenstilstand voor vijf maanden (januari—juni 1628), voorgesteld door de keurvorstelijke afgezanten te Elbing, waar op dat oogenblik de hoofdzetel der onderhandeling was, werd door Zweden afgeslagen; een voorstel, ook den keurvorst van Saksen in de rij der bemiddelaars te doen treden, werd tevens door Polen verworpen, dat daarin nuttelooze tijdverspilling zag. Nu werd een nieuw plan te berde gebracht: nl. van een conferentie door de afgevaardigden van beide partijen met die der bemiddelaars in het kleine stadje Riesenburg te houden, met het doel een wapenstilstand van drie maanden te verwerven, gedurende welken men den vrede tot stand zou kunnen brengen. De conferentie had werkelijk plaats — ook graaf Schwartzenberg verscheen daar — maar verliep bijna geheel alleen met twisten over den voorrang tusschen Brandenburg en de Republiek [2]), een geschilpunt zonder hetwelk in het vervolg schier geen onderhandeling met of nevens de keurvorstelijke regeering mogelijk bleek. Toch werd op de vergadering te Riesenburg een tweede voorbereid, waarop de voornaamste diplomaten van de oorlogvoerende partijen in persoon verschijnen zouden, voor Zweden de kanselier Oxenstierna, voor Polen de bisschop van Culm, terwijl te Riesenburg slechts hun *gesubdelegeerden* bij elkander geweest waren. In het midden van februari werd die tweede conferentie geopend [3]): de zweedsche di-

---

1) AITZEMA, II, 479.
2) AITZEMA, II, 488.
3) AITZEMA, II, 493.

plomaten namen hun verblijf in Stum, de poolsche te Riesenberg en de nederlandsche en brandenburgsche in het daartusschen gelegen Marienburg. De keurvorst van Brandenburg, om zoo mogelijk zijn persoonlijken invloed te doen gelden, kwam ook weer in de nabijheid, maar het mocht niet baten: de vergadering geraakte niet verder dan de discussie over de wederzijdsche volmachten, die reeds zoo hoog liep dat er niet eenmaal over de hoofdzakelijke punten der onderhandeling gesproken werd, en niettegenstaande alle moeite der bemiddelaars om het vertrek der Zweden te voorkomen, scheidde men onverrichter zake, tegen het einde der maand [1]).

Zoo liep de eerste stap dien de Republiek en de keurvorst van Brandenburg nevens elkander waagden op het gebied der europeesche politiek, zonder vrucht af. Den 25sten april namen de nederlandsche ambassadeurs hun afscheid van den zweedschen kanselier, en den terugtocht naar het vaderland aan. Tusschen Polen en Zweden werd de oorlog met nieuwe kracht voortgezet, en in Duitschland viel intusschen de keizerlijke veldmaarschalk Hans von Arnim in Pommeren en sloeg het beleg om Stralsond [2]). De ongerustheid der Staten verdubbelde hierdoor: reeds was Wallenstein met Mecklenburg beleend; indien nu nog de Keizer Pommeren veroverde, zouden ook buiten twijfel de Zweden uit Pruisen worden teruggedreven, Denemarken veroverd en de geheele Oostzee bijgevolg in handen van den Keizer, geheel protestantsch Duitschland onder de macht van het Katholicisme geraken: ondersteuning van Denemarken werd dus bovenal vereischt: de Staten zonden Laurens Reael der-

---

1) AITZEMA, II, 494.
2) VAN DER CAPELLEN, I, 473 en 477.

waarts, met aanbod hun onzijdigheid op te geven tot behoud van de Sont [1]); maar dit voorstel kwam te laat: koning Christian antwoordde dat hij reeds met den Keizer in onderhandeling was getreden, en in mei 1629 kwam te Lubeck [2]) de vrede tusschen de hoven van Kopenhagen en Weenen tot stand, waarvan de bepalingen, de omstandigheden in aanmerking genomen, niet al te ongunstig waren voor Denemarken, dat, uit vrees onder de moreele heerschappij van Zweden te geraken, te gretiger naar de aanbiedingen van den Keizer had geluisterd [3]): dit bijna verraderlijk gedrag bracht terstond weer aanmerkelijke verkoeling tusschen koning Christian en de Staten; ook werd het leger der Infante door de ontslagen deensche troepen aanmerkelijk versterkt. Dat weldra een algemeene aanval tegen hetgeen nog van de Protestanten overbleef, volgen zou, leed geen twijfel, maar dat gevaar werd gelukkig nog afgewend: wat aan de Staten en aan Brandenburg mislukt was, de verzoening van Zweden en Polen werd dit jaar door Richelieu ondernomen en thans met goed gevolg [4]): de vereenigde krachten der fransche, engelsche en brandenburgsche diplomatie brachten een wapenstilstand voor zes jaren tot stand, waardoor Gustaaf Adolf de gelegenheid kreeg, aan deze zijde

---

1) AITZEMA, II, 497. Reael werd in Denemarken „met civiliteyt bejeeghent ende ghedimitteerd," de koning van Denemarken wist wel „dat vrinden dickwijls vijanden ende vijanden vrinden werden."

2) AITZEMA, II, 788—793. VAN DER CAPELLEN, I, 504, 518.

3) DROYSEN, III, 1, 72 en 81, „dasz der Friede .... über aller Erwarten günstig ausfiel .... war ein sicheres Zeichen, dasz die kaiserliche Politik den entscheidenden Schlag gegen Schweden zu führen entschlossen sei."

4) DE SALVANDY, *Histoire de la Pologne*, I, livre premier, tableau historique, 168. HELWING, III, 96, 505—509. AITZEMA, III, 898—906, IV, 112—191.

der Oostzee als *de facto* bezitter van Pruisen, de aanvallen van den Keizer af te wachten. Ook in het Westen namen de zaken een gunstiger keer: Wesel waar sedert 1614 de Spanjaarden zich gehandhaafd hadden, werd door van Gent verrast [1]), hetgeen de middellijke oorzaak werd van de overgave van den Bosch aan prins Frederik Hendrik, welke belangrijke zegepraal de gemoederen eenigsints opbeurde. En een riem onder het hart was op dat oogenblik niet overbodig: de vijand stroopte de Veluwe en het Sticht af, en brandschatte zelfs Amersfoort [2]). In Duitschland stond de kans op het uiterste, zelfs de alliantie met Brandenburg, de laatste der met ons in vriendschap gebleven keurvorsten — alle overigen waren afvallig of overwonnen — stond op het spel; de inname van Wesel, op 's Keurvorsten naam gedaan, dreigde het bondgenootschap te verbreken in plaats van het te versterken, daar de Keizer ten hoogste over het verlies dier vesting vertoornd, den Keurvorst met den Rijksban bedreigde zoo hij van Gent met zijn krijgsvolk niet terstond hun afscheid gaf. De onderhandeling hierover met de Staten, die in het minst niet geneigd waren den dapperen krijgsman en de door hem behaalde voordeelen op te offeren, was gedurende langen tijd het hoofdonderwerp der brandenburgsche diplomatie in den Haag. Reeds vroeger waren op het tractaat van 1624 verschillende aanmerkingen, grieven en klachten gemaakt door den gewonen gezant van Brandenburg, den vrijheer van Rummen. In het voorjaar van 1626 was een buitengewoon gezantschap van wege den Keurvorst, dr. Heimbach en de regeerings-secretaris Stutzing herwaarts gekomen, die met gecommitteerden uit Hun Hoog-Mog., de heeren

1) HELWING, 414.
2) DROYSEN, III, 1, 72.

van Essen, van Noordwijk, van Haersolte en Schaffer verscheiden malen in conferentie waren [1]). Hun zending liep over de gemeenschappelijke bezetting in de cleefsche vestingen en de middelen hare soldij te voldoen. De rampen van het volgend jaar hadden den Keurvorst niet veel gelegenheid gelaten zich met de klachten der cleefsche Stenden op te houden. Maar toen hij eenmaal tot de keizerlijke partij was overgehaald begon allengs zijn verhouding tot de Staten van aard te veranderen: [2]) de Keizer eischte ontslag van v. Gent hetgeen de Keurvorst van de Staten verwerven moest; maar deze in de vrees hun laatsten bondgenoot in het Rijk ook nog te verliezen deden hem de afhankelijkheid gevoelen waarin hij zich als schuldenaar tegenover hen bevond: van Gent zou ontslagen worden wanneer de hoefijsersche schuld afgelost zou zijn, en daar die aflossing, althans onmiddelijk, een onmogelijkheid was bij den rampzaligen toestand van al de bezittingen des keurvorsten, bleef ook van Gent in dienst, niettegenstaande de luide ontevredenheid des Keizers: [3]) zelfs werd hij, hatelijk genoeg,

1) AITZEMA, II, 72—74.

2) DROYSEN, III, 1, 63. Schwartzenberg schreef: "also ist Seine Kurf. Durchlaucht aus dem Lande und Gendt vice Re."

3) Even als van v. Gent was de Keurvorst schuldenaar van den gouverneur van Cleve, Hans Sigismund vrijheer Kettler de Montjoy, wiens recht de Staten zich ook krachtig aantrokken; zoo had de ambassade die in 1627 naar Pruisen toog, den last (art. 45 der instructie, Aitzema II, 264) de zaak van Kettler bij den Keurvorst voortespreken. Werkelijk bewogen hem de nederlandsche gezanten bij hun bezoek te Koningsbergen, de quaestie door onzijdige rechters te laten onderzoeken (Ibid. 355), maar later verklaarde toch Kettler (dec. 1628, bl. 672 en 673) dat hij "nietwes had connen obtineren." De Staten besloten toen hem *f* 32,000 voorteschieten op zijn pretentie tegen den Keurvorst die 60,000 à 70,000 gulden bedroeg. De zaak kwam later dikwijls weer op het tapijt en Kettlers erfgenamen waren er nog over in proces met den Keurvorst, gelijk blijkt uit het zevende der

het werktuig waarvan de Hoog-Mogenden zich tot voldoening der renten van de brandenburgsche schuld bedienden, waarvoor hun de inkomsten van het land van Gulik verpand waren. Steunend op hun streng recht gaven de Staten aan van Gent last die contributiën te innen, welke executie „met dreygement van brand, haelen ende vangen van onnoosele onderdaenen," op militaire wijze plaats greep [1]). De klachten der tot wanhoop gebrachte Stenden van het hertogdom weerklonken wijd en zijd: zij zonden den ambtman von der Ahr naar den Haag, maar dit mocht niet baten [2]); meer indruk maakten hun vertoogen te Weenen, waar terstond het oude geliefkoosde denkbeeld der sequestratie weer ter sprake gebracht werd [3]); de uitvoering van dat denkbeeld te voorkomen, de uitbreiding van 's Keizers macht aan hun grenzen te beletten, was een levensquaestie voor de Republiek: de prins van Oranje zond onmiddelijk naar Dusseldorf om den grond te leggen tot een gemeenschappelijk verzet van Brandenburg en Neuburg, welks belangen niet minder door die beslaglegging werden bedreigd [4]). Maar deze bemoeiing mishaagde aan Schwartzenberg, die sedert de aansluiting van den Keurvorst aan den Keizer, meer invloed dan ooit op zijnen meester uitoefende: door de voordeelen te verwerpen die de Staten voor hem van Neuburg zochten te verkrijgen, meende Schwartzenberg de verbintenis van zijn Vorst met den Keizer nog sterker te bevestigen: buiten weten der Staten ijlde hij naar Dus-

---

door Heimbach en von der Ahr in 1631 ingebrachte bezwaren. Volgens van der Capellen (I, 149) had Kettler in 1629 reeds *f* 40,000 ontvangen.

1) AITZEMA, II, 8ste boek, 641.

2) AITZEMA, 670. Antwoord der Staten, 671 en 672.

3) DROYSEN, III, 1, 63.

4) HELWING, 43. DROYSEN, III, 1, 70.

seldorf om persoonlijk een onderhandeling met den hertog van Neuburg aan te knoopen; hetzij nu deze gebruik maakte van den treurigen toestand van Brandenburg, tusschen een tiranniek bondgenoot en stijf op hun stuk staande schuldeischers, en daarbij de katholieke en keizerlijke sympathiën van Schwartzenberg tot zijn voordeel wist aan te wenden, hetzij Schwartzenberg inderdaad den Hertog met jegens zijn meester verraderlijke voorstellen te gemoet kwam, zooveel is zeker, dat het dusseldorfsche verdrag diens rechten op zoo in het oog loopende wijze verkortte [1]), dat die dubbelhartige gunsteling alle mogelijke middelen in het werk had te stellen om de goedkeuring zijns meesters op zijn werk te verwerven [2]). De goedkeuring der Staten was echter minder gemakkelijk te verkrijgen: Schwartzenberg spoedde zich daartoe van Dusseldorf naar den Haag, waar hij de regeering juist niet in de beste stemming omtrent zijn handelwijze aantrof; maar daar de Keurvorst eenmaal de ongunstige bepalingen van het verdrag had aangenomen, hadden de Staten daarin niet meer te zien, evenmin als zij een geldige reden hadden langer de cleefsche vestingen te bezetten, wanneer Brandenburg zich met de waarborgen die Neuburg aanbood te vrede betoonde [3]). De Staten lieten dus in hun belang de onderhandeling sleepen [4]), totdat eindelijk de

---

1) HELWING, 43, 409 en 410. DROYSEN, III, 1, 71.

2) HELWING, 43.

3) DROYSEN, III, 1, 70. *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* II, 2, 160.

4) AITZEMA, 736; propositie van Schwartzenberg 737—739, 752. Antwoord der HH. Gecommitteerden op eenige door hem ingebrachte punten, nl. „op de proceduеren" van v. Gent in Paderborn: over de klachten van zekeren Caspar Simonides Rits aan het keizerlijk Hof; over de executie der geestelijke goederen, en eindelijk over het oplichten door de Staten van den muntmeester te Huisen in Cleefsland, die munt sloeg beneden het

verovering van den Bosch hun veroorloofde een hooger toon aan te slaan [1]).

Te vergeefs voegden zich bij de vertoogen [2]) van Schwartzenberg die van den neuburgschen gezant, den vrijheer von Spiringh [3]), de Staten lieten hun pandrecht niet los: reeds was de door den Keizer aan den Keurvorst gestelde termijn verloopen [4]), waar binnen de executiën hadden moeten ophouden en van Gent ontslagen zijn, en nog was er door de Staten-Vergadering geen resolutie genomen, en hadden beide diplomaten niets gewonnen dan de tamelijk onzekere beloften van de leden die uit het midden van de Hoog-Mogenden aangewezen waren om met hen te onderhandelen, en ondertusschen huisden het staatsche krijgsvolk en de staatsche ontvanger [5]) in het land van den Keurvorst.

---

wettig allooi "waarvan een groote quantiteyt hier in 't Landt werdt gebracht tot merckelijke schade der ingesetenen." Echter kon de Keurvorst dit voordeel trekken uit die schennis zijner Souvereiniteit dat daardoor het bewijs geleverd werd dat de Rijnprovinciën meer in de macht der Staten dan in de zijne waren.

1) DROYSEN, III, 1, 72.

2) AITZEMA, 753—756, 758, 762—763.

3) AITZEMA, 747, 748—750, 758, 760.

4) AITZEMA, 753. Ook is (door Schwartzenberg) voorgehouden, welk gevaar den Keurvorst van den Keizer dreigt: "mandata en processen" zijn ten scherpste tegen Z. Keurv. D. gedreven "ende nu oock soo wijt gebracht dat alrede ettelijcke decreten ende sententiae paritoriae uytgegaen sijn." De Keizer heeft den Keurvorst zes weken tijd gelaten om peremptoir te bewijzen dat de, door H.H. M. voorgenomen executiën afgesteld zijn.

5) Bij de herhaalde klachten der brandenburgsche gezanten over de nederlandsche ontvangers, even als in de zaak van Hoefijser moet men in het oog houden dat ten tijde der Republiek tot 1748 toe, de belastingen aan den meestbiedende werden verpacht, zoodat de ontvangers of "inners der contributiën" geen staatsambtenaren waren. Vg. jhr. mr. J. J. DE LA BASSECOUR CAAN, *Schets van den regeringsvorm van Nederland van 1515 tot heden*, 2de uitg. bl. 193.

De pogingen van Spiringh bevorderden de spoedige afdoening van Schwartzenbergs onderhandeling niet, integendeel de Staten vonden een welkome gelegenheid tot talmen in de overweging der voorstellen van den neuburgschen diplomaat, die behalve de goedkeuring van het dusseldorfsche tractaat, nog in last had de neutraliteit van zijn Hertog te doen erkennen en het vertrek der staatsche troepen uit Cleve te bewerken, gelijk zijn meester aanbood de Infante te verzoeken de guliksche vestingen van spaansche troepen te ontruimen; maar het neteligste gedeelte van Spiringhs last was een persoonlijk bezoek van den Hertog in den Haag voor te bereiden [1]; de Staten op die eer weinig gesteld — men hield dien vorst voor weinig meer dan een spaansch spion — zochten een uitvlucht in de afwezigheid van den Stadhouder, die zich bij het leger bevond en in hun onbevoegdheid, zonder naderen last van hun committenten in zoo gewichtige handeling te treden. Spiringh liet zich echter door die weigering niet afschrikken, het vorstelijk bezoek werd slechts uitgesteld, niet opgegeven: een negotiatie van drie maanden [2]) kon toch ook niet zoo op eens afgebroken worden, te meer toen Schwartzenberg begonnen was nieuwe middelen voor te stellen om de door den Keurvorst gemaakte schulden te vergoeden [3]). De ne-

1) VAN DER CAPELLEN, I, 507—508, 510.

AITZEMA, 757. Spiringh verzocht schriftelijk antwoord of het H.H. M. aangenaam zoude zijn dat „S. Doorl. sich met comitat soo geestelijcke als wereltlijcke herwaerts begaf ende alle goede bevorderinghe vinden."

2) AITZEMA, 961—964. Propositie van Spiringh, (juli) klagende dat hij in drie maanden nog geen „complement" op de alliantie tusschen Brandenburg en Neuburg heeft ontvangen.

3) De heeren van Lochteren, van Noordwijk, Bas en Clant werden gecommitteerd om aan Schwartzenberg de schorsing der executie voor drie maanden aantekondigen; de graaf beloofde hun daartegen een obligatie met

derlandsche regenten waren te goede financiers om die voorstellen niet in overweging te nemen, vooral nu er in de landen van Cleve en Marck niets overschoot om zich op te verhalen; de Raad van State, wiens oordeel daarover was ingeroepen, raadde het eerst een surséance der executie aan, daar in staatszaken toch „nyet soo precys op 't uyterste recht en con gestaen worden," te meer daar het land toch „geen profijt" trok uit de executie, en het doorzetten er van den Keurvorst, wellicht tot wanhoop gebracht, voor goed in de armen des Keizers mocht werpen; men moest daarom liever „met vrintschap soo veel mogelijck sien te becomen dan met righeur procederende d'alliance vruchteloos maecken [1])." Dus werd het aanbod van Schwartzenberg aangenomen [2]), dat de hoefijsersche schuld binnen vijf jaren in even zoo veel termijnen zou worden afgedaan, en bleef de Keurvorst verplicht eenig krijgsvolk in Cleve te onderhouden, welke bepalingen, hoewel de Keurvorst ze in october ratificeerde, spoedig weer tot moeielijkheden aanleiding gaven [3]).

Met de goedkeuring van het tractaat tusschen Brandenburg en Neuburg verkozen de Staten nog te wachten tot dat de Infante een meer afdoende verklaring zou hebben gelieven te geven omtrent het terugroepen van haar troepen, daar, gelijk aan Spiringh verklaard werd, de belofte die hij van hare hand vertoond had, in veel te algemeene termen was

---

hand en zegel van den Keurvorst, onder verband der inkomsten van Marck en Ravensberg.

1) AITZEMA, 964. Advies van den Raad van State op de proposities van Schwartzenberg en Spiringh.

2) AITZEMA, 469. „Op die manier is de graef van Swartsenberg ghedimitteerd ende in desghelijcx antwoort gegeven aan den baron Spieringh."

3) AITZEMA, 1008—1011.

opgesteld om als „valide" te worden aangemerkt. De zwarigheden aan dat tractaat verbonden bleven ook niet uit: daarin was toegestaan, en dit was juist het groote bezwaar der Staten, dat de geheele cleef-guliksche erfenis op nieuw in twee deelen zou verdeeld worden, waaruit Neuburg na een jaar de keus zou mogen doen. En nu die tijd ten einde begon te loopen kondigde de Hertog aan dat hij zijn keuze op het hertogdom Cleve gevestigd had, en Gulik daartegen aan Brandenburg zou afstaan.

Dat de Staten met deze nieuwe verdeeling geenszins ingenomen waren, is begrijpelijk. Bij het verdrag van Xanten, hadden zij juist gezorgd den Keurvorst het bezit van Cleve te verzekeren, en hem daarin door hun krijgsvolk staande gehouden; in Gulik zou hij vooreerst dien steun moeten missen, en verder zou het bezit van dat hertogdom, aan alle zijden tusschen vijanden — de spaansche Nederlanden, Keulen en Neuburg — ingesloten, toch ten hoogste précair wezen: het belang van Brandenburg, dat door de handelingen van Schwartzenberg zoo op het spel was gezet, en dat der Republiek, die daardoor haar geheele oostelijke grens in gevaar gebracht zag, vorderden dus van de Staten een krachtig verzet tegen de voorgenomen ruiling. Zelfs de persoonlijke tusschenkomst van den hertog van Neuburg [1]) baatte niet: in juli 1630 volbracht hij werkelijk zijn vroeger aangekondigd bezoek om in den Haag, waar hij niet dan met

1) AITZEMA, III, boek 10, bl. 268 (1630): de keurvorstelijke en vorstelijke brandenburgsche zaken hebben in de volgende maanden „oock seer gedient." „Den Hertogh van Nyborgh quam selfs in den Haghe en deed den 22 juli zijn propositie in de Staten vergadering waarin hij verklaarde zijn keus op Cleve gevestigd te hebben."

Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl. II, 2de ged. 158, 164 en 165. VAN DER CAPELLEN, I, 585, 588—591.

tegenzin ontvangen werd, de vervulling zijner begeerte te verwerven. Maar de moeite van den Hertog, een buitengewoon voorbeeld van diplomatische bedrijvigheid, eerder onze dagen dan de 17de eeuw waardig [1]) — hij ijlde gedurig van Dusseldorf naar alle hoofdsteden van Europa [2]) — bleef vruchteloos [3]); na zijn vertrek zetten zijn gezanten, de vrijheer van Wonsem en de hofmaarschalk von Wispenningh de onderhandeling nog gedurende eenigen tijd voort; maar de Staten bleven stijf op hun stuk. De brandenburgsche gezanten, von Rochow, Ley en von Heimbach, die in buitengewone zending de goedkeuring der Staten op de keuze waren komen bewerken, werden nadrukkelijk op de gevaren gewezen, die daaruit onvermijdelijk zouden voortkomen [4]). De zegepraal in dezen diplomatischen strijd bleef dan ook aan onze zijde: de Keurvorst liet door Heimbach aan de Staten verklaren dat hun wensch veel bij hem gegolden had, en dat hij daarom graaf Schwartzenberg — buiten wiens beleid geen moeielijke quaestie beslist kon worden — naar Dusseldorf gezonden had om de zaak van „de optie ofte wael" in orde te brengen. Tegen een onevenredig aandeel in de erfenis besloot Neuburg ten laatste zijn kiesrecht op te geven [5]): bij het bezit van Gulik en Berg, verkreeg hij

1) AITZEMA, III, 271.

2) Toen de Hertog paspoort verzocht om in den Haag te komen onderhandelen, bevond hij zich bij het leger van Spinola in Italië (V. D. CAPELLEN, I, 572) en uit den Haag begaf hij zich weer over Brussel per post naar Spanje. (*Ibid.* 593.)

3) Om met den Hertog te onderhandelen waren gekozen, de graaf van Pallandt-Culemborg, de heeren van Noordwijk, Bas, van Vosbergen, Ploos van Tienhoven, v. Eysinga, v. Haersolte en Clant.

4) AITZEMA, 289—292, augustus 1630.

5) VAN DER CAPELLEN, I, 590 en 591.

In januari 1631 onderhandelde Wispenningh, nadat de quaestie over de

nog Ravestein en Breskenssant in Vlaanderen en het medebezit aan het graafschap Ravensberg. Het aandeel van den Keurvorst bepaalde zich nu wel slechts tot Cleve en Marck, maar hij kon dit met betrekkelijke gerustheid behouden [1]; de duur van dien bezitstoestand werd op vijfentwintig jaar gesteld.

Terstond na de verdeeling kwam van zelf de betrekking der Staten op het hertogdom Cleve weer ter sprake: de Keurvorst liet door zijn gezant Heimbach de hoop uitdrukken dat die band eindelijk mocht opgeheven worden; de ambtman von der Ahr die zich ook weer van wege de cleefsche Stenden in den Haag bevond, sloot zich bij dien wensch aan [2], maar de Staten bleven, hoezeer zij den Keurvorst ook tegen zijn vijanden in bescherming namen, toch volstrekt ongenegen hem zijn geheele zelfstandigheid terug te geven, zeker juist omdat zij inzagen hoezeer die bescherming hem noodig was. Al de oude grieven werden weer opgehaald [3]: maar de Staten verklaarden daarin niet te kunnen treden, allerminst de troepen van v. Gent te willen ontslaan, zoodat in het voorjaar van 1632 Schwartzenberg weer herwaarts gezonden werd om een geheel nieuw verdrag tot stand te brengen.

---

keus uitgemaakt was, weer in den Haag, over het al of niet afbreken der vestingwerken van Dusseldorf. AITZEMA, III, 334.

1) HELWING had dit moeten inzien, liever dan (bl. 417) den Staten de schuld te geven van „einer für Brandenburg weit nachtheiligeren Theilung."

DROYSEN, III, 1, 108, in april 1631 werden de vreemde troepen teruggetrokken: alleen in Rees, Emmerik en Wesel bleef hollandsche bezetting en spaansche in Gulik, Orsoy en Sittard. De Keurvorst werd nu in Cleefsland niet langer als „Provisional Innhaber" maar als wettig Landsheer door de Stenden gehuldigd.

2) AITZEMA, 442—446.

3) AITZEMA, 342—345. Herhaalde klachten van Heimbach over de oversten van Gent en Mulert, over de licenten etc.

Deze hernieuwing was te meer noodzakelijk omdat sedert 1624 de geheele toestand onzer bondgenooten in Duitschland veranderd was. Reeds is gezegd (bl. 94) hoe Frankrijk en Engeland door Brandenburg bijgestaan, het bemiddelingswerk opgevat hadden dat de Staten hadden moeten opgeven en een wapenstilstand tusschen Zweden en Polen hadden bewerkt. Gustaaf Adolf was toen als redder van het Protestantisme kunnen optreden, en had een eind gemaakt aan de schier onafgebroken rampen dier partij. Tot in het hart van Beieren had hij zijn triomftocht voortgezet maar — het gewone gevolg van vreemde interventies — zijn buitengewone voorspoed had niet minder zijn bondgenooten dan zijn tegenstanders verbitterd. De protestantsche Vorsten, geraakt dat een vreemdeling zegepraalde dààr, waar zij zelve niets dan nederlagen ondervonden hadden, hechtten gaarne geloof aan de meest overdreven uitstrooisels omtrent Zwedens eerzucht: een algemeen wantrouwen beloonde de overwinningen van Gustaaf Adolf.

Een der eerste Vorsten van wie hij deze onverdiende bejegening had moeten ondervinden was de Keurvorst van Brandenburg, zijn zwager, geweest [1]); met geweld tot de keizerlijke partij getrokken, poogde Schwartzenberg [2]) aanvankelijk met goed gevolg hem in dat tegennatuurlijk bondgenootschap, tegen Zweden te versterken: eerst bij de aannadering der zweedsche troepen, bij de bedreiging Berlijn te zullen belegeren, week de Keurvorst, en nog met weerzin [3]); de nabijheid van Tilly met zijn leger, die

---

1) DROYSEN, III, 1, 88 en vgg. HELWING, 94. V. RAUMER, II, 36, 39—43.

2) HELWING, 101, 107, „die Einflüsterungen des Grafen Schwarzenberg gegen jede Verbindung mit Schweden gerichtet, fanden aus erklärlichen Gründen bei Georg Wilhelm nur zu fruchtbaren Boden."

3) HELWING, 113—115. April 1631.

juist Maagdenburg, een bezitting van het keurvorstelijk Huis, had ingenomen en gruwelijk mishandeld[1]), deed, zoodra Gustaaf Adolf weer verder getrokken was, een reactie vreezen in den zin van Schwartsenbergs bedoelingen. Eerst na een tweede bedreiging van Zweden, verbond Brandenburg zich voor goed met den redder van Duitschland.

Ook de Republiek der Vereenigde Nederlanden, hoe veel moeite zij zich sedert vijftien jaren voor het optreden van Gustaaf Adolf gegeven had, meende, nadat haar streven verwezenlijkt was, zich van openlijke medewerking te moeten onthouden. Vergeefsch waren de voorstellingen van den zweedschen gezant Camerarius[2]), hetzij de Staten nog te veel onder den indruk waren van de macht des Keizers en van de onverbiddelijke wraakoefeningen zijner veldheeren, hetzij Frederik Hendrik, zoo als beweerd werd, inderdaad vreesde door den oorlogsroem van Gustaaf Adolf overschaduwd te worden, de Republiek volhardde in haar onzijdigheid.

Onder die omstandigheden kwam Schwartzenberg, op aandrang van Gustaaf Adolf van het Hof verwijderd[3]), naar den Haag om de alliantie te hernieuwen, en bracht[4]) den 2den april 1632 een nader tractaat tot stand, tot uitlegging en uitbreiding van dat van 1629: daarin werd verder aangedrongen op het eerbiedigen der neutraliteit van Cleve en Marck, en eindelijk, vermits men volgens de letter van het vorige tractaat oneenig was over de verplichtingen van den Keurvorst tot het onderhouden van krijgsvolk in die landen[5]), werd goedgevonden die verplichting af te koopen

1) HELWING, 117.
2) HELWING, 95.
3) HELWING, 121.
4) AITZEMA, 12de boek. bl. 115, 117—120. WAGENAAR, XI, 167.
5) AITZEMA, 120. „De Heer Churfurst hadde alrede te voor, eyghener

voor een som van *f* 300,000, in drie jaren te betalen; waartegen de Keurvorst dan de hem zoo lastige troepen van van Gent zou mogen afdanken [1]); indien er na die drie jaar nog twistpunten overbleven, zouden Frankrijk, Engeland en Zweden als scheidslieden worden ingeroepen [2]). Werkelijk dreigde de Keurvorst nog binnen den bepaalden termijn (mei 1634) tot dit uiterste over te gaan.

De dood van Gustaaf Adolf, kort na het tractaat van 1632, had aan graaf Schwartzenberg de gelegenheid geopend zijn invloed te Berlijn te herwinnen [3]). Naarmate de zaken der Zweden achteruit gingen, werd de politiek van Brandenburg steeds onbestemder. Na de nederlaag van Nördlingen (sept. 1634) was Schwartzenberg weer aan het roer en de Keurvorst bepaald tegen het bondgenootschap met Zweden gekeerd. Frankrijk had dat tijdstip niet afgewacht om zich in de aangelegenheden van Duitschland te mengen; sedert 1633 had de gezant bij de protestantsche Vorsten van het Rijk, de marquis de Feuquières, in last, den Keurvorst tegen elken prijs aan de politiek van Richelieu

---

authoriteyt ghecasseert het opgemelde Regiment van den heer van Gent, maer hij wiert bij haer Ho. Mog. ghemaintineert, ende daerop volghde het opghemelde Tractaet."

Van wege de Ridderschap en Steden van het vorstendom Cleve kwamen ook de heer van Tengnagell en dr. Antony Tersmitten afdanking van dat regiment verzoeken.

1) Schwartzenberg ontving een gouden keten van 735 gulden, 8 stuivers, en Heimbach „die hem wél assisteerde, maer in 't Tractaet niet bekend was" een van *f* 390.

Uit de gedenkschriften van VAN DER CAPELLEN (I, 590) blijkt dat de agent (of dr.) Christian von Heimbach, en Wynand von Heimbach, die in 1630 en in 1636 deel uitmaakte van brandenburgsche gezantschappen, broeders waren.

2) AITZEMA, III, 500—502.

3) HELWING, 121.

te binden [1]). Daartoe werd hem de bemiddeling van Frankrijk aangeboden tot ontruiming der pruisische vestingen door Zweden en der cleefsche door de Republiek. Het viel zeker niet zwaar den, het klagen moeden Keurvorst dien voorslag aannemelijk te maken; van de voorgegeven begeerte der Staten die vestingen met het cleefsche gebied, aan hun Provinciën te annexeren, zal daarbij wel partij getrokken zijn [2]). Maar de dienst eischte wederdienst, nl. de belofte nimmer een tractaat met den Keizer te sluiten zonder Frankrijk daarin te begrijpen, een belofte die de Keurvorst in een eigenhandigen brief aan Lodewijk XIII aflegde. De bemiddeling werd echter alleen jegens de Staten ingeroepen, niet ook tot ontruiming van Pommeren en Pruisen. Het geheele gebied van den Keurvorst was uitgeput [3]), de onzijdigheid zijner Rijnprovinciën werd noch door de Zweden noch door de keizerlijken geacht [4]); de klachten hierover waren, volgens Aitzema „de substantie der Chur-Brandenburghsche negotiatie in desen tijdt, waerop bij haer H. Mog. niet veel anders als intercessionelijck heeft konnen worden geprocedeert" [5]).

Van de hoefijsersche schuld was nog nooit een penning voldaan [6]), ook het regiment van van Gent werd, na de

1) *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* II, 2, 308 en 309. Lettres et Négociations du marquis de Feuquières, I, Abrégé Historique, CXIV et CXV, Instruction bl. 11 et 12. „Le Roi peut beaucoup l'obliger en s'employant en sa faveur vers les Srs les Etats pour ce qu'ils occupent de deçà." 269. II, 20, 34.

2) *Ibid.* 311.

3) AITZEMA, III, 142. In Cleefsland was de bevolking door de executiën zoo verbitterd dat men er riep „liever spaansch dan geus."

4) HELWING, 418.

5) AITZEMA, III, 502.

6) *Ibid.* 527. In maart 1634 moesten van wege de Generale Staten, de

drie eerste, op het tractaat van 1632 volgende jaren weer „seer qualijck betaelt." De geldquaestie bleef altoos de spil waarom onze betrekkingen met Brandenburg draaiden; de keurvorstelijke schatkist leed voortdurend gebrek en slechts in het rijke Holland was geld te krijgen; maar de tijden waren voorbij, toen, zooals in het begin van den dertigjarigen oorlog, alle noodlijdende vorsten en regeeringen in den Haag om onderstand kwamen smeeken; de zware lasten die de oorlog hier te lande vorderde, had aan die edelmoedigheid perken gesteld, en de Staten bleken strenge schuldeischers, die al vervolgden zij hun recht niet tot het uiterste, er toch ook nooit afstand van deden.

Het jaar 1635 bracht weer gewichtige verandering in den loop der gebeurtenissen; Nederland en Brandenburg beide waren daarin van nabij betrokken. De nederlaag der Zweden had den moed der keizerlijken weer aangewakkerd, zonder daarom nog dien der Protestanten uit te dooven. De krachten van beide partijen waren nu nagenoeg gelijk, en beide hadden besloten ze thans tot het uiterste in te spannen: het tijdstip moest beslissen over het lot van Europa.

In het Noorden liep de zesjarige wapenstilstand tusschen Polen en Zweden ten einde: het hervatten van den oorlog aldaar moest bovenal voorkomen worden, want de afleiding, die de zweedsche wapenen daardoor ondervin-

---

heer van Walta in Friesland en de heer van Weede in Utrecht den staat van 's lands geldmiddelen openleggen en daarbij verklaren dat men van den keurvorst van Brandenburg geen subsidie genoot, maar voor drie jaren, waarvan dat jaar het laatste was, *f* 120,000 trok tot onderhoud van het regiment van v. Gent, maar wat betrof de 100,000 rijksd. en de intressen daarvan was „tot noch toe gants niet betaelt, soo wel van intressen als capitael wat devoyren men daerover oock van tijdt tot tijdt aengewendt hadde."

den zouden, kon niet anders dan nadeelig zijn voor de protestantsche belangen. Frankrijk [1]), Engeland en de Republiek [2]) besloten dus gezamenlijk tusschen beide te treden; Brandenburg werd uitgenoodigd aan die bemiddeling deel te nemen [3]), die den geheelen zomer onder de grootste bezwaren werd doorgezet. Een vaste vrede, dien men eerst tot stand had willen brengen, bleek weldra onmogelijk: bij ieder voorstel werden de bemiddelaars van beide kanten beschuldigd ieders tegenpartij voor te trekken; het bezit van Lijfland en van Pruisen was de groote twistappel. Zweden wilde het niet afstaan dan tegen een afstand van den kant van Polen, van 's Konings recht op de kroon van Zweden, een recht dat door de zweedsche gezanten als geheel denkbeeldig werd voorgesteld, althans als onmogelijk te doen gelden. Reeds was de onderhandeling afgebroken en de vergadering op het punt uitéén te gaan, toen Polen zijn eischen begon te matigen: die republiek behoefde den vrede; de rechten van den gekozen Koning, wiens dynastie

1) Richelieu bevorderde meer bepaald de protestantsche partij sedert in nov. 1630 (la journée des dupes) zijn overwicht over de invloed der spaanschgezinde Maria de Medicis had getriomfeerd.

2) AITZEMA, III, 898—906, IV, 112—191. HELWING, 511, BOUGEANT, 240, voor Frankrijk d'Avaux, voor Engeland Georg Douglas, voor Zweden Oxenstierna, de maarschalk Wrangel en graaf Brahe, voor Polen de beide prinsen Radzivill. De Republiek zond Rochus van den Honert, Andries Bicker en Joachim Andreae.

3) AITZEMA, IV, 118, art. 31 der Instructie. De Keurvorst benoemde een commissie van mediateurs die Aitzema (bl. 129) noemt: Hans Georg van Sanckken, kanselier van Pruisen, en de raden Königseck, von Rouske, Bergman en v. Hurenberg. De conferentiën hadden te Stumsdorf plaats. Even als te voren waren er weer een menigte twisten tusschen de nederlandsche en brandenburgsche afgevaardigden over punten van étiquette, voorrang, „défroyement" enz.

eerder anti-nationaal was, trok zij zich niet aan:[1]) de bemiddeling werd weer opgevat, thans met het doel een veeljarigen wapenstilstand te sluiten. Niettegenstaande de moeielijkheden nog vele waren, vorderde men telkens een weinig; reeds was de termijn van den bestaanden wapenstilstand verloopen:[2]) ieder oogenblik kon men het uitbreken van den oorlog verwachten. Eindelijk den 12den september kwam men gereed met een bestand voor zesentwintig jaren (1635—1661): Pruisen werd daarbij aan Polen teruggegeven, en de stad Pillau aan Brandenburg; Lijfland bleef, even als sedert 1629 in het gemeenschappelijk bezit van Zweden en Polen. Te vergeefs hadden de nederlandsche gezanten zich beijverd tevens de tollen in Lijfland en in Pruisen te doen afschaffen, hetgeen ook in het belang van den Keurvorst en van de stad Dantzig zou zijn geweest, maar de Zweden wilden dit alleen voor de toekomst beloven, tot groot nadeel van onzen handel in de Oostzee.

Terwijl deze bemoeiingen in het Noorden plaats vonden, was in midden-Europa ontzaglijk veel in den toestand der partijen veranderd. Reeds in 1633 hadden al de tegenstanders van het Huis Habsburg, de duitsche Vorsten, Zweden, Denemarken, Frankrijk, Engeland, Nederland[3]) zich te Heilbronn in een bondgenootschap vereenigd, waarvan Oxenstierna tot hoofd gekozen was[4]). Instandhouding van de staatkundige en godsdienstige vrijheid van Duitschland, herstel van de verdreven Vorsten en voldoening van Zweden was het doel dier verbinding. Maar daarin bevonden zich eene

1) DE SALVANDY, *Histoire de la Pologne*, I, 153.

2) AITZEMA, IV, 173.

3) Voor de Republiek verscheen te Heilbronn Cornelis Pauw, *Inl. tot de Gesch. der Ned. Dipl.* II, 2, bl. 293. Négoc. de Feuquières, I, LXXIX.

4) VON RAUMER, 101 en 102.

menigte nuttelooze bestanddeelen: de keurvorst van Saksen om zijn onbekwaamheid voorbijgegaan voor den zweedschen kanselier, den erfgenaam van Gustaaf Adolfs staatskunst, en de keurvorst van Brandenburg, die niet dan voorloopig had willen toetreden [1]), vielen reeds in augustus 1635 weer af en sloten met den Keizer den afzonderlijken vrede van Praag [2]). De invloed van Schwartzenbergs herwonnen positie deed zich in deze gebeurtenis pijnlijk gevoelen [3]); de glans van het drievoudig verbond dat eenige maanden te voren tusschen Frankrijk, Zweden en de Republiek [4]) op bedrijf van Oxenstierna [5]) gesloten was, woog niet op tegen de neerslachtigheid die deze verraderlijke afval in de protestantsche gelederen veroorzaakte [6]), een afval die juist plaats greep op het oogenblik dat men Brandenburg mede in die alliantie poogde te trekken [7]).

---

1) In december 1633. Négociations de M. de Feuquières, I, LXXVII, CXXII. „Feuquières voyoit qu'il perdoit son tems dans une Cour où l'on ne savoit point se décider." CXXV, CXXXIX.

2) VON RAUMER, 142—145. HELWING, 148—149. DROYSEN, III, 1, 127—148.

3) HELWING, 151—172.

4) Verbond der Republiek met Frankrijk 8 februari, en met Zweden 28 april 1635.

5) HELWING, 171, „das Spiel konnte nicht verloren gehen wenn ein Richelieu und Oxenstierna gemeinschaftlich an die Spitze traten und sich der Hand eines Banners bedienten."

6) DROYSEN, III, 1, 135.

7) DROYSEN, III, 1, 138. Onderhandeling van Oxenstierna met den brandenburgschen kanselier von Götz, welke Schwartzenberg door zijn creatuur Blumenthal wist te doen mislukken. Onder de redenen die Zweden tot onze alliantie brachten noemt AITZEMA (IV, 240) ook dat „de officien ende consilien van desen Staet bij Saxen, Luneborch, Hessen, ende insonderheyt by den Chur-Furst van Brandenburch ende de Hanse-steden groot gewicht souden aenbrengen."

De samenwerking van de keurvorstelijke regeering met de Staten was dus weer geëindigd op het oogenblik dat men Frankrijk als rechter in het geschil omtrent de cleefsche vestingen begon in te roepen. Niettegenstaande ons bondgenootschap met die kroon werd dat scheidsrechterschap hier geenszins begeerd: niet alleen bleek dat verbond in het vervolg noch voordeelig noch roemrijk, want de wapenen der vereenigde legers waren doorgaans ongelukkig, maar het werd reeds van het begin af door zooveel strijdige belangen ondermijnd, dat het alleen voor zoo uitgeputte vijanden als Spanje en het Rijk gevaarlijk kon heeten [1]). Richelieu had zich verbeeld volgzame dienaren in de nederlandsche staatslieden te zullen vinden — de prins van Oranje moest door den titel *Altesse* gewonnen worden — maar de kardinaal vond zich geducht bedrogen; ook al was de verwijdering nog niet zoo in het oog loopend als later met Mazarin, toch was reeds in den aanvang de fransche alliantie hier te lande weinig populair.

Om nu dat voorstel tot arbitrage niet tot een voortdurende bedreiging van den kant van Brandenburg te laten blijven, begrepen de Staten het tractaat, waaraan de Keurvorst die bevoegdheid ontleende, door een ander te moeten vervangen; eigenlijk zoude men drie mogendheden met die taak hebben moeten belasten, maar Engeland begon zich in dien tijd reeds geheel aan de zaken van het vasteland te onttrekken, en Zweden, dat zelf de pruisische sterkten bezet hield, zal in de quaestie der cleefsche vestingen wel als partijdig rechter gewraakt zijn geworden [2]). De gelegenheid

---

1) DROYSEN, III, 1, 289. BOUGEANT, I, 232.

2) *Négociations de* FEUQUIÈRES, II, 36. "l'Electeur attend réponse des Hollandois, sur la déclaration qu'il leur a faite du desir qu'il a que Votre Majesté soit seule arbitre de leurs différends; ce qu'ils croyent (qu'il croit)

werd dus waargenomen dat de keurprins van Brandenburg zich aan het Hof zijner tante, de koningin van Boheme bevond, om de gronden tot een nieuw tractaat te leggen [1]). De graaf van Pallandt-Culemborg en de heer van Noordwijk, gecommitteerden uit H. H. M. om den Prins te complimenteren, deden hem de eerste opening daartoe [2]). De Stadhouder had in april Schenkenschans heroverd en daarmede was weder het meerendeel der cleefsche steden in onze macht geraakt [3]). De oude angst zal dus wel weer levendig geworden zijn te Berlijn; althans de Keurvorst deed afstand van zijn recht Frankrijk als scheidsrechter in te roepen, en poogde daarentegen de hertogdommen neutraal te doen verklaren, hetgeen hij na den vrede van Praag met minder moeite van den Keizer hoopte te zullen verkrijgen; vrij wat minder gunstig onthaal vond te Berlijn een voorslag der Stenden van die landen, uit den Haag ondersteund [4]) om ze, geheel afgezonderd van de overige bezittingen des Keurvorsten, als een zelfstandige staat door den Keurprins te doen besturen opdat hun onzijdigheid dan beter mocht worden geëerbie-

qu'ils accepteront." 201, 202. Oxenstierna, om den Keurvorst in het verbond te houden, had hem teruggave der pommersche vestingen aangeboden. *Ibid.* II, 263, III, 32, 241.

1) AITZEMA, 329, „de Chur-Prins recommandeerde meteen de afhandelingh ende afdanckinghe der gemelde troupen; waertoe men hier niet ongenegen was, doch de Brandenburgsche presenteerden niet meer dan *ƒ* 100.000" enz.

2) DROYSEN, III, 1, 174. HELWING, 764—766. AITZEMA, IV, 329. De Keurprins hield zich gewoonlijk op in het land van Cleve, of op den Doorwerth bij Arnhem.

3) HELWING, 420. „Von der Wiedereroberung des Forts Schenkenschanz (30 april 1637) durch die Holländer an, geriethen fast alle clevischen Städte wieder in die Hände der letzteren."

4) DROYSEN, III, 1, 164, 165, dit geschiedde op raad van den prins van Oranje, maar tegen den zin van Schwartzenberg.

digd. De Keurvorst wilde daarvan niet hooren en ontbood onmiddelijk zijn zoon terug, maar tevens zond hij twee gezanten naar den Haag, de kanseliers van Cleve en Marck, Wynand von Heimbach en Johan von Broel genaamd Plater, die terstond begonnen te onderhandelen op den voet der grondslagen die de Prins reeds te voren had medegedeeld [1]): afdanking der troepen van v. Gent, voor wier betaling de regeering van Cleve aan de Staten haar pretentiën op Neuburg wilde afstaan [2]), met een recht beslag te leggen op Ravestein de gemeenschappelijke bezitting van beide Vorsten. Den 4den september 1636 werd na „advys ende deliberatie" met den prins van Oranje het nieuwe tractaat gesloten. Brandenburg beloofde wonderen op het punt der verschuldigde geldsommen; de Republiek van haren kant beloofde de onzijdigheid der Rijnprovinciën te erkennen en te helpen handhaven; het laatste artikel van het verdrag luidde dat verder mogelijke vorderingen en conflicten, „bij minnelijcke communicatie" zouden worden uitgemaakt, waarmede het gevaar van een vreemde inmenging verviel.

---

1) AITZEMA, IV, 330—333. Het tractaat werd voor de Staten onderteekend door Arnold van Randwijck, Nic. van Bouckhorst heer van Noordwijk, Vosbergen, Ploos van Amstel en Frederik vrijheer thoe Schwartzenberg.

2) AITZEMA, IV, 329. „Ter instantie van de Cleeffsche wiert aen den hertogh van Nyburgh oock in dese maend (april 1636) geschreven om betalingh van seeckere 100,000 rijksd. die Brandenburgh pretendeerde, waeruyt men het regiment van v. Gent mocht betalen; maar Nyburgh eludeerde sulcx met contra-pretentiën; men drongh nochtans op betalingh van de gentsche Troupes, als ook van hetgeen Cleefsland self hier schuldig was. Dus graef Wilhelm van Nassau uyt den naem van de Chur-Vorstinne in Junio alhier bij de Regeering devoir dede ende badt dat men des Chur-Vorsten cleefsche landen niet soo hart mochte tracteren uyt vreese dat hij sich mocht voegen bij den Keyser."

Maar de Keurvorst haastte zich niet zijn beloften omtrent de afbetaling zijner schulden te verwezenlijken; terwijl hij steeds klaagde over den overlast dien hij van zijn twee bondgenooten, Zweden en Nederland, in het oosten en het westen van zijn gebied ondervond, werd het graafschap Marck ingenomen door een derden bondgenoot, den landgraaf van Hessen [1]) die zich met zijn geheele leger op brandenburgsch gebied terugtrok nadat hij door de keizerlijke troepen uit zijn eigen land was gejaagd. De Landgraaf, ten einde raad, begaf zich (september 1636) in persoon naar den Haag om de hulp van de Staten in te roepen; hij begreep zeer goed dat het verblijf zijner troepen, zoo dicht aan onze grenzen hier met tegenzin geduld zou worden, dewijl dit zijn vervolgers ook naderbij moest brengen, zoodat de klachten van den Keurvorst hier lichtelijk ingang en ondersteuning zouden vinden. De Staten kozen echter een middenweg: zij verleenden den Landgraaf onderstand in geld, maar op voorwaarde dat hij zijn volk zou terugtrekken [2]); maar, daar

---

1) AITZEMA, IV, 333. „Tot betaling van dese summa hadden sij (de regeering van Brandenburg) in Octobri nog geen ordre gestelt, klagende over den Lantgraef van Hessen, die sijne inquartiering in 't landt van Marck hadt genomen, versochten officiën ende aenmaning tot evacuatie, 't welck men wel niet weygerde bij missive te doen; edoch wiert aan Heimbach ende Plater in de Vergadering verschijnende geseyt dat men de Gentse compagnie voor niet gecasseert hielt, ingevalle sij geen prompte ordre of onderpant stelden; doch wiert korts daarop genegotieert en dat Regiment gecasseert; ook Huyssen ende Neustadt neutrael verklaert ende exempt van alle contributie" enz.

2) AITZEMA, 334. „Op deese manier werdt tussen het Rijck en deesen Staet gelaveert, ende nochthans wiert uytterlyck, wedersijts geprotesteert van neutraliteyt ende vriendtlijcke naebuyrschap."

Ibid. 468. „Chur-Brandenburg was ende bleef te onvrede dat Hessen de steden in 't landt van Marck beset hielt, ende dede arbeyden om evacuatie. Men schreef aen den Heer van Dieden (Walr. van Gent) dat hij

hij toch, niettegenstaande de vertoogen van den brandenburgschen resident, den geheelen zomer van 1637 in Marck bleef liggen, schijnen de Staten niet zeer aangedrongen te hebben op vervulling dier voorwaarde.

Hetgeen vroeger gevreesd werd, gebeurde dan ook: in december 1637 vertoonde Piccolomini zich met een leger aan onze grenzen en verwekte geen geringen angst; de Republiek heette nog wel altijd onzijdig, maar in de woede van den oorlog was het neutrale gebied reeds zoo menigwerf geschonden en even hard als het vijandelijke behandeld — de inval van Montecuculi in de Veluwe lag nog versch in het geheugen — dat het niet overbodig was de middelen die de diplomatie aanbood, te gebruiken tot afwending van het gevreesde gevaar: daartoe werd aan den keurvorst van Keulen en aan den hertog van Neuburg geschreven zich op grond hunner neutraliteit van de inlegering te ontheffen; ook met den brandenburgschen resident Christian von Heimbach verstonden de Staten zich op dat punt; de Keizer had toch uitdrukkelijk het tractaat goedgekeurd waarbij de hertogdommen onzijdig verklaard werden; Heimbach schreef terstond aan zijn regeering, maar niet zonder ter Vergadering der Algemeene Staten te protesteren tegen de bescherming aan de hessische troepen verleend, wier verwijdering uit Marck het meest afdoende middel geweest zou zijn om den aantocht der keizerlijken te stuiten [1]).

De keurvorst van Keulen betoogde daarentegen dat, indien men werkelijk den Keizer welgezind was, men even gerust zijn troepen als die zijner vijanden aan de grenzen

---

de Hessische niet te nae aen Wesel soude laten komen, niettemin heeftmen den Lantgraef in de versochte pointen geaccomodeert."

1) AITZEMA, IV, 18de boek, bl. 37.

dulden kon. Ook de hertog van Neuburg onderhield de neutraliteit slecht; zijn resident werd daarover uitdrukkelijk door de Staten berispt, maar een buitengewoon gezant, Cyriaci [1]), wist hen weer met zijn meester te verzoenen en zelfs verlof voor hem te verkrijgen hier te lande krijgsvolk te werven om zijn voornaamste steden te bezetten, hoewel men beweerde dat de ondervinding geleerd had dat de Hertog zijn troepen steeds in keizerlijke dienst deed overgaan; een herhaling van het vorstelijk bezoek, door Cyriaci voor te bereiden, werd echter afgewezen.

De diplomatische middelen om Piccolomini te verwijderen waren dus mislukt; maar terwijl men nog beraadslaagde hoe hem des noods te weerstaan — de heeren van Randwijck en van Ripperda werden daartoe naar de regeering van Cleve gecommitteerd — riep de loop der gebeurtenissen hem van onze grenzen naar Vlaanderen [2]) (april 1638). Maar nog nauwelijks was hij vertrokken of Brandenburg had weer te klagen over een vierde leger dat zich op zijn gebied in Cleve kwam ophouden, nl. dat van de beide zoons van den koning van Boheme die te zamen tot herovering van hun erfgoed waren uitgetogen.

Uitgeput door deze inlegeringen — een goed deel der keizerlijke troepen was achtergebleven onder den marquis de Carette en begunstigde de spaansche aanslagen in Limburg en Brabant [3]) — ondervond de afbetaling der hoefijser-

1) *Ibid.* bl. 55.

2) Sedert de herovering van Breda voerde de prins van Oranje hoofdzakelijk oorlog in Vlaandereu, met bedoeling zich van Antwerpen meester te maken.

3) AITZEMA, IV, 14de B. bl. 207 en 210. De keizerlijken lagen bij Venlo (sedert het vorige jaar spaansch) en de nederlandsche ruiterij onder Stakenbrouck bij Rees: „want oock eenighe spaense troupen haer geconju-

sche schuld, die nu reeds tot een millioen geklommen was gedurig grooter moeielijkheden:[1]) de Stenden van Cleve zich op hun recht beroepende weigerden den Keurvorst bij te staan in de afdoening van een buiten hun medeweten aangegane schuld; een pretentie op Neuburg als schuldvergelijking den Staten aangeboden, bleek onvoldoende; de Hertog ontkende zijn verplichting zoodat de Hoog-Mogenden nu, volgens het tractaat van 1636 besloten de keurvorstelijke domeinen aansprakelijk te stellen voor de achterstallige renten en aflossingen van 1637—1638. Maar dit begin van executie maakte de betaling der hoofdsom zelve nog onwaarschijnlijker, de obligaties der brandenburgsche schuld begonnen derhalve, hoewel de ontvanger Hoefijser ze met voorkennis en resolutie der Generale Staten uitgaf, haar waarde te verliezen; het collegie ter Admiraliteit van Amsterdam [2]) maakte bezwaar ze verder te waarborgen, en ofschoon een commissie uit het midden der Staten benoemd werd om de gegrondheid dier bezwaren te onderzoeken, bleef de zaak sleepen. Eerst in juli van het volgend jaar (1640) werd den resident von Heimbach

geert ende vermengt hadden met de keysersche." De heer van Randwijck werd in februari andermaal naar Cleve gezonden om middelen te beramen tot behoud der onzijdigheid; voor zijn vertrek had hij den Prins daarover geraadpleegd, wiens „hoogwijs advys" luidde „soo veel mogelijck openbaere offensie tegens de keyzerse te eviteren."

1) DROYSEN, III, 1. 203. AITZEMA, IV, 210—212, 290.

2) In 1615 was nl. het inkomen der convoyen en licenten van het college ter Admiraliteit van Amsterdam verbonden tot verzekering der brandenburgsche schuld. Later waren de leden van dat college verzocht geworden de obligaties dier schuld te willen teekenen, om derzelver crediet te versterken. Dit werd thans geweigerd omdat het college vreesde de intressen weldra uit andere inkomsten der Admiraliteit te zullen moeten voldoen, daar de convoyen en licenten niet toereikende zouden zijn.

gevraagd of hij ook eenige instructie ontvangen had omtrent de afdoening der schuld, en op zijn ontkennend antwoord werd er „serieuse ordre" gegeven aan den Raad van State de executie te laten voortgaan. Hierover ontstond verschil met de Staten van Holland [1]), die zich beklaagden dat de Raad van State niet terstond na het reeds in april 1631 gegeven bevel, de executie had „geëntameerd veelmin geeffectueerd", zoodat zij dit college, dat daarenboven door menigvuldige bezigheden werd opgehouden, van die taak ontheven wenschten te zien, om die zelve te aanvaarden, hetgeen tevens ter gerustStelling der amsterdamsche Admiraliteit dienen zou. De Raad van State antwoordde terstond, reeds twee uit haar midden, de heeren van der Capellen en Goudswaert naar Cleve afgevaardigd te hebben, en nam verder de gelegenheid waar allerlei klachten tegen de Staten van Holland in te brengen; de twist dreigde dus reeds terstond van zijn uitgangspunt af te dwalen, maar de Staten traden tusschen beide door den Raad van State te verzoeken, onmiddelijk de executie te doen aanvangen, en die niet te staken voor dat de geheele schuld tot den laatsten penning zou zijn afgedaan [2]).

---

1) AITZEMA, V, 20ste Boek, bl. 84, 129, 150.

2) DROYSEN, l. l. "In November erfolgte der Executionsdecret der Staaten, alle Sr. Kf. D. Renthen und Gefälle dieser Orte in Possession und die betreffenden Diener in der H.H. Staaten Pflicht zu nehmen, die Unwilligen zu cassiren und andre an ihre Stelle zu setzen. Sie berechneten die ursprünglich 100,000 Thlr. Hofiserische Schuld durch Zins auf Zins zu 1,126,955 Gld. und rechneten noch ander Posten zu 50,000, 30,000, 20,000, 280,000 Gld. auf. Die Verhandlungen die mir in Christian von Heimbachs Berichten vorgelegen, zeigen die Herren Staaten von ihrer widerwärtigsten Seite.'

Elders (148) spreekt Droysen van de "Krämerhafte Berechnung der Herren Staaten."

Toch kwam er niets van de geheele zaak: de keurvorstelijke regeering te Cleve wist door hartroerende missiven het medelijden der Staten op te wekken [1]), de geheele schuld der niet-betaling werd op de Stenden van het hertogdom geworpen [2]), die niet alleen weigerden tot de opbrengst bij te dragen, maar al de finantiëele operaties der regeering dwarsboomden; de Hoog-Mogenden moesten dus liever op de gezindheid der Stenden trachten te werken, terwijl er reeds twee ijlboden naar Berlijn gezonden waren om bij den Keurvorst de goedkeuring te verwerven van zeker contract met een geldschieter gesloten, met hypotheek op de domeinen in het ambt Schermbeck. Ook op het gemoed der twee gedeputeerden uit den Raad van State schijnt intusschen gewerkt te zijn, althans dezen schreven van hun kant hoe de Hessen nog steeds zware contributiën in die landen bleven eischen. Al deze vertoogen misten hun uitwerking niet: de Staten weigerden wel surséance van executie te verleenen, maar inderdaad werd zij toch uitgesteld daar er aan de Stenden geschreven werd om hun in bedenking te geven of het niet beter ware den Keurvorst vrijwillig bij te staan, dan de Staten tot het vervolgen van hun uiterste recht te noodzaken.

Hierdoor won de regeering tijd, en dus veel: het bleek nu dat haar ijlboden te Berlijn nog iets anders bewerkt hadden dan de verpanding der domeinen, nl. een nieuwe diplomatische tusschenkomst: de geheimraad von Blumenthal [3]) door Aitzema een welbespraakt edelman genoemd, kwam daartoe in october 1640 naar den Haag, en bracht

1) AITZEMA, V, bl. 131. Missive der regeering van Cleve van 16 augustus 1640.

2) DROYSEN, III, 1, 265.

3) AITZEMA, V, 133—136. „Blommendael."

het inderdaad zoo ver dat de quaestie wel niet werd uitgemaakt, maar de executie toch gestaakt: hij hield de Staten voor welke jammerlijke tijden de Keurvorst beleefde, hoe „ongoetlyck" hem de Stenden behandelden, hoe alles wat zijn landen nog opbrachten aan de „soldatesca" was gegaan zonder dat hij er ooit een daalder van gezien had, en bewerkte daardoor de terugroeping van van der Capellen en Goudswaert, waarna hij aan een commissie uit den boezem der Staten-Vergadering gekozen opening van zijn verderen last beloofde te doen, hetgeen hij beweerde vóór die terugroeping niet te kunnen plaats hebben. Nieuwe maatregelen wist hij echter niet aan te wijzen, maar zocht „meest met rekenen te betalen," zoodat de schuld hoe lang hoe meer verzwaard werd, tot groot nadeel van den ontvanger Hoefijser die eindigen moest met zich failliet te verklaren; uit de opening zijner zaken bleek echter dat hij wel in staat geweest zou zijn aan zijn verbintenissen te voldoen, maar dat het zinkend crediet der brandenburgsche schuldbewijzen een *paniek* had teweeggebracht, die de ontvanger gevreesd had niet te zullen kunnen doorstaan. Dit gevolg was lang te voorzien geweest, en zou wellicht Blumenthals zending hebben doen eindigen, zoo hij zich niet ten Hove, en zeker niet het minst bij de eerzuchtige Amelia van Solms, aangenaam had weten te maken door voor het eerst een huwelijksplan te berde te brengen tusschen den jongen keurvorst, Friedrich Wilhelm, die omstreeks dezen tijd zijn vader opvolgde [1]), en de oudste der prinsessen van Oranje, Louise Henriette. Maar daar kort na den Keurvorst ook diens gunsteling Schwartzenberg stierf, werd Blumenthal die een

1) In december 1640 kwam de tijding van het overlijden des Keurvorsten; Blumenthal gaf er in januari 1641 officieel kennis van.

creatuur van den graaf was, teruggeroepen [1]) en bleef het huwelijksplan rusten [2]); ook zijn voorstellen tot voldoening der brandenburgsche schuld bleven onafgedaan; zijn last had zich bepaald bij de reeds vroeger aangeboden compensatie door een schuldvordering op Neuburg, maar die bleek „illiquide" te wezen zoodat er geen vergelijking mogelijk was. De oude klachten der cleefsche regeering werden dan ook heviger dan ooit [3]), over de afpersingen der ontvangers, over de door de staatsche troepen aangerichte schade, over het heffen der licenten en vooral over de hessische troepen, omtrent wier bedrijf de heer von Boineborgh (mei 1641) in den Haag kwam klagen, maar weldra met „dilatoir" antwoord werd teruggezonden, daar de Staten hun redenen hadden die troepen in Cleve en Oostfriesland te laten liggen.

De regeering van den jongen Keurvorst maakte evenmin werk van de betaling der brandenburgsche schulden als die van zijn vader. Wel liet hij daarover handelen door twee Raden [4]), Johan von Diest en Johan von Motzfeld die al de schuld der ongeregelde betaling op graaf Schwartzenberg poogden te schuiven, als hebbende de overige leden

---

1) HELWING, 165. AITZEMA, V, 233. „Maer alsoo hij een creatuyr van den graef van Swartsenberg was, die kortsnae den Churfurst oock quam te sterven, so werd hij onlangs hiernae gerevoceerd. Bij eenigh doen wiert geoordeelt dat het voor den Staet alhier goet was, het land van Cleef ghelijck oock Oost-Vriesland deur de schultsaecken verplight te houden" enz.

2) Weldra begonnen onderhandelingen over een huwelijk van den Keurvorst en koningin Christine van Zweden, (DROYSEN, III, 1, 104 en 105), en over de verloving van prinses Louise met den prins van Wales, *Archives de la maison d'Orange*, deuxième série, tome IV.

3) AITZEMA, V, 363 en 364.

4) *Ibid.* 457. In 1643 veranderde de verhouding van Brandenburg en Hessen geheel. HELWING, 199, noot 2, 422 en 423.

der regeering in onwetendheid omtrent die zaak gehouden; maar inderdaad was het hun met de aflossing der schuld ook geen ernst, en poogden zij veeleer tijd te winnen, de zaak te laten sleepen en alzoo de executie en betaling te ontkomen [1]. Zij wilden daartoe in mindering der som alles in rekening brengen wat de inlegering van ons volk aan Cleefsland gekost had, maar de Staten stelden hier tegenover hoe zij jaren lang de cleefsche vestingen zonder bezwaar voor den Vorst of het Vorstendom van garnizoen, krijgsvoorraad en verdedigingswerken voorzien hadden; terwijl hierover nog onderhandeld werd kwam een gezant van den Keurvorst, Johan von Norprad [2] in buitengewone missie naar den prins van Oranje; zijn last was 's prinsen toestemming te verwerven tot het lichten van volk, hetgeen echter weinig in den smaak viel, noch van de Hoog-Mogenden, die aanmerkten dat Brandenburg wel geld scheen te hebben om troepen te werven maar niet om schulden af te doen, noch van de Stenden van Cleve die voor hun privilegiën begonnen te vreezen, en in die vrees door Norprads hoogmoedige taal versterkt werden [3]. Toch werd eenig volk in dienst genomen, maar dit gaf zooveel jalouzie bij de nog steeds in Calcar gelegerde Hessen dat zij 's keurvorsten soldaten uit Xanten verjoegen [4]. Deze vijandelijke tusschenkomst maakte echter geen eind aan het geschil waarin de Stenden stijf op hun stuk bleven, gelijk ook inderdaad het recht op hunne zijde was; later werd

---

1) AITZEMA, V, 691 en 692. Mei 1644.

2) HELWING, 423 in de noot, noemt hem "Johann Norprad, Chef der clevischen Regierung."

3) DROYSEN, III, 1, 266, om de hem door de Staten afgestane vestingen Duisburg en Dinslaken te bezetten.

4) AITZEMA, V, 780.

nog de bemiddeling der Republiek ingeroepen bij welke de Stenden altijd steun zochten, maar die nu om redenen van Staat de partij van den Keurvorst trok; diens steeds hooger klimmende geschillen met Neuburg, leverden namelijk een gevaar op aan welks voorkoming der protestantsche partij veel gelegen was; het was dringend noodzakelijk te verhoeden dat nog meer vijanden van buiten zich verhieven tegen een partij die reeds inwendig zoo geheel verdeeld was: de twist tusschen Denemarken en Zweden, de interventie der Republiek — eerst diplomatisch, daarna gewapend — tegen den zin van Frankrijk dat een vernietiging der tractaten van 1635 vreesde [1]), dit alles kan hier alleen aangestipt worden voor zoo ver het van invloed was op onze betrekking met Brandenburg. Het handelsbelang der Nederlanden maakte in dezen een meer vijandige houding tegenover Denemarken noodig, dat door willekeurige verhooging van den Sont-tol onze scheepvaart grootelijks benadeelde [2]); het staatkundig belang van den keurvorst van Brandenburg bracht hem daarentegen juist aan de zijde van den koning van Denemarken zoowel om in het algemeen de vestiging der Zweden op Rijksbodem te verhinderen als meer bepaaldelijk om zijn erfgoed Pommeren uit hun handen terug te erlangen. Deze verhouding bleef ook geheel en al den toestand beheerschen gedurende de langgerekte onderhandelingen van den westfaalschen vrede, die (januari 1646) eerst ernstig werden opgevat, nadat het geschil tusschen Denemarken en Zweden door het verdrag van Christianopel was bijgelegd [3]); het laatste

1) AITZEMA, VI, 2.

2) Levendig wordt de hatelijkheid der deensche tollen beschreven bij AITZEMA, VI, bl. 8.

3) Sedert 1637 werd te Hamburg tot bevrediging van Europa onderhan-

was bij die gelegenheid in het bezit van Pommeren bevestigd geworden.

Het was door den bijstand der Staten geweest dat de Zweden het voordeelige tractaat van Christianopel hadden kunnen sluiten; de keurvorst van Brandenburg ondernam nu door middel van diezelfde bondgenooten zijn erfgoed weer meester te worden: om Nederland van Zweden af te trekken en aan de brandenburgsche belangen te verbinden, dacht hem een staatkundig verbond niet voldoende: een familieverbintenis met de Oranje's scheen grooter waarborg aan te bieden, daarom liet de Keurvorst in maart 1646 door zijn geheimraad Ewald von Kleist aanzoek doen om de hand van „Madamoyselle d'Oraigne" de oudste dochter van prins Frederik Hendrik [1]).

Reeds in 1640 had, gelijk gezegd is, de geslepen Blumenthal uitzicht op dat huwelijk gegeven, maar naar het schijnt alleen om het Hof tot het inwilligen der wenschen van Brandenburg over te halen en zonder in het minst tot die opening gemachtigd te zijn. Integendeel de Keurvorst

---

deld, en in 1641 was er een tractaat ontworpen, dat de Keizer toen echter niet had willen goedkeuren. DROYSEN, III, 1, 177 en vgg. 192. HELWING, 225.

Daarop volgde de zending van graaf Auersperg naar den Haag om de begeerte der Staten naar vrede te polsen. AITZEMA, V, 211—218.

1) DROYSEN, III, 1, 303.

AITZEMA, VI, 226. Kleyst handelde eerst onder de hand over het huwelijk, verder had hij in last te handelen over bijlegging van het geschil met Neuburg, en over de „gravamina" met de cleefsche Stenden en dat die de hand mochten houden aan de betaling der door Norprad geworven troepen, en hoewel men erkennen moest dat de Stenden in hun recht waren „alsoo men de lucht kreeg dat het opgemelte huwelijck op handen was, soo hebben H. H. M. alrede begost soo wel het Hof alhyer als den Chur-Vorst in veelen te complaceeren." Burgstorf kwam later officieel de hand der prinses verzoeken DROYSEN, 310.

beoogde toenmaals een geheel andere verbintenis, nl. met de jonge koningin van Zweden, Christine, de eenige dochter van Gustaaf Adolf, welk huwelijk door keurvorst Georg Wilhem ontworpen, de samensmelting van beider gebied, tot éene machtige monarchie ten gevolge moest hebben [1]); het is mogelijk dat de naijver der overige mogendheden [2]) dit plan dwarsboomde of dat het stuitte op het bekende grillige karakter van Christine, althans de onderhandelingen bleven sleepen en sprongen eindelijk in 1645 voor goed af [3]); natuurlijk hing daaraan voor een groot deel de oplossing der pommersche quaestie. Het aanzoek in den Haag was derhalve van groot staatkundig gewicht, en de zending van Kleist bracht bij de onderhandelaren te Osnabrück geen geringe opschudding te weeg [4]). Niet dat er niet reeds dikwijls van een andere verbintenis sprake geweest was — engelsche, fransche, oostenrijksche, poolsche, boheemsche prinsessen [5]) waren beurtelings genoemd — maar nu de Keur-

1) HELWING, 128.

2) DROYSEN, III, 1, 258. Denemarken, Polen, de Keizer, Spanje waren er tegen, ook de Nederlanden.

3) HELWING, 137, 774.

Kronijk v. h. Hist. Gen. 1861, brieven van Hendrik Schrassert, nederlandsch resident bij de Hanze-Steden, waarin gesproken wordt (bl. 312, 317) dat de onderhandelingen tusschen Zweden en Brandenburg, wegens te hooge „postulata" der eersten niet vlotten wilden (1642), en later (321, 25 jan. 1645) dat van 's Keurvorsten „houwelijck met Sweeden alsnu altum silentium" is.

4) DROYSEN, 304.

5) Het algemeen gevoelen was dat de Keurvorst een bloedverwante van den Keizer moest huwen, om zóó uit zijn valsche positie te geraken (*Archives de la maison d'Orange-Nassau*, 2me Série, IV, 6. DROYSEN, III, 1, 258); als zoodanig kwamen 's Keizers dochter Marie Anna (HELWING, 775) en de zuster van den Koning van Polen (DROYSEN, 243) in aanmerking; verder was er quaestie geweest van de prinses d'Orléans *la grande Mademoiselle*, (*Archives* IV, 178, „la Princesse d'Orange pense avoir em-

vorst, op het kritieke oogenblik van de onderhandeling door dat huwelijks voorstel zijn betrekking tot Zweden officieel afbrak, trad de beslissing over het lot van Pommeren in een nieuwe *phase*. De hulp der Staten [1]) en de ondersteuning van Frankrijk [2]) zou Brandenburg nu moeten verschaffen wat het van de vriendschap van Zweden niet had kunnen verwerven, eehter — deze verwachting werd niet vervuld. Vond Friedrich Wilhelm in Louise van Oranje eene gade wier nagedachtenis onder haar onderdanen nog levendig wordt vereerd [3]), de politieke bedoeling dier echtverbintenis [4]), zooals de Keurvorst ze zelf daags vóór zijn

---

porté un Prince que la France gardoit pour Mademoiselle, et s'en tient assés glorieuse"), van de prinses Mary Stuart, naderhand prinses van Oranje en van een der prinsessen van de Palts dochter van de koningin van Boheme (AITZEMA, IV, 41).

1) WICQUEFORT, *Histoire des Provinces-Unies*, I, 194, „Frederic Guillaume avoit confié la principale direction de ses affaires à un gentilhomme du païs de la marc Brandebourg, nommé Conrad de Burgstorf. Ce Ministre, qui n'avoit point connoissance du tout des affaires de l'Estat de l'Electeur, son maistre, non plus que des interests des Princes et Estat voisins, et qui n'avoit pas mesme les principes necessaires pour l'acquerir lui avoit conseillé d'épouser la fille aînée du Prince d'Orange, dans un temps, ou l'esprit et la mémoire du Prince estoient desja tellement affoiblis, qu'ils n'estoit plus capable de lui procurer les avantages qu'il en auroit pû tirer dans une autre saison, et le peu qu'il en eust pû espérer encore, fut negligé de ceux, aux conseils desquels il s'étoit entièrement abandonné."

2) DU MONT, *Memoires politiques pour servir à la parfaite intelligence de l'histoire de la paix de Rijswick*, I, 55. „Dans cet embarras le seul parti que l'Electeur pouvoit prendre étoit d'entrer dans la faction de France . . . . . Des lors la Reine Christine et lui levèrent ouvertement le masque de leur Politique et disputerent ouvertement leurs intérêts réciproques sur la Poméranie." In 1644 had Brandenburg reeds openingen te Parijs gedaan. BOUGEANT, I, 582.

3) *De jeugd van Louise Henriette d'Orange*, door prof. FRUIN in *de Gids*, aug. 1866.

4) Voltrokken in december 1646. AITZEMA, VI, 317—327.

huwelijk in een rede aan de algemeene Staten bloot legde [1], faalde volkomen; bemiddeling der Staten in zijn geschil met Neuburg en ondersteuning in zijn eischen tegen Zweden was hetgeen hij zich in de eerste plaats daarvan voorstelde; maar de bemiddeling voerde slechts weer tot een voorloopig tractaat met den Paltsgraaf [2], dat zelf niet lang daarna op nieuw aanleiding gaf tot ernstige verwikkelingen, en in het geschil tusschen Brandenburg en Zweden weigerden de Staten zich anders in te laten dan door eenige weinig afdoende nota's aan het kabinet van Stockholm [3].

Nog voor het huwelijk in den Haag voltrokken was, kwam de pommersche quaestie te Osnabrück ter tafel [4]. Op verzoek van den Keurvorst begaven de nederlandsche ambassadeurs te Munster zich derwaarts om als bemiddelaars op te treden; er viel echter aanvankelijk weinig te bemiddelen, want de Keurvorst bleef hardnekkig zijn recht op Pommeren volhouden; te vergeefs betoogden de Zweden

1) DROYSEN, 310. HELWING, 254 en 255.

2) DROYSEN, l. l., „Ebenso bitte er, da der Pfalzgraf von Neuburg gar unfreundlich und unbillig mit ihm umzugehen fortfahre, um die von den Staaten ihnen beiderseits jüngst angebotene Interposition." Het tractaat werd den 8sten april 1647 te Dusseldorf gesloten. HELWING, 425—435.

3) AITZEMA, VI, 327. „Sijn hoop ende inbeelding was dat om dit sijn Houwelijck dese Staet soude embrasseeren alle sijne interesten, ende byzonderlijck hem helpen aen Pomeren. Eenige sloegen voor men soude een Ambassade aen Sweeden senden. Maer Hollandt wilde niet verder gaen als bij wegen van schrijvens ende intercessionaliter."

4) AITZEMA, VI, 288. „De Handelinge ende Interpositie dan tusschen Vranckrijck ende Spaengien stil staende in de maenden van November ende December, soo wierde seer gearbeyt inde Satisfactien voor Zweden, Vranckrijck ende Hessen. Zweden wilde niet van Pomeren afstaen; ende Chur-Brandenburg wilde niet naelaeten. So dat de Chur-Vorst meest op dat stuck expresselijck quam nae Hollandt, sijn Huwelijck sloot met de Princesse Louyse van Oranje ende versochte eene Alliance met de Geunieerde Proninciën."

dat gewest niet op hem maar op den Keizer veroverd te hebben, dat het dus aan dezen stond hem daarvoor vergoeding te schenken; nog bleef de Keurvorst weigeren, ook toen de Keizer en de koning van Frankrijk hem gezanten achterna zonden naar den Haag, om zijn ultimatum te vernemen [1]). De Staten kwamen wel weer tusschen beide, maar toch niet krachtig genoeg naar den zin van Brandenburg, daar zij zich bepaalden tot het schrijven van een brief naar Zweden, en niet tot het zenden van een gezantschap wilden overgaan. Klaarblijkelijk waren de Hoog-Mogenden het niet eens welk van de twee hun aangeboden bondgenootschappen, dat van Zweden of dat van Denemarken te kiezen [2]); daarvan hing natuurlijk de alliantie met Brandenburg af, zoodat deze sleepend bleef, en de Keurvorst dus ook niet eens dit voordeel van zijn huwelijk trok; eerst in 1650 deed het handelsbelang — vrees voor verhooging van den Sont-tol — de Staten tot de deensche verbintenis besluiten.

Te vergeefs waren na 's Keurvorsten vertrek naar Cleve zijn voornaamste raadslieden, von Burgstorf, von Schwerin, von Kleist en Seidel in den Haag gebleven [3]) om, met den

---

1) Plettenberg en Saint-Romain.

2) AITZEMA, VI, 300 en 301. Zendingen van Ulefelt en Roncallio van wege Denemarken en Polen.

Ibid. VII, bl. 8. De secretaris der koningin van Zweden klaagde in den Haag dat men „Chur-Brandenborgh desgelijcx tracteerde (versoeckende ende erinnerende) dat sulck toch oock sonder prejudice van de voorige met Sweeden gemaeckte Tractaeten mocht sijn."

3) AITZEMA, VI, 368. In januari 1647 vertrok de Keurvorst naar Cleve, de alliantie recommanderende; (374) Kleist bleef er intusschen op aandringen; (375) in maart kwam de Keurvorst terug en liet H. H. M. weten dat hij door Burgstorf een tractaat met Neuburg getroffen had. (346) In juni vertrok hij zonder dat de alliantie gesloten was. (428) In juli verklaarde Gelderland, dat er het meest belang bij had, op het punt der alliantie besloten te zijn; in october drong Burgstorf weer op de sluiting aan toen hij

nieuw geaccrediteerden resident Moll de alliantie te bevorderen; de Staten maakten er in het geheel geen werk van; en aan uitvluchten ontbrak het niet, de klachten der Stenden over 's Keurvorsten „quade raadslieden" echter vergezeld van betuigingen van gehechtheid aan hun Vorst [1]), de ontruiming der cleefsche vestingen [2]), de onderhandelingen met Oldenburg over den Wesertol [3]), waren even zoo veel hinderpalen. In november 1647, een jaar ongeveer na het huwelijk, was er nog geen begin gemaakt met de onderhandeling, waarover Moll in een bizondere audientie ter Staten-Vergadering kwam klagen: de Keurvorst zelf had twee malen de alliantie aanbevolen, zeide hij [4]).

Intusschen was de pommersche quaestie te Osnabrück uitgemaakt: de Keurvorst verloor daarbij wel het grootste deel van dat gewest maar door de secularisatie van vier rijke bisdommen werd hij ruimschoots voor dat verlies schadeloos gesteld, terwijl hij tevens daardoor een aanwinst van gebied verkreeg, die, door de verbinding der Rijnprovinciën met de kern van den Staat te verbeteren, een gewenschte afronding aan de bezittingen van den Keurvorst verschafte, wiens macht en aanzien daardoor naar evenredigheid rees [5]).

De Staten begonnen nu ook meer werk van de alliantie

---

de Keurvorstin uit Vianen kwam afhalen, en eerst in november verklaarden de Staten aan den resident Moll er over te zullen beraadslagen.

1) AITZEMA, VI, 369.

2) AITZEMA, VI, 370—374, 462 en 463. Recht van H. H. M. op het houden van garnizoenen in Cleefsland en voordeelen door Brandenburg daarvan getrokken.

3) AITZEMA, VI, 397 en 398, 445.

4) AITZEMA, VI, 428.

5) *Mémoires et négociations secrètes de la Cour de France touchant la paix de Munster*, II, 257, 291, 343.

WHEATON, Histoire des progrès du droit des gens, I, 102.

te maken, en er werd (januari 1648) een commissie benoemd om de voorstellen der brandenburgsche gezanten te overwegen [1]); daartoe werden aangewezen de heeren van der Capellen thoe Rijsel, de Beveren, van Reede van Renswoude, Andreae en Eyben. Het rapport dezer commissie (februari) strekte tot aanbeveling der verbintenis, nu „Sijne Chur-furstelycke Doorlughtigheyt een van de considerabelste Vorsten van de Gereformeerde Religie in Duitsland" geworden was, wiens gebied zich uitstrekte van de „frontieren der Geunieerde Provincien tot aan de Oostsee daer den Coophandel van hier gedreven wert ende deze Staet daer uyt met volck ende verscheyden waeren gedient."

Maar de gebeurtenissen van den dag werkten de vestiging van het bondgenootschap bepaald tegen; de vrede was tegen den zin van den jeugdigen Stadhouder gesloten, die in stilte met d'Estrades nieuwe oorlogsplannen overlegde. Men weet hoe hoog de oneenigheid hierover liep tusschen den Prins en de Staten van Holland; dat deze onder die omstandigheden weinig gesteld waren op een nauwere verbintenis [2]) met den zwager en geestverwant [3]) van hun te-

1) AITZEMA, VI, 555.

2) DROYSEN, III, 1, 317 en 318. „Es gab ein Moment wo Friedrich Wilhelm die Waffen gegen Schweden zu erheben im Begriff stand. Er gewann es über sich, den Bedenken seiner Räthe zu weichen, vielleicht in der Hoffnung auf das Bündnisz, das demnächst im Haag geschlossen werden sollte, in der Hoffnung mit den Staaten vereint, eine dritte Parthei zu bilden, eine Parthei des Friedens, des Gleichgewichts in Deutschland und Europa, der erhaltenden Politik. Die Herren von Holland rechneten anders. Ihnen war der Kurfürst willkommen gewesen, um die Stuartischen Pläne im Haag zu kreuzen; nachdem es geschehen, hatten sie mit jener Allianz keine Eile; kaum dasz die ersten vorläufigen Vresprechungen nach Monaten zu Stande kamen."

3) *Archives de la Maison d'Orange*, deuxième Série, tome IV, Introduction, p. CXII, 172.

genstander is begrijpelijk. En juist wat Willem II begeerde, de hernieuwing van den oorlog was de groote hinderpaal voor het tractaat met Brandenburg, want de Staten weigerden standvastig den Keurvorst in dat geval het bezit van al zijn landen te waarborgen: slechts tegen een aanval van hetgeen aan hun eigen gebied grensde, wilden zij hem bijstaan: op deze zwarigheid stuitte de geheele onderhandeling [1]). Te vergeefs beijverden de Staten zich te Weenen de onzijdigverklaring van Marck en Ravensberg te verkrijgen; de Keurvorst achtte dat onvoldoende. Ook de oude quaestien over het bezettings-recht der cleefsche vestingen en de afdoening der hoefijsersche schuld kwamen weer op het tapijt.

Toch gaf de Keurvorst den moed niet op: in april 1649 zond hij op nieuw een talrijke ambassade herwaarts: Philip von Horn, Otto von Schwerin, Wirich von Bernsaw zu Bellinghofen en Dr. Johan Portmann [2]). Om met hen te on-

---

1) DROYSEN, 348. „Wie grosze Hoffnungen hatte er auf das Bündnisz mit den Staaten gesetzt ..... er hatte gehofft so eine Einigung zu Schutz und Trutz zu schaffen, die, so meinte er, ihn auch in Pommeren und Preuszen gegen Schweden decken werde. Sechs von den Staaten waren dafür, dasz seine sämmtliche Lande als in diesem Bündnisz begriffen bezeichnet würden; aber die Herren von Holland widerstanden dem auf das Hartnäckigste; sie wollten nur Marck, Cleve, Ravensberg, Minden genannt wissen. Sie lähmten die Verhandlungen mit den Ständen der beiden Kreize durch immer neue Schwierigkeiten; in ihrer Eifersucht auf die Statthalterliche Macht die sie um keinen Preis durch Brandenburg gestützt zu sehen wünschten, versagten sie jede weitere Minderung der holländischen Besatzungen im Clevischen; die Hofisersche Schuld gab ihnen den Vorwand, Wesel, Rees, Emmerich, Orsoy, Büderich besetzt zu halten."

2) AITZEMA, VI, 556—558. WAGENAAR, XII, 16 en 17. HELWING, 433. WICQUEFORT, I, 194. „Une députation solennelle composée des plus considérables Ministres de son conseil." Zij werden als ambassadeurs behandeld. 195. „On vouloit obliger l'Electeur de Brandebourg, non seulement comme un tres puissant Prince de l'Empire et comme un voisin tres considerable, mais aussy comme beaufrere du Prince d'Orange, à qui on faisoit

derhandelen werd de hiervoor gemelde commissie aangewezen, maar de zaak kwam geen stap verder: in juni verklaarden de gezanten last ontvangen te hebben tot een besluit te komen, en in augustus was nog niets gedaan [1]). Ook baatte het niet dat drie afgevaardigden der Staten, die te Cleve als getuigen gediend hadden bij den doop van het eerste kind der Keurvorstin, bij hun terugkomst nieuwe voorstellen medebrachten [2]).

De Keurvorst was intusschen als leenman van Polen tot hulp tegen de Tartaren en Kozakken aangeroepen, maar om aan dien plicht te kunnen voldoen behoefde hij geld en als van ouds hoopte hij dat hier te lande te vinden: de resident Moll had van die zaak reeds opening gedaan [3]); voor de teruggave der gelden zouden dan de inkomsten van den tol

---

honneur, en honnorant les Ministres de l'Electeur, et en cette considération on leur fit des civilités que l'on n'a accoustumé de faire qu'aux Ambassadeurs."

1) AITZEMA, 559 en 560. WICQUEFORT, 195. „Cependant ils ne pressoient pas fort leur négociation ..... dès que l'on commença à entrer en matiere, l'on y rencontra des obstacles qui firent bien juger du mauvais succès de leur negociation."

196. „Aussy ne se pût-on pas résoudre à s'engager à un traitté qui obligeroit les Estats à la défense de Provinces que l'on ne pouvoit pas secourir qu'en traversant une bonne partie de l'Allemagne, ou bien par mer, avec une dépense disproportionnée à ce que l'on pouvoit esperer de l'Electeur.

Tellement, que les Ambassadeurs, voyant qu'il y avoit peu d'apparence de réussir, se retirerent au mois de Juillet, sous prétexte d'aller faire rapport à leur cour de l'Estat de leur negociation. Ils vouloient faire croire, que leur intention estoit de la continuer c'est pourquoy ils laisserent à la Haye Chrestien Moll."

2) AITZEMA, 584. Hendrik van der Capellen thoe Rijsel, Jacob van Wassenaer-Obdam en de raad-pensionaris van Zeeland, Cornelis van Stavenisse.

3) WICQUEFORT, 197. „l'Ambassadeur ordinaire redoubloit de tems en tems ses instances pour l'alliance, et vers la fin de l'année il fit ressouvenir les Estats d'une priere que l'Electeur leur avoit fait faire de le secourir d'un prest de deux cent mille écus."

te Pillau [1]) verbonden worden; de Staten zagen echter in dit voorstel slechts een poging om hun naijver op te wekken, en namen het dus zeer koel op: zij raadden den resident aan de geldleening te Amsterdam te gaan beproeven, van waar de magistraat hem weer naar de Staten-Generaal terug wees. Ook in Friesland en Groningen poogde Moll de alliantie en de geldleening smakelijk te maken, maar zijn reis derwaarts baatte niet. Een zending van Bernsaw en Romswinckel van wege den Keurvorst naar de hem welgezinde Staten van Gelderland, had geen ander gevolg dan dat dezen beloofden zijn belangen aan de Algemeene Staten te zullen aanbevelen. Ook in het verkrijgen der ontruiming van de cleefsche vestingen was Moll niet gelukkiger: beide, de Prins en de Staten weigerden die.

De brandenburgsche diplomaat moest dus den verderen loop der zaak maar geduldig afwachten; de vergadering der Staten scheidde zonder iets omtrent zijn voorslagen besloten te hebben; Moll en von Horn beklaagden zich luide daarover, maar dit veranderde niets. In december, dus twee jaren na dat de Keurvorst zelf om het bondgenootschap der Republiek verzocht had, kwam von Kleist de onderhandeling weer opvatten, doch met niet meer gevolg [2]). De geldleening werd in het voorjaar van 1650 nogmaals opgehaald: [3]) het was weer de provincie Holland die bezwaar maakte:

1) WICQUEFORT, l. l. „Le Ministre de Brandebourg faisoit monter le revenu de ces droits à soixante mille escus per an, et y ajoustoit qu'il y avoit des années qui rendoient jusque à quatre vingts mille escus. Cet engagement n'estoit qu'imaginaire, et n'assuroit point du tout l'Estat: puisque l'Electeur estant maistre du Pillau par le moyen de la garnison qu'il y entretenoit, il l'estoit aussy de l'argent et des commis que les Estats y establiroient à la recepte des droits d'entrée."

2) AITZEMA, VI, 587. DROYSEN, III, 2, 10 en vgg.

3) AITZEMA, VI, 619—620.

zij wilde wel haar toestemming tot die leening geven als men de middelen daartoe uit de inkomsten der Generaliteit vinden kon, hetgeen men te voren wist dat onmogelijk was, en indien het pand, de tol van Pillau, vertrouwd kon worden, hetgeen men evenzeer wist het geval niet te zijn, daar de Keurvorst geen deel van dat gebied verpanden kon zonder voorafgaande toestemming van Polen en van de pruisische Stenden. De leening kon derhalve niet doorgaan, en omtrent de alliantie dreef Holland ook zijn eigen gevoelen door, dat zij nl. alleen tot de landen van Cleve, Marck en Ravensberg zou uitgestrekt worden, en dat men daarin de voornaamste Vorsten van de westfaalsche en nedersaksische kreitsen zou pogen op te nemen: de bedoeling bleek daaruit duidelijk, langs dien weg vrijheid van handel en scheepvaart op de groote stroomen van Noord-Duitschland te verwerven; maar toen de raad-pensionaris Cats aan Moll verklaarde dat de Republiek hare garantie in allen gevalle niet aan alle bezittingen van den Keurvorst zou verleenen, en ook de cleefsche vestingen tot onderpand zouden moeten blijven strekken voor de hoefijsersche schuld, bleef de geheele onderhandeling weer liggen, en werd Moll kort daarop teruggeroepen en door een agent van minderen rang vervangen [1]).

1) Christian Moll was in januari 1647 tot resident benoemd (AITZEMA, VI, 308) en in juni 1648 als ambassadeur geaccrediteerd (ibid. 559).

AITZEMA, VI, 620. In het laatst van januari 1649 werd de amb. Moll teruggeroepen met kennisgeving dat de Keurvorst hier voortaan een agent, geen resident of ambassadeur meer zou houden. WICQUEFORT, I, 196. „Moll avoit auparavant eu la qualité de Resident, et estoit si jeune, que se voiant, au sortir du collège élevé à un poste que les hommes les plus consommés dans les affaires ont de la peine à remplir dignement, il se perdit dans sa vanité, qui lui fit tourner l'esprit, en sorte qu'il n'a jamais pû s'en remettre." Het schijnt dat Moll vervangen werd door den agent DOEGE, althans die komt in 1650 voor. DROYSEN, III, 1, 347 noot 1.

In den zomer werd de taak echter weer opgevat; door in een vereffening der hoefijsersche schuld te treden, hoopte de Keurvorst de Staten van Holland tot inschikkelijkheid te bewegen. Vier buitengewone gezanten, Herman van Wittenhorst tot Sonsfelt, Dr. Johan Witten, Werner Wilhelm von Blaspeil en Dr. Johan Copes verschenen met daarop betrekkelijke instructies in den Haag: maar daar zij, „meest met reeckenen sochten te betaelen," kwam de zaak niet verder [1]). Ook bleef Holland volharden in het vroeger verklaarde; de andere Provinciën zouden misschien nog wel toegegeven hebben, maar Holland was zich van zijn overwicht bewust — men denke aan de gelijktijdige houding van dat gewest tegenover prins Willem II — strijdigheden over den voorrang belemmerden daarbij de onderhandeling.

Te vergeefs kwam (januari 1651) de Stadhouder van Cleve, graaf Johan Maurits van Nassau, met Horn en Wittenhorst in geheime zending naar den Haag; zij keerden onverrichter zake terug. De Algemeene Staten beloofden wel binnen korten tijd (tegen 15 maart) een besluit te zullen nemen, maar toen Holland toch niet toegaf op de betwiste punten, bleef de quaestie weer hangende, zonder tot een uitkomst te geraken; verschillende omstandigheden stel-

---

1) AITZEMA, VII, bl. 25. „Van wegen Chur-Brandenburgh waren noch dit geheele voorjaer tot Paschen alhier de Heeren van Sonsfelt, Witten, Blaspiel en Copes om te liquideren de Chur-Brandenburghsche schult die van omtrent 100,000 Rijksdaelders nu was geklommen tot seventien mael 100,000 guldens aen Interesten en maeckelaerdije, ende nu voortaen alle jaeren een à tweemael 100,000 guldens was geschaepen te sullen aenwassen."

De brandenburgsche gezanten wilden daarvan het bedrag aftrekken der van 1626—1632 in Cleve, Marck en Ravensberg door graaf Willem van Nassau geheven contributiën, maar de Staten beweerden dat dit reeds in 1636 was afgerekend.

den zich daarenboven nog tusschen beide, gelijk wij in een volgend hoofdstuk zullen ontvouwen [1]).

---

1) AITZEMA, VI, 25. „Op 't welck stuck graef Maurits, Cleuische Stadhouder, Hr. Philips Horn en den Heer van Sonsfelt Keur-brandenborgische Raden in 't laest van Januarius in den Hage quamen, edoch haer onbekent houdende om te vernemen of de HH. van Hollandt noch persisteerden bij haer secreet artyckel datse de Alliance niet vorder wilden extenderen als tot de landen van Cleef, Gulick, Berg, Marck, Ravensberch en Ravesteyn."

„Item of sij noch persisteerden den rangh boven den Keur-Vorst? In cas van Ja last hebbende haer niet bekent te maecken, maer weder wech te trecken."

De andere Provinciën hadden wel willen toegeven, maar Holland niet; ook wilde men de cleefsche vestingen niet teruggeven dan tegen schadeloosstelling. De gezanten zijn dus weer in het geheim vertrokken en de zaak werd uitgesteld tot 15 maart.

26. Den 15 maart heeft Holland nog niet toegegeven, hoewel „de keurbrandenborghsche, ghelijck als dreygende of waerschouwende, seyde: indien desen Staet niet wilde dat dan de Keur-vorst sich met Sweeden sou allieeren, meenende dat door deese jalousie Hollandt sou worden bewoogen." (HELWING, 433. DROYSEN, III, 2, 10). Kort daarop (april) echter verklaarde zich de Republiek voor het bondgenootschap met Denemarken boven dat met Zweden.

DERDE HOOFDSTUK.

Van den dood van prins Willem II tot den vrede van Breda 1650—1667.

Gedurende den zomer en den herfst van het jaar 1650 was er verder niet veel gelegenheid voor de keurvorstelijke regeering het door haar gewenschte tractaat tot stand te brengen. De binnenlandsche moeielijkheden, de gevangenneming van de hoofden der anti-stadhouderlijke partij, de aanslag op Amsterdam en de volkomen onderwerping der Staten van Holland, plaatsten de buitenlandsche aangelegenheden geheel op den achtergrond, en de Keurvorst, die de politiek van zijn zwager goedkeurde, zoo hij hem al niet met raad steunde [1]) schijnt diens triomf afgewacht te hebben voordat hij weer nieuwe alliantie-voorstellen te berde bracht. Men weet hoe de Stadhouder, nog vóór hij

1) *Archives*, 2de Série, IV, 190. „On appréhende que Mr. le Prince Guillaume, estant appuyé de l'alliance d'Angleterre, et nouvellement de celle de Brandebourg, pourroit facilement un jour faire revivre les droicts de souveraineté qui ont été autrefois cédéz à feu son grand-père .... si, avec le crédit que luy donne sa charge dans le pays, et l'assistance qu'il pourroit se promettre de ses beaux-frères, il pouvoit encore joindre le secours de la France."

zich in de behaalde voordeelen had kunnen bevestigen, onverwacht door den dood werd weggerukt, en hoe daarop een reactie volgde die het Huis van Oranje voor goed uit het bewind scheen te zullen stooten. De keurvorst van Brandenburg was het eerste slachtoffer van de zegepraal der hollandsche staatspartij; de stemming jegens hem, vroeger hoffelijk uit ontzag voor den Prins, veranderde in een bepaald vijandelijke [1]). En de redenen hiertoe liggen voor de hand: zijn nauwe betrekking tot den Stadhouder voor wien men bij zijn leven gebogen had en die nu des te heviger voor tiran werd uitgemaakt, de vrees dat Brandenburg de nieuwe orde van zaken zou pogen omver te stooten, bovenal de aanspraken die de Keurvorst mettertijd ten gevolge erfstelling over de hand van Frederik Hendrik — en Willem III wàs een zwak en ziekelijk kind — zou kunnen maken op de bezittingen en rechten van het Huis van Oranje [2]), en

1) HELWING, 433. „Nach dem Tode Wilhelm's II erweckte der Sieg der Oldenbarneveldischen Partei und die Abschaffung der Generalstatthalterschaft und der Oberfeldhauptmannswürde der Oranier, in den Holländern den Verdacht, dasz bei dem Kurfürsten, der in so naher Beziehung zum Oranischen Hause stand, Gedanken der Herstellung der umgestürtzten Ordnung der Dinge nicht so unmöglich seien."

Van den kant des Keurvorsten was de genegenheid ook niet zeer groot, althans volgens WICQUEFORT, I, 62 en 63. „l'Electeur de Brandebourg mesme, bien qu'obligé à cet Estat de ce que lui est resté de la succession de Juillers, et Cleves vivoit avec lui comme les Princes ont accoustumé de vivre avec les Republiques puissantes et voisines en des jalousies continuelles ..... dont on envie la fortune et dont on redoute la puissance."

2) *Archives*, IV, 217. „On me donne advis de bon lieu que M. le Prince d'Orange, est à la veille de se brouiller bien avant avec sa mère. Il est sensiblement picqué d'un testament qu'il croit avoir esté faict à son instigation, par lequel feu Mr. son père a substitué tout son bien à sa fille aisnée, en cas que son fils vienne à mourir sans enfants, ce qui luy osteroit la liberté de disposer d'aucune chose, et mesme de pouvoir payer les debtes, ny remedier aux autres affaires dont il a trouvé sa maison chargée."

verder als medevoogd over den nageboren zoon des Stadhouders, een betrekking waarin de Keurvorst natuurlijk als vertegenwoordiger der rechten en belangen van den jongen Prins lijnrecht stond tegenover de partij, die nu aan het roer geraakt was [1]). Reeds dadelijk na den dood van Willem II werd dat verschil van standpunt scherp geteekend, nl. in den twist over de voogdij tusschen de Prinses Royale en de Prinses Douairière, die zoo hoog liep dat er zelfs een begin gemaakt werd met procederen [2]); de Staten waren daarbij meer op de hand der jonge Prinses, de Keurvorst daarentegen was niet veel meer dan een werktuig zijner heerschzuchtige schoonmoeder. Maar voor dat het tot de uitersten kwam, zegevierde het gezond verstand en werd een schikking tot stand gebracht waarbij de voogdij verdeeld werd tusschen beide vorstinnen, terwijl de oude Prinses in hare taak zou worden bijgestaan door den Keurvorst, die mede groot belang had bij de administratie van de nalatenschap van zijn zwager, welke in de handen der Prinses Royale lichtelijk ten voordeele der rondzwervende Stuarts had kunnen verspild worden [3]).

---

1) AITZEMA, *Herstelde Leeuw*, bl. 164 en 165. Memorie van den brandenburgschen agent Copes aan de Staten van Holland, 23 december 1650.

2) WICQUEFORT, I, 345—358. WAGENAAR, XII, 138—144. *Herstelde Leeuw*, 152 en vgg. *Archives de la Maison d'Orange*, V, 17, 21, 67.

3) WICQUEFORT, I, 349. „l'Electeur pour donner plus de vigueur à ses poursuites, vint en personne à la Haie et ne pouvant pas souffrir que la justice ordinaire fust juge d'une affaire de cette nature, entre des personnes de cette qualité, et que la Princesse d'Orange depossedat le comte de Dona du gouvernement d'Orange, il la fit prier par un escrit, que le Baron de Sweryn lui delivra, de s'accommoder aux sentiments de la Douariere, et de ne porter pas les affaires à l'extremité."

Ibid. 353, II, 286. *Herstelde Leeuw*, 486 en vgg. Articles servants pour instruction au Sieur de Sweryn, enz.

Evenwel de eenmaal gegeven indruk bleef bestaan; en de Keurvorst werd door zijn onderdanige betrekking tot Amalia van Solms, weldra mede gewikkeld in — of althans gecompromitteerd door alles wat die staatzuchtige vorstin ondernam om haar kleinzoon in zijn voorvaderlijke waardigheden te herstellen [1]). De Prinses Royale daarentegen wist zich beter met de Staten te verstaan, haar voornaamste raadsman was de heer van Beverweerd, Louis van Nassau-la-Lecq, die, persoonlijk der oude Prinses en den Keurvorst hoogst onaangenaam [2]), misschien juist daarom in goede verstandhouding met de Staten leefde, en zelfs later bizonder

---

1) WICQUEFORT, I, 349. "l'Electeur se joignit à la Princesse Douariere tant par respect et interest, que parceque d'ailleurs il y avoit quelque desmeslé entre l'Electrice et la Princesse Roïale."

Ibid. 350. "Il avoit une deference presque aveugle pour les desirs de sa belle mere." Vg. *Inl. tot de Geschied. der Nederl. Diplomatie*, I, 226.

Van den kant van Amalia van Solms, *Archives*, V, 170. *Instruction à* M. DE THOU: "on croit que la tendresse qu'elle a pour madame l'Electrice de Brandebourg sa fille et la satisfaction qu'elle ressent de l'honneur d'estre belle-mère d'un si grand Prince, substitué par le contract de mariage aux biens de la maison d'Orange, en cas de défaut d'hoirs masles, luy font souvent penser à s'appuyer de ce costé-là, pour ce qu'on luy a dit que son propre petit-fils est d'un tempérament délicat."

Ook de stadhouder van Friesland, Willem Frederik van Nassau ijverde voor de alliantie met Brandenburg. *Geschiedkundige Bijdragen* van jhr. J. W. VAN SIJPESTEYN, Iste afl. bl. 60.

2) AITZEMA, *Saecken van staet en oorlogh*, VII, 342, "de heer van Beverweert .... klaegde bij Haer Ed. Gr. Mo. van dat sijne Chur-Vorstelijcke Doorluchtigheydt hem hadde laten dreygen met *feytelijckheydt* ofte *bastonneeren.*"

WICQUEFORT, I, 350, 351. "Les Estats de Hollande firent dire aux Ministres et au conseil de l'Electeur, qu'ils trouvoient ce procédé comme incompatible avec la constitution de cest Estat, fort mauvais, et qu'ils prenoient Beverweert et Heemvliet en leur protection et sauvegarde particuliere. Ils firent prier la Douariere de faire en sorte que l'Electeur n'en usast plus de cette maniere etc."

bevriend was met Johan de Witt. Van zijn kant is het ook te begrijpen zoo hij geen vriendschappelijke gevoelens koesterde voor de weduwe van Frederik Hendrik, zonder wiens huwelijk zijn moeder, hoewel eenigsints laat, prinses van Oranje, en hij zelf gelegitimeerd had kunnen worden. En wie weet of hij zijnerzijds ook niet speculeerde op het uitsterven der Oranje's en dan hoopte, hoewel bastaard, door de Staten in het een of ander opzicht boven den gehaten keurvorst van Brandenburg getrokken te worden [1])?

Het waren toch juist de aanspraken die de Keurvorst in dat geval zou kunnen maken — gelijk ook later de eerste koning van Pruisen werkelijk deed, die de meeste aanleiding tot afkeer en wantrouwen gegeven zullen hebben: [2]) want al

---

1) Misschien een gewaagde gissing bij het bestaan van den oudsten tak Nassau-Dietz in Friesland. Daarentegen is het zonderling dat Beverweerd niet op den besten voet stond met Willem II, maar wel met de Prinses Royale, die overigens alleen Engelschen of Anglomanen, z. a. Heenvliet, om zich heen duldde; en verder de omstandigheid dat de zoons van Beverweerd in het jaar 1679, op een tijdstip dat de verstandhouding tusschen den Keizer en prins Willem III, na den vrede van Nijmegen niet al te best was, in den Rijksgravenstand werden opgenomen, met vergunning het volle wapen van Nassau te voeren, zonder *filet*, en slechts met het wapen der heerlijkheid de Lecq in het hartschild als *brisure*, alsof zij jonger zoons, en niet *du côté gauche* waren. SCHELTEMA, *Staatk. Nederland*, in voce.

2) *Herstelde Leeuw*, 166. „De Keur-Vorst van Brandenburg, soo om sijn eygen recht, als om de Princesse sijn schoonmoeder te secunderen, schikte twee van sijn cleefsche Regierungs-Raden (Johan v. Diest en Johan Copes, 443). 't Was „ubi cadaver ibi congregantur aquilae." De meyningh ende affectie tot des Jongen Princen beste mochte wel goedt sijn, edoch sachmen wel, dat alle deselve pretendenten, of haer bediende, daer onder oock saghen (behalven de moeyte en sorghe) haer eygen interest en grootheydt: insonderheyt alsoo de Prins in Zeelandt hadde de bestellingh van de magistraten tot ter Veer ende Vlissinghen, oock volgens possessie (hoewel gratuito) het geheele Lidt van de Ridderschap in Zeelandt waerdeur hij absolutelijck hadde drie van de seven stemmen in de Staten van Zee-

was het Stadhouderschap met de waardigheden van Kapitein- en Admiraal-Generaal afgeschaft, (hetgeen toen het geval nog niet was, die betrekkingen bleven eerst slechts onvervuld) de aanzienlijke bezittingen die, buitendien aan het Huis van Oranje, aanzien en politieken invloed verzeekerden, de baronie van Breda, de markgraafschappen van Bergen-op-Zoom, Vlissingen en Veere, de heerlijkheid Buren en zoovele andere, zouden dan aan het Huis Brandenburg vervallen, hetgeen bij de langsame maar zekere machtsuitbreiding van dat geslacht, hier stellig niet zonder bezorgdheid werd voorzien. Er was waarlijk niet veel scherpzinnigheid noodig om te bedenken dat deze Provinciën een welkome aanwinst — de term *afronding* was toen nog onbekend — zouden vormen, aan de naar alle kanten zich uitbreidende bezittingen van den Keurvorst, en dit was de reden waarom de Staten van Holland met de Witt aan het hoofd, elke nauwere verbinding met dien Vorst tot het laatste oogenblik trachtten te verschuiven.

Reeds in 1651 was de weerzin der Staten jegens Brandenburg gebleken; de westfaalsche vrede was veelmeer een gevolg geweest van de uitputting van Europa dan van een wezenlijk verlangen naar rust; reeds is gezegd hoe Willem II de hernieuwing van den oorlog met Spanje bepeinsde, en met dit plan, zorgvuldig met d'Estrades overlegd, hing ongetwijfeld een ander samen, nl. ook weer in den boezem van het duitsche Rijk de oorlogsvlam te ontsteken [1]), waartoe Brandenburg door het geschil met Neuburg,

landt: behalven seer staetlijcke goederen, oock steden (hoewel geen stem hebbende) in Hollandt, item in Brabant en elders. Welcke administratie aen de Tuteurs en haer Bediende soude geven groot aensien en allerhande goede occasien."

1) DROYSEN, III, 2, 23, „Man fürchtete (zu Wien) gröszere combina-

dat in 1647 slechts voorloopig was bijgelegd, weer op te rakelen, aanleiding geven zou. Intusschen, de plotselinge dood des Stadhouders deed het eerste plan mislukken; desniettemin poogde de Keurvorst het andere dat daarvan afhing, toch door te drijven.

Gelijk het cleef-guliksche erfgeschil de voorlooper geweest was van den dertigjarigen oorlog, zou het nu weer gebruikt worden om nieuwe verwikkelingen te weeg te brengen [1]); de verhouding der Katholieken en Protestanten in de hertogdommen was in algemeene termen geregeld geworden, nl. in dier voege dat beider toestand hersteld zou worden op den voet, waarop die zich den eersten januari 1624 bevond: nu liet de uitlegging van dit artikel van weerszijden veel ruimte: Neuburg beweerde dat hierdoor alle sedert dat jaar gesloten overeenkomsten met den Keurvorst vervielen, en daarmede de godsdienstvrijheid aan de Protestanten in Gulik en Berg verleend. Brandenburg begreep dat juist deze tractaten, met name dat van 1647, door hetgeen later te Osnabrück bepaald was niet konden worden aangetast. Vertoogen daaromtrent mochten niet baten; Neuburg ging voort zijn talrijke protestantsche onderdanen te verdrukken; dezen zochten heul bij de Staten, die de vroegere tractaten (1624, 1629 en 1647) mede hadden onderteekend en gewaarborgd [2]), en die daarop in de door

---

tionen, die umfassendsten Einverständnisze; man glaubte dasz bereits Hessen, Braunschweig, Kurpfalz, die Staaten mit im Plan seien; vor allen die Schweden fürchtete man aufs Aeuszerste."

1) WICQUEFORT, II, 94—98. WAGENAAR, 203 en 204. HELWING, 435—442. AITZEMA, VII, 557—603, „deze somer hadde men hier de bekommeringen van omtrent 't stuck der Religie te sien een nieuwen oorlogh." DROYSEN, III, 2, der Feldzug von 1651.

2) DROYSEN, III, 2, 20. „Die Bedrängten riefen im Frühling 1650 die

hen bezette vestingen represailles namen op katholieke geestelijken, hetgeen den Hertog niet toegeeflijker stemde. De keurvorst van Brandenburg intusschen, wellicht aangemoedigd door hetgeen de Staten ten behoeve der verdrukten begonnen waren, nam meer afdoende maatregelen: door het geweld der wapenen verkoos hij het geschil te beslechten; de generaal von Sparre viel plotseling met 4000 man in Berg. Hevig beklaagde zich Neuburg over deze schennis van den rijksvrede, en weldra zag hij zich gesteund door den Keizer, den aartshertog Leopold Wilhelm die de spaansche troepen in Zuid-Nederland aanvoerde, en den hertog van Lotharingen die reeds met een leger aan zijn grenzen lag [1]).

Brandenburg daarentegen stond in zijn onbedachten aanval alleen tegen deze machtige coalitie: het Protestantisme was hier natuurlijk slechts voorwendsel; veeleer, nu Neuburg zelf de kracht van het tractaat van 1647 ontkende, verlangde de Keurvorst ook onmiddellijk zich meester te maken van

---

Staaten an als Garanten des Provisionalvertrages; diese ergriffen ohne weiteres Repressation, sie lieszen von ihren Garnisonen in Orsoy und Rheinberg katholische Priester aus dem Jülichschen aufgreifen und gefangen setzen. Da erhob der Pfalzgraf groszen Lärm; die noch in Nürnberg tagende Executions Commission erliesz zugleich mit dem Kaiser Weisungen an die beiden Commissarien, protestirte bei den Generalstaaten gegen ihr „wider alles Völkerrecht, Reichsabschiede und Billigkeit streitendes Verfahren;" Zugleich wandten sie sich gegen den Kurfürsten, er wurde bezüchtigt, fremde Mächte in die Angelegenheiten des Reiches zu ziehen" enz.

1) WICQUEFORT, II, 95. „Cette persecution des Protestants fut une des causes ou des prétextes qui armerent l'Electeur de Brandebourg contre le Duc de Neubourg, au commencement de cette année. SPAR commandoit son armée, mais comme elle n'étoit composée que de quatre mille hommes, il ne pouvoit pas faire de très grandes exécutions. Le chatteau d'Anguermonde, situé an païs de Berg, auprès de Keysersweert, fut la seule conqueste de cette campagne, qui fut de deux mois ou environ."

het bij diezelfde gelegenheid aan zijn mededinger afgestane deel der cleef-gulik sche erfenis; en daarbij hield hij zich van de goedkeuring, zoo niet van den bijstand der Staten-Generaal overtuigd: had hij de moeite genomen hun gezindheid vooraf te polsen, hij zou de onderneming niet gewaagd hebben, bij wier uitvoering hij op de publieke opinie in de Republiek ten voordeele der Protestanten, en op den invloed van de Oranjepartij bouwde [1]); beide moesten onderdoen voor den republikeinschen trots van Holland [2]); Schwerin in buitengewone zending naar den Haag afgevaardigd [3]), bracht de ontmoedigende tijding terug dat de Staten, wel verre van de wapens te willen opvatten [4]), slechts bereid waren hun bemiddeling aan te bieden om te beletten dat de onbezonnen aan-

1) DROYSEN, III, 2, 31, „Der Einflusz der Herren von Holland war so viel mächtiger als die öffentliche Meinung und das Gewicht des Oranischen Namens."

2) *Ibid.* 29. „Die Entscheidung hing davon ab, wie der Kampf der Partheien im Haag sich wenden, ob Holland durchdringen oder den andern Provinzen erlegen werde. Frieslands und Gröningens mochte er durch Graf Wilhelm Friedrich gewisz sein; bei den Staaten von Geldern fanden seine Eröffnungen die bereiteste Aufnahme."

3) *Ibid.* 29, 30. „Schwerin fand die Lage der Dinge über Erwarten übel."

4) AITZEMA, VII, 557. De Staten weigerden den Keurvorst twee honderd man aftestaan die volgens zijn voorgeven tot lijfwacht voor hem en de Keurvorstin dienen moesten (DROYSEN, 29); ook dreigden zij alle officieren in hunne dienst, o. a. de beide graven van Stirum, de vrijheeren van Bylandt en van Spaen, te zullen ontslaan, zoo zij commissies van den Keurvorst aannamen.

560. „Maer den Prins van Orangien was overleden, nalatende een groote alousie tegen sijn Huys, ende wat daervan dependeerde, soodat deesen oorlogh soo onverwacht voorkomende alhyer meer ombrage als geneegentheyt verweckte."

561. „Men merckte wel dat aen de Cheur-Brandenburghsche sijde niet veel wiert geijvert tot de Tractaeten, haer alsnoch inbeeldende meer avantagie door den oorlogh."

val van den Keurvorst niet op de meest noodlottige wijze voor hem afliep [1]).

Te vergeefs ijlde Friedrich Wilhelm in persoon naar den Haag [2]); de Republiek, op hetzelfde oogenblik met den engelschen oorlog bedreigd, kon zich niet tegelijk in een krijg in Duitschland wikkelen, en daar de cleefsche en marcksche Stenden, de eigen onderdanen van den Keurvorst, uit al hun macht de bemiddeling der Staten — tegen den wensch van hunnen Landsheer — ondersteunden, kon deze niet anders dan in dien afloop berusten [3]).

Een wapenstilstand maakte een voorloopig eind aan de vijandelijkheden, en baande alzoo den weg tot eene diplomatieke vereffening van het aanhangig geschil [4]).

Nevens de Republiek werd de keurvorst van Keulen, door Neuburg tot bemiddelaar aangewezen; als zetel voor het vredescongres koos men het onzijdige stadje Essen op keulsch gebied gelegen [5]). Aldaar verscheen (augustus 1651)

---

1) AITZEMA, 559. „Van wegen den Chur-Vorst hebben oock de Heeren Zweryn, Diest, Weyman ende Copes geconfereert met de Heeren van Gent, van Wimmenum, Brun ende Elsinga gecommitteerden uyt H. H. M. over de reedenen die den Heer Chur-Vorst hadden bewogen tot deesen oorlogh."

2) DROYSEN, III, 2, 31, 32 en 33. „Am 29 juni reiste der Kurfürst ab, sich mit bestem Dank verabschiedend, als wenn er von dem Eifer der Herren Staaten für sein Interesse durchaus befriedigt sei und die angebotene Mediation, die ja ihnen als Garantie zukomme, gern annehme."

3) De brandenburgsche gezanten namen de Mediatie alleen aan op voorwaarde dat Neuburg ze vooraf ook aan zou nemen, omdat het anders den schijn zou hebben alsof de Keurvorst die „uyt mistrouwen hier was komen aensoecken."

DROYSEN, III, 2, 38. „Auf erneutes dringenderes Ansuchen der Staatischen Committirten erklärte er sich bereit die Mediation seiner Seits anzunehmen, im Vertrauen dasz die Staaten sein Interesse und das der Evangelischen in Jülich und Berg zu vertreten wissen würden."

4) DROYSEN, III, 2, 49, 19 augustus 1651.

5) *Inleiding tot de Gesch. der Nederl. Dipl.* II, 2de Stuk, 165—175.

een talrijke schaar diplomaten, door de verschillende in den twist betrokken Vorsten derwaarts afgevaardigd: voor de Republiek jonkheer Johan van Gent, heer van Oosterweede, de baron van Wassenaer-Obdam, Anthony Carel Parmentier, heer van Heeswijk en Johan van der Beecke, allen Gedeputeerden ter Staten-Vergadering, van wege Gelderland, Holland, Utrecht en Overijsel. Brandenburg werd vertegenwoordigd door graaf Maurits van Nassau, Erasmus Seidel en dr. Johann Portmann [1]).

De Conferentie bracht echter niets tot stand; nog twee bezoeken van den Keurvorst in den Haag droegen evenmin vruchten als het eerste [2]); slechts de overtuiging van de volkomen onverschilligheid der Staten omtrent zijn lot, bracht hij van daar mede. De onderhandelingen te Essen duurden intusschen voort, zonder zelfs een verlenging van den wapenstilstand te kunnen bewerken; met groote moeite verwierf

---

1) AITZEMA, VII, 562. Zij vertrokken den 31 juli uit den Haag. Wassenaer en van der Beecke waren vurige staatsgezinden; van Gent „schijnt bij de Witt in eenig vertrouwen gestaan te hebben." SCHELTEMA, *Staatk. Nederland* in voce. *Archives*, V, 174. „M. l'amiral Obdam est aussi fort considéré dans ce parti. Il veut estre creu sans inclination pour les estrangers, et tout dévoué au bien de sa patrie."

AITZEMA, 585. Te Essen verschenen van wege Neuburg „de vrijheer van Koninghsvelt, maerschalck van Gulick, de vrijheer van Wispenning, maerschalck van Bergh, de heer van Winckelhuyzen, de vice-Cantzler Olthof, de licenciaten Voets en Snell; van wege den hertog van Lotharingen de abt van Saint-Martin."

2) DROYSEN, III, 2, 32, 41. „Er war zum zweiten mal im Haag gewesen in aller Stille, nicht um zu unterhandeln, sondern um zu beobachten. Er mochte gehofft haben, dasz das Einrücken der Lothringer in die Erbschaftslande, auf die Herren im Haag Eindruck machen werde; er sah vielmehr, dass sie völlig gleichgültig blieben."

47. „Zum dritten mal war der Kurfürst im Haag ..... der letzte Rest einer Hoffnung schwand damit."

van Gent die van den hertog van Neuburg; hij had zich daartoe naar diens Hof te Dusseldorf begeven [1]). Nog was er sprake de conferentie naar het meer geschikte Neuss te verleggen, toen de bemoeiing van den Keizer tusschen beide trad: graaf Melchior von Hatzfeld en de kanselier van het keurvorstendom Trier, d'Anethan, brachten, buiten het congres om, door directe zendingen van Dusseldorp naar Cleve, een verdrag tot stand (11 October 1651) waarvan de nederlandsche bemiddelaars geheel buiten gesloten bleven [2]). Eigenlijk was het den Keizer veel meer te doen alle vreemde inmenging af te weren [3]) dan een eind te maken aan het geschil, want er werd alleen bepaald dat van weerszijden commissarissen benoemd zouden worden, om tot een vergelijk te geraken, en in geval dezen het niet eens konden worden zou de Keizer alleen de beslissing hebben, met uitsluiting van alle vreemde mogendheden. Dat de zaak nog zoo gelukkig afliep voor Brandenburg was buiten twijfel een gevolg van zijne, althans naar buiten schijnbaar nauwe betrekking tot de Republiek; de Keizer vreesde de te innige aaneensluiting dier twee protestantsche Staten [4]). Terwijl de

---

1) DROYSEN, III, 2, 51.

2) Volgens DROYSEN (III, 2, 54) hadden de Staten er op gerekend dat de Keurvorst in geen geval eenig voorstel uit Weenen zou willen aanhooren.

3) *Gesch. der Nederl. Dipl.* II, 2, 166. Schrijven der nederlandsche gezanten aan de Staten „oock kunnen wij bemercken dat men hier aen Uwe Hoog Mog. in alles liever soude defereren, als in 't stuck van religie."

4) WICQUEFORT, II, 278. „Cette alliance le faisoit considérer dans l'Empire."

AITZEMA, VII, 956. „Van wegen Chur-Brandenborgh is van tijdt tot tijdt geinsteert tot voltreckinge van de alliantie ..... Soo tot Regensborgh als aen den Rhijn gaf dit werck jalousie, ende men konde niet gissen waerom de Keur-Brandenborgsche het soo seer dreven: als alleen datse onder dexel van deeze alliance meenden te kruypen in de gunst van de gemeente alhier,

Keurvorst, niettegenstaande de moeielijkheden door Holland hem in den weg gelegd, telken jare op het sluiten der alliantie terug kwam, met een onverdroten ijver die wel nevenbedoelingen moest doen onderstellen, werkten de Keizer, de katholieke Rijksvorsten met Neuburg aan het hoofd, en Zweden die verbintenis met alle macht tegen, omdat zij daarin wegens de herhaaldelijk besproken garantie der cleefsche en marksche landen een poging meenden te ontwaren om de, in 1651 mislukte bezitneming van Gulik en Cleve, langs meer veiligen diplomatischen weg te verkrijgen.

Gelukkig voor hem ontbrak het den Keurvorst geenszins aan de noodige behendigheid en veerkracht om bij zoo al-

---

daerdoor meer en meer gesach te krijgen: insonderheyt of het gebeurde dat den jongen Prins (die valetudinayr was) quam te sterven."

Ibid. 957. "Men was daermede doende dat den Keyser aen de Brandenborger soude betuygen sijn mishaegen ende hem dehorteren, oock met communicatorien van soodanighe handelingh aftestaen; dat anders de Keyser aen Sweden niet langer soude kunnen weygeren de sessie, ghelijck in faveur van Brandenburgh geschiede, dat oock haer Ho. Mog. niet souden pretenderen de neutraliteyt van het Rijck als sij dusdane Tractaten maecken."

Ibid. 950. "Van goederhandt wierde geseyt dat de spaensche Ambassadeur Castelrodrigue, 't concept alliance tusschen desen Staet en Cheur-Brandenburgh hadde den Keyser in eygen handen gestelt door Directie van de Vorst van Nieuburg met vaste hoope dat de Keyser aen de Cheur-Brandenborgse het soude effectivelijck inhiberen. De aldaer aenwesende Heeren Cheur-Brandenborgse hadden haer seer geexcuseert, seggende geen kennis daervan te hebben. Ende sij pooghden den Keyser daermede te contenteren dat de alliance wel op de landen van Cleve, Gulick enz. was gestelt, maer eygentlijck gemeent was tegen Zweden, op de Pomersche en Pruysische Landen."

Ibid. 962. Schrijven van den Keizer aan Brandenburg, noemende dat tractaat "een gantsch gevaerlijcke verbindtenis," hij moest zich liever tot den Keizer wenden "en van soodanighe ver-uytsiende voornemen afstaen, ende sich bequamen naer den vreden-slot: als maet ende ordre inhoudende hoe de Gulicksche successionsstrijdigheden door den Keyzer souden worden gedecideert."

gemeene tegenwerking den moed niet op te geven: dat onder die omstandigheden de handeling niet afsprong was reeds een diplomatische overwinning, en met taai geduld wist hij, hoewel zich telkens dezelfde bezwaren voordeden, de beslissing sleepend te houden, totdat het geschikte oogenblik daar zou zijn waarop hij de alliantie volgens zijn eigen belangen en inzichten zou kunnen tot stand brengen.

Zoolang de engelsche oorlog [1]) en de langgerekte onderhandelingen over den vrede van Westminster duurden, was daarop niet veel kans [2]); maar in 1654, begonnen de omstandigheden eindelijk uitzicht te geven op een goede uitkomst van 's Keurvorsten pogen.

Reeds sedert eenigen tijd gaf de stand van zaken in het Noorden stof tot bezorgdheid [3]): de koningin van Zweden, hoewel zij in den engelschen oorlog noch vòor, noch tegen de Staten partij had willen trekken, was hun toch in het geheel niet genegen; het hernieuwen van ons tractaat met Denemarken van 1649 vermeerderde nog de verwijdering [4]). Toch was der Republiek, vooral ter wille van haar handels-

1) Brandenburg liet zich gedurende den engelschen oorlog te Weenen aan het belang der Republiek gelegen zijn. DROYSEN, III, 2, 111.

2) *Brieven van en aan de Witt*, I, bl. 110. Boreel aan de Witt uit Parijs, 20 maart 1654. „Men heeft mij gevraeght of haer Ho. Mog. in tweedraght sijn gevallen met d'Heere Keurvorst van Brandenburg; die sij hier seggen, dat sijne kleefsche steden sal soecken aen hem te haelen ende aen het Roomsche Rijck eenige Provinciën van de Vereenigde."

3) AITZEMA, VII, 796. WICQUEFORT, 259—263. WAGENAAR, XII, 387—393. Van Beuningen was destijds gezant te Stockholm.

4) WICQUEFORT, 261. „Le traitté que le Danemarc venoit de conclurre avec les Provinces Unies achevoit d'aigrir les Suedois, desja mécontents de celui qu'Ulefelt avoit fait en Hollande en 1649, et leur donnoit une forte inclination à preferer l'amitié du Parlement d'Angleterre à celle de cet Estat, autant qu'ils en estoient capables." Dat tractaat met Denemarken was hernieuwd door Nanning Keyser, WICQUEFORT, 255, AITZEMA, VII, 816.

belangen ontzaglijk veel gelegen aan een goede verstandhouding met die kroon, waarvan zij bewijs gaf door haar houding op het congres te Lubeck (1653) [1]. Achttien jaren te voren waren de Staten-Generaal, zooals gezegd is, gezamenlijk met Frankrijk en Engeland bemiddelaars geweest, in den oorlog tusschen Zweden en Polen; een wapenstilstand voor zesentwintig jaren was toen gesloten. Twee derden van dien tijd waren nu reeds verloopen zonder dat die voorloopige toestand ooit door een vasten vrede vervangen was geworden. Om hiertoe te geraken besloten Frankrijk en de Republiek hun goede diensten aan te bieden en werkelijk werden de vertegenwoordigers van alle belanghebbenden in een congres vereenigd; maar zij konden het op de punten van geschil niet eens worden, en de vergadering scheidde onverrichter zake [2].

Kort daarop, in den aanvang van 1654 deed de wispelturige koningin Christine afstand van den troon, en werd opgevolgd door haar vollen neef Carel Gustaaf van de Palts, die niet lang geheim maakte van de oorlogzuchtige bedoelingen waarmede hij de teugels van het bewind aanvaardde [3].

Het congres van Lubeck, in plaats van de oude twisten tusschen Zweden en Polen voor goed te begraven, had

---

1) WICQUEFORT, 265, 266. AITZEMA, VII, 795 en vgg. HELWING, 523. Nederlandsche gezanten aldaar waren Jacob de Witt, burgemeester van Dordrecht, en Anthony Oetgens van Waveren, burgemeester van Amsterdam. Voor Frankrijk verscheen Pierre Chanut.

2) AITZEMA, VII, 816. "Tot Lubeck, niettegenstaende eenighe uytterste debvoiren bij de Mediateurs aengewendt, hadde noch d'een, nsch d'andere Partije geen vinger breedt van haer gesustineerde willen wijcken."

DE WITT aan BEUNINGEN, (Brieven V, 84, 3 maart 1653) "de negotiatie tusschen Poolen en Sweeden tot Lubecq staet desperaet."

3) Mr. P. SIMONS, *Johan de Witt en zijn tijd*, I, 57. WICQUEFORT, II, 338—340, 342.

daaraan juist weer nieuw leven gegeven: een wezenlijke of misschien slechts voorgewende wederspannigheid van de stad Bremen, die in 1648 aan Zweden was afgestaan, schonk koning Carel Gustaaf de welkome gelegenheid een aanzienlijke legermacht over de Oostzee te zenden; graaf Königsmarck sloeg inderdaad het beleg om die stad, maar voor dat hij haar tot overgave had kunnen dwingen, hadden de Keizer, de Staten en de Hanze-Steden, beducht voor de gevolgen van dien nieuwen inval der Zweden op Rijksbodem, een verdrag tusschen belegerden en belegeraars bewerkt, dat in november 1654 geteekend werd [1]). Maar het gevreesde gevaar week daarom niet: een ander zweedsch leger, onder den graaf van Wittenberg was in Pommeren bijéén getrokken, en, hoewel de aanleiding tot die uitrusting door de onderwerping van Bremen weggenomen was, werd het niet ontbonden, zoodat er weldra geen twijfel overbleef of het zou Polen moeten gelden. Reeds sedert eenige jaren was dat rijk met de nederlandsche Republiek door een tractaat verbonden, krachtens hetwelk deze iederen zomer twintig oorlogschepen naar de Oostzee zond om

---

1) WAGENAAR, XII, 388. WICQUEFORT, 339. „Les assiégés envoierent demander du secours à l'Empereur, aux autres Villes Anséatiques, et aux Estats des Provinces Unies. L'Empereur les renvoia aux Princes Directeurs des cercles de Westfalie et de la Basse Saxe. Les Villes Anséatiques, qui craignoient la Suède, s'en excuserent sur leur impuissance, et les Estats qui n'estoient pas fort disposés à recommencer la guerre pour les interests d'autruy, quoyque la conservation de cette ville ne leur pust pas estre indifferente ..... se contenterent de resoudre que l'on travailleroit à porter les parties à un accommodement. Le sentiment de la Hollande prevalut parceque ceux-là mesmes qui jugeoient que l'interest obligeoit l'Estat à la secourir, ne vouloient pas qu'en la secourant on offensast les Princes dont l'amitié estoit necessaire à cette République."

Het verdrag werd bewerkt door Rosenhane voor Zweden, van Beuningen, Bootsma en Kniphausen voor de Republiek.

haar bondgenoot tegen elken mogelijken aanval te beschermen 1); beider lot was dus onafscheidelijk; een aanval tegen Polen was zoo goed als een oorlogsverklaring aan de Staten en reeds vreesde men het leger van Königsmarck naar onze grenzen te zien optrekken 2).

Natuurlijk was in die omstandigheden de houding van Brandenburg van groot gewicht; de resident de Bye, die het gemelde tractaat met Polen gesloten had, was op zijn terugreis uit Warschaw ook te Berlijn blijven onderhandelen, tengevolge waarvan Friedrich Wilhelm nieuwe instructies aan zijn gezant in den Haag had doen toekomen, maar na weinige conferenties was de zaak weer blijven steken 3); men kon het over de bescherming van Pruisen niet eens worden: de Staten wilden wel Dantzig, de stapelplaats van hun handel — niet ook Memel en Pillau waar de Keurvorst lastige tollen hief, met hun oorlogsvloot bedekken.

1) DROYSEN, III, 2, bl. 200. „Es war nicht blos eine polnische Frage, an jenen baltischen Dingen hatten alle Seemächte, namentlich Holland ein Interesse." WICQUEFORT, II, 346. „De Bie ... faisoit espérer que le Roy son maistre agréeroit toutes les conditions qu'on luy prescriroit."

2) Graaf Johan Maurits van Nassau kwam op het eind van 1654 in den Haag om tegen de toerustingen van Zweden te waarschuwen, die in schijn tegen Bremen, volgens hem inderdaad tegen Cleve en Gulik gericht waren, waarop de jonge koning van Zweden als lid van het geslacht van de Palts aanspraken maakte. „Sulcx is alsoo met reciproque complimenten, offerten ende dancksegginghen gepasseert, 't is inderdaet geweest een voorbereytsel tot een alliance." AITZEMA, VIII, 231.

DROYSEN, 202. „Man glaubte im Haag, dasz Königsmarck vom Bremischen aus gegen die Staaten vordringen solle; man fürchtete, dasz der Kurfürst dann die clevischen Festungen fordern und nehmen werde."

3) DROYSEN, 200, november 1654. „Ich bitte zu sondiren," schreibt Schwerin an Weimann, 3 jan. 1655, „ob man sich die Gürgel will gutwillig abstechen lassen; Preussen ist unser Augapfel und das Herz unseres Staates."

De beslissing van deze quaestie en dus ook het tractaat bleef nu weer achterwege [1]). Het is natuurlijk dat de Keurvorst in die onzekerheid maar niet veel ophef maakte van de Acte van Seclusie, die juist omstreeks dien tijd bekend werd; hoewel daardoor buiten twijfel groote verwachtingen voor hem verloren schenen, bepaalde hij zich tot het schrijven van een zeer gematigden brief aan de Staten van Holland [2]).

Maar Friedrich Wilhelm werd nu eenmaal gewantrouwd: na zoo groote teleurstelling betwijfelde men in den Haag de oprechtheid zijner gematigdheid; de verdachtmaking van Zweden vond weldra den meest gereeden ingang [3]): zijn wapeningen, zijn pogingen tot bemiddeling te Warschaw

---

1) DROYSEN, 201. "Immer sahen die Herren im Haag in dem Kurfürsten zuerst den Freund der Oranier; sie wünschten sich nichts besseres, als dasz er nicht aufhöre bedrängt und abhängig zu sein; seine Geheimnisse zu schonen, wenn sie mit deren vertraulicher Mittheilung Dank in Stockholm oder beim Protector gewinnen konnten, schien ihnen nicht nöthig; mochte er sehen wie er den Schaden einbringe. Daher des Kurfürsten Mahnung an Weimann, mit äusserster Vorsicht zu handeln; damit es nicht scheine, als habe er dem Wolf das Wasser zu trüben gesucht; bei Wenigen und ohne "Bassesse" solle er die Sache betreiben."

2) AITZEMA, VIII, 105. "De Heere Keur-Vorst van Brandenborgh heeft desgelijcx geschreven aen de Heeren van Hollandt (uit Keulen aan de Sprée, 8 mei 1654) ...... dat indien boven alle vermoeden tot nadeel van den Prince van Oraengien yets mochte geconsenteerd sijn, ofte geconsenteerd worden, Haer Ed. Gr. Mog. sulcx geliefden afteslaen ende intetrecken, en in dezen niet te gedoogen dat yets tegen den Prince van Oraengien mochte worden geaccordeert" enz.

WICQUEFORT, II, 296. DROYSEN, III, 2, 130. "Weimann war aus dem Haag nach Berlin gekommen, und er hatte das Vertrauen des Prinzessin Hoheit. Sie wird gewuszt haben, dasz die "Acte van Seclusie" im Werk sei. Des Kurfürsten rascher Entschlusz marschiren zu lassen, galt zugleich der oranischen Sache; begreiflich dasz es in Holland sehr übel genommen würde."

3) DROYSEN, III, 2, 202. WICQUEFORT, II, 304, "il y eust quy es-

en te Stockholm, zijn overige verbintenissen [1]), alles werd misduid; Zweden wreekte zich op die wijze over de bepaalde afwijzing van zijn voorstellen te Berlijn; zijn gezant, graaf Schlippenbach had daar geen ander antwoord bekomen dan dat Brandenburg zich aan zijn plicht als vasal van Polen dacht te houden [2]). Maar die plichtsbetrachting viel zwaar: het is waar, de Keurvorst had, strikt genomen, zich in het minst niet in te laten met de quaestie die tot voorwendsel voor den oorlog dienen moest, of de koning van Polen al dan niet gerechtigd was zijn wapen met dat van Zweden te *écarteleren*, maar juist omdat dit slechts een voorwendsel was, was het zaak op zijn hoede te zijn: de herinnering aan hetgeen de vorige Keurvorst in gelijke omstandigheden doorgestaan had, was nog te levendig dan dat men zich nu weer lijdelijk in het nauw zou hebben laten brengen; maar hoe nu zich daaruit te redden, hoe een neutraal standpunt te bereiken waarop men zich tegenover beide partijen zou kunnen handhaven, dat was

---

toient persuadés, et avec grand fondement qu'il se faisoit des intrigues entre le Roy de Suede et l'Electeur."

DE WITT aan NIEUPOORT 2 juli 1655 (*Brieven*, III, 77) „van de Sweetsche desseynen konnen wij tot nog toe den reghten grond niet penetreren, maer werden van tijdt tot tijdt meer ende meer daer inne geconfirmeert dat Brandenburgh met Sweden staet in goede intelligentie."

1) AITZEMA, VIII, 230. „Den keurvorst van Brandenburg al in desen tijdt schijnende intelligentie te hebben dat Sweeden eenige desseins over zee hadde, heeft sich niet alleen met Keur-Keulen, het vorstelijck Huys Bronswigh ende anderen verbonden, maer oock begost sich in een goede postuyr van defensie te stellen tegens alle onbehoorlycke bejegeningen ende invasie van vreemde volckeren, hoopende dat desen Staet soude sulcx niet alleen behagen, maer sich geneegen betoonen het haere daerbij te doen. H. H. M. committeerden eenige Heeren om met den Resident Copes daerover te confereren."

2) HELWING, 525.

de moeielijkheid. Een poging tot bemiddeling was terstond mislukt [1]), hoewel Frankrijk zich ook daaraan had laten gelegen liggen [2]). Het kwam er nu op aan zich door machtige bondgenooten te sterken, maar Brandenburgs voornemens mislukten ten deele, door de kuiperijen van Zweden, en slechts de minst gewichtige allianties kwamen tot stand [3]).

Die met de Republiek kwam nu weer op den voorgrond [4]), maar zij had nog met een menigte bezwaren te

---

1) DROYSEN, III, 2, 197. De Keurvorst verzocht den koning van Polen hem als bemiddelaar de geschilpunten op te geven. „Allerdings sandte könig Johann Casimir solche; aber voran stand, dasz ihm das Wappen Schwedens nach wie vor zu führen zustehe, dasz Liefland ihm als ein Erbland für sich und seine Familie abgetreten werde; auch müsse sich der Kurfürst verpflichten wenn seine Vermittlung nicht zum Frieden führe, mit den Waffen für Polen einzutreten. Alle Einwendungen gegen diese höchst unangemessene Vorschläge waren vergebens."

2) BOREEL aan DE WITT uit Parijs, 8 april 1655 (*Brieven*, I, 199), „men seght oock dat Vranckrijck genegen soude wesen om sijn Mediatie aen te bieden tot 't maecken van een goet verdragh, eeuwige vreede ende allliantie tusschen de twee koningen, Sweden ende Poolen."

3) De czar van Moscoviё weigerde o. a.; ook Polen. Een verbond met poolsch Pruisen kwam tot stand, 27 november 1655; al deze verbonden en aanbiedingen van verbonden gaven Carel Gustaaf later aanleiding den Keurvorst van „Parteilichkeit und Parteinahme für Polen" te beschuldigen. HELWING, 527—529.

4) AITZEMA, VIII, 393, „in may liet de heer Cheurvorst onder de hant wederom levendich maecken de handelingh der alliance, waernae men luysterde, men hadde gaern gesien dat Dantzig sich openbaerde." 395. „Ende om met Brandenburgh te handelen wiert in alle manier, insonderheyt bij Hollandt goetgevonden. Een of tweemael in may sijn daerover conferenties geweest."

DE WITT aan NIEUPOORT, 7 mei 1655, (*Brieven*, III, 56). „Die van Dantsich ofte eenige andere naestgelegene plaetsen, hebben haer alhier nogh niet vertoond met eenighe versoecken van assistentie; Edogh de aenwesende Ministers van sijn Keurvorstelycke Doorlughtigheyt verklaeren, alsnogh geauthoriseert te sijn tot sluytinge van de Alliancie nu eenige jaeren herwaerts

kampen; geen bondgenoot zou gewis beter in staat geweest zijn Brandenburgs onzijdigheid te doen eerbiedigen; dit was reden genoeg voor Carel Gustaaf — ook al had hij de Staten minder fel gehaat — dat plan te dwarsboomen; van een verbond met den Keurvorst sprak hij sedert den aftocht van Schlippenbach niet meer [1]); de erkenning der neutraliteit was het punt waarover tusschen Stockholm en Berlijn werd gehandeld: de koning van Zweden maakte die erkenning afhankelijk van het tractaat met de Staten: zoodra dat tot stand kwam, zou hij den Keurvorst als vijand beschouwen en behandelen [2]). Tegelijk werkte de fransche diplomatie om Brandenburg voor goed aan Zweden te verbinden [3]); wat Schlippenbach had laten varen, werd door den franschen

getrotteerd hebbende, ende doen ook onder de hant tot den voortganck van dien haere debvoiren."

De stad Dantzig op poolsch-pruisisch gebied, vormde een soort van onafhankelijke republiek onder bescherming van Polen.

1) DROYSEN, III, 2, 200. „In Stockholm .... wurde nicht mehr gesprochen von dem Bündnisz mit Brandenburg."

2) DROYSEN, 203. „Die Neutralität, die Karl Gustav jetzt empfahl, wäre erspriеszlich gewesen, wenn das Bündnisz mit den Staaten ihr Rückhalt gab; eben dies Bündnisz bezeichnete der König als ein Hindernisz der Verständigung; ohne Dasselbe war die Neutralität nichts als das geduldige Zusehen, bis Polen erlegen und Preuszen von der Schweden Macht umschlossen war."

204. „Ich bitte euch um Gottes willen," sagte ein schwedischer General in Schwerins Hause, „haltet die Sache in Holland hin; ihr werdet sehen dasz sie euch nicht nöthig sein soll." 213.

3) BOREEL aan DE WITT, 8 april 1655. (*Brieven*, I, 199). M. des Ombres (bij Droysen, de Lumbres) staet nu vaerdigh ende gereed, om te vertrecken nae Duytslandt: Hij gaet reght nae 't Hof van Berlijn, om aldaer te verhandelen eenighe saecken tot goed verstand, ende onderlinghe intelligentie van den Heere Keurvorst van Brandenburgh met den koningh ende kroon van Sweden. Ondertusschen dat M. d'Avancourt 't selve sal soecken reciproque te bevorderen bij hooghgemelde Koning, als wanneer bij succes M. des Ombres oock soude gaen nae Stockholm."

gezant weer opgevat; vleierij [1]), beloften, vertoogen [2]) niets werd daartoe door den zendeling van Mazarin gespaard.

Toch haastten de Staten zich niet de hun gereikte hand aan te grijpen; de gewesten waren het onder elkander niet eens [3]), Holland hield de alliantie nog altijd tegen; Gelderland daarentegen, dat bijna uitsluitend door den prinsge-

---

1) BOREEL aan DE WITT, 23 april 1655 (I, 201). „Met groote genegentheyt spreeckt men hier onder de Principaelste Ministers, oock van den Heer Electeur van Brandenburghs saecken ende onderlinge confidentie met denselven; ende men verwaght van. die sijde oock veel goedts. Men doet dese Koningh nu aen S. Keurv. Doorl. schrijven met den Titel van „mon Frère" 't welck nooyt voor desen heeft doorgewilt, ende soo als voor desen hebbe verwittight, heeft M. des Ombres last om vooral te trecken eerst aen 't Hof tot Berlijn om nevens de koôperatie van M. de Avancourt tot Stockholm dien Keurvorst wel vast te stellen met den anderen, ende te verbinden en alsdan tot verdere openinge te gaen."

2) BOREEL aan DE WITT, 31 juli 1654 (I, 153). „Maer indien Brandenburgh verstaet gedeelte te laeten aen Nieuburgh .... dan sal oock nootsaeckelijck 't huys van Zweybruggen in die verdeelinge van de successie van Gulick, Kleef ende Bergh moeten worden erkend, als komende van een derde doghter, die nogh min nogh meer te considereren is als de tweede die in de verdeeling alrede erkent is."

Uit een schrijven van Boreel (I, 171) blijkt dat men te Parijs de allianties van Brandenburg voorgaf tegen den Keizer gericht te zijn.

3) AITZEMA, VII, 960. Dingsdag 9 mei 1653 bracht Friesland de alliantie met Brandenburg weer te berde. Gelderland (bij monde van jhr. Hendrik van der Capellen) adviseerde „fiat prout ab Electoribus, met allerley persuasien om de anderen te induceren om desgelijcx te doen, specialijck urgerende dat Cheur Brandenborgh groot credijt hadde in 't Roomsche Rijck, ende aen dezen Staet veel goed konde doen." Holland was niet gereed, Zeeland, Utrecht, Overijssel en Stad-en-Lande waren zonder instructies.

Ibid. 193 (october 1653) Gelderland ijvert om Engeland tegen te gaan, zoo door hulp aan Schotland, als door alliantie met Frankrijk, Brandenburg en anderen.

Ibid. VIII, 404. „Hollandt maeckte oock oppositie tegen den heer van der Capellen, mede beschreven in de cleefsche Ridderschap, ende die sich al te goedt brandenburghs toonde."

zinden adel ook in stedelijke bedieningen werd geregeerd, ijverde sterk daarvoor, in de hoop het Huis van Oranje zoodoende te bevoordeelen, hetgeen juist weer aan het wantrouwen van Holland voedsel gaf; de overige Provinciën waren verdeeld of schikten zich naar de inzichten van het „eerste gewest," dat zijn redenen had het tractaat te laten slepen: Cromwell, die nog niet lang geleden de Republiek al het gewicht van zijn toorn had doen voelen, was de verklaarde vijand van Brandenburg, en Holland vreesde derhalve door die verbintenis zich het ongenoegen van den machtigen Protector nogmaals op den hals te halen[1]); maar terwijl de Witt Engeland naar

---

1) DROYSEN, III, 2, 202. „Nur zu deutlich war dass die dominirende Cabale, de Witte und was daran hängt einem andern als denen von Amsterdam nach die Augen sieht," nl. Cromwell (Weimann aan den Keurvorst, maart 1655).

In april 1655 kreeg de gezant Nieupoort te Londen last om te onderzoeken of Zweden eenige ondersteuning uit Engeland te wachten had en of de alliantie met Brandenburg en de verstandhouding met Denemarken den Protector „soude konnen chocqueren," DE WITTS *Brieven*, III, 47.

Reeds in januari had Nieupoort gemeld dat de engelsche staatssecretaris Thurloe hem gewaarschuwd had „dat het seer dienstig soude wezen, dat men een oog in 't zeyl hieldt omtrent 't voornemen van den Keur-Vorst van Brandenburgh ende andre in Duytslandt." *Brieven*, III, 6.

In augustus 1655 schreef Nieupoort (IV, 112) hoe men te Londen verbitterd was op den Keurvorst, „die meer haet ende vijandschap tegen haer betoont als iemandt in de wereldt, dat men wel wist dat hij nog onlangs koningh Karel hadde versekert dat hij hem met 3000 goede soldaten soude assisteren, zoo haest als hij raedt soude weten om een Stadhouder aen te wijzen, ende dat hij hem meer onderhouts suppediteerde als alle de andere Prinsen ...... Ick bemerck dat de conduite van den Keurvorst groote aenstoot geeft, ende hij (Thurloe) moght wel lijden dat ick UEd. daeraf verwittighde ende dat het door deselve de brandenburghsche Ministers konde bekendt gemaeckt worden."

AITZEMA, VIII, 404. „Brandenburg wilde niet van den Protector hoo-

de oogen zag, verhieven zich de eischen van Hollands handelspolitiek, wier belangen een nadrukkelijke bescherming van Brandenburgs recht vorderden [1]). Een ultimatum van Zweden was bekend geworden: tegen afstand van Memel en Pillau zouden de oorlogstoebereidselen gestaakt worden; dit kon onze handel niet gedoogen: reeds waren Reval, Riga en Stettin zweedsch, liet men ook de overige havens in die handen vallen, de geheele vaart op de Oostzee — de moederhandel van Holland — zou verloren zijn; voor zoo groot een nadeel moest wel iedere bedenking omtrent Cromwells ongenoegen wijken [2]). Intusschen was het uiterste tijdstip gekomen waarop de Staten zich nog tot steun van den Keurvorst zouden kunnen verbinden; de oorlog van Zweden en Polen was eindelijk uitgebroken, en in de verwachting koning Carel Gustaaf nu ook spoedig de Oostzee te zien oversteken om zich aan het hoofd van zijn leger in Pommeren te stellen [3]), gebood de voorzichtigheid den Keurvorst, nu hem de middelen niet gegund wer-

ren, seggende dat de Churfurst hem vervloeckte en niet mocht hooren noemen." Evenwel werd de Keurvorst door den drang der omstandigheden er toch toe gebracht Cromwell zijn alliantie aan te bieden, *Brieven van* DE WITT, III, 127, 130, 140, 163, 164, 166 (7 januari 1656). "Deesen naemiddagh heb ick van den Heere SLEZER, Envoyé van den Heer Keurvorst van Brandenburgh verstaen dat hij was gewaerschouwt dat er materie van nieuwe ombrage soude gegeven wesen aen den Heer Protector, alsof S. Keurv. Doorl. nogh continueerde sijne vorige genegentheydt ende correspondentie met den Koningh Karel, dogh hij hoopte dat hij het wel soude wegh nemen."

1) DROYSEN, III, 2, 202.

2) DROYSEN, 181. "Die baltische Frage hatte noch eine andere Seite. Noch immer galt in Holland die Ostsee als die Mutter aller Commercien und die Holländer vor allen hatten den baltischen Handel. Aber er wurde in doppelter Weise belästigt" — nl. door den Sont-tol en de zweedsche licenten.

3) HELWING, 529.

den zijn neutraliteit te doen eerbiedigen, althans de partijname zoo lang mogelijk te verschuiven [1]): in dien zin ontvingen zijn gezanten in den Haag den nieuwen last, het tractaat waarop zij zoo ontelbare malen hadden aangedrongen, nu, dat Hollands eigenbelang het tot sluiten dreef, nog, indien mogelijk te dwarsboomen; werkelijk werden geen voorwendselen verzuimd: allerlei bezwaren werden ter elfder ure geopperd, een twist gewaagd over de voorteekening, de sterkte en de vorm van de nederlandsche ondersteuning nauwkeurig overwogen. Maar al die uitvluchten bezweken voor de stellige bedreiging van de Witt, de onderhandeling voor goed te zullen afbreken [2]). Den 27sten juli 1655 werd het

---

1) DROYSEN, 213. „Der Kurfürst hielt es für nothwendig, jetzt, wo er mit seinen Landen zwischen dem Heer des Königs und Wittenbergs lag nach den Haag die Weisung zu schicken, dasz man mit guter Manier und bestem Glimpf bis auf weiteren Befehl den Abschlusz verzögere."

2) AITZEMA, VIII, 395. „De Brandenborghsche meenden dese Staet behoorde meer te geven als de Chur-Vorst, oock was dispute over de voorteeckeningh."

Ibid. 403. „In Junius stondt het noch al desperaet met die handelingh: die van Hollandt hadden argwaen dat de Keur-Vorst niet soo seer socht de verkleineringh van Sweeden, als sijn eygen vergrootingh, hebbende veelmael te kennen gegeven, dat hij begeerde de Souverayneteit van Pruyssen, 't welck hem niet alleen door Poolen belet, maer oock door de Stenden van Pruyssen seer op haer vrijheijt ende Privilegien staende, gecontradiceert wiert."

404—406. Onderhandelingen en bezwaren.

„Een van d'Heeren Commissarissen hadde geseyt de hulp of assistentie van den Keur-Vorst achten die van Hollandt niet veel waert, weten wel, dat hij niet can, noch sal ooit eenich assistentie weder doen aen dezen Staet.

Maer 't was Hollandt te doen, om een eerlijck pretext te hebben van onder den naem van Brandenburgh te mogen Pruyssen of de Oostzee redden en helpen tegen Sweeden: die dat anders voor openbaer hostiliteyt soude aennemen."

DE WITT aan BOREEL, *Brieven*, I, 210, 218, 222 (juni-augustus 1655) aan NIEUPOORT, IV, 66, 68, 85, 175.

DROYSEN, 217. „Während der Verhandlungen in Fürstenau war Wei-

tractaat onderteekend; met het oog op onze handelsbelangen was daarin bepaald dat de Keurvorst de tollen in Pruisen niet zou mogen verhoogen; daarentegen beloofden de Staten hem in al zijn bezittingen te beschermen [1]), en in geval hij aangevallen werd, binnen drie maanden 4000 man ter zijner beschikking te stellen, of hem een maandelijksch subsidie van 10,000 thaler te verschaffen [2]). Terstond ijlde Weimann naar Berlijn en op het bericht dat de nederlandsche vloot reeds zeilree lag werd het verdrag onmiddelijk door den Keurvorst geratificeerd. De Staten van hun kant zonden terstond na de sluiting, de noodige instructies aan hun ambassadeur te Londen, om een uitbarsting van Cromwells ongenoegen te voorkomen: de Witt hoopte, nu het verdrag eenmaal tot stand gebracht was, te toonen, hoe ijdel de verwachting was dergenen die daaruit voordeel voor het Huis van Oranje

---

mann (16 aug.) nach Berlin gekommen; er hatte, selbst mit ceremoniellen Schwierigkeiten, den Abschlusz des Vertrages bis zum 5 August hin gezögert, dann, da de Witte mit völligem Abbruch drohte, abgeschlossen."

HELWING, (bl. 527) zegt van dit tractaat eenvoudig: „Das zur Sicherung des Ostseehandels am 27sten Julius 1655 mit den Niederlanden eingegangene Bündnisz sagte zwar Unterstützung an Mannschaft oder Geld zu, war aber für Brandenburg von keinen bedeutenden Folgen."

AITZEMA, VIII, 403. „Van wegen Brandenburgh hadde men garen daerin afgehandelt de Houfijsersche schult; oock wiert gesprocken van d' Evacuatie der Kleefsche steden; doch te vergeefs."

1) AITZEMA, VI, 956. In 1653 had de Keurvorst voorgesteld de alliantie uit te strekken tot al zijn landen „met dewelcke haer H. M. hadden interest van commercie." De Staten wilden dat alleen in een geheim artikel toestaan, zoodra de Keurvorst alle andere of althans de voornaamste onderteekenaars der vroegere protestantsche Unie weer tot een verbond zou hebben overgehaald.

2) DROYSEN, III, 2, 217. HELWING, 527, noot 3. Het verdrag was tot acht jaren beperkt.

hoopten, een reactionnaire beweging ten gunste der Stuarts zou er dus nog minder uit te vreezen zijn; daarom was in het tractaat de bepaling opgenomen dat de engelsche Republiek uitgenoodigd zou worden toe te treden; hare betrekking tot Zweden zou dan medewerken de bedoeling der Staten, onzijdigheid van Brandenburg, te verwerven [1]).

Dit plan kwam echter niet tot uitvoering; Cromwell sloeg het wel niet bepaald af, maar nam het toch ook niet

---

1) AITZEMA, VIII, 321. "In Augusto lieten haer Ho. Mo. aen den Protector communiceren haer met Keur-Brandenborgh gemaeckte Tractaet; met presentatie van insluytinge; men secundeerde ende recommandeerde oock een Tractaet tusschen Denemarcken en Engelandt te maecken, maer de Engelschen vonden goedt af te wachten den sweedtschen ambassadeur Bondt, die in Augustus daer quam." (vg. de voorrede op het derde deel der briefwisseling van Johan de Witt, bl. IV.)

DE WITT aan NIEUPOORT, (II, 55 en 56, 7 mei 1655), schrijft dat "het seer dienstig wesen soude, dat sijne Hoogheyt (de Protector) in 't voorsz. Tractaet waere begreepen, ofte dat 't werck tusschen hooghhemelde sijne Hoogheyt, haer Ho. Mog. ende Sijne Keurv. Doorl. gemeen wierde gemaeckt, soo om het ooghmerck van haer Ho. Mog. des te beter ende kraghtiger te bereycken alsmede insonderheyt, op dat de qualijck geaffectionneerden tot desen Staet, ende tot de Republiek van Engelandt alle hope moghte werden benomen, dat door het voorsz. Tractaet het interesse van den Heer Prince van Orange eenighsints gesupporteerd ofte in tijden en wijlen gepromoveert soude mogen worden, welcke laetste consideratie mij voor 't interest van meer hooghgemelden Heer Protector .... considerabel schijnt" enz.

Ibid. 89, 30 julij 1655 "op 't artyckel van 't voorschreve geadjusteerde Tractaet daerbij aen den hooghgemelden Heer Protector tot prestatie van het voorschreve 15 artickel werdt gereserveerd de faculteyt omme sich in 't selve Tractaet te laeten inbegrijpen, is, mijns wetens, bij de Brandenburghsche Ministers niet de alderminste difficuleit gemoveert, sijnde henluyden positivelijck aengeseidt datmen van wege desen Staet verbonden was, omme 't selve Artikel in dier voegen te laeten stellen, daerop sij dan oock in het eerste concept van haere sijde overgelevert, de voorschreve clausule selfs hebben gestelt."

aan [1]); hij verlangde eerst beter omtrent de plannen van Carel Gustaaf ingelicht te worden, en daartoe de terugkomst van diens gezant te moeten afwachten; Brandenburg toonde ook niet veel genegenheid en weldra werd de uitvoering geheel en al door de spoedig opeenvolgende gebeurtenissen onmogelijk gemaakt: nog was het tractaat in den Haag niet gesloten, of de gevreesde landing van Carel Gustaaf had te Wolgast plaats gehad, en in korten tijd was geheel Polen in zijn handen gevallen [2]), Warschaw en Krakaw nagenoeg zonder tegenstand overgegeven, en de Koning en Koningin naar Silezië gevlucht. Na deze gemakkelijke overwinningen keerde Carel Gustaaf zich weer noordwaarts, veroverde poolsch Pruisen en bedreigde ook het hertogelijk Pruisen, de bezitting van den keurvorst van Brandenburg; deze bevond zich in een hoogst moeielijken toestand: afgesneden van alle hulp bevond hij zich te Koningsbergen, de zweedsche wapenen hadden nog al het *prestige* uit den dertigjarigen oorlog, en de oorlog was noch in Pruisen [3]), noch aan den Rijn [4]) populair; zelfs hadden de Stenden

---

1) NIEUPOORT aan DE WITT, 30 juli 1655, (*Brieven*, III, 92).

AITZEMA, VIII, 339, (december 1657) „Den Protector sprack seer dat men geen scheuringh of rupture moest maecken tusschen de protestanten of evangelische, te kennen gevende dat hem mishaegde dat men de Sweeden wilde beletten in haer progressen tegens Polen, dat men niet behoorde Denemarck ende Brandenborg 't instigeren tegens Sweeden."

2) HELWING, 529. WAGENAAR, 435—443.

DE WITT aan BOREEL, 30 december 1655 (*Brieven*, I, 240). „De saecken van den Koningh van Sweden in Polen en Pruyssen avanceren dapper, ende sijn H. H. M. geresolveert den Heer Cheur-Vorst van Brandenborg, volgens de gemaeckte Alliantie, alle doenlijcke assistentie te presteren."

3) DROYSEN, III, 2, 234, zoekt de schuld daarvan op de Staten te schuiven.

4) DROYSEN, III, 2, 223 en 224. „Sie hofften auf die im Haag herrschende Misstimmung gegen Brandenburg, und ihr Agent, Leo Aitzema war

van Cleve en Marck zich bij den Keizer op hunne privilegiën beroepen, daarbij rekenende dat het verdrag van den Keurvorst en de Staten niet tot stand komen zou: meer dan ooit hoopten zij dan in de algemeene verwarring, die de inval der Zweden teweeg zou brengen, de onafhankelijkheid waarnaar zij streefden, te verwerven; maar de toenadering tusschen hun Vorst en de Staten gelukte: den Stenden bleef nu niets over dan zich stil aan den keurvorstelijken wil te onderwerpen en hun zendelingen terug te roepen; de prinses Douairière van Oranje op haar terugreis uit Berlijn bevestigde verder weer de verzoening, en bewerkte dat de Keurvorst met een subsidie van 220,000 thaler, binnen zes maanden te voldoen, ondersteund zou worden.

Het gevaar dat Brandenburg van den kant van Zweden dreigde was intusschen genaderd; reeds alleen het verdrag met de Staten was een reden het ergste te vreezen [1]; uit

---

mit Eifer und Geschick bemüht, die Politik ihrer Libertät zu fördern. Aber, da folgte der Abschlusz des Haager Bündnisses. „Da ist bei etlichen Ständen eine grosze Verschlagenheit gespürt worden, schreibt Prins Moritz, 6 Aug."

HELWING, 518. AITZEMA, VIII, 403. De Stenden van Cleve, vooral Wesel „boven andere geprivilegeert oock moedichst" protesteerden tegen de lichting en werving als „contrarie de Rijcxconstitutien en haer privilegien." Zij klaagden bij H. H. M. en verzochten bescherming tegen de Executie „maer of wel voormaels haer Ho. Mog. uyt cracht van de garantie mochten hebben daertegen gedaen eenighe oppositie, soo liepen doch nu de tijden heel anders."

Holland had wel gedurende de onderhandelingen met Brandenburg de hernieuwing der garantie dier landen voorgesteld „maer Weymann hadde sulcke duydelijcke last daertegen, dat hij meermael seyde: „Ick sal liever mijn neus laten afsnijden, eer bersten, als dat toestaen."

1) DROYSEN, III, 2, 203. „Karl Guftav drängte auf Entscheidung: „nimmer und in Ewigkeit nicht werde er die Staaten in die Ostsee kommen lassen oder ihnen verstatten darüber etwas zu tractiren." Und Schlippenbach versicherte: lieber werde der König alle andere Interessen zurücksetzen, ja mit Dänemark eine Allianz machen."

kracht van dat verdrag hield de Keurvorst nu op onderstand aan[1]); maar de Staten draalden: de Keurvorst was nog niet aangevallen en zij dus nog niet tot ondersteuning verplicht; zij bepaalden zich derhalve tot beloften waardoor de benarde omstandigheden van den Keurvorst niet verbeterden, en datgene mogelijk gemaakt werd wat men

1) AITZEMA, VIII, 406. „Terstond na het teyckenen begosten de Brandenburgsche te spreecken van secours, in gevolgh van het 10de Artyckel. Ende korts te voren gaven uyt dat haer Troupes soo sterck waren als de Sweedsche."

407. De Graaf van Wittgenstein die de Prinses Douairière teruggeleidde naar den Haag, verzocht ook ondersteuning.

414—416. Geheime propositien van graaf Christian von Dohna van wege Brandenburg, om geld, officieren, troepen, enz. 19 december 1655.

BOREEL schrijft aan DE WITT, (7 juni 1656, *Brieven*, I, 256) over het ongenoegen van het fransche Hof wegens de hulp die de Staten tegen Zweden verleend zouden hebben. De raad-pensionaris antwoordde dat den Keurvorst nog geen „secourssen ofte subsidien" waren verleend, maar dat men zich voorbereid houdt „t' sijner tijdt *f* 20,000 te konnen furneren." Vg. *Brieven*, III, 156, 168.

DROYSEN, III, 2, 217. „Der Kurfürst sandte Weimann nach dem Haag zurück mit der Aufforderung die verträgsmassige Hülfe von 2000 Mann nach Pillau zu senden, mit der Bitte ihm eine Anleihe van 200,000 Thlr. zu 6 Procent zu gewähren, die er nach den Frieden mit jährlich 25,000 Thlrn zurückzuzahlen versprach und wofür er den Zoll in Pillau als Unterpfand geben wolle."

WICQUEFORT, II, 370. „Ses Ministres n'eurent pas sitost signé le traitté de la Haye qu'ils demanderent l'exécution de l'article qui luy promettoit des subsides, puisqu'il avoit le choix de prendre le secours en hommes ou en argent ...... on ne fit point de difficulté de luy faire compter quarante huit mille escus par avance et on entra en negociation avec ses Ministres pour le prest de deux cens mille."

409—412. „An plus fort de la negotiation qui se faisoit entre le Roy et l'Electeur, il pressoit les Estats de payer les subsides qu'ils avoient promis par le traitté du 27 juillet. Ce qu'il fit avec tant de chaleur, et d'importunité, qu'au mois de Janvier en luy paya par avance ce qu'on n'estoit tenu de luy paier qu'en Mars."

juist door de banden waaraan de brandenburgsche politiek gelegd was, had gepoogd te voorkomen: een vergelijk van Friedrich Wilhelm met den koning van Zweden. In januari 1656 kwam dit te Koningsbergen tot stand [1]): de Keurvorst erkende daarbij het hoogheidsrecht van Zweden op Pruisen als feitelijk bezitter van Polen, tegen welke kroon hij nu in verbintenis met Carel Gustaaf de wapenen keerde [2]).

---

1) AITZEMA, VIII, 408. „Het bleeck oock korts daerna dat dit Tractaet (nl. dat van 27 juli) niet was als vuyl papier, want soo wel den Adel als de Steeden Toorn en Elbingh haer aen den Coninck van Sweeden terstond overgaven ende Chur-Vorst self kort daernae maeckte oock vrede."

De Keurvorst gaf terstond van zijn verdrag met Zweden door een edelman (von Bonin) kennis aan de Staten (WICQUEFORT, II, 415); hij hoopte deze te overtuigen dat zijn verdrag niets ten nadeele van hun alliantie medebracht (DROYSEN, 252. *Brieven* van DE WITT, III, 182); voor zijn finantieel welzijn hing daarvan natuurlijk veel af: WICQUEFORT, II, 371:

„Daniel Weiman et Jean Copes faisoient en ce temps là les affaires de l'Electeur à la Haye. C'étoient eux qui avoient conclu et signé le traitté d'alliance, qui en avoient eschangé les ratifications et qui avoient touché le premier terme des subsides, au moins en partie; de sorte qu'ils étoient contraints d'essuyer les reproches qu'on leur faisoit à tout' heure de l'infidélité de leur Maistre, et de répondre à l'empressement avec lequel les Estats faisoient demander la restitution de la somme qu'ils avoient touché mal à propos et de mauvaise foy, dans le temps où ils scavoient que l'Electeur traittoit avec le Roy de Suede. Weiman, qui estoit ávocat, et qui estoit capable d'entreprendre de justifier les actions les plus injustes, eut l'asseurance de soutenir que cette somme estoit deüe à son Maistre, et qu'il l'avoit bien méritée. On n'avoit desja qu'une trop meschante opinion des intentions de l'Electeur."

De Keurvorst schijnt hoop gehad te hebben zijn bemiddeling door beide partijen te doen aannemen, hetgeen de Witt echter, toen Weimann hem dat voorstel deed, afsloeg; DE WITT aan VAN BEUNINGEN, 8 september 1656, *Brieven*, V, 428.

2) WICQUEFORT, II, 416. „L'Electeur n'en demeura pas là; il ne se contenta pas de se tenir dans les termes de la neutralité; il alla luy-mesme trouver le Roy de Suède, prit une très-forte amitié avec luy et joignit mesme

Natuurlijk was men in den Haag ten uiterste over deze handelwijze verbolgen; de staatsgezinde partij kreet die voor weinig minder dan verraad uit, maar wanneer men op de moeielijke positie van den Keurvorst let, die met geringe middelen een uitgestrekt en ver uit elkander gelegen grondgebied te beschermen had, en daarin niet eens door de bevolking werd gesteund, terwijl zijn voornaamste raadslieden bepaald tegen ons gezind, en door Frankrijk, Zwedens trouwen bondgenoot, omgekocht waren [1]), wordt men er toe gebracht zijn staatkunde minder hard te beoordeelen; zijn alliantie met ons was zuiver defensief; dus zoolang Zweden hem niet inderdaad aangetast had, bestond de *casus foederis* niet; hij had wellicht den koning van Zweden met onderhandelingen kunnen ophouden, maar dit gedrag zou toch ook niet zoo stipt eerlijk geweest zijn; daarbij, onder het veelhoofdig stadhouderloos bestuur plachten de zaken

---

ses forces à l'armée Suedoise, pour aider à détruire celle de Pologne. .... L'Electeur ne pouvoit pas ignorer que cette jonction scandaliseroit tout le monde, et particulièrement que les Estats des Provinces-Unies en feroient un tres mauvais jugement." *Brieven* van DE WITT, III, 248 en 249.

1) WICQUEFORT, II, 409. „Son Conseil estoit composé de Ministres dont les uns estoient peu résolus, et les autres fort interressés. Le Prince mesme qui en le temps-là avoit plus de bonté que de fermeté et pas toute la connoissance de ses véritables interests qui luy estoit necessaire, suivoit souvent aveuglement l'avis et les conseils de ceux, qui s'estoient establis dans sa confidence par des services ou peu honnestes, ou de peu d'importance. Les Estats reconnurent bientost que la jalousie qu'ils prenoient de sa conduite n'étoit que trop legitime."

Ibid. 415. „Le Roy de Suede avoit de puissants amis dans le Conseil de l'Electeur de Brandebourg et entre autres le Comte de Waldeck."

DROYSEN, III, 2, 247, noot 1. „De Lumbres, der über die Motive des Abschlusses eingehend berichtet, hebt auch hervor: Madame l'Electrice appréhendoit fort l'evenement de la guerre, et pour en sortir faisoit sous main jouer force batteries pour y faire condescendre son mari." Misschien uit protestantschen ijver bij de vrome vorstin.

volstrekt niet vlug te gaan, en had de Keurvorst misschien lang op de verlangde ondersteuning kunnen wachten, te meer daar, gelijk gezegd de *casus foederis* niet bestond, een voorwendsel dat hij wel berekenen kon dat de verklaarde tegenstanders zijner alliantie niet ongebruikt zouden laten. Het verbond met Zweden was dus een politieke noodzakelijkheid voor Friedrich Wilhelm, eer een juk dan een bondgenootschap; bij de eerste gelegenheid moest hij trachten zich er van te ontslaan.

De voorspoed van Carel Gustaaf was niet van langen duur; Polen bleek gemakkelijker te veroveren dan te behouden. Na een vruchteloozen tocht in een slecht saizoen trok hij terug om zich met alle macht op de vrije stad Danzig, de rijkste en voornaamste haven der Oostzee te werpen, aan het behoud van wier onafhankelijkheid den Nederlanders veel gelegen was. Zij zonden derhalve eene vloot derwaarts onder bevel van den luitenant-admiraal van Wassenaer-Obdam en van den vice-admiraal de Ruyter, die door hun tegenwoordigheid de belangen van onzen handel zouden waarborgen [1]).

Inmiddels had de Republiek zich ook met Polen verbonden, dat reeds door den Keizer gesteund werd, zoodat Zweden alleen tegenover een machtig bondgenootschap stond, slechts met den, naar het kon gissen, niet zeer gewilligen [2])

---

1) WICQUEFORT, II, 369. „Les Estats des Provinces Unies à qui il importoit de faire balancer les forces des deux Rois du Nord, qui partagent en quelque sorte entre eux l'Empire de la mer Baltique, furent ceux qui s'appliquerent avec le plus de chaleur à arrester le cours des armes victorieuses des Suédois."

2) WICQUEFORT, II, 418. „Ses Ministres et surtout Daniel Weimann qui estoit fort propre à joüer toutes sortes de personnages en firent confidence à quelques uns du Gouvernement à la Haye, où ils firent connoistre que leur Maistre avoit pour le moins autant d'envie de sortir de cette so-

keurvorst van Brandenburg nevens zich. Men deed dan ook van alle kanten moeite den Keurvorst weer los te maken van het verdrag van Koningsbergen [1]). Alleen Engeland, dat Zweden blootelijk ondersteunde uit naijver op Nederland, zonder echter aan den strijd deel te nemen, ried Friedrich Wilhelm dat verdrag, sedert nog te Mariënburg bevestigd [2]), niet te verbreken. Ook de Staten konden dit niet wenschen [3]): een te diepe vernedering van Carel Gustaaf en te groote macht van den koning van Polen, zou wellicht onzen handel van dezen kant het gevaar berokkenen dat thans van den kant van Zweden dreigde: zoolang beide partijen in krachten tegen elkander opwogen kon het veel minder moeielijk vallen een voor de bemiddelaren voordeelig vergelijk tot stand te brengen.

Reeds in het vorige jaar hadden de Staten besloten als zoodanig op te treden [4]): talrijke gezantschappen zouden naar de noordsche Hoven afgevaardigd worden [5]), maar door

---

ciété léonine, qui ne servoit qu'à fortifier l'ambition de cet importun amy, que les Estats avoient d'interest de l'en détacher."

1) DROYSEN, III, 2, 250. „Mit den Abschluss des Königsbergers Vertrages begann eine Bewegung in der europäischen Diplomatie, welche zeigte, wie schwer die Entscheidung des Kurfürsten in's Gewicht falle."

2) 15 juni 1656, HELWING, 539.

3) HELWING, 538, noot 2. „Die Holländer machten vorzüglich darauf aufmerksam „das, was angefangen sei, müsse fortgesetzt werden." Waarschijnlijk vertrouwden zij de betuigingen des Keurvorsten en die zijner gezanten niet zeer.

4) DROYSEN, 264. „Freilich es war eine kleine Erleichterung, dass von den Holländern statt der gefürchteten Kriegserklärung, eine Gesandtschaft nach Preuszen kam, den König zu beglückwünschen und Mediation anzubieten, dasz sie uber die Debloquirung des danziger Hafens zu verhandeln begann. Wenigstens einige Zeit konnte man so die Gefahr die von der See her drohte, hinhalten."

5) *Brieven van* DE WITT, I, 229, 233, 236, III, 151, 155. WAGE-

de toenadering tusschen Brandenburg en Zweden werden zij gedwongen hun plan te wijzigen; de naar den Keurvorst bestemde gezanten ontvingen tegenbevel [1]), daarentegen werden die voor Denemarken en Zweden te eerder afgezonden, om door een spoedige tusschenkomst den verderen loop des oorlogs te stuiten of althans Danzig te redden. De koning van Zweden, wiens wapenen in den laatsten tijd niet zeer gelukkig geweest waren, en die weer even plotseling door den poolschen adel verlaten was als te voren koning Johan Casimir, was nu niet ongenegen de gezanten der Republiek aan te hooren, wier voorstellen door de aanwezigheid eener geduchte zeemacht in de Oostzee krachtig werden geschraagd; terwijl de onderhandeling van Carel Gustaaf met de nederlandsche ambassadeurs aanving [2]), bewerkte

NAAB, 292, 293. WICQUEFORT, II, 373. Voor Zweden werden benoemd: Godfried van Slingeland, pensionaris van Dordrecht, Frederik van Dorp van Maasdam, Pieter de Huybert en Johan IJsbrands, leden van H. H. M. voor Denemarken, C. van Beuningen, van Reede en van Viersen.

1) WICQUEFORT, II, 372. »Les Provinces avoient resolu de luy envoyer une Ambassade et avoient nommé les Ambassadeurs (van Isselmuden en de pensionaris van Amsterdam, Vogelsangh); après le changement de l'Electeur, elles changerent aussy de Resolution, et se contenterent de regler celle qu'on devoit envoier en Dannemarc et en Suede."

412. »Dés que l'on sceut qu'il avoit conclu son traitté avec le Roy de Suede, les Estats de Hollande, qui ne le consideroient plus comme un amy, en qui on pust se fier, jugerent que cette derniere Ambassade etoit inutile, puisqu'elle n'avoit eu pour object que l'execution de l'alliance que l'Electeur venoit de détruire ...... Tout ce que les amis que l'alliance de la Maison d'Orange avoit acquis à l'Electeur, purent obtenir, fut, que l'on permit aux Ambassadeurs qu'on envoyoit au Roy de Suede de luy faire civilité, s'ils estoient obligés de passer par son païs et s'ils le rencontroient en lieu propre pour cela." DE WITT aan BOREEL, 16 maart 1656. *Brieven*, I, en aan NIEUPOORT, III, 201, 207, 211.

2) WICQUEFORT, II, 422. »Le Roy de Suede consideroit qu'il luy estoit presque impossible de se conserver la Pologne, où il n'avoit pas une seule

van Beuningen een tractaat met Denemarken [1]); Brandenburg had te vergeefs getracht deze verbintenis te beletten, die, door een vijand meer aan Zweden te verwekken, de verwarring in het Noorden nog zou doen toenemen: de bekwame van Beuningen zegevierde over de kuiperijen van von Kleist [2]).

Een poging den algemeenen vrede te herstellen kon nu volgen, hoewel de beletselen nog altijd vele waren. De vraag op welke wijze de onafhankelijkheid te bevestigen van Danzig en Pillau, die van zoovele kanten tegelijk bedreigd werd, gaf de grootste moeielijkheid [3]); ook de czar van Moscovië, door Polen in zijn bondgenootschap getrokken, begon verlangen te toonen naar eenige bezitting van de Oostzee; de vrees hiervoor verhaastte de afsluiting der onderhandelingen [4]);

---

place forte, et où il estoit l'áversion des peuples, comme il en estoit le fléau ..... C'est pourquoy il caressoit fort les Ambassadeurs Hollandois, et leur faisoit esperer tous les ávantages qu'ils se pourroient promettre d'un bon traitté. Le Roy de Dannemarc mesme estoit d'ávis, qu'il falloit conclurre avec luy, et en parloit aux Ambassadeurs en ces termes."

1) 10 augustus 1656. WICQUEFORT, II, 418—422.

2) WICQUEFORT, II, 418, 420. *Brieven* van DE WITT, III, 284. HELWING, 566, „vergebens suchte er durch wiederholte diplomatische Sendungen nach Kopenhagen einen offenenen Bruch zwischen den beiden scandinavischen Kronen zu verhüthen."

DROYSEN, 300. „Beuningen hatte in Kopenhagen Kleist's Bemühungen auf das Aeusserste erschwert."

3) DROYSEN, 294. „Die Staaten meinten dem Kurfürsten Pillau abzufreszen, oder lieszen doch Schweden fürchten, dasz dies ihre Absicht sei, damit ihnen in den elbinger Verhandlungen desto mehr zugestanden werde."

300. „Die holländische Herrschaft in der Ostsee konnte für ihm, ebensowenig erwünscht sein wie die schwedische oder die irgend-einer andern Seemacht. Schon genug dasz der holländische Einflusz in Kopenhagen so grosz war."

4) DROYSEN, 300. „Die groszen Desseins der Barbaren machen hier grosze Besorgnisz," meldet Weimann „namentlich in Amsterdam war grosze Aufregung."

de staatsche gezanten stelden zich te vreden met een erkenning der onzijdigheid van Danzig, zonder langer op de zelfstandigheid van die stad te blijven aandringen [1]): den 10den september brachten de gezamenlijke afgevaardigden een tractaat te Elbing tot stand. Maar de verschillende belangen die men daar in zoo korten tijd in overeenstemming had willen brengen, liepen zoo ver uiteen, dat eigenlijk geen der partijen met het vergelijk ingenomen was: Denemarken meende dat Zweden daarin te veel bevoordeeld was [2]), de Staten dat de onafhankelijkheid der pruisische havens niet genoeg was gewaarborgd; Danzig zelf, in welks belang men gemeend had te handelen, weigerde zich van Polen af te scheiden [3]); dien ten gevolge werden van alle kanten bezwaren geopperd, de ontvangen „Elucidatiën" voldeden niemand [4]) en het verdrag werd niet geratificeerd; de oorlog

1) WICQUEFORT, II, 422. „Cet Estat avoit interest d'asseurer la navigation et la liberté du commerce de la Mer Baltique, et les Ambassadeurs jugeoient que cette seureté se rencontroit dans les conditions que le Roy de Suede leur offroit, de sorte que voyant que ses offres estoient conformes à l'intention de leurs Maistres, et que c'étoit tout ce qu'ils pouvoient desirer en vertu de leur Instruction, ils ne firent point de difficulté de signer le traitté d'Elbing."

DROYSEN, 300. „Die holländischen Gesandten gaben einiges auf, namentlich die Forderung, dasz Danzig fortan einen eigenen Staat bilde; sie begnügten sich, die Neutralität für Danzig auszubedingen. Am 10 September wurde der elbinger Vertrag abgeschlossen, ein Vertrag wesentlich handelspolitischer Art, mit dem die Frage der Herrschaft in der Ostsee bis auf Weiteres vertagt war."

2) WICQUEFORT, II, 426. DROYSEN, 315.

3) WICQUEFORT, II, 423—425. Slingeland en de Huybert begaven zich te vergeefs naar Danzig.

4) WICQUEFORT, II, 429. „On s'ávisa de demander l'explication de quelques termes, qui à ce qu'on disoit, chagrinoient quelques villes de Hollande (particulièrement la ville d'Amsterdam) qui sont la pluspart interessées au commerce du Nort." 506 en 507.

ontbrandde nu natuurlijk op nieuw. Zweden verzekerde zich daarbij van de medewerking van Brandenburg door bij het tractraat van Labiau (11 november) het leenverband wegens Pruisen in een foedus aequale te veranderen, waardoor de keurvorst tot souverein van dat hertogdom werd verklaard [1]); de Staten trokken daaruit het voordeel dat tegelijk Zwedens recht verviel aldaar langer tollen te heffen. Maar het grootste voordeel was, dat nu de band verbroken was die Brandenburg in onderdanigheid hield jegens Zweden [2]); men zou niet lang talmen daarvan partij te trekken. Tegenover Carel Gustaaf stonden de vereenigde Polen, Denen, Nederlanders en Russen [3]). Wel waren Frankrijk [4]) en Engeland [5])

1) HELWING, 559—565.

2) DROYSEN, 301, beschrijft de toenadering tusschen den Keurvorst en de Staten gedurende de onderhandeling te Elbing aldus: »in Holland wurde mit lebhaftem Dank die guten Diensten anerkannt, die der Kurfürst in diesen schwierigen Verhandlungen geleistet habe;" de Staten zouden toen reeds aangeboden hebben hem de souvereiniteit over Pruissen te bezorgen, maar »nicht in diesem Zusammenhange, nicht als ein Anhängsel der holländischen Handelspolitik wollte er die Souveränetät, um so weniger da die Holländer sofort in den Licenten van Pillau und Memel ihren Preis gefordert haben würden."

3) HELWING, 560.

4) Frankrijk wenschte den oorlog uit Polen naar de erflanden des Keizers overgebracht te zien. Het had zich ook ingelaten met de onderhandelingen van Elbing. WICQUEFORT, II, 428 en 429. »La France fit faire d'autres ouvertures, et vouloit que le paix se fist aux dépens de l'Electeur, qu'elle vouloit obliger à céder la ville de Memel et le fort de Pillau au Roy de Suede, en prenant recompense en argent ou autrement. Mais c'estoit se perdre, à quoy cet Estat ne pouvoit pas consentir."

5) WICQUEFORT, II, 285. Le Protecteur qui faisoit le zelé pour sa religion, ne favorisoit pourtant le Roy de Suede, Prince Protestant, que des voeux quil faisoit pour la prospérité de ses armes." De Keurvorst schijnt in den zomer van 1657 weer in Londen te hebben laten onderhandelen. *Brieven van* DE WITT, III, 339, 392.

op de hand van Zweden, doch mengden zich niet in den strijd; de Keizer en Spanje daarentegen steunden Polen, en zij waren het voornamelijk die zich van de taak kweten Brandenburg los te maken van de zweedsche alliantie [1]), hetgeen ook werkelijk weldra gelukte; voor zoo sterke overmacht beducht [2]), liet de Keurvorst zich bewegen de zijde van Carel Gustaaf te verlaten, en een verdrag van neutraliteit te teekenen (te Welau, 14 september 1657), na zich vooraf overtuigd te hebben dat de kroon Polen de onafhankelijkheid van Pruisen bevestigen zou). De koning van

1) WICQUEFORT, II, 485. „L'Electeur de Brandebourg qui avoit bien sujet de craindre ce puissant et agissant voisin, escoutoit les propositions que l'Empereur, les Rois de Pologne et de Dannemarc, le Moscovite et les Estats luy faisoient faire, pour tascher de le mettre hors des interests de la Suede."

DE WITT aan VAN DORP, *Brieven*, II, 497; HELWING, 569. De Keizer beloofde den Keurvorst de duitsche provinciën van Zweden. „Ausserdem wirkte noch der spanische Gesandte im Haag (don Esteban de Gamarra) auf die Schwiegermutter des Kurfürsten, die Prinzessin von Oranien, um letzteren zum Abfall von Schweden zu bewegen."

2) WICQUEFORT, II, 430. De Koning van Polen kwam in zijn Rijk terug, en herwon het weldra tot aan Danzig toe. „Cette revolution fit venir d'autres pensées à l'Electeur de Brandebourg, quy estoit entré dans les interests du Roy de Suede comme par force, y ayant esté entrainé par les conseils du Comte de Waldeck. Il fit reflexion sur l'incommodité que luy apporteroit le voisinage d'un Prince dont la puissance ne luy estoit desja que trop redoutable, et considerant qu'il pourroit demeurer seul exposé à la discrétion de leurs ennemis, si la fortune se lassoit de suivre et de favoriser les armes de Suede, il changea de party, et prit une Resolution plus conforme à son inclination qui a tousjours beaucoup de rapport à ses interests, dont des gens passionnés ou infidelles luy ont souvent dérobé la veritable connoissance."

3) HELWING, 570. Dat verdrag had plaats onder bemiddeling van den Keizer, Denemarken en de Staten; de Keizer bleef er nog daarenboven garant van.

Brieven van DE WITT, III, 434, 437, 438. (October 1657). Het ge-

Zweden deed echter over dezen afval zoo hevige verwijten, en de Keurvorst beantwoordde die zoo scherp en bitter, dat de onzijdigheid binnen korten tijd weer tot vijandigheid oversloeg [1]), en Brandenburg nog voor het eind van het jaar (30 october) een alliantie met Denemarken, en in januari 1658 met den Keizer aanging [2]). Denemarken was niet gelukkig geweest in den oorlog; het had in mei 1657 onder engelsche bemiddeling den onvoordeeligen vrede van Roschild moeten sluiten [3]). Thans met Brandenburg verbonden, besloot het op raad der Staten Generaal [4]) den strijd te hervatten. De Hoog-Mogenden hadden nog wel een nieuwe bemiddeling beproefd [5]); hun gezanten bevonden zich sedert de onderhandeling te Elbing nog steeds in het Noorden: nog eenmaal poogden zij hun taak op hechteren grondslag tot stand te brengen: van Dorp beijverde zich daartoe bij den koning van Zweden, en IJsbrants te Berlijn [6]); maar

rucht wilde dat de Keurvorst zich reeds terstond verbonden had Zweden aan te vallen.

1) HELWING, 581—586.

2) WICQUEFORT, II, 533.

3) AITZEMA, IX, 73—84. WICQUEFORT, II, 571. DROYSEN, III, 2, 371, 375, 378. „Mit 1500 mann zu Fusz und 3000 Pferden hatte Karl Gustav Dänemark gezwungen, die Abtretung Schonens, Blekingens, Hallands, Drontheims, Bornholms, die Souveränetät des Herzogs von Gottorf zu gewähren." SIMONS, JOHAN DE WITT, I, 61.

4) DROYSEN, 332. „Sie trieben in Kopenhagen zum Bruch mit Schweden."

5) WICQUEFORT, II, 505. „Devant que tous ces desordres fussent arrivés, les Estats avoient ordonné à leurs Ambassadeurs de travailler à l'accommodement des deux Rois, et d'offrir leur mediation à l'un et à l'autre. Le Roy de Suede la refusa" enz.

6) AITZEMA, IX, 161—171. „De heer IJsbrants last ontvangen hebbende om te gaen naer Berlijn, is aldaer aengecomen den 12 maert (1658) ....." Oostenrijk en Polen hoopten Keurbrandenburg tot verovering van Pommeren op te zetten „de fransche ministers de Lombres ende Acackia, poochden soowel Polen als Brandenburch van Oostenrijck aftehouden. De inten-

het voornemen werd verijdeld; Frankrijk werkte om de alliantie van Brandenburg en Polen met Oostenrijk te verbreken [1]); Oostenrijk van zijn kant wilde niet hooren van

---

tien ende interesten van dezen Staet waren meer daertegen, edoch altijd soeckende de vredehandeling te bevorderen, op eerlijcke gronden, oversulcx was de heer IJsbrands aen dat keur-vorstelijck Hof gesonden."

"Daertoe werd IJsbrands oock naar Braunsberg afgevaardigd en gelast, aldaer in alles met de Ministers van den Keur-Vorst confidentelijck te communiceren ende specialijck bij alle bequame wegen te bevorderen dat de herstelde en vernieuwde confidentie tusschen den Coningh van Poolen en S. C. Doorl. meer ende meer gecorroboreerd ende bevestight, de gemeene interesten ten besten gepromoveert, mitsgaders een goede en vaste vreede tusschen de Coningen van Sweeden ende Poolen met derselver geallieerden uytgewerckt mocht worden."

WICQUEFORT, II, 507. "Isbrands eut ordre d'aller trouver l'Electeur de Brandebourg à Berlin (au printemps de 1658) mais sa présence n'y estant pas necessaire parceque l'Electeur n'estoit desja que trop engagé avec les ennemis du Roy de Suede, il alla vers la fin du mois d'Avril à Posnanie, afin d'apprendre de la bouche du Roy de Pologne les sentiments, que ses Ministres apporteroient à Braunsberg, où l'on se devoit assembler pour tascher d'accommoder les deux Rois de Pologne et de Suede ... Isbrands après avoir fait le voyage de Pologne, suivit la Reine à Berlin, où elle arriva le 28 juin .... s'estant acquitté de sa commission à Berlin, il alla rejoindre Dorp à Wismar."

AITZEMA, IX, 177, 10 augustus was IJsbrants weer te Berlijn; om bij den koning van Polen, den vrede te helpen bevorderen gelijk v. Dorp bij dien van Zweden.

178. "De heer Cheurvorst was ende bleef geresolveert om met sijn macht Pruyssen te helpen suyveren ende in persoon derwaerts te gaen, ende alsoo de Koningh van Polen nae gheeyndichde Rijcxdagh in persoon quam voor Toorn, soo heeft sich de Heer IJsbrands oock derwaerts begeven."

In april 1659 kwam IJsbrants weer in den Haag terug, 399.

1) *Brieven* van DE WITT, IV, 540, 542. "Ick kan alsnogh klaerlijck bemercken dat Vranckrijck het noodigh aght, dat de koning van Sweeden, niet te seer en werdt verswackt, vreesende, dat als de Keyser met den Keurvorst soo nae verbonden sijnde, als hij tegenwoordigh is met Saxen, Beyeren ende Brandenburgh, datse van de sijde van Duytslandt altijt souden konnen getroubleert worden; dat daerom de Koningh van Sweeden behoort

een bemiddeling waarin Frankrijk de hand zou hebben[1]); een congres, dat reeds te Braunsberg was belegd, had derhalve niet plaats, en toen daarop een verbond tusschen Mazarin en Cromwell tot stand kwam, werd de oorlóg onvermijdelijk [2]).

De krijgsverrichtingen vingen aan met een inval van een deel van het deensche leger in Bremen en van het andere in Schonen: de Zweden daarentegen sloegen het beleg om Copenhagen [3]); nu was van alle kansen van den noordschen oorlog geen meer geschikt indruk in Nederland te maken dan de mogelijkheid beide oevers van de Sont in handen der Zweden te zien geraken, waardoor de Oostzee voor goed gesloten zou zijn geweest. Om dit te verhoeden werd een vloot derwaarts gezonden, die de Zweden versloeg [4]),

---

in een considerabel postuer gehouden te worden en datter om die reden ten hoogsten aen is gelegen dat men Brandenburgh van die Ligue soude konnen afbrenghen."

1) WICQUEFORT, 508. "Le Roy d'Hongrie, c'est ainsy que l'on appelloit Leopold devant son election, avec lequel le Roy de Pologne estoit bien avant engagé, ne voulut pas permettre que Lombres, Ambassadeur de France, y intervinst comme Mediateur, encore que celuy cy promist qu'il ne se meleroit point des interests de la maison d'Austriche."

2) DROYSEN, 337. "Dasz Holland jetzt den Angriff Dänemarks wünschte, geschah schon nicht mehr allein aus Rücksicht auf die baltische Verhältnisse. Fast noch mehr trieb, was im Westen geschah zu rascher Action."

Tegenover het bondgenootschap van Engeland en Frankrijk vormde zich een ligue van Polen en Oostenrijk, waarin (DROYSEN, 338) "wird admittirt das Haus Oestreich, Dänemark, Holland, Moskau, Tartaren, etlichen Kur- und Fürsten des Reichs, in specie der Kurfürst von Brandenburg."

3) DROYSEN, 414—418.

4) DROYSEN, 381. "Wie man im Haag dachte, zeigte sich darin dasz die Sendung einer "auszerordentlichen Flotte" in die Ostsee beschlossen war, dasz die mit lebhaften Eifer gerüstet wurde."

HELWING, 585. "Da weckte die Gefahr, die für die Ostseestaaten daraus erwachsen wurde, wenn Schweden sich des Sundes, der dänischen Inseln,

en op hetzelfde tijdstip rukte de keurvorst van Brandenburg in Holstein om den Denen te land hulp te verschaffen [1]). Zweden hoopte op ondersteuning uit Engeland; werkelijk werd daar een vloot in zee gebracht, in schijn om den vrede te helpen bevorderen [2]), maar inderdaad naar men vermoedde, om Carel Gustaaf te ondersteunen [3]). Maar de dood van Cromwell [4]), beroofde Zweden van zijn voor-

---

und Holsteins, namentlich Glückstadts bemächtigte, in dem Kurfürsten einen raschen Entschlusz. Er stellte sich schon im Anfange September (1658) an die Spitze seines Heeres, und wandte sich mit demselben nach Holstein, während die Holländer mit ihrer Flotte Kopenhagen zu schützen bemüht waren."

1) *Brieven* van DE WITT, III, 457, 462. De brandenburgsche gezant Copes notificeërde zulks aan de Staten. AITZEMA, IX, 104. Der Staten gezant IJsbrants vergezelde het leger in Holstein, ibid. 180.

2) In Engeland zeide men ook in overweging te nemen "dat het beter is dat de Sond is in twee handen als in eene." *Brieven* van DE WITT, III, 509.

3) DROYSEN, 321, 322 (dec. 1658). "Und nun kam die Nachricht aus dem Haag, dasz England auf der Nachricht von der Schlacht im Sund, 21 Kriegsschiffe ausgesandt habe, den Schweden zu helfen, dasz die Bestürzung in Holland grosz, dasz nicht zu berechnen sei, wie man sich entschlieszen, wo man sich fügen werde um nicht mit England in Krieg zu kommen; und der englische Gesandte im Haag erklärte ja, dasz alles nur gegen Oestreich gemeint sei, dasz der Protector keineswegs Dänemark wolle vernichten lassen, dass er dahin trachten werde, auch den Kurfürsten abzuziehen. Der Kurfürst liesz nach den Haag antworten: "wenn nur die Herren Staaten bei ihrer Resolution bleiben, so wollen wir England nicht fürchten."

4) DROYSEN, 419. "In der Mitte September erfuhr Karl Gustav dasz Cromwell gestorben sei; die Frage der Nachfolge, die Berufung seines Sohnes Richard verzögerte die Entscheidung, auf die er mit Zuversicht rechnete."

Nieupoort schreef bij gelegenheid van Cromwells dood aan den raadpensionaris (*Brieven*, III, 542) "spreeckende van Brandenburgh, seyde Thurloe, dat deselve qualijck anders als Oostenrijck konde geconsidereert worden, om verscheyde redenen, datse sedert het overlijden van den Heer Protector nogh tael nogh teycken van hem hadden gehoort, dat hij nooit de minste condoleantie ofte congratulatie hadde gedaen." Op een vroegere

naamsten bondgenoot: in plaats van de wapenen op te vatten sloot Richard Cromwell in mei 1659 een verdrag met Frankrijk en de Staten — het *concert* van den Haag — waarbij tot een gemeenschappelijke bemiddeling in de noordsche geschillen werd besloten [1]).

Dit verdrag, waardoor de gebeurtenissen eene nieuwe en verrassende wending namen, was een triomf voor de fransche diplomatie, welke zich daarbij voorstelde den Keizer al zijn bondgenooten te ontnemen, en zoo doende Zweden de gelegenheid te geven hem met goed gevolg aan te tasten [2]); daarom werd doorgedreven den vrede tusschen Zweden en Denemarken op den voet van het tractaat van Roschild te herstellen; te vergeefs poogde de Republiek den vrede van Christianopel van 1645 als maatstaf te doen aannemen, Frankrijk en Engeland volhardden in hun voornemen [3]). Na-

---

dergelijke klacht (521) had Weimann zich bij de Witt verontschuldigd met te wijzen op de „swaere affaires daerin de Heer Keurvorst tegenwoordig geinvolveert is." (526.)

1) WICQUEFORT, II, 573—578, traité de la Haye, 21 mei 1659. DROYSEN, 445.

2) DROYSEN, 442. „In dieser groszen Bundesgenossenschaft fühlte sich der Kaiserliche Hof stark genug, den Kampf aufzunehmen; sie muszte Mazarin zu sprengen, er muszte Holland und Brandenburg abzuziehen, den Norden zu beruhigen suchen, um Karl Gustavs Hand gegen Oestreich frei zu machen."

3) DROYSEN, 443. „Im Haag erklärten Frankreich und England, dasz sie entschloszen seien, dem Kriege der beiden nordischen Kronen ein Ende zu machen; sie forderten die Staaten zur Mitwirkung auf, die ja gleich ihnen, und mehr noch als sie den baltischen Frieden wünschen müszten. De Witt konnte nicht zweifeln dasz beide Mächte einig seien; die Eile Englands, erschreckte ihn; das Erbieten gemeinsamer Mediation schien ihm den einzig möglichen Ausweg zu zeigen; er erbot sich mitzuwirken, dasz die Lage der Dinge, wie sie der Friede von 1645 bestimmt, hergestellt würde. Die beiden Mächten beharrten dabei, dasz der Friede auf den Fusz und nach dem Wortlaut des roschilder Friedens zu fordern sei."

444. „Am 21 Mai wurde das Haager Concert unterzeichnet, in dem die

tuurlijk verhief de deensche regeering hierover luide klachten, en beschuldigde in de eerste plaats de Staten haar belangen in den steek te laten, na haar eerst tot deelneming aan den oorlog te hebben aangespoord [1]); in die ergernis deelde Brandenburg: reeds was in den laatsten tijd weer veel stof tot ontevredenheid gegeven door de woelingen der cleefsche Stenden, die men te recht of te onrecht meende dat uit den Haag werden aangeblazen [2]); nu werd de maat vol gemeten door de geheimzinnigheid waarmede het ware doel der verstandhouding met Frankrijk en Engeland voor de brandenburgsche gezanten verborgen gehouden werd, hetgeen van zelf vermoeden gaf dat er iets in hun nadeel gesmeed werd [3]). De hevigheid [4]) waarmede Weimann en Copes

---

drei Mächte sich verpflichteten den Frieden im Wesentlichen auf Grund des roschilder Tractates herzustellen."

WICQUEFORT, II, 577, "le traitté portoit que les trois Estats s'obligeroient à faire faire la paix entre les Rois de Dannemarc et de Suede sur le pied du traitté de Roschild, à la reserve du troisiéme article, qui en seroit osté, ou du moins expliqué en sorte que les trois Estats n'en fussent point incommodés en leur commerce, et en la navigation de la Mer Baltique."

1) Reeds vóór het sluiten van het verdrag (25 april 1659, *Brieven*, III, 606) schreef de Witt aan Nieupoort dat de ministers van Denemarken en Brandenburg "haer ten hoogsten tegens het werck kanten, en soo door publicke audientien als ingediende memoriën haer ten hooghsten geformaliseert hebben." WICQUEFORT, II, 582. *Brieven* van DE WITT, III, 651.

DROYSEN, 444. Mit diesem Haager Concert war die Lage der Dinge völlig verrückt ...... es schien unzweifelhaft dasz König Friedrich, so von Holland verlassen, und der Pression der drei Mächte preisgegeben, den Particularfrieden werde annehmen müssen."

2) DROYSEN, 294, 333—336.

3) WICQUEFORT, II, 580.

4) WICQUEFORT, II, 579. "Des que le traitté fut arresté et conclu, Daniel Weiman et Jean Copes, Ministres de Brandebourg, qui avoient fait de grands efforts, particulierement par le moyen des Deputés de Frise, dont le Gouverneur estoit beaufrere de l'Electeur, pour en empescher la signa-

zich over de handelwijze van den raad-pensionaris beklaagden, bracht wel het besluit te weeg dat Brandenburg in allen gevalle in het verdrag tusschen Zweden en Denemarken begrepen zou worden [1]), maar het werd den Keurvorst niet vergund deel te nemen aan de onderhandeling [2]); hij zou lijdelijk moeten afwachten wat de verbonden mogendheden omtrent zijn lot beslissen zouden; de verontwaardiging van zijn gezanten in den Haag kende dan ook geen palen [3]).

---

ture, demanderent et obtinrent audiance. Weiman, qui estoit un grand et impertinent parleur portoit la parole ...... Sa harangue ne produisit d'autre effet, sinon qu'elle laissa l'Assemblée fort scandalisée de ses incongruités et des termes offensants qu'il y avoit meslés. Weiman avoit escrit à l'Electeur, que le traitté du 21 May, qui faisoit tant de bruit, estoit principalement l'ouvrage du Conseiller Pensionaire de Hollande, en quoy il ne s'étoit pas trompé."

1) *Brieven* van DE WITT, III, 615, 628, 632. Ook Frankrijk was daarvoor, 648; Mazarin liet kort daarna door Johann Frischmann met den Keurvorst onderhandelen, echter vruchteloos. DROYSEN, 448—450.

2) DROYSEN, 445. "Für Brandenburg hatte freilich das Concert einige Fürsorge getroffen; aber als mitpascicirende Macht würde es nicht angesehen; der Kurfürst war für die Zukunft, so weit Frankreich ihm nicht zu decken für gut fand, den Insolentien Schwedens preis gegeben."

3) WICQUEFORT, II, 581. "L'Electeur, qui n'aimoit point le Conseiller-Pensionaire, tant à cause des désmeslés, qu'il avoit eus avec les Estats de Hollande, pour l'éducation du jeune Prince d'Orange, que pour plusieurs autres considerations, s'ávisa de faire imprimer et publier une espece de libelle, sous le tiltre d'une lettre, qu'il escrivoit, à ce qu'elle portoit, à un de ses Ministres résidents à la Haye (8 juillet 1659); où il disoit que le Conseiller Pensionaire, qui avoit fait conclurre ce traitté, avoit commis un crime irremissible contre l'Estat, et qu'ayant par là détruit ses véritables interests, il devoit attendre de ses mauvais et pernicieux conseils le mesme traittement, et la mesme disgrace, qui avoit autrefois fait perir un de ses prédecesseurs ...... les personnes desinteressées, qui virent la lettre de l'Electeur, firent un tres mauvais jugement du Conseil de Berlin, qui luy avoit inspiré une pensée si basse, qu'elle faisoit honte ou pitié, en ce qu'elle

Ook in Zweden was men geenszins met de opgedrongen bemiddeling ingenomen [1]); zelfs dreigde de Koning de vier gezanten [2]), die de Republiek ten gevolge van het haagsche *concert* derwaarts gezonden had, te doen arresteren; men had te Stockholm niet vergeten hoe de Witt het deensche hof tot den oorlog had aangezet, hoe hij het tractaat van Roschild, ten gunste van Denemarken door een minder voordeelig had willen doen vervangen. De onderhandeling wilde dus niet vlotten en het beleg van Copenhagen duurde steeds voort. Eerst nadat de Zweden op Fünen verslagen waren door het scheepsvolk van de Ruyter, met behulp van keizerlijke, brandenburgsche en poolsche troepen [3]), en daarop de vesting Nyborg na een bombardement overgegeven was, kwam er meer uitzicht op vrede [4]), hoewel de tegenzin tegen den grondslag van het haagsche *concert* even levendig bleef. Brandenburg ondersteunde in den Haag ijverig de belangen van Denemarken: althans het bezit van Schonen wenschte het aan die kroon te verschaffen; maar de pogingen van zijn gezanten, om de Witt van zijn bondgenooten af te trekken

---

commettoit l'Electeur avec la derniere personne de l'Assemblée des Estats de Hollande, faisant paroistre un ressentiment, qui ne pouvant pas changer l'estat de l'affaire, estoit inutile, et ne pouvoit servir qu'à l'aigrir d'âvantage; outre qu'il s'exposoit au hasard de s'attirer une réponse, qui auroit esté sans replique."

1) DROYSEN, 465. „Er war empört, dass diese Republiken „die einen Krämer, die andern Königsmörder" ihm Gesetze vorschreiben wollten."

2) Govert van Slingeland, pensionaris van Dordrecht, Pieter Vogelsangh, pensionaris van Amsterdam, Pieter de Huybert, secretaris der staten van Zeeland, en Willem van Haren, grietman van het Bildt. WAGENAAR, XII, 477.

3) AITZEMA, IX, 533. „Wijman ende Copes congratuleerden H. H. M. daerover in een memorie," 20 dec. 1659.

4) WICQUEFORT, II, 621. AITZEMA, IX, 418—431, 490—498, de koning van Zweden erkende dientengevolge de Staten als bemiddelaars.

waren vruchteloos [1]): de raad-pensionaris vermeed met zorg aanleiding te geven tot een vredebreuk met Engeland, op een oogenblik dat de royalistische reactie aldaar van dag tot dag toenam en het herstel der Stuarts meer en meer waarschijnlijk werd. De Oranje-partij hier te lande zag natuurlijk dat streven met groote ingenomenheid, niemand kon voorzien welken keer de gebeurtenissen nemen zouden: voor de Witt en zijn partij was het zaak in die onzekerheid niet alleen Engeland [2]), maar ook den keurvorst van Brandenburg te vriend te houden [3]): herhaalde conferenties met zijn gezanten moesten de betrekking levendig houden, hoewel er inderdaad niets door tot stand werd gebracht [4]); het openen van een leening werd hem toegestaan, waarvan het doel was, oorlogschepen uit te

---

1) DROYSEN, 486. „Als Weimann wie so oft vergebens, auf das höchst verderbliche Verfahren Hollands im Sund hinwies, ihn aufforderte, endlich das haagische Concert bei Seite zu setzen, wenigstens Schonen an Dänemark zurückzubringen, nur einem Generalfrieden zuzustimmen, so versprach de Witt auch dafür sein Best zu thun. In der That wurde demnächst (10 febr.) eine Conferenz gehalten, in der die Staatische Commissäre, de Witt unter ihnen, den Brandenburgern erklärten, sie hätten von den Staaten Auftrag, Seine Kurf. Durchl. als ihrem ältesten und getreuesten Bundesgenoszen, bekannt zu machen, dasz sie ihrem Gesandten in England aufgegeben, alles anzuwenden, damit Dänemark mehr erhalte, als in der letzten Convention bedingt sei, weil Schweden durch Tergiversation dem Könige von Dänemark so groszen Schaden zugefügt, und dasz sie ihrem Gesandten in Dänemark aufgegeben, den Krieg kräftig führen zu lassen."

2) DROYSEN, 489.

3) DROYSEN, 485 (febr. 1660). „Auch im Haag sah man wie die Strömung in England zum Königthum trieb. Und de Witt, der nach Wind und Wetter zu steuern verstand, hielt es Zeitgemäsz, Weimann aufzusuchen und ihm zu vertrauen, wie er wünsche das alte Vertrauen zwischen dem Hause Oranien und den Provinzen herzustellen, „das englische Successionswerk" aus dem Wege zu schaffen und den jungen Prinzen, des Kurfürsten Neffen und Mündel zum Statthalter zu machen."

4) AITZEMA, IX, 224—226.

rusten, om zich bij de staatsche vloot in de Sont te voegen en alle ondersteuning daarbij toegezegd; maar toen het op de uitvoering aankwam, werden bezwaren geopperd en uitvluchten gezocht [1]), die duidelijk te kennen gaven, hoe ongaarne men de hand wilde leenen tot de oprichting van een nieuwe zeemogendheid in de Oostzee, die aldaar, gelijk wel te berekenen was, mettertijd de rol der Staten zou overnemen en den evenaar tusschen Denemarken en Zweden willen houden — waarschijnlijk, na eerst in verbond met een hunner de Nederlanders van die kusten verdreven te hebben.

Intusschen was Zweden, terwijl het zich met de Staten over de bemiddeling trachtte te verstaan [2]), in onderhandeling met Polen getreden, en niettegenstaande de tegenwerking van den nederlandschen gezant Johan van den Honert [3]), sloten die beide kronen afzonderlijk vrede te Oliva (10 mei 1660) bij welke gelegenheid de souvereiniteit van Pruisen definitief werd bevestigd. Men had gepoogd die onderhan-

---

1) DROYSEN, 487. „Der Kurfürst glaubte dieze Stimmung benutzen zu müssen. Er liesz einigen angesehenen Männern in Amsterdam die Frage vorlegen, ob er wohl ein zwanzig Kriegsschiffe zu Kauf bekommen könne. Mit Eifer wurde der Antrag aufgenommen, die Kosten berechnet, eine Anleihe auf Hypothek des Pillauschen Pfundzolles werde ohne Mühe zu machen sein; sofort seien einige kleinere Schiffe von 10—20 Kanonen zu haben, ganz geeignet für den Krieg in Pommeren und in den Strömen dort."

490. „Dasz der Kurfürst eifrig bemüht war, sich Kriegsschiffe anzuschaffen, gefiel den Herren im Haag wenig, auf die erneuten Anfragen in Amsterdam wurde ausweichend geantwortet, die gegebene Zusage gedeutet, die allerlei Schwierigkeiten hervorgekehrt „gleich als sähe man nicht gern, dass S. Kf. D. an Schiffsmacht allmählig gedenken solle."

2) WICQUEFORT, II, 621—626; door Julius Coyet.

3) DROYSEN, 483. WICQUEFORT, 643. „Les Suedois ne rejettoient pas absolument la mediation de van den Honart, et disoient mesmes qu'ils croyoient qu'elle ne seroit pas desagréable au Roy, leur Maistre, mais que n'ayant pas d'ordre exprés pour cela, ils ne l'osoient pas accepter positivement."

delingen te stuiten, omdat men voorzag dat Zweden, na zich met zijn overige vijanden verzoend te hebben, met alle macht op Denemarken zou vallen [1]), maar de onverwachte dood van Carel Gustaaf verijdelde gelukkig die vrees [2]), het voornaamste beletsel voor den vrede werd daardoor weggenomen; den 8sten juni 1660 werd een verdrag tusschen Denemarken en Zweden gesloten, onder bemiddeling van Frankrijk, Engeland en de Republiek, waardoor ten laatste een eind gemaakt werd aan den vijfjarigen hardnekkigen strijd, en het evenwicht in het Noorden hersteld.

Door deze gelukkige uitkomst hoopte men dat Europa eindelijk de rust verkrijgen zou, die door den vrede van Munster niet tot stand had kunnen gebracht worden. Kort te voren was ook door den vrede der Pyrenaeën een eind gemaakt aan den langdurigen oorlog tusschen Frankrijk en Spanje; de dynastie der Stuarts was sedert het voorjaar op den engelschen troon hersteld; een algemeene en duurzame rust scheen nu verwacht te mogen worden [3]). Dit

1) DE WITT aan NIEUPOORT, (30 jan. 1660, *Brieven*, III, 800). "Wij sien oock met bekommernisse te gemoedt, ende hebben uyt geintercipieerde brieven, ons vertoont, in 't seecker bespeurt, dat de koningh van Sweeden sal traghten op alle bedenckelijcke wegen ende middelen met Poolen. ende is 't doenlijck ook met den Keyser ende Brandenburgh vreede te maecken, omme alzoo het werck van Denemarcken des te beter te mogen meester worden, gelijck wij meede verseeckert sijn sijn van de sijde van Poolen daertoe eene seer kraghtige inclinatie te wesen."

Brandenburg nam aan de onderhandelingen te Oliva deel door drie ambassadeurs, Hoverbeck, Somnitz en Ostan. DUMONT, *actes et mémoires de la paix de Rijswick*, II, 177.

2) DROYSEN, 488, 490. *Voorrede* op het derde deel der briefwisseling van de Witt, bl. IX, "het Noorden soude nae alle apparentie nogh al door veele troublen geagiteerd geworden hebben, indien Karel Gustavus niet schierlijck was komen te sterven."

3) MIGNET, Négociations relatives à la succession d'Espagne, Introduction LIV; Partie seconde, Section I, p. 162, 163.

schoone vooruitzicht hield echter niet lang aan. Carel II, na gedurende zijn ballingschap in Frankrijk en in Nederland een schuilplaats gevonden te hebben, had het vasteland verlaten met de levendigste betuigingen van dankbaarheid en vriendschap jegens die beide hoofdvijanden van Engeland [1]), maar eenmaal den troon beklommen hebbende was de dankbaarheid weldra vergeten; met de leiding der engelsche staatkunde moest hij ook wel al haar grieven en naijver jegens de Republiek overnemen, hetgeen te gemakkelijker geschiedde door den persoonlijken haat dien hij als absoluut monarch tegen den republikeinschen regeeringsvorm koesterde. Bij de zekerheid die men weldra van deze gezindheid verkreeg [2]), was de dood der Prinses Royale [3]) (3 januari 1661), die haren broeder naar Londen gevolgd was [4]), een ware ramp voor de Staten, daar het belang dier vorstin stellig de bevordering der goede verstandhou-

1) WICQUEFORT, II, 661. „Jamais Roy n'avoit fait de plus fortes protestations de tendresse et d'amitié."

2) Een eerste bewijs van 's Konings verkoeling was zijn onverwacht huwelijk met de prinses van Portugal, terwijl er nog gehandeld werd over een verbintenis met een der prinsessen van Oranje; de vrede tusschen Portugal en de Staten was toen nog niet gesloten. Spanje verzette zich ook tegen dat huwelijk; de ambassadeur Watteville te Londen verklaarde: „qu'en épousant la Portugaise, il épousoit aussy une guerre infaillible et eternelle avec l'Espagne; que s'il vouloit épouser la Princesse d'Orange le Roy d'Espagne l'adopteroit et la doteroit si bien, que le Roy y trouveroit mieux son compte qu'en Portugal." WICQUEFORT, III, 45. MIGNET, I, 87. WAGENAAR, XIII, 6.

3) WICQUEFORT, II, 679, III, 51. WAGENAAR, XIII, 38.

4) WICQUEFORT, II, 668. „Elle fit au mesme temps scavoir sa resolution aux Estats de Hollande, leur offrant d'appuyer de tout son credit la negotiation des Ambassadeurs de cet Estat, et les interests de la Province en particulier, quand elle seroit arrivée à la Cour, les priant de vouloir considerer la personne de son fils et d'en avoir soin en son absence."

De koning van Engeland liet terstond de Acte van Seclusie vernietigen.

ding van beide mogendheden medebracht. Daarenboven ontstonden bezwaren uit haar testament: de prins van Oranje werd daarin met nadruk in de bescherming van Carel II aanbevolen, en dus een nieuw verzorger gevoegd bij de vele heterogene personen, die in het toezicht op 's prinsen ontwikkeling en belangen gemoeid waren [1]).

Hoewel indertijd de quaestie over de voogdij door een compromis tusschen beide prinsessen was geregeld, hadden zich toch nog dikwijls groote moeielijkheden opgedaan, vooral ten opzichte van het prinsdom Oranje, waarover de twisten zoo hoog liepen, dat de koning van Frankrijk op aansporen der koningin Henriette van Engeland, van moederszijde grootmoeder van den Prins, gewapenderhand tusschen beide kwam, en het geheele prinsdom sequestreerde. Dit had plaats kort voor het vertrek van prinses Mary

1) DROYSEN, III, 3, 24. "Gleich darauf starb die Prinzesz Royal und ihr Testament ersuchte den König Beschützer und Vormund ihres Sohnes zu sein. Sofort sandte Karl II seine Weisungen an das Fürstenthum Oranien, dessen Regentschaft Kraft des Testamentes ihm übertragen sei; er erklärte dasz er über die Erziehung des Prinsen erst seine Mitvormünder hören wolle."

WICQUEFORT, II, 661—668. Graaf Frederik von Dohna, zusterszoon der Prinses Douairière, schijnt als gouverneur van het prinsdom eigenmachtige maatregelen genomen te hebben, die der prinses Royale mishaagden; Dohna werd genoodzaakt stad en kasteel aan de Franschen overtegeven. 667. "l'Electeur de Brandebourg, qui prestoit son nom à la Doüarière fit en ce temps là publier un escrit par ses Ministres, où on accusoit la Princesse Royale d'avoir fait perdre cette place au Prince son fils, et on justifioit le Comte de Dona; mais elle en rejetta toute la faute sur le Comte, et marqua aux Estats plusieurs particularités, qui faisoient autant de preuves de l'injustice et de l'imprudence qui avoient accompagné toutes ses actions. Elles estoient toutes innocentes dans l'esprit de la Doüariere, mais il eut de la peine à se justifier aupres de l'Electeur, aussy bien qu'auprés du Prince d'Orange."

Archives, V, 181 en 182, Brieven van de prinses Royale en de prinses Douairière aan den kardinaal Mazarin. 195.

naar Engeland, bij welke gelegenheid deze de netelige quaestie omtrent de opvoeding van haar zoon weer ter sprake bracht, en daarbij den staten van Holland een voordracht deed, omtrent de mannen aan wie zij die zorg wenschte toevertrouwd te zien [1]). De oude Prinses vernam niet zoo haast dezen stap van haar schoondochter, of op aandrijven van den brandenburgschen gezant Weimann, die haar als raadsman in de zaken de voogdij betreffende door den Keurvorst was toegevoegd, deed zij een gelijksoortig voorstel, echter van personen die zij wist dat der staatspartij niet aangenaam konden zijn [2]); de eersten — en daaronder Johan de Witt — werden dan ook verkozen, maar nauwe-

---

1) WICQUEFORT, II, 677. „Louis de Nassau-Beverweerd, van der Does van Noordwijk, Abr. van Beveren, heer van Barendrecht, burgemeester van Dordrecht, Corn. de Graeff van Polsbroeck, burgemeester van Amsterdam, Pieter van Foreest en Johan de Witt."

2) WICQUEFORT, II, 677. „La Princesse Doüariere dont l'humeur altiere et orgueilleuse n'avoit pas besoin d'estre aigrie par des conseils violents, ne laissoit pas de se servir de ceux du Ministre que l'Electeur entretenoit auprès d'elle pour les affaires de la tutele, qui luy conseilla de faire cette nomination, quoyque ny luy ny elle ne pussent pas ignorer, qu'elle ne pouvoit pas plaire à ceux quy estoient au timon du gouvernement, et qu'elle ne serviroit qu'à les irriter contre eux."

Archives, V, 206, 207. „Madame la Douairière a imité madame la Princesse Royale, nommé aussy des personnes de la province de Hollande, en son nom et de celuy de Monsieur l'Electeur de Brandebourg, comme estants conjointement tuteurs du Prince, pour avoir soin de son éducation."

BEVERWEERD aan DE WITT, (18 febr. 1661, *Brieven*, IV, 83). Il y a ici (te Londen) des gens, qui travaillent incessamment à rendre suspecte la conduite de Messieurs les Députés, alléguant pour cet effet, que lesdits Députés n'ont rien faict jusques à cette heure aux affaires du Prince d'Orange, que la Princesse Royale leur a dit qu'elle n'avoit point consentie qu'on mit des Députés pour l'Education de sons Fils, que lorsqu'Elle s'y vit forcée," enz. (bl. 97, 11 maart) „les personnes susmentionnées auront la bouche fermée quand les Ministres de l'Electeur declareront que c'est une chose necessaire."

lijks hadden zij hun ambt aanvaard, toen 's Prinsen moeder stierf en de overige bloed- en aanverwanten dien ten gevolge tot een geheel nieuwe regeling besloten. Aanleiding hiertoe gaf de twist of die leden van de staten van Holland, welke zich met de opvoeding van den Prins belast hadden, al of niet de grenzen hunner macht overschreden hadden door zich van de papieren van den overleden Stadhouder meester te maken [1]); al de bloedverwanten van den Prins, vooral de Prinses Douairière en de Keurvorst — die men wil dat door de opening dier papieren zeer gecompromitteerd zou zijn geworden [2]) — verzetteden zich krachtig daartegen; zij namen de gelegenheid waar dat een nederlandsche ambassade, met den heer van Beverweerd aan het hoofd [3]), naar Londen toog, om hun zin door te drijven door den invloed van Carel II, van wien de Republiek een voordeelig handelstractaat hoopte te bedingen; hetzij toeval, hetzij overleg, de Keurvorst zond om de onderhandeling van den gehaten Beverweerd, den raadsman der Prinses Royale, tegen te werken [4]), een bloedverwant van diens vader, graaf Johan

---

1) BILDERDIJK, *Geschiedenis des Vaderlands*, IX, 262, 263. WICQUEFORT, III, 51—64. „l'Electeur de Brandebourg, qui n'agissoit que par les mouvements que la Princesse Douariere luy inspiroit, envoya un Ministre extraordinaire à la Haye, pour se plaindre de ce quea l'on avoit fait au sujet du coffre-fort." DE WITT aan BEVERWEERD, *Brieven*, IV, 106.

2) Uit DROYSEN, III, 2, bl. 12 noot 1 blijkt dat de Keurvorst vreesde dat onder die papieren, voor hem nadeelige bescheiden omtrent den oorlog met Neuburg van 1651 gevonden mochten worden.

3) Verder Simon van Hoorn, burgemeester van Amsterdam, Michiel van Gogh en Ripperda van Farmsum, leden der Staten Generaal.

4) De koning van Engeland onderhield Beverweerd over die zaak, *Brieven* van DE WITT, II, 94. De geheele loop der onderhandeling wordt door Beverweerd geschetst in de *Brieven* van en aan DE WITT, IV. Deel. 91. L. de Nassau aan de Witt, Londen 4 maart 1661. „Je croys que nous aurons bien de la peine de porter Sa Majesté, à remettre l'Education

Maurits van Nassau, met den kanselier Weimann mede derwaarts, in naam om een alliantie met het herstelde koningschap te sluiten [1]), maar vooral ter regeling van de voogdij

personelle entierement à M.M. les Deputez, à cause des devoirs qui se font pour l'empescher; il ne s'y pourra rien faire que les Ambassadeurs de Brandenburgh ne soient venu, car Mr l'Electeur a faict prier le Roy par le Sieur Armera, de luy faire la faveur de ne rien resoudre pour les affaires de la Tutelle, que ses Ambassadeurs n'ayent en l'honneur de le voir, et de luy representer ses raisons, ce que S. M. a promis."

100, 101. 18 maart 1661. "Le Prince Maurice et le Sr. Weyman eurent Mardi dernier leur Audiance, apparemment qu'ils demanderont une Conference au premier jour avec les Commissaires qui ont esté nommés icy (bl. 83) pour les affaires du Prince d'Orange; il ne paroist pas par leur discours, qu'ils aient ordre, pour faire des offices pour disposer S. M. à remettre entierement l'Education entre les mains de Messeigneurs les Estats de Hollande. Le Sieur Weyman dit l'autre jour à une personne, qui lui parloit des affaires de Mr. le Prince d'Orange, qu'il ne falloit pas desobliger Messeigneurs les Estats d'Hollande, mais aussy qu'il seroit très-dangereux d'un autre costé de leur remettre entierement l'Education personelle."

DE WITT aan BEVERWEERD, 8 April 1661, bl. 112. "Je me suis estoné que les Ministres de l'Electeur par delà se sont émancipez à nous joüer cette piece, qui nous a produit la plainte du Roy de la Grande-Bretagne, faite à vous autres par la bouche du Chancelier (106, 111); j'en ay parlé ces jours passez fort nettement et à Messieurs Isingh et Copes ensemble, et à Monsieur Copes en particulier, dont ils n'auront pas manqué de donner part au Sieur Weyman." bl. 115, 116, 118.

121. De Witt aan Beverweerd en van Hoorn, 6 mei 1661. "Al voor't

1) WICQUEFORT, III, 54. "Le premier, afin que sa qualité donnast quelque lustre à l'Ambassade, et l'autre pour faire les affaires dont il étoit assés capable, et l'auroit esté sans comparaison davantage, sans les habitudes qu'il avoit contractées au college, et dans la chicane."

64. "L'Electeur se seroit bien passé de la dépense d'une Ambassade si solemnelle, sans la passion que la Princesse Doüariere avoit de dominer seule dans la maison d'Orange."

Archives, V, 210. "On est persuadé icy, que l'ambassade du Prince Maurice et du Sieur Weiman est ouvrage de la Princesse Douairière, et que ce sont eux, qui animent le Roy d'Angleterre contre cet Estat."

van Willem III; dit laatste werk ging voor [1]); Weimann bovenal wist den Koning dermate tegen de staten van Holland op te zetten, die hij voorstelde als de voogdij slechts in hun eigen voordeel te willen uitoefenen, dat Carel zich vinden liet tot een overeenkomst, waarbij bepaald werd dat de drie naaste bloedverwanten dat ambt gezamenlijk zouden waarnemen: de Prinses zou het echter in aller naam uitoefenen, en daarin bijgestaan worden door twee raadslieden van wege hare medevoogden haar ter zijde gesteld [2]). Onmiddelijk op deze overeenkomst volgde het sluiten der

---

vertreck van de Heeren Prins Maurits van Nassau ende den Cancelier Weyman van hier, is mij, met assurantie van seeckere wetenschap, beright gedaen dat in den Raedt van Kleef besloten was, door den Hr. Weyman in Engelandt te doen laboreren om den Koningh sooveel doenlijck tegen Holland op te hissen, ende selfs door 't incommoderen van de groote Visscherijen deser Landen, Haer Ed. Gr. Mog. te constringeren tot de bekende designatie in faveur van den Prins van Oranje." De Witt had daarvan kennis gegeven aan de „Gedeputeerden tot de Educatie" die niet wilden gelooven „dat de Vrouwe Princesse Douairiere tot soo execrablen desseyn soude hebben willen haer advis geven." Nu bleek het echter uit het gedrag van Weimann, „die door officien van de Gravinne van Chesterfield ende anderen aldaer, soodanig gehoor ende credit bij den Koning bekomen heeft, dat alle saeken de Tutele raekende conform desselfs advis gedirigeert werden," zoo zelfs dat Weimann gelast was het antwoord voor Beverweerd en v. Hoorn optestellen, „sonder een woort daerinne te veranderen."

126. Beverweerd en v. Hoorn beamen dat Weimann zich veel moeite geeft „dat de tutele soodanigh magh werden gestelt als men het gaeren van die sijde sagh."

142. In juni kregen de brandenburgsche gezanten schriftelijk afscheid, 149, 150.

154—153. Artikelen van het Accoord tusschen de commissarissen van Carel II, en prins Maurits v. Nassau en Hr. Daniel Weimann van wege den keurvorst van Brandenburg en Amalia Prinses Douairière van Oranje (7 mei 1661.)

1) DROYSEN, III, 3, 21, 25.

2) WICQUEFORT, III, 60. WAGENAAR, XIII, 42 en 43.

engelsch-brandenburgsche alliantie[1]). De staten van Holland echter, buiten wier voorkennis die geheele regeling tot stand gekomen was, toonden zich daarover zoo verstoord, toen er hun kennis van gegeven werd, dat zij terstond verklaarden zich voortaan aan alle bemoeiing met 's Prinsen opvoeding te onttrekken[2]). De Prinses had zich dus door haar onberaden ijver zelve op den hals gehaald, wat zij altijd had trachten te voorkomen, het verbreken van den band tusschen Oranje en Holland.

Gelukkig dat de voornaamste drijver in deze aangelegenheid, de kanselier Weimann, niet lang daarna overleed[3]); na zijn dood kwam de Prinses, op wie nu al de moeielijkheden in het beheer der voogdij bijkans alleen neerkwamen, tot meer gematigde gevoelens, waartoe ook wel haar finantieele bezwaren zullen hebben bijgedragen, en verzocht zij de Staten (1663) de directie over de opvoeding van haren kleinzoon weer te willen aanvaarden, hetgeen echter afgeslagen werd; maar alleen daardoor, dat een eerste stap gedaan was, was reeds veel gewonnen.

---

1) DROYSEN, III, 3, 27 en 28.

2) DE WITT aan VAN BEUNINGEN, (6 october 1661, *Brieven*, I, 440), „sijnde haer Ed. Groot Mog. vermits de verkeerde conduite van de sijde van den Keurvorst van Brandenburgh ende de Princesse Douairiere, omtrent de voorsz. gelegentheyt gepleeght, bewogen geworden haer Resolutien, omtrent het subject van de Tutele ende Educatie van der hooghgemelde Heere Prince, hier bevorens genomen, wederom in te trecken."

WICQUEFORT, III, 63. „l'Electeur commençant à s'appercevoir, qu'il y avoit plus de passion que de suffisance dans les conseils de ce Ministre, dont l'humeur bouillante et opiniastre ruinait les affaires du Prince, changea la bonne opinion qu'il avoit de luy en aversion, et luy en donna des marques assés visibles."

(november 1661), bl. 113. „l'Ambassade, que l'Electeur de Brandebourg avoit envoyée en Angleterre, au lieu d'establir ses affaires les avoit gastées etc."

3) WICQUEFORT, III, 114.

Omstreeks dienzelfden tijd begon de keurvorst van Brandenburg aan te dringen op een hernieuwing der alliantie van 1655, die voor acht jaren aangegaan was [1]). Zes van de zeven Provinciën waren daartoe niet ongeneigd; alleen Holland niet, welks regeering nog altijd met den Keurvorst op een vrij onaangenamen en gespannen voet verkeerde [2]). Om die weigering te rechtvaardigen diende de nog altijd onvereffende hoefijsersche schuld tot uitvlucht, en de alliantie werd dan ook niet vernieuwd [3]). Het volgend jaar (1665) besloot Friedrich Wilhelm derhalve een eind te maken aan dat struikelblok, dat hoe lang hoe zwaarder last op zijn Huis dreigde te doen wegen. Holland toonde zich echter ook hiertoe niet bereid, want hetgeen als een onberekenbaar nadeel werd voorgesteld, bood inderdaad het voordeel den Keurvorst in een van dat gewest geheel afhankelijke positie te houden [4]).

---

1) WAGENAAR, XIII, 77 en 78. De Staten legden omstreeks dezen tijd ook een nieuw geschil tusschen Brandenburg en Neuburg bij, over de vrije godsdienstoefening.

2) WICQUEFORT, III, 168—170. „l'Electeur avoit témoigné assés publiquement, qu'il n'aimoit point le Ministre qui avoit la principale direction des affaires en Hollande, et il lui en avoit donné des preuves tres fortes depuis quelques années, si bien qu'il ne pouvoit pas ignorer qu'il ne s'en devoit promettre, que ce qu'on ne luy pouvoit pas honnestement refuser dans la derniere rigueur de la justice."

3) DROYSEN, III, 3, 97. „Um keinen Preis hatte de Witt gemeint zu weichen; er hatte noch ein Zwangsmittel gegen den lästigen Nachbar, ein finanzielles. Die Art, wie es benutzt wurde, zeigt die holländische Politik in ihrer eigensten Art."

4) DROYSEN, 99. „Es war klar, dasz man holländischer Seits die Schuld wachsen lassen wollte, bis die Ziffer ihres Betrages den Werth des ganzen clevischen Landes überstieg; dann konnte man eines Tages mit der Miene eines ehrlichen Mannes den Kurfürsten auffordern, den so lange nachsichtigen Gläubigern das Land zu überlassen, damit sie aus dessen Ertragen sich wenigstens für die Zinsen decken könnten. Einstweilen war die Schuld-

Daarom wilde Holland ook, als meest belanghebbende in de schuldvordering niet van de beslissing der overige Provinciën bij meerderheid van stemmen hooren [1]).

Misschien zou er dan ook weer niets van de zaak gekomen zijn [2]) zoo de gezant van den Keizer in den Haag, Jean Fricquet, er niet in geslaagd was Hollands toestemming tot een regeling te verwerven; toen dit eenmaal in beginsel was aangenomen, werd er nog wel gestreden over een competent gerechtshof [3]) maar Fricquet wist hier weer een uitweg te banen, door den Hoogen Raad van Mechelen als zoodanig door beide partijen te doen aannemen. De uitslag van het geding was, dat de Keurvorst bij een eerste arrest van een gedeelte der geëischte som ontheven werd verklaard, maar overigens veroordeeld tot een aanzienlijke betaling, een uitspraak die volgens het eigenaardige van een rechtvaardig arbitrage beide partijen wel niet volkomen voldeed, maar toch een eind maakte aan de zoo dikwerf herhaalde klachten en verwijten die men elkander van weerszijden niet bespaard had [4]).

---

sache eine Schlinge, die man jeden Augenblick zuziehen konnte, wenn der Kurfürst unbequem wurde. Meisterhaft verstand de Witt damit zu operiren."

1) WICQUEFORT, III, 170. De Keurvorst schreef aan de Staten-Generaal, 14 april 1664 o. a. dat zijn vader en grootvader altijd over die schuld met de Generale Staten hadden gehandeld, zoodat hij thans niet met Holland alleen handelen kon, omdat die Provincie toevallig het meest belang daarbij had.

2) DROYSEN, III, 3, 100. „Die Sache blieb von neuem hängen und einstweilen wuchs Zins auf Zins wieder."

3) Het Rijkskamergericht te Spiers was niet geschikt omdat de Keurvorst zelf daarin rechters benoemde; ook het Parlement van Parijs werd afgekeurd. WICQUEFORT, III, 170. Den 1 aug. 1665 werd het compromis geteekend waarbij de Hooge Raad van Mechelen tot arbiter gekozen werd. *Ibid.* 225.

4) De einduitspraak had, na lang dralen der rechters, eerst na den vrede

Men begrijpt echter dat de provincie Holland zich niet zonder gewichtige redenen had laten vinden tot het vereffenen eener schuldvordering, waarvan het voortbestaan haar van grooter belang was dan de afdoening. Die redenen lagen in de politieke verwikkelingen, die, niet lang na den vrede van Oliva den politieken gezichteinder weer begonnen te benevelen, en die althans voorzichtigheid jegens Brandenburg geboden. Al spoedig na de troonsbestijging van Carel II hadden de Staten ingezien dat zijn vriendschapsbetuigingen niets waard waren, en weldra had men hier de zekerheid dat hij ons bepaald vijandig gezind was [1]. Reeds in 1663 hadden er botsingen plaats gehad; eerst het volgend jaar volgde de formele oorlogsverklaring [2].

De Staten konden echter den zeestrijd met betrekkelijke gerustheid afwachten. Engeland was zeker een geduchte mogendheid om zich mede te meten; maar wat het wellicht in krachten de Republiek overtrof, werd ruimschoots vergoed door de grootere kunde en *zeemanschap* der neder-

---

van Aken plaats. SIMONS, I, 195, III, 35. De nederlandsche gezanten, die ter bevordering van dien vrede naar Brussel gezonden werden, Burgersdijck en van der Tocht hadden ook in last op de afdoening van dat proces aantedringen, WAGENAAR, XIII, 312, 373, 374. In januari 1664 had Zeeland voorgesteld een commissie te benoemen van drie staatsche en drie brandenburgsche leden met een scheidsman, om de schuld te liquideren; Holland verzette zich daartegen, omdat de schuld „eine klare und abgethane Sache sei.” Ook Engeland en Denemarken drongen in Brandenburgs belangs op afdoening aan. DROYSEN, III, 3, 102, 105.

1) WICQUEFORT, III, 120—136. SIMONS, Deel II, Hoofdstuk 1.

2) KLUIT, primae lineae 207, „anno 1664 novum bellum, levissimas ob causas inter Belgas et Carolum II; dedit hoc bellum ansam novis consociationibus cum auxilii tum subsidii ferendi caussa, cum Danis, Brandenburgicis, Brunsvico-Luneburgicis, cum Suecis, sine effectu uti et ante cum Venetis. Rex Galliae ut ex federe anni 1662 ad opem ferendam erat obligatus.”

landsche marine. Gevaarlijker vijand was in zekeren zin de oogenschijnlijk nietige bisschop van Munster, Bernhard von Galen, die, door Engeland aangestookt, ons mede den oorlog aandeed [1]). Die aanval aan onze zwakste zijde was van bedenkelijken aard, bij den treurigen toestand der vestingen en van het leger, dat nog door de afdanking der engelsche en schotsche regimenten aanmerkelijk verminderd was; daarbij voegde zich de vrees dat de overige noord-duitsche vorsten [2]), in de eerste plaats de voorname kerkvoogden [3]), misschien ook wel de Keizer [4]) zich bij Munster voegen mochten, daar van alle leden van het duitsche Rijk alleen de hertog van

---

1) MIGNET, I, 422 en 423. "Geheim tractaat van Engeland en Munster, 13 juni 1665. WAGENAAR, XIII, 172. SIMONS, II, 87—89, 105. Lionne gaf het eerst aan van Beuningen kennis, en deze aan den raad-pensionaris, dat Engeland in Munster stookte "met goede sommen gelds." *Brieven* van DE WITT, II, 104, 105.

WICQUEFORT, III, 217. "l'Evesque de Munster, aprés avoir pris ses mesures, avec le Roy d'Angleterre, qui tout Protestant et défenseur de la foy Protestante qu'il estoit, avoit bien voulu traitter avec ce Prelat, fit marcher son armée, au mesme temps qu'il envoya un trompette à la Haye pour demander la satisfaction, qu'il avoit resolu de se faire donner luy mesme par les armes."

2) De Witt (*Brieven*, II, 16) beschuldigt Engeland den Keizer, Brandenburg, Neuburg en Munster op te stoken.

3) WICQUEFORT, III, 218. "On avoit sujet d'apprehender que l'Electeur de Cologne et le Duc de Neubourg ne fussent de la partie, et le Gouverneur des Païs-Bas, qui condamnoit et desávouoit en apparence les desseins de l'Evesque, les favorisoit si manifestement que l'on étoit contraint d'en faire des plaintes." *Ibid*, III, 234, 258, WAGENAAR, XIII, 173, DEPPING, Geschichte des Krieges des Münsterer und Cölner gegen Holland, bl. 18.

4) SIMONS, II, 44. De Vorsten van Lunenburg en Osnabrück drongen uit vrees voor den Keizer sterk aan in den Haag: "à ce qu'on engageast aussy l'Electeur de Brandebourg," WICQUEFORT, III, 282.

De Witt schrijft echter (II, 125). "Ick vinde den Hr. Friquet seer gedisponeert om van de Munstersche ongelegentheden buyte quetsinge van de eere van H. H. M. een einde te maecken."

Brunswijk-Lunenburg en de hervormde bisschop van Osnabrück, die door een tractaat met de Republiek verbonden waren, zich voor haar verklaarden [1]).

Welke partij de keurvorst van Brandenburg kiezen zou, kon bijna niet twijfelachtig zijn; terwijl de regeering der Republiek het voordeel van zijn verbintenis klaarblijkelijk geringschatte [2]), had Engeland hem in dat opzicht met de grootste voorkomenheid bejegend: terwijl Carel II nog draalde aan welke mogendheden zich aan te sluiten, had hij zich gehaast het aanbod van Friedrich Wilhelm door graaf Johan Maurits van Nassau en Weimann naar Londen overgebracht, aan te nemen [3]). Hij meende dus bepaald op des

1) Wicquefort, III, 211—223, 262; gesloten door Georg Frederik, graaf von Waldeck.

2) De omstreeks dien tijd verschenen *Aanwijsing der heilsame politieke gronden en maximen van de Republiek van Holland en West-Vriesland*, was in zekeren zin orgaan der Staatspartij; de alliantie met Brandenburg werd daarin ontraden, want „Sweeden en Brandenburgh zijn oock soo magteloos, dat wij deselve noyt tegen onse vijanden soude konnen in waepenen brengen, sonder daer toe merckelijcke sommen van penningen vooraf te verstrecken, en gelijck als hier boven vermeld is, alle soodanighe alliantien sijn bouwvalligh. Het welck wij nogh onlanghs door Brandenborgh, en Vrankrijck door Sweeden hebben geleerd." (Uitgave van 1663, II, bl. 266).

3) DROYSEN, III, 27 en 28. „Während andere Gesandten, die mit dem englischen Hofe zu verhandeln hatten, über die immer neuen Verzögerungen und Winkelzüge, die man ihnen machte, in Verzweiflung waren, wurde der Tractat mit Brandenburg bereits am 26 Juli unterschrieben."

Engeland garandeerde daarbij aan Brandenburg al zijn gebied in geval van aanval; verder werd van weerszijden een reeks handelspolitische bepalingen gemaakt, o. a. dat ieder handelsvoordeel dat aan Hollanders of Denen gegund zou worden, ook terstond aan den anderen Contrahent zou worden verleend, enz.

„Dem englischen Hofe lag bei der wachsenden Spannung mit Holland viel daran auf dem Festlande eine Verbindung zu haben, auf die für alle Fälle zu rechnen war; man ging so weit, die Frage an zu regen, ob nicht der Kurfürst endlich wieder zum Besitz seiner Clevischen Festungen zu kommen

Keurvorsten medewerking tegen de Staten te kunnen rekenen [1]), maar juist de spoed waarmede dat verdrag gesloten was, gaf aanleiding dat het niet de gewenschte vrucht droeg. Eerst daarna toch vestigde zich het systeem van Engelands buitenlandsche betrekkingen, en dat wel in een richting die voor Brandenburg niet gewenscht kon wezen; de *entente cordiale* van de Stuarts met Frankrijk, die al spoedig wereldkundig werd, was een gedurig gevaar voor Europa. Den Keurvorst was zij bovendien persoonlijk onaangenaam [2]); tegenover Frankrijk, den ouden en trouwen bondgenoot van alle vijanden van Brandenburg, van Neuburg, Zweden en Polen, dat nog onlangs het haagsche *concert* had doorgedreven, kon de invloed van Engeland niet opwegen: deze bondgenoot zou zich dus vroeg of laat tegen den Keurvorst moeten keeren; wel poogde Frankrijk dezen op allerlei wijze te winnen [3]); zelfs kwam een alliantie tot stand (sept. 1664),

---

wünsche. Für jetzt, lautete die Antwort, seien dessen Intentionen nicht dahin gerichtet Dem Kurfürsten lag daran, in dem heftigen Rivalisiren der Mächte eine mittlere Linie der Politik zu halten und zur Geltung zu bringen. Er hatte darum die Allianz mit England gesucht, weil das hergestellte Königthum in seinem inneren, wie äusseren Politik sich in dieser Linie bewegen zu müssen schien."

1) DROYSEN, III, 3, 104, "am Sichersten rechnete England auf Brandenburg, das nicht bloss wegen Cleve und der Schuldsache gegen Holland interessirt war, sondern um des Prinzen von Oranien willen, den Sturz derer, die jetzt im Haag die Gewalt in Händen hatten, wünschen muszte."

2) DROYSEN, III, 3, 31.

3) Na den vrede van Oliva begon Frankrijk meer notitie van Brandenburg te nemen. DE WITTS *Brieven*, I, 465: Frankrijk bekommert zich over hetgeen Denemarken, Brandenburg en de Republiek denken zullen omtrent zijn geheime onderhandeling tot hernieuwing van de tractaten met Zweden. Om de jalouzie weg te nemen was men te Parijs gezind gezanten aan die drie mogendheden te zenden, om aan deze te kennen te geven dat dat tractaat alleen tegen Oostenrijk gericht was. Vg. MIGNET, Introd. LIX:

die als voornamelijk tegen het Huis Oostenrijk gericht, werd voorgesteld [1]), maar in het vervolg bleek dat het veelmeer de omgeving van den Keurvorst dan hij zelf geweest was die door den franschen invloed — beloften en beleefdheden — was getroffen.

Intusschen kwam het er nu op aan partij te kiezen; het voorname doel der fransche politiek was nog altijd tegen den Keizer gericht; Frankrijk had zich tegen hem van alle

---

„Négociations avec Mayence, Cologne, Brandebourg, Neubourg et Munster pour qu'ils fermassent à l'Empereur la route des Pays-Bas s'il voulait marcher au secours de l'Espagne."

1) DROYSEN, III, 3, 57. Toetreding van Brandenburg tot het Rijnverbond; „es wäre Wahnsinn gewesen, wenn er allein gegen die furchtbar schwellende Uebermacht Frankreichs einzutreten hätte wagen wollen."

BOREEL aan DE WITT (1 juni 1662, *Brieven*, I, 532.) „Hier (te Parijs) is geweest den baron Spar van wegen den Heer Electeur van Brandenburgh, conjouisseren met het Hof over de geboorte van den Prince Dauphin, ende men gaf voor, ook over eenige andere naeder intelligentie met dese kroon ende met de Ligue der Princen aen ende omtrent den Rhijn. Dezen Koningh hadde oock een Extr. Envoyé gesonden aen 't Hof tot Berlin. Dan als nu wert gesegt, dat den Heere Spar van geenigen soodanigen saeken openinge en heeft gedaen ende dat den Franschen Extr. Envoyé van Berlin nae huys soude keren, sonder iets te hebben geeffectueert."

Ibid. 685, Boreel aan de Witt, 12 sept. 1664. „Den baron Blumenthal Envoyé van den Heere Keurvorst van Brandenburgh heeft sijne saecken hier geëyndicht en het tractaet met deese Kroon geteyckent ende gesloten..... ick bevinde dat het van Vranckrijcks zijde meer daer op ingesien ende aengeleght was om den Heere Keurvorst alleen aftetrecken van de Keyzers partije, als om iets anders."

Vroeger kon het niet gesloten worden, wegens geschil over de titulatuur. Blumenthal verzekerde Boreel van „de vaste ende confidente vriendtschap" van den Keurvorst jegens de Staten-Generaal, niettegenstaende de Ministers van Brandenburgh in den Haege, jegenwoordigh in haere memorialen aen haere Ho. Mog. Vergaderingh wat min civielder ende beleefder manieren van woorden gebruycken, als voor desen anders deden." Blumenthal hield echter voor Boreel den inhoud van het tractaat verborgen, zoodat de Ambassadeur dien langs slinksche wegen moest vernemen.

kanten bondgenooten verzekerd; daartoe dienden zijn tractaten met Zweden, en vooral het Rijnverbond, waartoe de Keurvorst zich gedwongen gezien had, toe te treden; ook met de Republiek was een verdedigend verbond gesloten (27 april 1662) [1]) een omstandigheid, die de engelsche oorlogsverklaring nog lang had doen uitstellen; nu het echter eenmaal zoo ver gekomen was, was Frankrijk uit dien hoofde verplicht de Staten bij te staan, maar dat die toestand in den Haag slechts half vertrouwd werd, is begrijpelijk, en toen nu Brandenburg zijn besluit begon te kennen te geven zich aan de fransche alliantie bij voorkeur boven die met Carel II te houden, ondervond dit voornemen van den Keurvorst, wiens plotselinge omkeeringen in den noordschen oorlog nog niet vergeten waren, hier niet veel meer bijval; met een leger in Cleve gekomen [2]) dacht men algemeen hem welhaast openlijk met Munster in verbintenis te zien treden; zijn openingen in den Haag werden dus met achterdocht ontvangen; liever dan op hem steunde men daar op den minder aanzienlijken hertog van Brunswijk, op wiens trouw de raad-pensionaris sterker meende te kunnen bouwen [3]).

---

1) DROYSEN, III, 3, 31. "Frankreichs Einflusz wuchs zwar in London mit jedem Tage, aber zugleich unterhandelte es mit Holland um eine Defensivallianz. Dasz diese im Frühling 1662 zum Abschlusz kam zügelte in Etwas, den Ungestüm des englischen Hofes."

Ibid. 57. "Mit Frankreich hoffte de Witt das Werk zu vollenden, das er mit Cromwell begonnen, die Seclusion des Oraniers."

Lettres et négociations du Comte d'Estrades, II, 1—28.

2) *Mémoires du Comte* DE GUICHE, I, 129. *Brieven* van DE WITT, II, 119.

3) *Mémoires de* GUICHE, I, 96 en 97. "De Witt croioit avoir assez d'une Armée en Allemagne, pour se passer de l'Electeur de Brandebourg. Le Comte de Waldeck l'en assuroit d'autant plus qu'il estoit ravi de pouvoir faire le Déplaisir à l'Electeur de le rendre inutile presque dans son Païs, où il prenoit le Parti opposé de se voir Chef d'une Armée qui pût venger sa Querelle contre lui."

Intusschen vergat men in den Haag dat de nabijheid van een zoo woeligen buurman als bisschop Bernhard, voor Brandenburg even veel gevaar opleverde als voor de Republiek, zoodat de Keurvorst, zijn aanbod in den Haag zoo koel opgenomen ziende, een ander middel aangreep om Munster onschadelijk te maken: hij ontwierp nl. een nauwer verbond tusschen de Vorsten van den westfaalschen Kreits, Brandenburg, Munster en Neuburg om zich van den Bisschop te verzekeren; in februari 1665 kwam een verdrag te Dorsten tot stand [1]), en reeds werd de oorlogsverklaring van den Keurvorst in den Haag als zeker beschouwd, toen gelukkig het overwicht van Frankrijk op Neuburg tusschen beide trad; de verbintenis van Dorsten verwierf aan het fransche Hof geen goedkeuring, omdat von Galen bekend stond als een aanhanger der keizerlijke politiek [2]); tegelijk drong d'Estrades bij den raad-pensio-

---

1) DROYSEN, III, 3, 106.

2) VAN BEUNINGEN aan DE WITT (15 mei 1665 *Brieven* II, 92) „Mij is tot nogh toe niets uyt den Staedt overgeschreven van eenighe Ligue tusschen Brandenburgh, Nieuburgh ende den Bisschop van Munster, ende als die eghter eenige relatie soude hebben tot haer Ho. Mog. soo diende die saeke seer in sijn grondt ontdekt te worden."

„Dat den Hertogh van Nieuburgh, welcke soo groote obligatie aen Vranckrijck heeft, in dit werck is, konde seer naebedenckelijck geaght worden, indien Lionne mij niet als bij manier van klaghten over deselve had geseyt, dat men hier seer te onvrede is over deze Ligue, ende dat den Hertogh van Nieuburgh sigh sonder communicatie van den Koningh van Vranckrijck daerinne begeven heeft, dat ook te meer apparent is te aghten, omdat den Bisschop van Munster hier seer qualijck ten Hoof staet, ende voor 't eenemael geattacheert aen 't Huys van Oostenrijck aengezien wert, ende omdat men oock met den keurvorst van Brandenburgh, niet veel gemeenschap heeft." DROYSEN (bl. 308) laat het voorkomen alsof deze onderhandeling slechts diende om de Witt beangst te maken: „die Herren im Haag wurden noch entgegenkommender als der Dorstener Vertrag zeigte, dasz man nicht mehr auf die Spannung des Kurfürsten mit Pfalz-Neuburg, mit

naris aan dat hij de onderhandeling met de brandenburgsche ministers weer op zou vatten [1]). Dit geheurde, hoewel met tegenzin; de Provinciën boden een tractaat aan op dezelfde voorwaarden als waarop met Lunenburg onderhandeld was [2]), en dit voorstel werd aangenomen. De Keurvorst deed wel eerst zijn eischen: afstand der cleefsche vestingen, met name van Orsoy, opheffing van den tol te Gennep, en duidelijke verklaring dat het verbond slechts defensief was en dus alleen in werking treden zou, ingeval de Staten op hun grondgebied aangevallen werden — dus tegen Munster niet tegen Engeland [3]) — maar toen liet de Prinses Douairière haren

Munster bauen könne" en WAGENAAR, XIII, 176, houdt het slechts voor een loos gerucht.

1) DE WITT aan VAN BEUNINGEN (20 nov. 1665, *Brieven*, II, 118 en 119) „de negotiatie met den Keurvorst werdt door den Heere d'Estrades, mede gerecommandeert ende gepousseert." *Mémoires de* GUICHE, II, 221.

2) DROYSEN, 105. „De Witt sprach den Wunsch aus, dasz Herr von Blaspeil der bisher in der Schuldsache verhandelt hatte, wieder nach den Haag komme, es könnte wohl auch noch andere Handlung geben."

Brieven van DE WITT, II, 118.

3) DROYSEN, III, 3, 114. DE WITT aan V. BEUNINGEN, II, 118, „tegenwoordich wordt hetselve werck nogh geaccrocheert aen de evacuatie van Orsoy." WICQUEFORT, III, 224. „Il demandoit qu'on luy restituast Orsoy, et l'Electeur se prenant de ce refus à la mauvaise volonté de quelques Ministres, qu'il n'aimoit point, en faisoit temoigner son ressentiment par son Envoyé. Il n'avoit pas grande envie de prendre part à cette guerre; c'est pourqūoy il fit prier les Estats de ne pas permettre que les garnisons qu'ils avoient du Duché de Clèves, fissent des courses."

Mémoires de Guiche. II, 209. „Comme la demande de l'Electeur, s'il l'eust soutenue avec fermeté étoit une proposition si incivile, qu'elle ressembloit davantage à un Prétexte pour rompre qu'à un désir d'Accommodement, il se mit d'abord à la Raison, et se réduisit à demander seulement qu'on le traitât comme on venoit de faire le Duc de Lunebourg, et qu'il s'offroit, à entrer en guerre pour les Estats avec six mille Hommes paiés à ses Dépens, en six mille dont ils lui fourniroient la solde, pour la Levée et la subsistance, etc.

invloed te Berlijn gelden; niets kon de belangen van haar kleinzoon dienstiger zijn dan een oorlog te land, de eerste sedert den westfaalschen vrede; de behoefte aan een kapitein-generaal zou zich nu doen gevoelen; bleef de Keurvorst halsstarrig bij zijn vorderingen, de Republiek zou zich geheel in de armen van Frankrijk werpen, tot triomf van de staatsgezinde partij, of zij zou door Munster overweldigd, geheel te gronde gaan, alles evenzeer tegen het belang van den Prins [1]). Deze redenen vonden ingang; vooral de vrees voor Frankrijks gestadig wassende macht, noopte den Keurvorst tot toegeeflijkheid en hij nam dus aan op den door de Witt voorgestelden grond te onderhandelen [2]).

De oorlog met Munster was intusschen begonnen (sept. en october 1665) en weldra waren geheel Zutfen, Overijsel, Drenthe en de Ommelanden in de macht van den oorlogzuchtigen prelaat. Zijn vorderingen brachten natuurlijk de grootste ontsteltenis in de Republiek te weeg; men gaf aan de Witt en zijn bestuur de schuld van allen tegenspoed, zijn betrekking tot Frankrijk, riep men, verhinderde hem den prins van Oranje aan het hoofd van het leger te stellen, en zoodoende veroorzaakte hij den ondergang van het land; en de wijze waarop Frankrijk zich van zijn verplichting tot ondersteuning kweet was niet geschikt de gisting te bedaren: een slecht uitgerust en ongeoefend leger werd herwaarts ge-

1) DROYSEN, 119. „Die Prinzessin Hoheit liesz in Berlin dringend bitten, so viel wie möglich nachzugeben, damit der Staat nicht durch Frankreich allein gerettet werde, sie sandte ein Allianzproject das freilich von de Witt angenommen werden konnte; Friedrich Wilhelm sandte es zurück: „es sei seiner nicht anständig.”

2) DROYSEN, 128, WAGENAAR, XIII, 180. Den 16den dec. 1655 kwamen Gedeputeerden uit Cleve terug met de tijding dat de Keurvorst van de ontruiming van Orsoy afzag en op denzelfden voet als Lunenburg wilde onderhandelen. DE WITT aan V. BEUNINGEN, II, 14.

zonden, dat in plaats van hulp, de Republiek slechts moeite en overlast aanbracht [1]).

Gedurende den winter, die gelukkig de veroveringen van den Bisschop kwam stuiten, hield de keurvorst van Brandenburg verblijf te Cleve [2]), dat daardoor het brandpunt werd waar de meest verschillende onderhandelingen elkander kruisten: fransche en nederlandsche diplomaten poogden aldaar de listen van engelsche en munstersche zendelingen te verijdelen; het Hof zelf was tusschen beide partijen verdeeld [3]). Natuurlijk hoe meer de waarschijnlijkheid toenam dat de Republiek zich met den Keurvorst verstaan zou, hoe meer de engelsche diplomatie haar krachten inspande zich langs allerlei wegen van zijn medewerking te verzekeren: reeds in 1664 had Friedrich Wilhelm te Londen doen onderhandelen, maar zonder gevolg; zijn doel was, als altoos, ontheffing van de hoefijsersche schuld en ontruiming der cleefsche vestingen; evenwel het Hof

1) *Mémoires de* GUICHE, I, 153 en vgg., 167. DEPPING, bl. 23. WICQUEFORT, III, 219, 282. 4000 man voetvolk en 2000 paarden, onder Pradel. „Le Roy envoya dans le mesme temps, M. DE LESSINS, parent de Lionne à l'Evesque de Munster, pour l'exhorter de se raccommoder avec les Provinces-Unies, qui estoient persuadées, que l'on n'y envoyoit ce Ministre subalterne, que pour asseurer l'Evesque, que le secours, que le Roy faisoit partir, feroit bien plus de mal aux Hollandois qu'à leurs ennemis. C'est ce que je ne voudrois, ny ne pourrois pas asseurer; mais il est certain que jamais secours ne fust plus inutile, ny plus incommode."

2) *Mémoires de* GUICHE, I, 168. „l'Electeur étoit pour lors à Clèves, recherché de toutes parts, et se laissant entendre, qu'il prendroit le parti oú il trouveroit mieux son compte."

3) *Mémoires de* GUICHE, II, 205. „La plus grande esperance de réussir (de Vane) étoit fondée sur le Crédit de Madame l'Electrice, qui le recevoit avec Agrément par la Recommandation de la Douairiere d'Orange, et par un Retour d'Amitié pour la Maison Roïale d'Angleterre, comme de Haine pour la Caballe qui gouvernoit la Hollande."

van St. James wilde daarvan niet hooren, tenzij hij bepaaldelijk met Engeland partij koos tegen de Republiek; maar daar het den Keurvorst juist te doen was om den oorlog te stuiten, deed natuurlijk deze eisch de onderhandeling afspringen [1]). Later deed Carel II die weer opvatten door den kolonel Vane, die daartoe den geheelen winter te Cleve doorbracht [2]), maar deze was niet gelukkiger in zijn taak dan de munstersche vrijheer von Brabeck, die zijn vorst bij Friedrich Wilhelm moest komen rechtvaardigen [3]). Toch werden hun bemoeiingen niet dan met argwaan te Parijs en in den Haag geduld. Frankrijk drong steeds aan op het sluiten der alliantie, maar het duurde tot januari 1666 voordat de brandenburgsche ministers — von Blaspeil, Copes en Romswinckel — genoeg gevorderd waren met hun voorloòpige besprekingen, om aan de definitive sluiting te kunnen denken [4]): van Beverningh werd

1) HELWING, 630. „Die Tendenz des Kurfürsten ging daher von Anfang an darauf hinaus, dadurch auf eine baldige Beendigung des Krieges hinzuwirken, dasz er wo möglich am englischen Hofe friedliche Gesinnungen zu wecken, den Bischof von Münster durch Ermahnungen und Drohungen, äussersten Falls durch Gewalt zur Niederlegung der Waffen zu bestimmen, die Generalstaaten aber durch vernünftige Rathschläge auf ihren Vortheil aufmerksam zu machen, bei steigender Gefahr aber durch seine eigne Heeresmacht zu unterstützen versuchte."

2) DROYSEN, III, 3, 127 (dec. 1665) *Mémoires de* GUICHE, II, 205.

3) HELWING, 631. Brandenburg verkreeg op den Rijksdag te Regensburg dat de Keizer zijn afkeuring over den oorlog aan Munster te kennen gaf; hierop volgde de zending van Brabeck naar Cleve, en van Johann Adam von Schöning van wege den Keurvorst naar Munster. „Diese Sendung blieb nicht ohne Einfluss, weil die Bemühungen derselben vom kaiserlichen Hofe unterstützt wurden, und weil der Bischof mit Schrecken bemerkte, dass die Entfremdung zwischen England uud Brandenburg von Tage zu Tage grösser, die Annäherung zwischen dem Kurfürsten und der Republik immer entschiedener wurde."

4) DE WITT aan VAN BEUNINGEN, (*Brieven*, II, 148, 151, 162, 166)

daartoe naar Cleve gezonden [1]); een fransch gezant, de marquis de Colbert-Croissy [2]) was reeds daar, om den invloed van Vane tegen te gaan.

Er bleven nog wel moeielijkheden over, zooals omtrent het heffen van den tol te Gennep, op welk recht beide partijen aanspraak maakten; ook versterkte de houding van Croissy [3]) niet weinig het vermoeden dat Frankrijk een dubbelzinnige rol speelde, maar het gelukte toch eindelijk aan Beverningh [4]) den 16den februari een dubbel verbond met Brandenburg te sluiten [5]): het eene een ver-

---

geeft de schuld van dit oponthoud aan de gebrekkige instructies die de gezanten telkens ontvingen. DROYSEN, (123) schuift het natuurlijk weer op de kwade trouw van Johan de Witt. Deze schrijft (dec. 1655, II, 148): "Ick wete niet wat ich eygentlijck van de Brandenburghsche saeken sal oordeelen."

1) *Brieren* van DE WITT, II, 166. "Haer Ho. Mog hebben geresolveert een expresse Deputatie naer Cleve te doen, om 't werck aldaer, soo veel doenlijck te faciliteren, daer toe den Heere van Beverningh staet besorght te worden." 172.

2) MIGNET, I, 480, "Louis XIV fit persuader par Colbert-Croissy à l'Electeur de Brandebourg, d'assister les Provinces-Unies de ses troupes."

3) *Brieven* van DE WITT, II, 187, 190, 194, 198, 202, 205, 229, 235, 250. *Mémoires de* GUICHE, II, 229.

4) WICQUEFORT, III, 283. "Les Ministres de Brandebourg, formerent d'abord plusieurs pretensions ...... mais l'adresse de Beverning vainquit toutes ces difficultés. Il se rendit agreable par l'assenrance qu'il donna, qu'il entreroit dans les interests du Prince d'Orange ...... mais il ne fit pas moins considérer sa négotiation par les subsides qu'il offrit."

DE WITT aan VAN BEUNINGEN (4 febr. 1666, *Brieven*, II, 178). "Door de officien van den Heere van Beverningh, is het werck van de alliance met Brandenburgh, alsmede dat van de conjonctie tegens den Bisschop van Munster soo verre geavanceert, dat dienaengaende geen discrepantie meer overigh is." Ibid. 181.

5) KLUIT, *Index federum*, n°. 579, bl. 147. WICQUEFORT, III, 223—225. WAGENAAR, XIII, 182—184. DROYSEN, 137 en 138. HELWING, 631 en 632. Voor Brandenburg onderhandelden Otto, vrijheer von Schwerin, Werner

nieuwing van de defensive alliantie van 1655, het andere, een bepaaldelijk tegen Munster gerichte offensive verbintenis: volgens de bepalingen van dit laatste tractaat zou de Keurvorst eerst met zachte middelen den Bisschop tot vrede trachten te bewegen, maar als die niet baatten, hem met de wapenen tot onderwerping dwingen. De krijgshaftige kerkvoogd wachtte echter dit uiterste niet af [1]), te meer daar de engelsche snbsidiën begonnen achterwege te blijven [2]); Friedrich Wilhelm zond hem onmiddelijk zijn geheimraad von Jena, om de onderhandeling te openen [3]), en reeds den 20sten april sloot de Republiek, door Brandenburgs bemiddeling,

---

Wilhelm von Blaspeil en Matthias Romswinckel. »Der Kurfürst übernahm durch diesen Tractat sowohl die Beschützung des niederländischen Staatsgebiets, wie die Beschirmung der holländischen Schifffahrt in der Ostsee; die General-Staaten dagegen stellten die clevischen Lande, Preuszen und Hinter-Pommern unter ihren besonderen Schutz. Beim Eintreten des casus foederis machte sich ersterer zur Stellung von 2000, die Republik von 3000 Mann anheischig."

SIMONS, II, 116 en 117. De Keurvorst beloofde ook een voor dien tijd zeer aanzienlijken geschuttrein.

De ratificatie geschiedde den 10den maart. *Brieven* van DE WITT, II, 208.

1) DROYSEN, III, 3, 138—141. *Brieven* van DE WITT, II, 235.

2) VAN BEUNINGEN aan DE WITT (19 maart 1666, *Brieven*, II, 218). »De Engelschen alhier (te Parijs) spreecken seer .... dat men in Engelant de saeke van Munster sigh niet langer seer sal aentrecken; dat mij oock toeschijnt, soo uyt andere redenen, als omdat in de conditien wegens den Bisschop van Munster overgebraght, geen mentie van Engelant ofte van geallieerde *in genere* wert gemaeckt."

3) WICQUEFORT, III, 224. »l'Electeur .... se fit payer les subsides en effet, et non à dessein de faire la guerre. Il n'en faisoit pas un secret, puisqu'il vouloit bien dire au Ministre de Lunebourg, que les marchands de Hollande, c'est ainsy qu'il parloit des Estats, n'estoient bons qu'à donner de l'argent, et que celuy qu'il avoit touché, ne serviroit point à faire des levées, mais qu'il travailleroit à faire l'accommodement. Quelques uns de ses Ministres, qui prenoient de l'argent de tous costés, y contribuerent beaucoup."

te Cleve vrede met Munster [1]). Van hoe groot algemeen belang deze bemoeiing van den Keurvorst geacht werd, kan blijken uit het aantal Vorsten, die, op verzoek van partijen, de kracht van het tractaat door hun onderteekening waarborgden [2]).

Ook voor de Republiek waren de gevolgen van die bemiddeling gewichtig: nu had zij, vooral daar ook Denemarken zich aan haar aangesloten had [3]), de handen vrij om

---

1) WAGENAAR, XIII, 200—203. SIMONS, II, 123—124. *Mémoires de* GUICHE, II, 228, 229. DEPPING, 27—30, 31.

De uitwisseling der ratificatiën geschiedde in het begin van mei, *Brieven* van DE WITT, II, 255.

DU MONT, Mémoires pour la paix de Rijswick, I, 284. „Pour le Prince de Munster il avoit été obligé de faire sa Paix particuliére dés le 18 Avril 1666 à des conditions assez facheuses, comme de licentier ses Troupes, sans pouvoir en retenir que trois mille hommes pour la sûreté de ses Places, d'évacuer la Ville et Château de Borculoe, et de renoncer au Droit, qu'il prétendoit avoir sur cette Seigneurie."

2) WICQUEFORT, III, 285. „Colbert-Croissy, frere de celuy qui fait une si grande figure à la Cour de France, estoit à Cleves de la part du Roy, fut celuy qui y travailla le plus; et l'Electeur de Cologne y envoya son Chancelier. . . . . . L'Empereur, le Roy de France (*Brieven* van DE WITT, II, 219) les Electeurs de Mayence, de Cologne et de Brandebourg, les Evesques d'Osnabrug et de Paderborn et les Ducs de Brunsvic et de Luneburg, qui s'en estoient meslés, s'en rendirent garants."

Volgens WAGENAAR (XIII, 202) ook de hertog van Neuburg.

VAN BEUNINGEN aan DE WITT (II, 149), „het sal haer H. M. sooveel het mij toeschijnt in dese aen geen mediateurs ontbreeken van Princen die de vrede in die gewesten opregtelijk soeken sullen."

3) WICQUEFORT, III, 278—281. *Brieven* van DE WITT, II, 39.

Tractaat met Denemarken, 11 febr. 1666, gesloten door van Reede-Amerongen. Van Zweden kon men slechts onzijdigheid verkrijgen. SIMONS, II, 114, 264—271.

WICQUEFORT, III, 227—233. „Il n'y avoit rien qui importast plus aux Estats, que de s'assurer des deux Couronnes du Nort, et surtout de celle de Suede. Elle n'étoit point du tout satisfaite d'eux, et n'avoit pas sujet de l'estre, depuis le refus qu'ils avoient fait de ratifier le traitté d'Elbing."

den oorlog met Engeland voort te zetten, die, bij de gelijke krachten van beide natiën, met afwisselend geluk werd gevoerd. Voornamelijk aan de Oranje-partij was die oorlog welkom, omdat daarin, vooral na een nederlaag, het middel gezien werd, den Prins tot de voorvaderlijke waardigheden te verheffen [1]). Ook de Keurvorst nam die gelegenheid te baat om in een memorie aan de staten van Holland de bevordering van zijn pupil tot een voorname militaire betrekking aan te bevelen [2]); een inmenging die allerslechtst werd opgenomen en eerder diende de belangen van den Prins achteruit te zetten. Beter slaagde de Prinses Douairière, die, zich naar de omstandigheden schikkende, bij de regeering aandrong niet op een hoog krijgsambt, zooals de Oranje-partij meende dat den Prins *ipso jure* toekwam, maar eenvoudig zich weer even als vroeger met de opvoeding van haren, nu zestienjarigen kleinzoon te willen belasten [3]). Deze gematigde wensch vond gehoor; weldra zag een nieuwe com-

1) SIMONS, II, 121, 122. WAGENAAR, XIII, 165.

2) DROYSEN, III, 3, 140. WICQUEFORT, III, 285—288. „Les Deputés de Hollande, qui n'avoient consenty à l'alliance de Brandebourg, qu'avec beaucoup de repugnance, furent fort scandalisés de ce procedé ..... ils disoient: que le memoire des Ministres de Brandebourg estoit si seditieux, qu'il meriteroit que l'on n'eust pas d'égard à leur caractere ..... qu'ils faisoient pécher le Prince contre les lois, qui declarent inhabiles de toutes sortes d'emplois ceux qui se veulent avancer par le moyen des Princes estrangers, etc." De Witt erkent evenwel (*Brieven*, II, 214 en 215) dat „het versoeck bij de voorsz. memorie gedaen in moderate termen was gecoucheert."

Een memorie van den Keurvorst in het belang van den ongelukkigen Buat had ook geen uitwerking. WICQUEFORT, III, 264. SIMONS, II, 183. WAGENAAR, XIII, 221.

3) WICQUEFORT, III, 286. „La Princesse Doüariere faisant son profit de ce rebut, et ayant une parfaite connoissance de l'inclination de cette Province, du moins de celle des Ministres qui y estoient les plus considerés s'y prist d'une autre façon." SIMONS, II, 127. *Brieven* van DE WITT, II, 225, 230, 235.

missie van regenten zich met die zware taak belast [1]). Natuurlijk was het aannemen van den Prins tot kind van staat een grievende teleurstelling voor de Oranje-partij, die haren lieveling nu in de voogdij geplaatst zag van diezelfde magistraten, waarboven zij hem zoo gaarne verheven zou hebben gezien. Maar voor de Republiek was het een geluk dat er op die wijze een eind gemaakt werd aan het drijven eener eerzuchtige partij, die in haar woelingen door vreemde vorsten, zoowel vrienden als vijanden, werd aangevuurd [2]). Wel verre van een zoo jeugdig Stadhouder aan haar hoofd te zien, op wiens onbedrevenheid natuurlijk allerlei invloeden zouden gewerkt hebben, behoefde de Republiek bij de gevaren, die haar van alle kanten omringden — oorlog met Engeland, verraad van den kant van Frankrijk, en onrust in Duitschland — meer dan ooit de vaste hand van een Johan de Witt.

Vooreerst trokken de gebeurtenissen in het duitsche Rijk, de aandacht van den raad-pensionaris [3]). Het geschil tusschen

1) De voogden waren: Johan de Witt, Wigbolt van der Does heer van Noordwijk, Nanning van Foreest, rekenmeester der domeinen van Holland, Adriaan van Blijenburg, raad der stad Dordrecht, en Gillis Valckenier, burgemeester van Amsterdam. De verbittering der Prinsgezinden nam nog toe door de veranderingen in 's Prinsen hofhouding ingevoerd.

2) VAN BEUNINGEN aan DE WITT (15 mei 1665, *Brieven*, II, 91 en 92). "Mij dunckt . . . . dat die Vorsten (Munster en Neuburg) rugh moeten hebben aen iemandt die maghtiger is, ofte haer verlaeten op eenige hoope, van desordre in de Geunieerde Provincien te sullen kunnen aenstellen; dat mits de verwandtschap tusschen den Keurvorst van Brandenburg en den Prins van Oraigne, ende de bespeurde verbitterheyt van den Keurvorst ende sijn Schoonmoeder tegens Hollandt, niet vreemdt soude sijn . . . . . ende 't speelt hier oock in de gedaghten dat den Koningh van Engelandt den Prins van Oraigne in 't spel soude moge brengen."

3) DROYSEN, III, 3, 160—170. WICQUEFORT, III, 289—295. SIMONS, II, 205—211.

Zweden en Bremen was in 1654 gesust, maar niet uitgemaakt: de aanleiding er toe was niet weggenomen. Bij den westfaalschen vrede nl. was het *aartsbisdom* Bremen geseculariseerd en door den Keizer aan de zweedsche kroon afgestaan, bij welke gelegenheid de rechten en privilegiën der *stad* Bremen wel van beide zijden waren gewaarborgd, maar men had daarbij verzuimd die rechten nauwkeurig te omschrijven, en dit was een bron van oneindigen twist geworden. Was Bremen een vrije Rijksstad? — de Keizer en de stad zelve beweerden het stellig, de koning van Zweden ontkende het even sterk. In andere omstandigheden zouden de Staten dien twist met koelheid hebben kunnen aanschouwen: want, stond men sedert het niet-ratificeren van het tractaat van Elbing niet op den besten voet met Zweden, de Hanze-steden waren te oude en onverzoenlijke vijanden der Republiek dan dat men hier tegen de vernedering van eene derzelven in de bres zou zijn gesprongen, en men zou eenvoudig den eenen vijand door den anderen hebben laten bedwingen. Maar nu uit den aard der zaak, de Keizer zich tot verdediging van Bremen gereed maakte, en dus een nieuwe oorlog tusschen Zweden en het Rijk dreigde, bracht het belang der Republiek mede, dien twist, zoo mogelijk bij tijds te helpen bijleggen. De gelegenheid daartoe was echter niet ruim, want Carel XI, de opvolger van Carel Gustaaf, het tijdstip waarnemende, dat Brandenburg en Brunswijk met de Republiek in den munsterschen oorlog werden bezig gehouden, had zijn leger reeds op Rijksbodem overgebracht en het beleg om Bremen geslagen [1]. De burgerij verdedigde zich met de kracht der wanhoop, het was in zekeren zin de strijd tusschen de aloude duit-

1) WICQUEFORT, III, 290.

sche gemeentevrijheid en den aristocratischen regeeringsvorm van Zweden. Gelukkig bleken de krachten der belegeraars niet zoo sterk te zijn, als het verspreide gerucht wilde, hetgeen uitzicht liet op een verzoenende oplossing.

Reeds hadden sommige duitsche vorsten, Brandenburg, Brunswijk-Lunenburg en Hessen-Cassel pogingen ten voordeele van Bremen in 't werk gesteld, toen de Staten mede hun bemiddeling bij Zweden lieten aanbieden, een voorslag waaraan echter geen gevolg gegeven werd [1]). De zorg omtrent hetgeen zou kunnen volgen, nam nu nog toe, en verhaastte de voltooiing van een onderhandeling, waaraan sedert het voorjaar van 1666 door de Witt gewerkt werd [2]), de sluiting nl. van het viervoudig verbond der Republiek met diegenen onder de noord-duitsche vorsten, die het naaste belang

---

1) DE WITT aan VAN BEUNINGEN (21 oct. 1666, *Brieven*, II, 371). „Haer Ho. Mog. hebben al voor eenige weecken, haere officien van intercessie aengeboden, tot nederlegginge van het different tusschen den Koningh van Sweden, ende de Stadt van Bremen trotterende; ook tot dien eynde haere brieven laten afgaen, niet alleen aen de voorsz. partijen, maer oock aen de naebuurighe Princen, etc."

2) DE WITT aan VAN BEUNINGEN (29 april 1666, *Brieven*, II, 250). „Ick ben van opinie dat het voor den Staedt dienstigh sal wesen, den Keurvorst van Brandenburgh ende de vorsten van Lunenburgh, is 't doenlijck, te disponeren, tot eene nadere verbintenisse, om elkanderen, ende oock den Koningh van Denemarcken te defenderen ende guarandeeren, tegens alle aggressien, die de een of de ander jegenwoordigh of ook naermaels souden mogen overkomen; ende sal daertoe traghten de saecken van alle sijden te prepareren."

VAN BEUNINGEN aan DE WITT (21 mei 1666, II, 268). „Het sal een seer goedt werck wesen, dat haer Ho. Mog. door die wegh, Compaignons winnen, om Denemarcken tegens sijn quade naebuuren, gerust te stellen, ende aen Sweden de lust, van telckens nieuwe onrusten te verwecken, door het tegenwigt van een stercke Ligue defensive tegens haer, doen overgaen . . . . . . ende sullen haer Ho. Mog. hierdoor in Duytschlandt considerabel werden."

hadden bij het behoud van den vrede, Denemarken, Brandenburg en Brunswijk-Lunenburg.

In mei was Friedrich Wilhelm *incognito* in den Haag geweest; de Witt had hem toen die nadere verbintenis voorgesteld en de Keurvorst had met ingenomenheid zijn toetreding toegezegd: reeds was hij met Denemarken verbonden, en er was niet de minste betrekking tusschen hem en de zweedsche kroon overgebleven, waardoor hij genoodzaakt zou kunnen worden tegen Bremen aan den oorlog deel te nemen [1]); er schenen dus van dien kant geen zwarigheden te bestaan, maar toen het op het sluiten van het tractaat aankwam, was juist Brandenburg de eenige die moeielijkheid maakte [2]): de grootte der subsidiën, het aantal troepen dat *in casu foederis* geleverd zou moeten worden, ook twisten over het ceremonieel [3]) veroorzaakten dat, terwijl Denemarken en Brunswijk den 25sten october 1666 [4]) hun verbintenis met de Staten sloten, Brandenburg eerst later toetrad: maar toen de quadruple alliantie dus tot stand gekomen was, was reeds de aanleiding weggenomen, die haar had doen oprichten, daar

1) DE WITT aan VAN BEUNINGEN, 13 mei 1666, *Brieven*, II, 261, 262.

2) WICQUEFORT, III, 292, 294. „Les Estats eurent de la peine à y faire entrer l'Electeur, qui voyant qu'il n'y avoit point d'apparence de se faire donner des subsides, se servit de plusieurs pretextes pour s'en défendre ...... le Duc de Lunebourg, qui avoit desja commission d'agir au nom de l'Empire, avoit envie et dessein de secourir la ville ...... mais il ne vouloit pas l'entreprendre, ny mesme se charger de l'execution de la commission Imperiale, qu'il ne fust asseuré de l'intention des Estats des Provinces Unies."

3) *Brieven* van DE WITT, II, 325, 337. De brandenburgsche gezanten verlangden „getracteert te werden als koninghlijcke ministers."

4) KLUIT, *Index federum*, n°. 589, bl. 147, 207, 225.

WICQUEFORT, 295. „l'Electeur y entra depuis, promettant de secourir de douze cens chevaux, et de deux mille quatre cens hommes de pied, celuy des Alliés qui seroit attaqué."

de genoemde duitsche vorsten een verdrag tusschen Zweden en Bremen, dat voornamelijk in het belang van eerstgenoemde uitviel, hadden te weeg gebracht [1]).

Het viervoudig verbond zag echter verder. Naarmate de vrees voor Engeland verminderde, wies het gevaar van den kant van Frankrijk, dat in het geheim aanstalten maakte de spaansche Nederlanden te annexeren [2]); ook de met ons verbonden Rijksvorsten hadden er belang bij eene mogendheid tegen te werken, die in de laatste tijden onrustbarende vorderingen in Duitschland gemaakt had, en wier bedoeling, het gezag des Keizers te onderkruipen, sedert lang zonneklaar gebleken was. Het verbond was dus niet minder dan tegen Zweden, tegen diens trouwen bondgenoot Frankrijk gericht [3]), en derhalve had de fransche ambassadeur d'Estrades zich ook alle mogelijk moeite gegeven het te verhin-

---

1) Denzelfden dag waarop het viervoudig verbond geteekend werd, kreeg de nederlandsche resident bij de Hanze, Aitzema, kennis dat een wapenstilstand met Zweden gesloten was. (SIMONS, II, 210) den 24sten november werd het tractaat gesloten, waarbij Bremen tot het jaar 1700 afzag van zitting te nemen en te stemmen op den Rijksdag.

2) MIGNET, II, 20. „Son but n'était plus à cette époque de s'opposer aux empiétements et à la grandeur de la Maison d'Autriche en Allemagne, mais d'empêcher l'empereur de secourir les Espagnols lorsqu'il entrerait en Flandre."

3) SIMONS, II, 215. WAGENAAR doet het voorkomen (XIII, bl. 238—241) alsof de quadruple alliantie uitsluitend tegen Frankrijk gericht was en maakt slechts in 't voorbijgaan (bl. 235) gewag van den twist tusschen Zweden en Bremen. „De Staaten wel onderregt van 's Konings oogmerken, zogten zig derhalve heimelijk tegen zijn aanwassend gezag te sterken, door een verbond," enz.

De alliantie was zuiver defensief, maar men schijnt verwacht te hebben dat één aanval van Zweden den *casus foederis* wel te weeg zou brengen. WICQUEFORT, III, 292; „la France consentoit bien qu'on empeschast les Suedois de se rendre maistres de Breme, mais ne pouvoit pas souffrir qu'on attaquast une Couronne, qui luy estoit si confidente."

deren; toen het desniettegenstaande tot stand gekomen was, poogde hij het gevaar te ontgaan, door voor te stellen Frankrijk in het verbond op te nemen, en er zoodoende een anti-oostenrijksche richting aan te geven. Dit mocht echter niet gelukken. Frankrijk begreep niet in de alliantie te kunnen treden, zonder ook Zweden daarin te trekken, maar daar dit rijk weigerde een band aan te knoopen die het aan zijn aartsvijand Denemarken geklonken zou hebben, leed Lodewijks voornemen op den tegenstand van zijn eigen beschermeling schipbreuk [1]).

Terwijl deze onderhandelingen plaats grepen, werkte de keurvorst van Brandenburg te Londen aan den vrede tusschen Engeland en de Republiek [2]). Reeds kort na den vierdaagschen zeeslag was daarop uitzicht gegeven door een briefwisseling, die tusschen de Staten en den koning van Engeland geopend was, naar aanleiding van het terugzenden van het lijk van den engelschen admiraal Berkeley, dat ons met zijn schip in handen gevallen was. In een schrijven van Carel II om voor die beleefdheid dank te zeggen, werd het eerst gewaagd van zijn gezindheid tot den vrede.

---

1) WAGENAAR, 240, de Keizer en Spanje lieten den raad-pensionaris ook polsen, of hij hen in het verbond zou willen opnemen, hetgeen de Witt weigerde om Frankrijk geen argwaan te geven. Brandenburg alleen scheen eenige geneigdheid te hebben den Keizer er in te trekken. *Brieven* van DE WITT, II, 377. Van Beuningen schrijft (*Brieven*, II, 384) „oock meen ick, onder verbeteringe, dat het voor het best van haer Ho. Mog. saecken is, dat niemandt in deselve trede, die sigh daer inne meer directie soude aenmaetigen, als haer Ho. Mog. ende dat het tot ruine van de voorsz. Ligue soude sijn dat Sweden daer inne soude werden geadmitteert."

2) HELWING, 633. „Der Kurfürst benutzte ohne Verzug diesen günstigen Zeitpunct (na den vrede met Munster), um auf dem Wege der Verhandlungen England, zu der Herstellung des guten Vernehmens mit den Generalstaaten zu bewegen."

Van deze briefwisseling werd, vooral om Frankrijks gevoeligheid te sparen, kennis gegeven aan onze bondgenooten, waarop Zweden formeel zijn bemiddeling aanbood [1]): echter was de zaak sedert niet veel gevorderd; men kon het niet eens worden over de plaats waar onderhandeld zou worden, en de krijgsbedrijven duurden inmiddels voort.

De verwijdering tusschen Engeland en Brandenburg, het gevolg van 's Keurvorsten bemoeiingen tegen Munster, maakte het hem niet gemakkelijker zijn doel te Londen te bereiken [2]). Reeds tweemaal was een ondergeschikt beambte, de secretaris Achem, daarheen geweest om den weg te bereiden, toen in augustus 1666 Christoph von Brand [3]) derwaarts volgde. Terwijl men nog twistte of 's Gravenhage dan wel Londen tot zetel der conferentie gekozen zou worden, sloeg de brandenburgsche diplomaat als zoodanig Cleve

---

1) Reeds in dec. 1665 gaf Blaspeil te kennen dat de britsche gezant te Cleve, kolonel VANE, hem „in secretesse ouverture gedaen heeft" dat Engeland wel genegen was tot vrede met de Republiek, „mits buyten interventie van Vranckrijck." De Witt oordeelde „soodanighe ouvertures .... als inventien om ons van onze geallieerden te scheyden." *Brieven*, II, 148, 159.

2) HELWING, 633. „Es war dies unter den obwaltenden Umständen ein ziemlich schwieriges Unternehmen, da das englische Cabinett auf den Kurfürsten wegen seiner Verbindung mit den Holländern, und wegen seiner Friedensvermittlung zwischen denselben und Münster sehr aufgebracht war, Frankreich aber damals gerade aus eigensüchtigen Absichten die Zwietracht zwischen beiden Seemächten insgeheim durch alle ihm zu Gebote stehende Mittel nährte."

KLUIT, *Index federum* n. 590 vermeldt onder den datum van 6/16 jan. 1667 een „fedus defensionis cum Electore Brandenburgico adversus conamina regis Galliae et de praesidiis Cliviae. Ex manuscripto Indice federum in Archivis Ordinum Generalium."

3) DROYSEN, III, 3, 168, 189. „Brandt war nach dem ausdrücklichem Wunsch der Hochmögenden nach England geschickt worden."

voor, waarvan de Engelschen echter niet hooren wilden, omdat aldaar in het voorjaar het verdrag der Republiek met Munster tot stand gekomen was.

Ten laatste werd men het eens over Breda, welke plaats als vrije heerlijkheid van den prins van Oranje, voor onzijdig gebied kon doorgaan [1]).

De Keurvorst zond nu terstond von Brand en von Blaspeil derwaarts [2]) en deed zijn bemiddeling aanbieden waartoe echter niemand groote geneigdheid betoonde; door toedoen der fransche ministers werd zij geheel afgeslagen [3]).

---

1) Over de moeielijkheid een plaats voor de conferentie vast te stellen, MIGNET, I, 519, 521, 526.

2) HELWING, 634.

3) WICQUEFORT, 306. "L'Electeur de Brandebourg fit offrir sa mediation, mais les Estats de Hollande, qui n'estoient pas fort satisfaits de sa conduite, ny asseurés de son intention, témoignerent peu d'inclination pour cela (quoyque l'Angleterre l'eust accepté) et les Ministres de France, qui en ce temps là avoient une derniere complaisance pour la Hollande dans les affaires de cette nature, dirent, qu'ils n'y pouvoient pas consentir, sans ordre, et que le Roy leur Maistre, n'ayant pas jugé à propos d'agréer la mediation de l'Empereur, il n'y avoit point d'apparence qu'il acceptast celle de l'Electeur."

AITZEMA, XIII, 48. "De Heer Keur-Vorst van Brandenburg liet den sevenden Mei door de Heeren Romswinckel ende Copes, haer Hoog Mog. oock aanbieden sijne Mediatie, verklaerende dattet sich den Coningh van Engelant alreede hadde laeten gevallen, oock dat de Heeren Sweedtsche Ambassadeurs den keur-vorstelijcken Cancelier Brant daertoe hebben geanimeert. De Heeren van Hollant nament over, ende haer Ho. Mog. schicktent aen de Heeren Gedeputeerden ende Plenipotentiarisen van desen Staet tot Breda, die daerover mette Heeren Fransche spreeckende, voor antwoort kregen, dat door den Keyser aen haer Koningh dierghelijcke aenbiedinge was gedaen; dattet Sijne Majt hadde ghedeclineert, dat sij daerom ongelast waren, hierop haer te verklaren. Dierghelijck antwoort van ongelastheyt gaven oock de Heeren van Dennemarck ende soo ist achtergebleven."

AITZEMA, bl. 142 en WAGENAAR, XIII, 265, melden ook dat de keurvorst van Brandenburg eerst later, en wel op aanbod der Staten in het verdrag

De vrede werd dus alleen onder mediatie van Zweden begonnen, en niet dan na langgerekte onderhandelingen — gedurende welke de tocht van Chattam plaats greep — werd eindelijk den 31sten juli 1667 het tractaat geteekend, waarin de Keurvorst tot zijn niet geringe verontwaardiging slechts als nevenpartij, in een afzonderlijke acte begrepen werd.

---

begrepen werd. Echter zijn de duitsche geschiedschrijvers het op dat punt niet eens; volgens DROYSEN (III, 3, 196 en 197) zou Johan de Witt zelf den Keurvorst om zijn bemiddeling verzocht hebben. „Der Rathspensionair wandte sich an den Kurfürsten mit der Bitte, auch seiner Seits nach Breda zu schicken, und an der Mediation Theil zu nehmen" — maar de brandenburgsche gezanten zouden zelve het vruchtelooze daarvan ingezien hebben: „unser Streben, schreiben Blaspeil und Romswinckel, kann nur sein zu helfen dasz sich England und die Staaten verständigen, und dasz wir uns dann einigen, wie wir das sehr offenbare Unheil mit dem Frankreich uns alle bedroht, abwenden," terwijl de raad-pensionaris zich in juli weer moeite gegeven zou hebben „sich bei Ihre Kf. D. zu insinuiren." Daarentegen beweert HELWING (634 en 635) „Der Kurfürst hatte grossen Theils dieses Resultat (den vrede) bewirkt; nichts desto weniger erfuhr er von Seiten der Kriegführenden zum Schlusse noch eine Rücksichtslosigkeit. Er wurde nämlich zwar mit in den Frieden eingeschlossen, aber nicht, wie er gewünscht hatte und wie es dem Anstande gemäss gewesen wäre, in das Hauptinstrument, sondern mittelst eines besonderen Actenstückes durch welches ihm von jedem einzelnen Contrahenten diese Versicherung ertheilt wurde."

VIERDE HOOFDSTUK.

Van den vrede van Breda tot dien van Saint-Germain. 1667—1679.

Het bijna twintigjarig tijdperk tusschen den westfaalschen vrede en dien van Breda, was een tijd van overgang tusschen de oude en de nieuwe staatkunde van Europa. Tot 1648 toe was de politiek bijna uitsluitend beheerscht geworden door godsdienstige belangen: inderdaad zag men slechts een protestantsche en een katholieke ligue tegenover elkander [1]). Eerst na 1667 treden de politieke belangen op den voorgrond; geloofsgenooten beginnen onderling te strijden en zich tegen elkander met hun vroegere vijanden te verbinden; de staatkundige gevolgen der Hervorming verdwijnen. Wel wordt, een twintig jaren later, de vaan der geloofsvrijheid nogmaals in Europa opgeheven tegen de katholieke reactie in Frankrijk, maar om spoedig weer in een staatkundige coalitie te veranderen.

---

1) GUIZOT, *Histoire de la Civilisation en Europe*, Douzième leçon, bl. 331 (ed. van 1838).

Natuurlijk, dat een zoo gewichtige ommekeer, in zoo korten tijd tot stand gebracht, van de hevigste schokken in Europa vergezeld ging. Vooreerst duurden de gevolgen nog voort van den dertigjarigen oorlog: evenmin als de zee terstond na den storm tot kalmte wederkeert, mocht men nu op plotselinge rust rekenen; de westfaalsche vrede was eigenlijk afgedwongen geworden, geen der partijen had dien ooit bestendig geacht; de vrees den krijg weer terstond na het eerste herstel van krachten te zien uitbreken, was algemeen.

Behalve dat de oorlog tusschen Spanje en de Nederlanden, die toch ook in de laatste jaren niet dan slepend was gevoerd, daardoor een eind genomen had, zonder echter beide Staten nader tot elkander te brengen, en behalve het herstel van het duitsche Rijk was er in den algemeenen toestand niet veel veranderd. Alleen begon Engeland den invloed terug te erlangen, dien het onder Jacob I had verspeeld; zijn oorlogen echter met de Republiek, die uitsluitend ter zee gevoerd werden, stoorden bijkans den gang der zaken in Europa niet, omdat geen der overige mogendheden vermocht partijen te volgen op het uitgestrekt strijdperk van den oceaan.

Maar reeds ontwikkelen zich de nieuwe toestanden: de gebeurtenissen in het Noorden: Zwedens inval in Polen en Pruisen, zijn tocht tegen Bremen, de woelingen van den bisschop van Munster, de geschillen tusschen Neuburg en Brandenburg, worden allen haastelijk gestuit of uit den weg geruimd, met een onverholen angst den westfaalschen vrede, het meer kunstig dan stevig fundament waarop het geheele staten-systeem van Europa voortaan zou moeten rusten, te zien omverstooten. Het was vooral Frankrijk dat voedsel gaf aan die vrees; na met buit beladen, den

oorlog met Spanje ten einde gebracht te hebben [1]), keerde het zich op nieuw tegen diens trouwen bondgenoot, zijn eigen traditionelen vijand, Oostenrijk. Sedert 1648 had Frankrijk op alle wijze voet weten te verwerven in Duitschland: het Rijnverbond in 1658 tot stand gekomen, had zich onder fransche bescherming gesteld [2]), en de drie gebroeders Fürstenberg hadden, van het eene Hof naar het andere trekkende, zoowel vorsten als staatsdienaren door het voorspiegelen der schoonste vooruitzichten, veelal door de grofste omkooping, aan de fransche politiek weten te verbinden.

De veroveringszucht van Lodewijk XIV was grenzenloos: de kroon van Spanje voor zijn geslacht, was zijn laatste streven: naar de keizerlijke kroon van Duitschland had hij eerst de hand uitgestrekt [3]). Toch, niettegenstaande al zijn goud en al zijn beloften — moest hij van die hersenschim afzien; sedert beperkte hij zijn lust tot de Rijnprovinciën

1) In 1659 sloten Frankrijk en Spanje den vrede der Pyreneën, en reeds dadelijk na den dood van Mazarin (1661) begon Lodewijk XIV werk te maken van de spaansche erfenis. MIGNET, Introduction LV.

2) Dr. L. ENNEN, Frankreich und der Niederrhein, oder Geschichte von Stadt und Kurstaat Köln, I, 157, 169—174. „Ludwig XIV galt bei den verblendeten Fürsten des Rheinbundes als der uneigennützige Beschützer der ständischen Freiheiten, gegen die Macht des Kaisers. Den Lohn für solchen Schutz sollte das Reich ihm zahlen, der ganze Länderstreich auf der linker Seite des Rheins, schien von Ludwig und seinem Ministerium dafür in Aussicht genommen zu sein.”

Lodewijk XIV wist nl. overal vrees in te boezemen voor vermeende absolutistische neigingen van keizer Leopold.

3) DROYSEN, III, 2, 359, 583, die Wahl von 1658. ENNEN, I, 154—173. DU MONT, Mémoires politiques pour servir à l'histoire de la paix de Rijswick, I, 287 en vgg. WAGENAAR, XIII, 282.

Brandenburg en Saksen dreven toen de verkiezing van keizer Leopold door. ENNEN, I, 163. DU MONT, 300.

en de spaansche Nederlanden, de natuurlijke grenzen van Frankrijk zijn een uitvinding van *Louis le Grand.*

Tot aan den vrede van Breda hield hij zich bezig zijn batterijen te stellen en zocht hij door tractaten en dienstbewijzen, dikwijls door met iedere partij te heulen, zich alom vrienden te verwerven. Nog was de vrede niet gesloten tusschen Engeland en de Republiek, wier medewerking voor zijn plan onmisbaar was, of hij achtte zich sterk genoeg zijn begeerte luid uit te spreken [1]), en hiermede begint het tijdperk dat de tweede helft der 17de eeuw karakteriseert, en met den vrede van Utrecht wordt besloten [2]): het gemeenschappelijk verzet van Europa tegen de vorderingen van Frankrijk; wat voorheen de Habsburgen waren, worden nu de Bourbons, een altijddurend gevaar voor den algemeenen vrede, een incarnatie van onbegrensde, steeds onvoldane heerschzucht. Daarentegen wordt Oostenrijk, wat Frankrijk vroeger was, de natuurlijke bondgenoot tegen den gevaarlijksten vijand. Uit dezen volledigen ommekeer der staatkundige betrekkingen [3]), volgde natuurlijk ook een geheel nieuwe verhouding tot Brandenburg.

In januari 1667 hadden de Keurvorst en de Republiek zich nog verbonden tot afwering van het gevaar dat van

---

1) VAN BEUNINGEN aan DE WITT (*Brieven*, II, 519, 5 juni 1667), „bij dese gelegentheyd is mij meer als eens geseyt: „*Asseurement la conqueste des Païs-Bas, n'est pas une grande ni difficile affaire*” ..... mij dunckt de Vrede met Engelandt diendt verhaest, ende dese saeke vervolgens gehandeld met alle de applicatie, omsightigheyd ende vigueur die de grootheyd van deselve vereyscht.”

2) WICQUEFORT, III, 325. „Ce deluge de maux qui a inondé et pensé submerger toute la Chrestienté.”

3) HELWING, 635. „Durch eine lange vorbereitete und rasch ausgeführte Gewaltthat, veränderte Ludwig XIV plötzlich die ganze bisherige Stellung der europäischen Mächte gegen einander.”

den kant van Frankrijk dreigde [1]), maar deze verbintenis bleek niet zeer krachtig. De Franschen waren in de spaansche Nederlanden gevallen, en hadden ze, door den ontredderden toestand des lands [2]) weldra geheel in hun macht, zonder dat er sprake was van de uitvoering van het tractaat met Brandenburg. De Staten wendden zich integendeel tot Engeland: een gezantschap werd derwaarts afgevaardigd [3]). Maar voor dat die onderhandeling nog eenige vrucht gedragen had, had de gouverneur der spaansche Nederlanden, de marquis de Castel-Rodrigo, reeds in den Haag om ondersteuning gesmeekt, en bij den snellen voortgang der fransche wapenen, zijn verzoek met nog grooter aandrang doen herhalen [4]), als onderpand voor de terugbetaling der te verleenen voorschotten, eenige steden in Vlaanderen [5]) aanbiedend: de Staten waren niet ongenegen zich op dezen grondslag met hem te verstaan, en in afwachting van een tractaat bewerkten zij een voorloopigen wapen-

---

1) DU MONT, I, 300, „à l'occasion de l'invasion qui menaçoit les Pays-Bas." KLUIT, Index federum, n°. 590.

2) MIGNET, II, 120. „Le marquis de Castel Rodrigo, qui avait rempli la Cour de Madrid de ses avertissements et de ses demandes, celle de France de ses plaintes, et l'Europe de ses défiances contre Louis XIV, manquait cependant de troupes, d'argent et d'alliés."

3) Mr. Johan Meerman, burgemeester van Leyden en mr. Johan Boreel burgemeester van Middelburg. WAGENAAR, XIII, 269—275, 279. WICQUEFORT, III, 324, „l'invasion que les armes de France avoient faite dans les Païs-Bas, estoit le point le plus important de leur négociation et le principal sujet de cette ambassade."

4) WICQUEFORT, III, 330, 335. MIGNET, II, 485. Eerst door den gewonen gezant don Esteban de Gamarra, daarna door een buitengewoon gezant Anthony Ferdinand de Brouckhoven baron van Bergheyck.

5) Brugge, Ostende, Damme en de forten Isabelle en St. Donaes. MIGNET (II, 496) noemt Brugge, Venlo, Roermond en het land van Overmaze, misschien een later aanbod. Vg. WICQUEFORT, III, 339.

stilstand tusschen Frankrijk en Spanje. Ongelukkig echter werd deze ijver te Londen geheel verkeerd uitgelegd; men meende aldaar, of althans beweerde te meenen, dat de Witt zich in het geheim met Frankrijk had verstaan tot een verdeeling der spaansche Nederlanden; dat het bezit van vlaamsche vestingen door de Republiek een voortdurende bedreiging voor Engeland wezen zou; bij gevolg verlangde het in datzelfde voorrecht te deelen [1]). Spanje daarentegen, nu eenmaal een wapenstilstand gesloten was, en het slechte saizoen vooreerst geen hernieuwing der vijandelijkheden zou toelaten, verlangde niet liever dan zich tegelijk weer aan zijn verplichtingen jegens de Republiek te onttrekken en weigerde aan het verzoek van Engeland te voldoen, op grond dat de Koning zijn hoogheidsrecht over Vlaanderen niet met drie andere mogendheden kon deelen, zoodat de geheele onderhandeling van Johan de Witt met het spaansche Hof afsprong, en dus ook zijn voornemen nog meer mogendheden, Zweden, Brandenburg en andere duitsche vorsten te winnen, tot een bondgenootschap tegen Lodewijk XIV [2]).

---

1) WICQUEFORT, 337. „Lisola et le Comte de Molina, Ambassadeur d'Espagne, escrivoient, que le Roy d'Angleterre, leur avoit déclaré, qu'il ne souffriroit pas, que l'on traittast avec les Estats de l'engagement de quelques villes de Flandre, et qu'il y avoit ájousté, que les Estats, en demandant la ville d'Ostende et de Damme, avoient dessein de se fortifier contre l'Angleterre plustost que contre la France; à quoy il ne consentiroit point, si on ne luy donnoit en mesme temps Gand, Ypre, Dixmude et Nieuport."

2) WICQUEFORT, III, 337. „Que les Estats devoient considerer, que l'amitié du Roy d'Angleterre n'estoit pas moins necessaire au Roy, leur Maistre, que celle des Estats, et que si on luy cedoit ces places, la Flandre seroit partagée entre quatre Souverains, dont les trois seroient estrangers."

338. „Cette resolution des Espagnols rompoit toutes les mesures que l'on avoit prises avec la Suede et avec l'Electeur de Brandebourg, à qui

Maar de fransche diplomatie had intusschen ook niet stil gezeten [1]): te Stockholm, vooral te Berlijn werd van alle kanten gewerkt; op allerlei wijzen kruisten zich daar de draden van fransche, spaansche en oostenrijksche [2]) onderhandelingen; en de Keurvorst die niet wist welke partij te kiezen, leende het oor aan ieder voorstel, beloofde allen beurtelings zijn ondersteuning, en stelde ten slotte iedereen te leur. Reeds dadelijk na zijn inval in de Nederlanden had Lodewijk XIV aan Friedrich Wilhelm geschreven, om op zijn onzijdigheid aan te dringen, en de Keurvorst had hem die toegezegd [3]); toch was hij niet lang daarna met Castel-Rodrigo in een levendige onderhandeling [4]), die hij niet alleen voor den franschen gezant Millet geheim poogde te houden, maar wier bestaan hij zelfs, toen er iets van uitgelekt was, bepaald ontkende; het fransche Hof had echter weldra zekerheid van het tegendeel [5]), en droeg daarenboven kennis van

on avoit fait esperer des subsides, parcequ'on ne doutoit point que l'Espagne ne les payast, et les Estats pretendoient les avancer sur les sommes qu'ils presteroient sur ces hypotheques."

1) MIGNET, II, 277—304.

2) MIGNET, 163 en 164, 278. „La Cour de Vienne envoya le Comte de Mansfeldt à Berlin et M. Passerode à Stockholm avec l'instruction et presque l'espoir de faire entrer l'Electeur de Brandebourg et la régence de Suède dans une alliance contre la France."

3) MIGNET, 271. DROYSEN, III, 3, 200, zegt alleen „der Kurfürst hatte als ihn Millet die Anzeige seines Königs brachte, dasz er in die Niederlande eingerückt sei, sein sehr lebhaftes Bedauern ausgesprochen, und hinzugefügt, dasz er sich gern bemühen werde, die Sache in Güte beilegen zu helfen."

4) In juli, DROYSEN, 201. Het schrijven van Lodewijk XIV was van 13 mei.

5) MIGNET, 279. „Malgré ses assurances de neutralité et ses témoignages de gratitude, l'Electeur nourrissoit des intentions hostiles à la France. Ses agents à Vienne et à Ratisbonne ne les dissimulaient pas. Louis XIV en instruisit M. Millet pour qu'il lui en fit des plaintes. L'Electeur nia, en

de voorslagen die markgraaf Herman van Baden namens den spaanschen landvoogd had gedaan [1]): opperbevel van den Keurvorst over het vereenigde spaansche en keizerlijke leger, benevens afstand van het hertogdom Geldern — voorslagen, waartegen Millet het aanbod van andere voordeelen moest trachten te doen opwegen, o. a. het veroveren van Geldern door fransche troepen ten behoeve van den Keurvorst; de hertog van Neuburg ondersteunde de pogingen van Millet [2]), maar desniettemin bleef Friedrich Wilhelm volhouden dat hij geen partij kiezen zou, en vast besloten had zich slechts als bemiddelaar in den strijd tusschen Frankrijk en Spanje te mengen [3]).

---

versant des larmes, les intentions qu'on lui attribuait, et prétendit que c'étaient de faux bruits répandus par ses ennemis. Mais Louis XIV acquit bientôt la certitude que ce prince était en négociation avec le marquis de Castel-Rodrigo pour lui fournir des troupes, et commander celles que l'Empereur projetait d'envoyer au secours des Pays-Bas."

1) MIGNET, 280—284. Schrijven van Lionne aan Millet, 12 aug. 1667. DROYSEN, III, 3, 201. "Markgraf Hermann von Baden der in Juli von Brüssel nach Berlin kam, versicherte dasz Montecuculi mit dem kaiserlichen Heere am 15 October in Brüssel zu sein gedenke, und dasz der Kurfürst zugleich den Befehl über die kaiserlichen und spanischen Truppen übernehmen solle; schon habe England 3000 Mann herüber zu senden zugesagt; die Staaten deren Landarmee wenig werth sei, hoffe man zu Subsidien zu bestimmen, die Verhandlungen darüber seien im Gange."

202. "Der Kurfürst verbarg nicht den lebhaften Antheil den er an der Sache der Niederlande nehme; er sei bereit mit einem Corps van 15000 Mann der Krone Spanien zu assistiren, nur müsse er fordern, dasz zuvor eine Allianz zwischen dem Kaiser, Spanien und Brandenburg geschlossen, von Spanien Subsidien und Werbegeld gezahlt werde, dasz England, Holland, das Reich miteinzutreten veranlaszt, Sicherung gegen Schweden, wenn es nicht mit agiren wolle, garantirt werde. Er machte die völlige Geheimhaltung dieser vorläufigen Besprechungen für Bedingung."

2) MIGNET, 289.

3) MIGNET, 285.

De keurvorst van Keulen nl. nam den schijn aan nog een onderhandeling aan te knoopen, maar terwijl Brandenburgs deel daaraan argwaan gaf in den Haag [1]), werd ook Millets achterdocht opgewekt door de heimelijke samenkomsten van den kanselier Somnitz met den saksischen minister von Friesen te Leipzig [2]), die, volgens de openlijke verklaring van den keizerlijken gezant, graaf Mansfeld, aldaar een tractaat beraamden, volgens hetwelk de Keizer en de Keurvorst elk 20,000 man op de been brengen zouden om de Franschen uit de Nederlanden te verjagen [3]). Nog bleef men te Berlijn — zelfs met een glimp van hoogmoedige minachting [4]) — dergelijke onderhandelingen ontkennen, maar Millet, volkomen onderricht van de dubbelhartigheid waarmede hij werd behandeld, bleef aanhouden: niet langs den weg der overreding alleen, door geschenken wist hij de voornaamste raadslieden des Keurvorsten op zijn hand te krijgen [5]), en weldra was tusschen Schwerin en Millet de grondslag van een tractaat gelegd [6]): indien Frankrijk door

---

1) DROYSEN, 205. „Dann schienen die Cölner Verhandlungen im Haag zu beunruhigen; am wenigsten Brandenburg durfte man aus der Hand lassen."

2) MIGNET, 285. „Pendant que la Cour de Berlin cherchait à entretenir le Ministre de Louis XIV dans cette sécurité, Frédéric Guillaume s'abouchait avec l'Electeur de Saxe afin de s'entendre avec lui, conformément avec ce qu'il avait négocié avec le comte de Mansfeldt et le marquis de Baden." 289.

3) MIGNET, 283.

4) MIGNET, 287. „L'Electeur avait désavoué en bondissant les paroles qui lui étaient attribuées par le Comte de Mansfeldt, il avait prétendu n'être pas assez petit prince pour consentir à être Général de l'Empereur; et quant aux vingt mille hommes, on savait bien, ajouta-t-il, qu'il ne pouvait pas les lever, ayant à peine assez de troupes, pour garder son propre pays."

5) MIGNET, 284, 290, 303. Schwerin, Meinders, Pöllnitz en Gneisenau waren door Millet gewonnen.

6) MIGNET, 290. Vgg. het schrijven van Gravel aan Lodewijk XIV, 30 nov. 1667. bl. 266.

een gematigde houding het den Keurvorst mogelijk maakte zijn onzijdigheid te bewaren, en tevens door het verleenen van milde subsidiën in zijn veiligheid beloofde te voorzien, zou Brandenburg zich tot een bondgenootschap laten vinden; nu eerst erkende Friedrich Wilhelm met Castel-Rodrigo in onderhandeling te zijn [1]), maar beloofde die terstond te zullen afbreken, evenals die tusschen Somnitz en Friesen.

Intusschen was vooral de eerste negotiatie reeds zeer ver gevorderd: zoo groot was de dubbelzinnigheid der brandenburgsche politiek dat zelfs de keurvorstelijke gezant in den Haag, von Blaspeil, niet beter wist dan door ijverig in de plannen van de Witt te treden, zijns meesters inzichten te bevorderen.

Hoewel het sluiten van een tractaat gedurig door verschil over de subsidiën was uitgesteld [2]), stond toch niemand de Witt trouwer ter zijde dan Blaspeil; eindelijk in

---

1) „L'Electeur convint alors qu'après le départ du marquis de Baden il avait envoyé de Clèves à Bruxelles, un agent chargé de traiter avec le marquis de Castel-Rodrigo; que cet agent avait conclu un traité avant que ses pouvoirs eussent été révoqués; qu'il allait rompre, ce qui avait été fait, et qu'en témoignage de sa sincérité il lui en donnait avis."

2) HELWING, 642. „Holland aber knauserte und feilschte hinsichtlich des Geldpunctes."

DROYSEN, III, 3, 205 (augustus tot october 1607). „Die Sache stöszt sich an den Werbe- und Subsidien-Geldern die Holland vorzustrecken Anstand nimmt," schreibt Blaspeil 11 October: Dann kam der staatische Gesandte aus Paris, brachte, so hiesz es, Friedenserbietungen; „die Stimmung für den Frieden" versicherte de Witt, „wächst mit jeder Stunde, es ist höchste Zeit, dasz der Kurfürst schlüszig werde, in zehn Tagen kommen die Hochmögenden wieder zusammen, dann musz alles fertig sein." Zwei Verträge wurden entworfen (15 october), der eine zur Veröffentlichung: dasz man gemeinsam Waffenstillstand vom 1 November an fordern, die Mediation übernehmen wolle; der andere geheime, die weiteren Masznahmen festzustellen, wie Frankreich zum Frieden zu nöthigen sei. „Ich glaube" schreibt Blaspiel „dasz der Rathspensionär in dieser Sache aufrichtig ist."

october kwam men omtrent twee ontwerpen overeen: volgens het eene — openlijke — zou men tegen den eersten november een algemeene wapenschorsing voorstellen, volgens het andere — geheime — verdere maatregelen treffen om Frankrijks heerschzucht te keer te gaan. Maar de wankelmoedigheid te Berlijn, de onzekerheid waarin men verkeerde of de Republiek zelve wel den oorlog aan Frankrijk zou verklaren, de achterdocht van Engeland jegens de politiek van den raad-pensionaris, het gerucht dat d'Estrades en de Witt reeds overeengekomen waren omtrent een verdeeling der spaansche Nederlanden, waren even zoo veel hinderpalen tegen die ontwerpen [1]), en om die te overwinnen besloot Blaspeil — zonder last van zijn Hof daartoe bekomen te hebben — zijn post te verlaten en met Castel-Rodrigo zelf, naar aanleiding van de ontwerpen van 15 october, een onderhandeling aan te knoopen, die de Staten Generaal dan des te meer binden zou [2]); werkelijk onderteekende hij (6 november) een voorloopig tractaat met den landvoogd [3]): tegen den vroeger gedanen voor-

1) Volgens DROYSEN (206) „wurden mit jedem Tage die Schritte de Witt's zweideutiger."

2) DROYSEN, 208 en 209, 212 en 213.

HELWING, 639. „Der Kurfürst verweigerte sogar die Ratification eines Vertrages, den am 6ten November 1667 der brandenburgische Abgeordnete von Blaspiel voreilig und über das Bereich seiner Vollmachten hinaus mit Spanien abgeschlossen hatte."

3) Geheel verschillend is de voorstelling van WICQUEFORT: (III, 338 en 339) „Les Estats voulurent faire un dernier effort sur les Espagnols; c'est pourquoy il fut trouvé bon, que Blaspil, l'un des Ministres de Brandebourg, allast à Bruxelles, pour tascher d'y faire resoudre l'execution des premieres propositions que le Marquis avoit fait faire . . . . . à son retour Blaspil rapporta, que dans les deux conferences, qu'il avoit eues avec le Marquis, celuicy luy avoit dit nettement: Que le peril estoit passé; qu'il ne craignoit plus rien, à cause de la saison, et que si au printemps il avoit

slag tot afstand van eenige vlaamsche vestingen ten pand, bood Blaspeil hem hollandsche subsidiën en duitsche troepen — behalve die van Brandenburg ook van Zweden, Saksen, Hessen, Brunswijk en Neuburg; nu, meende de gezant was Holland gebonden en het belang van zijn meester gewaarborgd, maar ter nauwernood was hij in den Haag teruggekeerd of hij vernam den ommekeer van des Keurvorsten politiek, zijn toetreding tot de engere alliantie van Keulen, Mainz en Neuburg — alle drie aanhangers van Frankrijk — en de afkeuring van zijn eigen ontwerpen van verdrag met de Staten: bij de onzekerheid van hetgeen Engeland en Zweden bedoelden, mocht Brandenburg geen partij kiezen; daarom, en ook in afwachting van hetgeen in Polen stond te gebeuren, waar de troon open en een verkiezing ophanden was, werd de grootste omzichtigheid geboden, en had de Keurvorst derhalve besloten een onzijdige houding aan te nemen [1]).

Het verdrag met de Staten werd bijgevolg opgegeven en de onderhandeling van Blaspeil te Brussel plechtig gédésavoueerd [2]). Deze wist niet beter dan den raad-pensio-

---

besoin du secours de ses voisins, la flotte des Indes apporteroit de quoy donner des subsides à la Suede, à l'Electeur de Brandebourg et aux Ducs de Lunebourg, jusques à la fin d'Octobre 1668. Que si les Estats vouloient avancer de l'argent sur ce que le Roy d'Espagne possedoit encore dans le païs de Waas, qui rendoit encore quatre cens mille livres tous les ans, il leur consigneroit les forts qui le couvrent; qu'ils feroient plaisir au Roy, et feroient beaucoup pour eux mesmes, comme estant obligés de contribuer de tout leur pouvoir à ce qui pouvoit aider à la conservation de leur voisin."

MIGNET, II, 546, spreekt alleen van „un traité qui fut annulé par le traité postérieur avec Louis XIV."

1) DROYSEN, 209, 212.

2) DROYSEN, 213. „Der Kurfürst hat demnächst den Entwurf vom 6 November abgelehnt, aber Blaspeil auf dessen Wunsch bei Castel-Rodrigo in den freundlichsten Ausdrücken entschuldigt."

naris de schuld te geven van die misrekening [1]): diens weifelend gedrag, zoo verspreidde hij, had den Keurvorst gedwongen de voorslagen van Castel-Rodrigo af te wijzen en zich naar de wenschen van het fransche Hof te schikken; maar de Witt kon niet anders handelen dan hij gedaan had: het bleek hoe lang zoo meer dat Spanje eigenlijk niet met het bondgenootschap der Staten gediend was. Terwijl de onderhandeling tusschen hen werd opgegeven, zond Friedrich Wilhelm twee van zijn raadslieden, Pöllnitz en Meinders naar Parijs (december) en nog den 15den december werd het tractaat van onzijdigheid tusschen Frankrijk en Brandenburg te Berlijn door Millet geteekend [2]).

Intusschen duurde het niet lang of Castel-Rodrigo begon in te zien hoe onvoorzichtig hij in zijn hoogmoed gehandeld had, met alle aanbiedingen van ondersteuning in den wind te slaan [3]); nu werd geen moeite gespaard om de verloren gelegenheid weer te doen herleven, maar niemand was geneigd zich langer door Spanje te laten slingeren [4]): men kon niet anders te Madrid dan zich onderwerpen aan de bemiddeling die van alle zijden werd opgedrongen [5]); ook Lodewijk XIV

---

1) WICQUEFORT, 339. „Blaspil et Dohna, qui suivoient les conseils et les inclinations de la Princesse Douairière d'Orange, se plaignoient hautement du procedé des Estats, et particulierement de ceux qui parmy eux avoient la principale direction des affaires."

2) HELWING, 642. DROYSEN, 216—221.

3) WICQUEFORT, III, 393 en vgg.

4) HELWING, 639. „Spanien in seiner Noth nahm auch zu dem Kurfürsten seine Zuflucht. Es machte die glänzendsten Anerbietungen, und trug ihm sogar an, den Oberbefehl über ein gegen Frankreich zu richtendes, vereinigtes kaiserlich-spanisch-brandenburgisches Heer zu übernehmen. Aber, obwohl Spaniens Sache unzweifelhaft die gerechte war, so konnte er sich doch nicht entschliessen, seinen bewaffneten Arm fur dasselbe zu erheben."

5) MIGNET, II, 199. De Paus liet omstreeks dienzelfden tijd aan een

moest, tegen wil en dank daarmede genoegen nemen: reeds gedurende eenigen tijd was er sprake geweest van een congres te Keulen [1]); verscheiden duitsche vorsten, door franschen invloed beheerscht en onder goedkeuring van Oostenrijk, dat door een geheim tractaat tot verdeeling der spaansche monarchie met Frankrijk verbonden was [2]), moesten daar een vrede bewerken, natuurlijk in het voordeel van Lodewijk. Meer afdoende maatregelen werden terzelfder tijd in den Haag beraamd: de Witt, Temple en Dohna sloten aldaar in januari 1668 het beroemde drievoudig verbond, een meesterstuk van staatskunst, dat, met vrij wat meer kracht dan de vruchtelooze bezendingen uit Keulen optrad, om den vrede en het evenwicht van Europa te herstellen [3]).

Te vergeefs gaven de drie bondgenooten, inzonderheid Zweden, zich moeite den keurvorst van Brandenburg tot hun politiek over te halen [4]); onder allerlei voorwendsels

---

bemiddeling werken door zijn beide nuntiussen, den abt Rospigliosi te Parijs, en den kardinaal Visconti te Madrid.

1) ENNEN, I, 188. „Hauptsächlich auf Betreiben des Kurfürsten von Mainz kamen Abgeordnete von Mainz, Trier, Bonn, Münster, Osnabrück, Baiern, Braunschweig, Brandenburg, Sachsen, Neuburg, Zell, Waldeck und Hessen-Cassel in Köln zusammen um durch Rath und Vermittlung die Schrecken des allgemeinen Krieges verhüten und einen dauernden Frieden sichern zu helfen. Der Congresz schickte Gesandtschaften nach Wien, nach Madrid und nach Paris (MIGNET, II, 209 vgg.) . . . . Während der Zeit, wo alle diese Machinationen und Unterhandlungen noch in vollem Gange waren, hatte Ludwig alle Anstalten getroffen, um mit Heeresmacht in die Niederlande ein zu fallen."

2) Door Fürstenberg tot stand gebracht, MIGNET, III, 323 en vgg.

3) MIGNET, II, 546—556. DROYSEN, III, 3, 221—234.

4) DROYSEN, 220—223. „Im Haag, wie in Londen sagte man dem brandenburgischen Gesandten „wie schwach die Ligue ohne Brandenburg sein werde;" man drang auf das inständigste darauf, dasz der Kurfürst mit in die Allianz trete."

HELWING, 640 noot 2 en 3. De zweedsche gezant Christoph von Dohna

weigerde hij herhaaldelijk zijn neutraliteitsverdrag met Frankrijk [1]) hoewel het nog niet geratificeerd was [2]) te verbreken, en regelde hij zich getrouw naar het gedrag des Keizers, die door omgekochte ministers misleid [3]), den ouden bondgenoot zijner kroon in den steek liet en in verraderlijke onzijdigheid het tijdstip afwachtte waarop ook hem een gedeelte van den buit te beurt zou vallen.

Deze onthouding van Duitschland gaf der triple alliantie vrije gelegenheid haar doel door den vrede van Aken (2 mei 1668) te bereiken. De langdurige en moeielijke onderhandelingen [4]) die tot deze uitkomst leidden, liggen buiten ons

---

deed die voorstellen te Londen aan Christian von Brand. De Douairière van Oranje, tante van v. Dohna zal daar wel de hand in gehad hebben.

1) DROYSEN, 220. „Auf die Mittheilung vom Abschlusz der Allianz liesz der Kurfürst nach dem Haag antworten „er könne keinen Entschlusz fassen, bis man im Haag etwas Beständiges" festgestellt habe, denn dort habe man die Meinung so oft geändert dasz er „nicht wenig dadurch brouillirt worden sei." Er wies Brandt an, „üblen Auslegungen" damit zu begegnen, dasz er nachweise, wie dieser Haager Tractat viel weiter gehe, als der, den er mit Millet verabredet, indem jener sogar mit Gewalt Spanien zu Abtretungen zwingen wolle, während er sich nur zur Neutralität anheischig gemacht habe, wenn Frankreich nicht mit billig mäszigen Bedingungen zufrieden sei; auch sei es nicht blosz für ihn selbst, sondern für alle Benachbarten von Wichtigkeit, dasz er durch diezes Mittel die französischen Pläne auf Polen gebrochen habe; zu dem Haager Tractat sei er bis zur Stunde nicht eingeladen, noch ihm formell Kenntnisz von dessen Artikeln gegeben."

WICQUEFORT, III, 435. „Il ne pouvoit rien determiner, qu'il ne sceust jusques à quel point on le vouloit engager."

2) Eerst 1 febr. 1668. MIGNET, II, 303.

3) De vorsten Auersperg en Lobkowitz. MIGNET, III, 441. „Pressé de se déclarer par la Hollande et l'Espagne, l'empereur était de plus en butte aux instances des électeurs de Brandebourg et de Mayence, et de plusieurs autres princes de l'empire qui le priaient de leur donner l'exemple et qui s'engageaient à le suivre." MIGNET, III, 457. ENNEN, I, 191.

4) Gevoerd door de Witt met d'Estrades in den Haag, door van Beu-

bestek. Frankrijk [1]) in den loop zijner overwinningen gestoord en Spanje in zijn hoogmoed gekrenkt, waren beide verbolgen over de ongevraagde inmenging in hun geschillen van een drietal mogendheden aan wier spits klaarblijkelijk eene kleine doch onversaagde Republiek stond [2]). Lodewijk XIV vergaf het haar niet dat zij hem in de verwezenlijking zijner eerzuchtige plannen had gestuit, en van dat oogenblik af was haar ondergang bij hem besloten [3]) Ongelukkig bracht de voet waarop de vrede getroffen was [4]), het *uti possidetis* in Vlaanderen, terwijl het mede veroverde

---

ningen te Parijs, Meerman en Boreel te Londen, Burgersdijck en van der Tocht te Brussel. WAGENAAR, XIII, 313.

1) MIGNET, II, 491. „Les négociations entamées à Vienne, à Ratisbonne, à Berlin, à Stockholm, à la Haye et à Londres par les Espagnols, l'offre de médiation du Pape, des princes allemands, et des Hollandais, décidèrent Louis XIV, à la fin de la conquête de Flandre à entrer dans la pensée d'un accommodement."

2) MIGNET, II, 578. „La médiation de l'Angleterre, de la Hollande et de la Suède, qui avait un caractère presqu'impérieux devait être plus efficace que ne l'avait été la médiation toute bénévole des princes allemands assemblés à Cologne et la médiation toute paternelle de Clément IX. Elle était d'ailleurs fondée sur des bases précises et acceptables. Les trois puissances se proposaient d'imposer à l'Espagne l'une des alternatives offertes par Louis XIV et de renfermer Louis XIV lui-même dans les limites des prétentions qu'il avait fixées, et qu'il ne pouvait point dépasser."

3) HELWING, 645. „Seine Politik während dieser Zeit ging darauf hinaus, den Rathpensionair der ihn überlistet hatte, wieder zu überlisten." SIMONS, III, 130.

4) Gesloten door Colbert-Croissy, Lionne en Le Tellier voor Frankrijk, Beverningh voor de Republiek, John Trevor voor Engeland, Dohna voor Zweden en Bergheyck voor Spanje; verder werd het tractaat onderteekend door den pauselijken nuntius Franciotti, door den baron von Schönborn namens Mainz, graaf Franz Egon von Fürstenberg namens Keulen, en baron von Schmieding namens Munster (MIGNET, II, 638, ENNEN, I, 193), Denemarken, Brandenburg, de Zwitsersche cantons en Brunswijk werden door Spanje verzocht den vrede te garanderen. (MIGNET, III, 281, 607).

Franche-Comté teruggegeven werd — steeds nieuw gevaar van oorlog mede. Echter ontbrandde die eerst in 1672.

De vier daartusschen verloopen jaren werden van weerszijden met onderhandelen, bijna zou men zeggen met het koopen van bondgenooten doorgebracht [1]) Het verbreken van het drievoudig verbond dat hem zoo gevoelig vernederd had, was de doorgaande zorg van Lodewijk XIV, waartoe geen moeite gespaard werd [2]), en dat door de geslepenheid der beste fransche diplomaten — Colbert-Croissy in Engeland, d'Estrades in den Haag, Pomponne te Stockholm, Villars te Madrid, Grémonville te Weenen, Wilhelm von Fürstenberg aan de duitsche Hoven, slechts al te wèl gelukte. Te vergeefs beijverde zich die alliantie de eerlijke de Witt daartegen te handhaven en met het vroeger gesloten viervoudig verbond te doen ineensmelten: op den reeds spoedig geopenbaarden strijd van elks belangen leed dit plan schipbreuk [3]). De eersten die onze zijde ver-

---

1) MIGNET, (III, 250) spreekt van „la lutte d'influence et d'achat qui se poursuivait à Londres, à Vienne, à Berlin, à Madrid même, de la part de la France pour attaquer, de la part des Hollandais pour se défendre."

2) Mr. H. A. VAN DIJK, *Bijdrage tot de Geschiedenis der Nederlandsche diplomatie, Handelingen met Frankrijk en Spanje van* 1668—1672, bl. 40. HELWING, 644. „Aus diesen Gründen beschloss also Ludwig XIV die Ueberwältigung der niederländischen Republik; niemals war das Bestehen der letzteren enger mit der Freiheit Europa's, mit der Selbstständigkeit Deutschlands verknüpft gewesen. Demnach durfte Ludwig XIV sich auf kräftigen und vielfachen Widerstand gefasst machen. Diesen zu brechen, und seine Rüstungen zu vollenden, war er länger als drei Jahre ununterbrochen beschäftigt."

DEPPING, *Geschichte des Krieges der Münsterer und Cölner, im Bündnisse mit Frankreich, gegen Holland in den Jahren* 1672, 1673 *und* 1674. bl. 32 en 33.

3) VAN DIJK, 39, 396 en 397. WAGENAAR, 398—400.

MIGNET, III, 39. „Il était fortement recommandé au chevalier Temple

lieten waren de hertogen van Brunswijk en Lunenburg, wier medewerking in het viervoudig verbond zoo gewichtig was om Munster in bedwang te houden; reeds spoedig na 1666 waren zij door Fürstenberg tot Frankrijks zijde overgehaald. Niet lang daarna dreigde Zweden dat voorbeeld te volgen [1]). Sedert een lange reeks van jaren waren Frankrijk en Zweden trouwe bondgenooten geweest: de anti-fransche politiek was dus volkomen in strijd met de tradities van dat rijk, en slechts door het verleenen van ruime subsidiën kon het in de triple alliantie gehouden worden; dit te beseffen en tegelijk de karigheid van Spanje te aanschouwen, dat juist op dit punt met Zweden bleef twisten [2]), was een harde proef voor het geduld der hollandsche staatslieden; de volkomen ongeschiktheid der spaansche landvoogden in zuid-Nederland was niet minder ergerlijk; eerst toen de graaf de Monterey y Fuentez tot dien post geroepen was, verbeterde de verhouding; en toen op het eind van 1669 de bekwaamste onzer diplomaten, Beverningh, naar het Hof van Madrid gezonden werd, van welks houding op dat oogenblik het lot der triple alliantie afhing, kwam eindelijk den 1sten maart 1670 het verdrag tot stand, waarbij

---

de tout faire pour resserrer les liens de la triple alliance que M. Colbert venait pour dissoudre (août 1668); de surveiller tous les efforts que la France tenterait auprès des Hollandais pour la rompre; enfin de chercher à organiser contre Louis XIV une ligue plus puissante en admettant dans l'alliance les cantons Suisses et les princes de Brandebourg, de Luxembourg (Lunenburg) et de Saxe. Ces instructions prouvaient clairement que l'influence du Comte d'Arlington dominait alors entièrement dans le conseil britannique etc. MIGNET, III, 287, 291—294.

1) VAN DIJK, 294—333.

2) De uitputting van Spanje was zoo groot dat het nauwelijks door buitengewone middelen, vrijwillige opbrengsten, vermindering van tractementen enz. in zijn eigen verdediging kon voorzien. MIGNET, II, 127, 132.

de spaansche subsidiën aan Zweden te verleenen geregeld en vastgesteld werden, en tevens de acte van garantie van den vrede van Aken, die reeds in mei 1669 geteekend was, ook eindelijk werd uitgewisseld [1]).

Maar terwijl men zich hier verheugde de werking van Lodewijks kuiperijen te Stockholm overwonnen te hebben, behaalde de fransche diplomatie oneindig gewichtiger voordeel in Engeland, waarop weldra (juni 1670) het geheim tractaat van Dover, in een oogenschijnlijk schuldelooze bijeenkomst van Carel II en zijn zuster, de hertogin d'Orléans, volgde [2]). Maar het verraad bleef langen tijd in zoo diepen sluier gewikkeld dat de raad-pensionaris, ook door de steeds gunstige berichten van den gezant Boreel te Londen, niet den minsten argwaan koesterde, en zich veeleer beijverde de raadslagen der fransche staatkunde in Duitschland te bestrijden. Het plan van de Witt was Spanje, den Keizer, Engeland en de Republiek in een nauw bondgenootschap tegen Frankrijk te vereenigen: [3]) die vier Staten hadden allen er evenzeer belang bij de spaansche Nederlanden niet door dat rijk te laten annexeren: Spanje

---

1) Op last van H. H. M. werden de afschriften der stukken op 1° maart uitgewisseld, medegedeeld aan den marquis de Pomponne, en aan de ministers van Denemarken, Brandenburg en Lunenburg. VAN DIJK, 353.

2) MIGNET, III, 195. HELWING, 647. ENNEN, I, 227, 228. „Am 1 Juni 1670 wurde in Dover der Vertrag unterzeichnet, in welchem Karl II die Unabhängigkeit der englischen Politik für zwei Millionen Livres an das Interesse Ludwigs verkaufte."

Behalve Denemarken en Zweden zoude men ook trachten Keulen, Brandenburg, Brunswijk, Neuburg en Munster te doen toetreden, MIGNET, III, 122, 262.

3) VAN DIJK, bl. 65. MIGNET, 349. „Cette ligue était fort à craindre, malgré les engagements de l'empereur et les promesses de l'electeur de Brandebourg."

natuurlijk als tegenwoordig bezitter en Oostenrijk als naaste erfgenaam [1]), van wien niemand vermoeden kon, dat het zich in stilte tegen zijn eigen belang tot een verdeeling had laten overreden; voor Engeland was inderdaad een dergelijke uitbreiding der fransche grenzen van vrij wat meer gevaar dan indien de Republiek eenige vlaamsche steden als hypotheek in haar bezit had gehad, en voor de Republiek zelve was het een oude, door de Witt steeds voor oogen gehouden grondregel: *Gallum amicum non vicinum habeas.*

Deze overeenstemming van belangen zou, dacht de Witt, een nauwe aaneensluiting tegen den gemeenschappelijken vijand gemakkelijk maken: Beverningh kreeg dus in last Spanjes invloed op den Keizer daartoe te doen aanwenden [2]) maar deze was, gelijk gezegd is, reeds in stilte gebonden aan Frankrijk, dat, van Engelands medewerking verzekerd, geen tijd had laten verloren gaan ook de verschillende duitsche vorsten tot zijn partij over te halen [3]). Bij het mee-

---

1) De Witt hoopte ook dat de snelle verovering van Lotharingen, een leen van het Rijk, door den maréchal de Créquy (aug. 1670), den Keizer tot toetreding bewegen zou; deze vergenoegde zich echter den graaf von Windisch-Grätz naar Parijs te zenden. VAN DIJK, 77—82. Vg. WICQUEFORT, III, 23—26.

2) VAN DIJK, 375. „Art. 29 en 30 (der instructie van v. Beverningh) behandelden de vraag der toetreding van den Keizer, den Keurvorst van Brandenburg, de Vorsten van Brunswijk en Lunenburg en andere Prinsen des Duitschen Rijks tot de Triple-Alliantie. De Gezant moest den Koning van Spanje verzoeken, deze zoo gewenschte toetreding te helpen bevorderen."

Van Beverningh kweet zich van dezen plicht door een nota aan de spaansche regeering 14 febr. 1671, bl. 393.

3) ENNEN, I, 231—234, 242—245. VAN DIJK, bl. 88.

HELWING, 648—650. „Während die Hauptverbündeten Hollands für das französische Interesse gewonnen waren, überzog die Diplomatie Ludwigs XIV ganz Deutschland mit einem einzigen grossen Netze, um zu be-

rendeel gelukte deze onedele politiek volkomen: geldgebrek, ambitie, spilzucht, onkunde van ware belangen of verlangen zich ten koste van anderen te verheffen, oppositie tegen den Keizer, godsdienstige inzichten, waren even zooveel drijfveeren door Frankrijk te baat genomen om de duitsche vorsten, een voor een, tegen de triple alliantie en haar bondgenooten op te zetten: waar bezwaar gemaakt werd medewerking te verleenen, werden neutraliteits-verdragen gesloten [1]), om althans geen tegenwerking te ondervinden, en de Fürstenbergen waren meer dan ooit onvermoeid en onbeschaamd. Maar onder al degenen die door list of overreding overgehaald moesten worden was niemand van wien het zoozeer zaak was zich te verzekeren als van den keurvorst van Brandenburg: even als tijdens den inval der Franschen in Vlaanderen was ook nu weer Berlijn een brandpunt van onderhandelingen en zag de Keurvorst zich de meest verschillende alliantiën aanbieden.

Reeds is gezegd hoe de Witt gepoogd had hem tot het drievoudig verbond te doen toetreden; geen moeite was daartoe gespaard geworden, maar de onderhandelingen, nu levendiger, dan weer flauwer gevoerd, leidden tot geen uitkomst [2]): dat verbond, beweerde de Keurvorst, was voor

---

rücken und zu bestechen, und, zur Schande des deutschen Namens, muss man es gestehen, fast aller Orten fand das französische Gold willige Aufnahme und gierige Hände . . . . . . Sie (die Fürstenberge) erschienen bald hier, bald da, um im Interesse Frankreichs zu werben und zu verführen. Das bereitwilligste Entgegenkommen fanden sie bei den geistlichen Fürsten."

1) MIGNET, II, 139. "Le moment était venu de paralyser l'empereur par l'empire, et d'empêcher par les princes qui lui étaient favorables dans l'empire, les résolutions que solliciteraient de la diète, ceux qui lui étaient contraires. Ses négociations en Allemagne furent à cet égard très-compliquées, très-habiles et très-heureuses."

2) DROYSEN, III, 3, 251 (1669). "Immer von Neuem warb de Witt

een bepaald geval gesloten, waarmede zijn belang niet gemoeid was, en Carel II, die door sir Gabriel Sylvius mede een voorzichtige poging had laten doen, was niet gelukkiger [1]) dan de raad-pensionaris: maar de ware reden van des Keurvorsten onthouding — die te Londen misschien bekend was, maar zeer stellig in den Haag niet vermoed werd — was een zeer geheim tractaat tusschen Frankrijk en Brandenburg [2]), op het eind van 1669 door den marquis de Vaubrun gesloten, waarbij de Keurvorst zich verbond, zoodra de koning van Spanje zou overleden zijn, Lodewijk XIV

---

um den Kurfürsten, machte die Gefahr des französischen Wesens, die drohende Universalmonarchie Frankreichs, den nothwendigen Schutz der Reichsgrenze geltend, versprach Subsidien; von der clevischen Festungen, vom Prinzen von Oranien, von der polnischen Wahl sprach er nicht. Er versuchte zu drohen; noch war die hofysersche Schuldsache, die geldernsche Compromiszsache nicht zu Ende. „Wir können," schreibt der Kurfürst an Blumenthal, „aus der Herren Staaten bei diesen Sachen bezeigten unfreundlichen Bezeugung, nichts anders abnehmen, als dasz sie uns indirect in die Tripelallianz gleichsam forciren wollen." Er war nicht gemeint, als ein Accessorium in dieselbe zu treten . . . . . Er war eben nicht der Meinung, in eine politische Gemeinschaft für unbestimmte Zwecke einzutreten; er wollte nicht sich einer fremden Politik und derer Interesse, die sie in der Gestalt von allgemeinen Prinzipien aussprach, hingeben, weder der der Herren Staaten, noch der Frankreichs." *Ibid.* 338, 340.

1) WAGENAAR, 395—397. „Silvius vertrok eindelijk, van 't Hof van den Keurvorst zonder aldaar veel te hebben konnen ontdekken." VAN DIJK, 37. SIMONS, III, 83, 123. Sylvius was een ijverig aanhanger van het Huis van Oranje.

Volgens ENNEN (234) verscheen gelijktijdig met Fürstenberg te Berlijn een gezantschap uit den Haag om den Keurvorst tot een verbond over te halen. Wordt hiermede wellicht de zending van Sylvius bedoeld?

2) DROYSEN, 268. MIGNET, III, 286. „Traité secret et inédit en latin, au dépôt des affaires étrangères de France, du 31 décembre 1669. — l'Electeur s'était engagé à ne pas entrer dans la triple alliance." Dit verdrag was voor tien jaren aangegaan.

bijtestaan in het vervolgen van zijn beweerd recht op een deel der spaansche monarchie.

De vaardigheid waarmede deze verbintenis tot stand was gekomen en de vruchtelooze aanbiedingen van de Witt, gaven te Parijs hoop den Keurvorst weldra even gemakkelijk als de overige Rijksvorsten, in het gareel der fransche politiek te doen treden [1]). Prins Wilhelm van Fürstenberg werd met deze taak belast. Op het eind van 1669 verscheen hij te Berlijn [2]), in schijn als gezant van den keurvorst van Keulen, in wiens naam hij voorslagen begon te doen omtrent een alliantie tusschen de duitsche vorsten tot instandhouding hunner onzijdigheid in geval van een oorlog tusschen Frankrijk en de Republiek, waarvan de uitbarsting door hem als zeer aanstaande werd voorgesteld. De ontvangst die den franschen spion te beurt viel was ten hoogste koel en terughoudend, maar door zijn weergalooze sluwheid en dubbelzinnigheid gelukte het hem de voornaamsten onder 's Keurvorsten [3]) raadslieden te winnen,

---

1) DROYSEN, 269. „Der Kurfürst hatte der französischen Politik den Finger gereicht; er konnte voraussehen, dasz sie die Hand zu nehmen versuchen, dasz sie schon jetzt ihn in ihr System zu ziehen, ihn mit gegen Holland zu engagiren suchen werde. Es muszte sich zeigen ob er im Stande sein werde, auszuweichen."

334. „Der französischen Diplomatie durfte es eine nicht schwere Aufgabe scheinen, die norddeutsche Fürsten zu gewinnen, wenn es galt mit Holland Abrechnung zu halten ..... Dasz unter allen norddeutschen Fürsten der Brandenburger der wichtigste sei, wuszte man nirgend besser, als in Paris. Es kam darauf an diesen zu gewinnen. Das war der Zweck der Sendung des Fürsten Wilhelm, der in den ersten Tagen des Jahres 1670 nach Berlin kam."

2) HELWING, 652—654. ENNEN, 234—242. WAGENAAR, XIII, 414—416, 438. MIGNET, III, 288—291.

3) Voornamelijk den vrijheer von Schwerin en Franz Meinders, die met hem handelden.

DEPPING, 33. „Nicht so zugänglich liess sich anfänglich der Kurfürst

die toch buitendien der triple alliantie en vooral der Republiek niet zeer gunstig gezind waren. Gelukkig begreep Friedrich Wilhelm zijn belang beter [1]); door de onderhandeling niet terstond af te breken drong hij Fürstenberg tot verdere openingen; deze wierp dan ook weldra het masker geheel af, deed zijn verhouding tot Frankrijk kennen, wees op de werkeloosheid van den Keizer en van den rijksdag te Regensburg, en poogde eindelijk den Keurvorst met het lokaas, de cleefsche vestingen door middel der fransche wapenen terug te bekomen, tot de zijde van Lodewijk XIV over te halen: toen dit voorstel ook nog de gewenschte uitwerking niet had, opperde hij zelfs een plan tot verdeeling der Vereenigde-Provinciën tusschen Frankrijk en Duitschland, waardoor dan o. a. Gelderland en Zutfen bij de Rijnprovinciën van Brandenburg gevoegd zouden worden [2]).

---

von Brandenburg finden; man hatte viele Mühe, ihn zu etwas Entscheidendem zu bewegen. Indessen gelang es der französischen Politik im J. 1671 doch, auch ihn zu gewinnen; er bekam 100,000 Livres, wofür er einzuwilligen schien, den Umtrieben des Versailler Hofes gegen Hollands Sicherkeit ruhig zuzusehen. Dieses Geld war aber ganz unnütz verschwendet; denn als man stärker in den Kurfürsten drang, um mit Frankreich einen Bund gegen Holland zu schliessen, konnte man ihm nicht einmal das Versprechen entreissen, neutral zu bleiben. Den Holländern versprach er aber auch keine Hülfe."

1) WAGENAAR, XIII, 400 en 401.

DROYSEN, 337. „Die Antwort des Kurfürsten war behutsam und ausweichend: allerdings seien die Staaten in bedenklichem Zustande, aber er habe mit ihnen Tractate, die ihn, wenn sie angegriffen zur Hülfeleistung verpflichteten," enz.

2) DROYSEN, 335, 336. „In der That radical genug war das Project, ein Köder so grober Art, dasz die französische Diplomatie nicht mit Unrecht einem deutschen Fürsten es überliesz mit demselben sein Glück zu versuchen."

ENNEN, 237. „Die Republik solle aufgelöst und unter die Verbündeten

Na dergelijke voorslagen was het Friedrich Wilhelm niet langer mogelijk zijn onwil te verbergen [1]: hij wees ze met verachting van de hand en wilde zich zelfs niet tot onzijdigheid verbinden. Maar Lodewijk XIV verloor zoo spoedig den moed niet [2]: Fürstenberg had ten slotte, toen hij van den Keurvorst niets anders verkrijgen kon, bij hem het denkbeeld opgewekt, gezamenlijk met den keurvorst van Keulen zijn bemiddeling aan te bieden, om den oorlog te voorkomen; op die wijze dacht de sluwe diplomaat dan wel Brandenburgs invloed, ten gunste van Lodewijks plannen, te zullen kunnen misbruiken [3]: Weldra werd met Frankrijk en met de Republiek onderhandeld; maar de buitengewone gezant Lorenz von Crockow, die te Versailles den vrede moest gaan prediken, bemerkte terstond dat zijn zending niet de minste kans van slagen had [4]) zoodat de poging

---

getheilt werden; Frankreich solle das Land im Westen der Maas, Köln die Provinz Utrecht, Münster Ober-Yssel, Brandenburg Geldern und Zütphen, Lüneburg Friesland, Neuburg Gröningen, Oranien Holland und Seeland erhalten."

1) ENNEN, 238. „Es war der Ehrlichkeit des Brandenburgers zu viel zugemuthet, dasz er sich an einem solchen Spitzbubenspiele gegen einen alten Bundesgenossen betheiligen solle."

2) MIGNET, III, 150. Lodewijk XIV aan Colbert, 16 febr. 1670. „Vous direz en toute confidence de ma part au roi d'Angleterre que je crois avoir des espérances assez bien fondées de porter non seulement M. l'Electeur de Brandebourg, l'Electeur de Cologne, et l'Evêque de Munster à s'unir avec nous pour le même dessein" enz.

3) DROYSEN, 337. „Es wurde verabredet im Haag und in Paris für die friedliche Ausgleichung zu wirken; mit Fürstenberg wurden die Instructionen festgestellt, mit denen Crockow vierzehn Tage später nach Paris abreiste." (26 jan. 1670).

4) DROYSEN, 337. „Aber die Aeuszerungen Fürstenberg's, dann die Berichte Crockow's zeigten nur zu deutlich, dasz in Paris der Krieg eine beschlossene Sache sei, dasz der König ihn noch im Lauf des Sommers beginnen wolle."

dadelijk opgegeven moest worden, want in den Haag wilde men nog, even als vroeger, van geen andere aansluiting aan Brandenburg hooren, dan door diens opname in de triple alliantie [1]); overigens waren de Staten zeer voorkomend jegens Blaspeil en Romswinckel, zoo zelfs, dat dezen te veel naar den zin huns meesters, tot de inzichten van den raadpensionaris neigden [2]); tegelijk met het stuiten van hun conferenties, ontving Crockow de instructie, iedere verbintenis met Frankrijk voorzichtig af te wijzen [3]); de Keurvorst had, terwijl hij zich te Cleve bevond, door Fürstenberg, die hem daar een bezoek was komen brengen, in het diepste geheim kennis gekregen van het verdrag van Dover, van het verbreken van het drievoudig verbond waarin zijn gezanten reeds bezig waren hem te doen opnemen [4]). Te Parijs liet men echter de onderhandeling zoo spoedig niet los [5]); onder voorwendsel zeker geschil tusschen

---

1) DROYSEN, 338, 340. „Man lud die brandenburgischen Minister im Haag von Neuem zu triplischen Besprechungen ein; man überzeugte sie dasz der Eintritt des Kurfürsten der beste Weg sein werde, den Frieden wie er wünschte zu erhalten, man bestellte eine Commission mit ihnen zu verhandeln," enz.

2) DROYSEN, 340. „Nicht ohne Befremden," schrieb ihnen der Kurfürst (9 april) „höre er, dasz sie in Conferenz getreten seien; sie würden zu sehen haben, wie sie das redressirten; er finde keinen Anlasz sich um der spanischen Interessen willen in einen fertigen Tractat einzulassen, über den mit ihm nicht die geringste Communication gepflogen sei." Er wies sie von Neuem an, zu seinem Eintritt keinerlei Hoffnung zu machen."

3) DROYSEN, 340. „Er beauftragte zugleich Crockow in Paris in den vorsichtigsten Formen ein Bündnisz gegen Holland abzulehnen, die Sache sei so beschaffen, dasz er ohne Gefahr seines ganzen Staates, ja *ohne Verletzung seines Gewissens* sich nicht wider Holland engagiren könne" enz. (mei 1670).

4) MIGNET, III, 160, 206, 222 en 223. Openingen van Fürstenberg, „Comme le croit ledit electeur sans le su et la participation de Louis XIV."

5) MIGNET, III, 233. Louis XIV à Lionne: „cette négociation aura des épines et des longueurs qui la feront traîner plus que je ne l'aurais voulu."

Munster en Wolfenbuttel bij te leggen, werd graaf Louis de Verjus-Crécy naar Duitschland gezonden, en deze begaf zich het eerst naar het Hof van Berlijn [1]): maar hij was daar niet gelukkiger dan Fürstenberg vóór hem. De Keurvorst voor wien men zorgvuldig verborgen gehouden had al wat in het belang van het Katholicisme te Dover was afgesproken [2]), scheen desniettemin het gevaar te beseffen dat zijn geloofsgenooten dreigde; van de politieke plannen van Lodewijk XIV werd hij nu nog vollediger onderricht: Lionne verklaarde ronduit aan Crockow dat er geen verzoening meer mogelijk was, dat de eer van zijn Koning met de vernietiging der Republiek was gemoeid [3]); tegelijk drong Verjus aan dat Brandenburg zich ten minste tot onzijdigheid zou verplichten, maar na al hetgeen hij vernomen had, was de Keurvorst daartoe in het minst niet genegen en de fransche onderhandelaar verkreeg slechts een ontwijkend antwoord [4]).

Intusschen had men Friedrich Wilhelm niet dan na ver-

---

1) DROYSEN, III, 3, 369—371. MIGNET, III, 289. "M. de Verjus partit avec des lettres de créance pour tâcher de conclure contre la Hollande la ligue offensive vainement proposée par le Comte de Fürstenberg. Il se rendit d'abord à Berlin, où il resta pendant trois semaines. Il n'y trouva pas l'électeur plus disposé à une guerre contre la Hollande."

2) MIGNET, III, 223.

3) MIGNET, III, 289. "M. de Lionne répondit à M. Crockow: "que le Roi ne prétendait à aucune satisfaction de la part des Hollandais, qu'il voulait seulement mortifier leur orgueil et abattre un peu cette puissance, qui leur donnait l'audace d'offenser les plus grands potentats; qu'au reste les choses n'étaient plus en termes de pouvoir être accommodées; qu'il n'avait pas même les mains libres là-dessus, s'étant lié avec des amis dont il ne pouvait pas abandonner les intérêts, et dont il préférait la satisfaction à la sienne."

4) MIGNET, 290. "Après avoir obtenu une promesse assez vague de neutralité, M. de Verjus quitta Berlin." DROYSEN, III, 3, 371.

zekering van de stiptste geheimhouding zoo goed onderricht omtrent hetgeen te Parijs voorbereid werd; derhalve kon hij de Staten slechts in algemeene bewoordingen tegen Frankrijks aanslagen doen waarschuwen [1]); maar hetzij men in den Haag de onbaatzuchtigheid van den Keurvorst niet vertrouwde, hetzij men het drievoudig verbond sterk genoeg achtte, de Witt bepaalde zijn staatszorg voornamelijk tot verzekering der spaansche Nederlanden, en terwijl hij zich nog in het beramen van ver verwijderde bondgenootschappen verdiepte [2]), was reeds zijn eigen veiligheid ondermijnd. Toch bleef hij onbekommerd de waarschuwingen [3]) in den wind slaan die hem gedurig uit Berlijn herhaald werden: dáár, waar het gevaar in al zijn omvang bekend was verhief zich natuurlijk menige stem om den Keurvorst tot een andere politiek te bewegen; maar Friedrich Wilhelm liet zich niet afbrengen van hetgeen hij plichtmatig achtte: wel verre van zich uit angst onder de banier van den overweldiger te scharen, ondernam hij een poging zich met de overige leden van den westfaalschen Kreits tot een krachtige neutraliteit te verbinden. Te Bielefeld waar kreitsdag gehouden werd (april—juli 1671) deed hij een voorstel in dien zin [4]); Fürstenberg en Verjus [5]), ook een talrijk gezant-

---

1) HELWING, 654. VAN DIJK, 88, 406. WAGENAAR, XIII, 415.

2) MIGNET, III, 633.

3) Ook Beverningh werd door Castel-Rodrigo gewaarschuwd, (VAN DIJK, 417), „dat ontwijffelijck Vranckrijck nae den Rhijn quam en dat men uyt den name en op den name van den Churfurst van Brandenburch soude reclameren de steden van het Cleefsche gebiet. en op die van den Churfurst van Ceulen de stadt Rijnberck, met de wapenen van H. H. Mog. beset, en dat Vranckrijck het werck soude doen op een anders naem, daer aen ick soo heel veel, immers in het eerste reguard, niet hebbe connen defereren."

4) HELWING, 654. ENNEN, 240 en 241. DROYSEN, III, 3, 369, 371—373.

5) MIGNET, III, 290, 295. „Avant de terminer sa mission à Bielefeld,

schap van de Staten [1]) woonden de vergadering bij, die plotseling het gewicht van een internationale conferentie verkreeg; maar de uitkomst beantwoorde niet aan Brandenburgs verwachting; Keulen en Munster waren reeds te eng met Frankrijk verbonden [2]). Friedrich Wilhelm sloot zich van dat oogenblik weer bij den Keizer aan [3]), die eindelijk van zijn verblinding begon terug te komen; maar zoolang deze niet bepaald partij koos, bleef ook de Keurvorst dralen of hij zich nauwer met de Republiek verbinden zou, of niet. Even als de Witt koesterde hij nog hoop den opkomenden storm door onderhandelingen te kunnen bedaren [4]): daartoe zond hij gezantschappen naar Copenhagen en naar Stockholm, beide echter vruchteloos [5]). Denemarken, hoewel door de quadruple alliantie aan de Republiek verbonden,

---

M. de Verjus fit une dernière tentative, auprès de la Cour de Berlin." Daar echter Schwerin hem te kennen gaf dat de Keurvorst evenmin in een verdrag van onzijdigheid, als in een offensief verdrag treden zou, bleef die reis achterwege.

1) Jonkh. J. W. VAN SYPESTEIJN, *Nederland en Brandenburg in 1672 en 1673*, bl. 19. De extraordinair-gedeputeerden der Staten te Bielefeld waren v. Reede-Amerongen, v. Ripperda, v. Wijngaerden van Werkendam en Sirtema van Grovestins. Reede waarschuwde de Staten tegen de kuiperijen van Fürstenberg en Verjus.

2) MIGNET, III, 290. HELWING, 655.

3) MIGNET, III, 675. "Les électeurs de Brandebourg, de Trèves, de Mayence et sept ou huit princes le pressaient de se déclarer et ne toléraient pas une aussi lâche indifférence de sa part."

Volgens DEPPING, bl. 34, deed de Keurvorst dadelijk een klein deel zijner troepen in nederlandschen dienst overgaan, "jedoch ohne Aufsehen zu erregen."

4) DROYSEN, 382. "In Berlin hielt man für nöthig auf alle Fälle gerüstet zu sein, man begann mit dem Ausgang des Jahres 1671 die Vermehrung der Armee, man fuhr fort, in Paris friedliche Mittel zu empfehlen, wenn man auch nicht zweifeln konnte, dasz alle Mahnung vergeblich sei."

5) HELWING, 657. Tot driemaal toe werd Blumenthal naar Denemarken

betoonde bij Zwedens houding geen geneigdheid haar bij te springen, en Zweden zelf liet zich in het laatste oogenblik nog van het drievoudig verbond aftrekken, en beloofde bij de geheime artikelen van een, den 14den april 1672 gesloten tractaat, den oorlog te zullen aandoen aan diengene der duitsche Vorsten, die de Republiek te hulp zou komen, een bepaling klaarblijkelijk tegen de vijandelijke houding van Brandenburg gericht [1]).

Reeds was, toen dit verraderlijk verdrag geteekend werd, het noodlottig jaar aangebroken, waarin de Republiek op den rand des afgronds gebracht werd. Van alle kanten belaagd en van hun machtigste bondgenooten verlaten, stonden de Staten tegenover een, door haat en naijver aangevuurde coalitie. Slechts Spanje en Brandenburg bleven op dat hachelijk tijdstip hun verbintenissen getrouw [2]): maar het eerste was uitgeput en vernederd, en het laatste vermocht weinig meer, dan goeden wil jegens ons te toonen.

In november 1671 was door de Staten-Generaal eindelijk besloten werk te maken van de langverwaarloosde alliantie met Brandenburg [3]), en werd Godard Adriaan baron van

---

gezonden; september 1671, april en juni 1672. Christoph von Brand onderhandelde in Zweden.

MIGNET, III, 350, 354, 361. "Tandis que l'ambassadeur de Hollande, les envoyés d'Espagne, de Saxe, de Brandebourg et de Zell sollicitaient les membres de la régence et du Sénat dans un sens, M. Courtin et M. Coventry les visitaient de leur côté et les pressaient dans un autre."

1) MIGNET, III, 271 en vgg. 345, 365—376. HELWING, 646. ENNEN, I, 229—231. Het tractaat werd gesloten door Pomponne, maar was reeds voorbereid door den resident Rousseau.

2) VAN DIJK, 114, 456. DROYSEN, 382. "Die Generalstaaten brachten bei Pöllnitz Abreise dem Kurfürsten in feierlichster Weise ihren Dank aus: "da sie von allen verlassen gewesen, habe er allein sich ihrer angenommen, sie und ihre Nachkommen würden es ihm nie vergessen."

3) DROYSEN, 382. "Schon im vorigen Sommer hatte Jena in Bielefeld

Reede van Amerongen benoemd [1]), om te Berlijn, volgens de verplichting van het viervoudig verbond, ondersteuning tegen Frankrijk te gaan verzoeken; van februari tot mei 1672 had deze diplomaat aldaar de moeielijkste onderhandelingen te voeren; twee dagen na hem verscheen al weder een fransch gezant, de graaf de Saint-Géran, aan het keurvorstelijk Hof, wiens invloed Reede gedurende geruimen tijd te bestrijden had, voor dat hij uitzicht verkreeg zijn zending te zien gelukken [2]). Niet dat de Keurvorst persoonlijk ongenegen was zijn voorstellen aan te hooren [3]); ook bij diens hofhouding vond hij vrij algemeen diezelfde sympathie: de opperstalmeester, baron von Pöllnitz, de graaf von Dohna, de generaals van Spaen en Eller deelden daarin [4]); maar het kabinet was, hetzij uit overtui-

---

zu Amerongen geäuszert: es wäre besser, wenn die alte Freundschaft zwischen Berlin und dem Haag hergestellt würde. Es währte neun Wochen, ehe die Staaten die Resolution faszten, dasz die Commission in Sachen der Tripelallianz darüber berichten sollte."

MIGNET, III, 691. »Les Hollandais avaient d'autant plus de penchant à espérer l'assistance de l'Europe, qu'ils en ressentaient mieux de jour en jour l'urgente nécessité. Aussi recherchaient-ils l'appui de l'empereur, du roi de Danemarck, des princes de l'empire et surtout de l'électeur de Brandebourg, le plus puissant d'entre eux. Ils avaient envoyé de bonne heure M. d'Amerong à Berlin pour demander à Frédéric Guillaume de les assister de ses troupes, conformément au traité de 1666 qui lui en imposait l'obligation."

1) V. SYPESTEYN, bl. 30. HELWING, bl. 601. WAGENAAR, XIV, bl. 16.

2) MIGNET, III, 691. DROYSEN, 382. »Zwei Tage nach Amerongen kam auch St. Géran nach Berlin, noch einmal von Seiten des Könings Cooperation oder Neutralität zu fordern, als Preis dafür die Rückgabe der clevischen Festungen zu bieten. . . . . . Während St. Géran höchst beflissen war, bei Hofe des Königs Macht und Groszmuth zu erheben, und für ihn zu gewinnen, wurden die ersten Conferenzen mit Amerongen gehalten." P. DE GROOT aan DE WITT bij VAN DIJK, 234, 235.

3) V. SYPESTEYN, 31 vgg. 37, 42 en 43.

4) V. SYPESTEYN, 40—42. *Mémoires du Comte* DE GUICHE, II, 206—

ging, hetzij door omkooping geheel op de hand onzer vijanden, von Schwerin [1]) was bepaald franschgezind, Meinders

208. »Le Prince d'Anhalt étoit Chef du Conseil et Beau-Frere de l'Electrice, qui l'autorisoit dans la Cour par son Crédit comme tout-à-fait dépendant d'elle; car, sa Personne ne revenoit nullement à l'Electeur. Le prémier avoit pour ami principal le Baron de Schwerin, Créature aussi de l'Electrice, qu'elle avoit fait Gouverneur de ses Enfans et Premier Ministre de son Mari. Le Comte de Dohna, qui étoit particuliérement attaché par sa Parenté et par ses Devoirs à cette Princesse, suivoit dans les Affaires les Mouvemens de Schwérin et n'avoit par lui (même) aucun Crédit. . . . . . C'étoit la véritable Forme du Conseil de l'Electeur; le Reste n'étant composé que d'un Tas de Docteurs . . . . . Il y avoit un Homme dans cette Cour qui en étoit le véritable Maitre, et plus puissant, à mon Gré, que le Conseil, bien qu'il n'y entrât pas. Il s'appelle Pölnits, est Grand-Ecuier, et Colonel des Gardes de l'Electeur qui s'y fie et l'aime de toute son Ame . . . . . il portoit l'Electeur à s'accommoder avec les Provinces-Unies et à entrer dans leurs Intérêts. . . . . . Tant d'Interêts différents, se réünirent sur la fin en apparence."

DROYSEN, 386. »Selbst an seinem Hofe, bei seinen Räthen, bei seiner Gemahlin (nl. de tweede, Dorothea van Holstein) fand er Bedenken, Einwände, wachsende Abneigung gegen den Gedanken, der ihm fest in die Seele stand. Mit widerstreben unterhandelten Schwerin, Somnitz, Jena mit Amerongen weiter; gewisz nicht ohne ihre Schuld war es, dasz die Conferenzen zu keinem Ergebnisz führten. Nach der letzten, am 26 Februar, nahm der Kurfürst selbst die Sache in die Hand."

1) Schwerin werd door alle partijen omkoopbaar geacht: de markgraaf van Baden, van wege Castel-Rodrigo had hem een landgoed van 10,000 kroonen aangeboden (MIGNET, II, 281); tegelijk schreef Lionne aan Millet (bl. 285, 12 aug. 1667): »Vous pourrez aussi faire espérer quelque grâce à M. le baron de Schwerin, vu qu'il n'a pas accoutumé de rien conseiller à son maître, qu'il n'y trouve son compte particulier" en in zijn antwoord bericht Millet (286) dat de baron von Blumenthal naar Parijs gezonden staat te worden »ledit Blumenthal est gendre du baron de Schwerin, fort décrié parmi les gens de bien, ainsi que son beau-père, sur sa probité." De resident van Neuburg van zijn kant bood hem 10,000 kroonen (288). In november schreef Millet aan Lionne »si vous croyez que l'on ait besoin de M. l'électeur de Brandebourg à l'avenir c'est un coup sûr qu'on le gouvernera quand on se sera assuré du baron de Schwerin et du sécrétaire Meinders (296)." En deze raad werd niet in den wind geslagen.

voor de inzichten van Munster gewonnen; en de sluwe Saint-Géran hield niet op, hen nog meer tegen de Staten op te zetten, nu eens door groote geldsommen of teruggave der cleefsche vestingen te beloven, dan weder door het verspreiden van geruchten, als had Spanje de betrekkingen met de Republiek afgebroken, of Zweden zijn neutraliteit verkocht, of wel als had dit rijk zich met Denemarken tegen Brandenburg verbonden, waardoor het partij kiezen van den Keurvorst althans voor een tijd belemmerd werd [1]). Ook op Crockow werd te Parijs gewerkt: toen hij betuigde dat de Keurvorst op grond van zijn verwerend verbond met de Staten genoodzaakt zou worden hen bij te staan, daar hij zijn plechtig gegeven woord niet kon breken, ontbrak het Pomponne niet aan drogredenen om te bewijzen dat Frankrijk geenszins aanvallende partij was, dat de Republiek zelve den oorlog had aangevangen [2]).

1) V. SYPESTEYN, bl. 40.

MIGNET, III, 691. »Saint-Géran lui offrait, au nom de son maître, de le remettre en possession des places d'Emmerich, d'Orsoy, de Wesel et de toutes les villes du duché de Clèves qui étaient occupées par les garnisons des Hollandais, auxquels le grand électeur en demandait inutilement la restitution. Cette offre était de nature à le tenter" enz.

2) MIGNET, 692. VAN DIJK, bl. 268. Pieter de Groot aan de Witt, 26 febr. 1672: »de Heer Crackow, Cheur-Brandenburghsche Minister alhier, zijnde dese daegen in conversatie met den Heer de Pomponne, ende seggende onder anderen, dat zijn Heer ende Meester gesummeert werdende uyt den naem van H. H. M. gelijck alrede door den Heer van Amerongen was gedaen, om het secours, bij het tractaet van 1666 bedongen, aen deselven in den aenstaenden oorlogh te presenteren, weynigh reden soude konnen allegeren, die bequaem soude sijn om sijn refus te justificeren, antwoorde de gedachte Heer de Pomponne, dat daerin weynigh swaerigheyt was, alsoo men maer H. H. M. voor aggresseurs behoefde te verklaeren om van die obligatie bevryd te zijn, geconsidereert dat de oorlogh moet gepresumeert werden aengevangen te zyn bij die geene, die daertoe de eerste oorsaeck hebben gegeven, die men met weynig moeyte den Hollanders soude imputeren."

Eindelijk, toen al die moeite vruchteloos bleek, werd Saint-Géran terug geroepen [1]) (april 1672) en van Reede kreeg de handen ruim: de Keurvorst draalde nu niet langer; na nog eenige bedenkingen over de subsidiën en de cleefsche vestingen [2]), het gewone struikelblok tusschen Brandenburg en de Staten, kwam den 6den mei een verdrag tot stand, waarbij Friedrich Wilhelm beloofde de Republiek met 20,000 man te hulp te komen [3]): wel toonde de staatspartij hier te lande zich niet met dit tractaat ingenomen [4]), maar de ratificatiën volgden toch van weerszijden in juli; reeds alleen het sluiten van dit verdrag gaf een eersten straal van hoop, in de bange duisternis die op dat oogenblik het lot van het Vaderland bedekte. Het voordeel dat men zich daarvan voorstelde, was door middel der brandenburgsche troepen, den keurvorst van Keulen en den bisschop van Munster, die zich nu openlijk tot vijanden der Republiek verklaard hadden, in bedwang te houden en daardoor de zwakste grens van den Staat te dekken [5]): maar deze hoop werd geheel teleurgesteld, vooreerst, door de schielijke veroveringen van Lodewijk XIV, nadat de cleefsche vestingen, waarop

---

1) MIGNET, 692, „brusquement." V. SYPESTEYN, 44. DEPPING, 46.

2) DROYSEN, 387 en 388.

3) MIGNET, 694. V. SYPESTEYN, 44—48. DU MONT, II, 129—140. De Keurvorst ratificeerde het verdrag den eersten, en de Staten den elfden juli; er was dus weinig reden voor de klacht van HELWING (bl. 662): „Trotz dieser rückhaltlosen Zusicherung des Kurfürsten blieb die holländische Ratification des abgeschlossenen Bündnisses mehrere Wochen über den festgesetzten Termin aus."

4) DROYSEN, 388. „Briefe aus dem Haag meldeten: die Parthei de Witt's wolle nicht, dasz mit Brandenburg geschlossen werde, sondern dasz der Staat freie Hand behalte, mit Frankreich seinen Frieden zu machen."

5) ENNEN, I, 252 en 253. DEPPING, bl. 90. „Turenne glaubte, den Kurfürsten nicht sehr fürchten zu müssen": „les troupes de Brandebourg feront plus de bruit que de mal."

men als bolwerk tegen de Franschen gerekend had, dezen, bijna zonder slag of stoot in handen gevallen waren [1]), en ten tweede, doordien de Keurvorst, zijn systeem getrouw, zich in juni met den Keizer verbond [2]), die inderdaad ook een leger in het veld bracht: maar niemand kon vermoeden dat 's Keizers eerste minister, vorst Lobkowitz, door den franschen gezant te Weenen geheel was gewonnen, een schandelijk verraad dat den veldtocht volkomen deed mislukken. Ongelukkig was de Keurvorst geheel en al dupe van de marschen en contra-marschen waarin hij gedwongen werd den opperbevelhebber Montecuculi te volgen, wiens geheime instructie inhield alle treffen met de Franschen zorgvuldig te vermijden, terwijl de Munsterschen inmiddels Overijsel en Groningen afliepen [3]): hier te lande had men gerekend, dat de brandenburgsche troepen dit voorkomen zouden; maar nu, door de keizerlijken belemmerd, konden zij er niet eens een eind aan maken [4]): deze teleurstelling was groot en

1) MIGNET, IV, 6, 8, 9. HELWING, 462—464. DEPPING, 51 en vgg.; uitvoerig bij ENNEN, I, 259—267, 272 en 273; zie ook achter de mémoires du Comte de Guiche: Relation sur le siège de Wesel en juin 1672."

2) HELWING, 662 en vgg. ENNEN, I, 275. MIGNET, IV, 76, 81. Het verdrag werd den 21 juni 1672 door den rijkshofraad, Johan baron von Goëss te Berlijn geteekend; den 25 juli volgde een verdrag van den Keurvorst met de Staten. WAGENAAR, XIV, 132. V. SYPESTEYN, 49. MIGNET, IV, 88. „Frédéric-Guillaume avait envoyé des courriers aux Hollandais, pour les prévenir qu'ils seraient bientôt efficacement secourus, et les avait invités à ne pas se soumettre aux conditions qui leur étaient proposées par le roi de France, parcequ'avant la fin d'août une armée de 70,000 hommes irait délivrer leur territoire de l'invasion."

3) MIGNET, IV, 129—133. DEPPING, 267—274. WAGENAAR, XIV, 240 en 241. HELWING, 667. Ook Turenne had dezelfde instructie gekregen ten opzichte van het keizerlijke leger. Vg. DU MONT, II, bl. 140.

4) Later hoopte men dat de Keurvorst in Friesland vallen zou, om van daar de Franschen uit Holland te verdrijven, DEPPING, 156. Vg. *Archives de la maison d'Orange*, V, 313.

daar het niemand in gedachten komen kon dat er geheime verstandhouding tusschen twee, oogenschijnlijk zoo onverzoenlijke vijanden als Oostenrijk en Frankrijk bestond, werd Friedrich Wilhelm algemeen verdacht gehouden van verraad, terwijl hij juist een der weinige Rijksvorsten was die tegen de verzoeking bestand gebleven was: nog op het laatste oogenblik had het fransche Hof door den graaf de La Vauguyon herhaaldelijk, met beloften en bedreigingen getracht hem van de zijde der Republiek af te trekken; de Keurvorst had geweigerd zijn wapeningen te staken; het vertrek van La Vauguyon was de oorlogsverklaring van Frankrijk geweest [1]). Misschien was men hiervan in den Haag niet volledig onderricht, of verwekte reeds het bloote feit der onderhandeling aldaar achterdocht; ophelderingen waren in allen gevalle op dat tijdstip onmogelijk: in den nood waarin de Republiek zich bevond, oordeelde men geen geld te kunnen uitgeven aan subsidiën waarvan toch geen vrucht getrokken werd [2]), en daar de Keurvorst zonder ondersteuning onmogelijk zijn leger op de been kon houden, was reeds spoedig het vertrouwen van weerszijden geschokt: zelfs na de verheffing

---

1) MIGNET, IV, 89—96. „Mais ces considérations, ne pouvaient rien contre les partis pris et les traités signés. L'électeur de Brandebourg continua à concentrer ses troupes entre Lippstadt et Halberstadt." 99, 101.

DROYSEN, 408, 409. „Endlich am 7 September gab Vauguyon Namens seines Herrn eine Erklärung ab „die deutlich genug den Krieg verkündete."

2) V. SYPESTEYN, 48, 50—52, 74. „De gezant van den Keurvorst te 's Gravenhage, Romswinckel, liet dien Vorst niet onkundig van „de kwade dispositie" welke men tegen hem had, en van de vermoedens, welke bestonden, dat de betaling van de subsidiën zou worden gestaakt, omdat zij dienden tot het onderhouden van een leger dat niets verrigtte; maar van Amerongen, die geen reden had om aan de goede gezindheid van den Keurvorst te twijfelen .... liet niets na om de Staten-Generaal te bewegen den Keurvorst „hoc rerum statu niet te negligeren."

van den prins van Oranje tot Stadhouder, voor welke bevordering de Keurvorst steeds zoo sterk geijverd had, en waardoor een van de grootste oorzaken van verwijdering tusschen hem en de Republiek was weggenomen, werd toch de vorige verhouding niet hersteld. Aan drukke onderhandelingen. ook aan klachten van de zijde des Keurvorsten ontbrak het niet: de baron von Pöllnitz, later Ludolf Lorenz von Kroseck, drongen te 's Hage aan op betaling der gelden, zonder welke Brandenburg zijn leger niet zou kunnen onderhouden [1]); de kolonel Weibenum, de overste Epp, de graven von Dohna en von Waldeck, werden beurtelings door den Stadhouder naar het leger van den Keurvorst afgevaardigd om tot doortasten aan te sporen [2]), terwijl v. Reede reeds weer in augustus derwaarts vertrokken was, om hetzelfde doel door een duurzaam verblijf in het brandenburgsche kamp te bevorderen [3]). Dit

---

1) HELWING, 662, 666, 670 noot 3. DU MONT, II, 146.

DROYSEN, III, 3, 403. „In wiederholte Conferenzen machte Pöllnitz darauf aufmerksam, dasz man kein Recht habe, sich über ihn zu beklagen, dasz man staatischer Seits weder Dänemark und Braunschweig zum Beitritt, noch Spanien zur Kriegserklärung bewogen habe, dasz die Ratification des Vertrages erst jetzt, vier Wochen später als sie gesollt, im Haag fertig geworden, dasz die Zahlungen stockten, so dasz der Kurfürst Herrschaften und Domainen habe verpfänden müssen, um seine Rüstungen fortzusetzen, dennoch hoffe er zur festgesetzten Zeit fertig zu sein. Man gestand das alles zu, aber, so sagte der Prinz, die Truppen, die er habe, seien in schlechtem Zustande, sie würden bald völlig zu Grunde gehen, wenn der Kurfürst nicht schleunigst Rettung bringe etc." 405, 406.

2) V. SYPESTEYN, bl. 58. „De prins van Oranje heeft gedaan al hetgeen hij vermogt om zijnen oom, den keurvorst van Brandenburg, tot handelen te doen besluiten; hij liet dezen niet onkundig van de groote nadeelen, welke de bondgenooten door hunne werkeloosheid aan de Republiek berokkenden."

3) V. SYPESTEYN, bl. 49, 52.

alles mocht echter niet baten. Montecuculi, zijn valsche positie moede [1]), was ontslagen en door Bournonville vervangen; het verraad werd hoe langer hoe duidelijker [2]): een fransch agent bij den Keizer, de Frémonteau, volgde openlijk het leger [3]), en de brandenburgsche ministers en raadslieden verzwegen, minder dan ooit, hunne neiging tot Frankrijk [4]). Een brief van den Keurvorst, vol scherpe verwijten tegen de Staten was de voorlooper van een onvermijdelijke breuk [5]). Deze volgde echter niet onmiddelijk; slechts langsamerhand openbaarde zich gedurende den winter van 1672—73 de veranderde richting der brandenburgsche politiek.

In het begin van november gaf v. Reede daarvan kennis aan den raad-pensionaris Fagel, en werkelijk begonnen kort daarop sommigen uit 's Keurvorsten omgeving een geheime onderhandeling met den franschen gezant te Mainz, den marquis de Vaubrun, die geen beloften spaarde om Brandenburg tot een afzonderlijken vrede over te halen [6]). De invloed der verderfelijke raadgevingen was echter niet

---

1) HELWING, 668: „eine so unwürdige Stellung verschmähend."

2) DEPPING, 277. Turenne aan Louvois, 7 maart 1673. „M. de Bournonville a fait faire d'estranges marches à l'armée de l'Empereur, et M. de Paderborn m'a faict dire que les officiers ne l'estiment point pour sa conduitte."

3) V. SYPESTEYN, 50.

4) V. SYPESTEYN, 62. „Zelfs door zijn eigen raadslieden verkeerd ingelicht en van zijn goede voornemens afgebragt." 91.

DEPPING, 161, „besonders den Fürsten von Anhalt und die Räthe Schwerin und Maynders." 277. Turenne aan Louvois: „Tout le pays dit que le Prince d'Anhalt, M. de Suerin et M. Meynarts sont des traitres et qu'ils s'entendent avec le Roy."

5) DU MONT, II, 142—145. „Cette lettre fut regardée en Hollande, comme l'avant coureur d'une prochaine séparation."

6) V. SYPESTEYN, 62 en 63.

zoo groot op het oordeel van den Keurvorst, dat hij van dergelijke trouweloosheid hooren wilde, maar men wist hem smakelijk te maken zijn ondersteuning te schenken — hoewel eerst slechts indirect — aan de bemiddeling waarmede Zweden zich trachtte te redden uit zijn valsche stelling tusschen Frankrijk en de triple alliantie, een bemiddeling die met een voorstel tot een algemeenen wapenstilstand was aangevangen [1]).

Lodewijk XIV had Zwedens aanbod terstond aangenomen, maar de Staten, wellicht het verraad vermoedend, hadden onvoorwaardelijk geweigerd. Nu kwam Pöllnitz voor de tweede maal naar den Haag, om nogmaals over de betaling der subsidiën te onderhandelen [2]): Schwerin en Mein-

1) DROYSEN, 432. Volgens DU MONT (II, 140 en 141) had de Keurvorst nooit ander voornemen gehad dan de rol van bemiddelaar te spelen: „La France qui lisoit dans ses desseins, ou par penetration, ou par le moien de ses intelligences secretes, le ménageoit autant que la conjoncture le pouvoit permettre, et quoiqu'elle n'eût aucune intention de le prendre pour Mediateur et qu'elle fût résoluë de procurer cet honneur tout entier à la Suede, elle ne laissoit pas de le flater, dans l'esperance qu'il en avoit conçûë. Elle lui faisoit même entendre sous main et par des voyes indirectes, que l'armement qu'il venoit de faire en faveur des Hollandois, étoit la seule difficulté qui retenoit Sa M. T. C. et qu'il ne seroit pas plûtôt rentré dans la neutralité, qu'elle se porteroit d'elle-même à lui déferer la Mediation. *Voilà le véritable endroit par lequel cet Electeur fut tenté, et persuadé à renoncer à l'alliance des Hollandois.* Il voioit que l'Empereur et l'Espagne étoient sur le point de rompre ouvertement avec la France, et que par ce moien l'Empire alloit être plongé dans les calamités de la guerre, et il vouloit avoir la gloire, de lui procurer la paix avant que les choses en fussent venuës à cette extrémité." En later (III, 2): „A peu prés vers le même temps, je veux dire sur la fin de 1672, l'Electeur de Brandebourg fit aussi offrir sa Mediation, et les Etats l'auroient volontiers préférée ou unie à celle de Suede, mais le Roi d'Angleterre ne l'agréa point, de sorte qu'elle n'eut aucune suite."

2) HELWING, 670. WAGENAAR, XIV, 245—247. DROYSEN, 435, 436.

ders hadden een vernuftig middel uitgevonden om den Keurvorst zijns ondanks met de Republiek te doen breken, en wel op een wijze, die zou doen gelooven dat Brandenburg daaraan geen de minste schuld had: op het oogenblik dat de Staten verklaarden geen onderstandgelden meer te kunnen verschaffen aan een leger dat niets uitrichtte, kwam Pöllnitz om verhooging dier subsidiën verzoeken, onder voorwendsel den Keurvorst in staat te stellen een afzonderlijk leger op te richten, sterk genoeg, om onafhankelijk van den Keizer, den oorlog voort te zetten; maar weigerden de Staten die ondersteuning — gelijk men eigenlijk hoopte — dan zou de Keurvorst genoodzaakt wezen aan het verlangen der overige bondgenooten toe te geven en aan te nemen den wapenstilstand, dien Turenne hem nu ook formeel aangeboden had [1]). Dit alternatief verwekte natuurlijk in den Haag de grootste ontsteltenis; de Staten keurden onmiddelijk de verhooging van subsidie goed, tegen verwachting en tot teleurstelling van het brandenburgsche kabinet, terwijl de Stadhouder tevens den graaf von Waldeck en den overste Epp naar het hoofdkwartier van den Keurvorst te Minden zond, om zich, zooveel mogelijk van zijn medewerking te verzekeren [2]). Maar daartoe was het

„Auf nichts hatt man weniger in Haag gerechnet: „die Wuth und Beschimpfung gegen den Kurfürst sind maaszlos." Und von Oranien schreibt Romswinckel: „er ist so bestürtzt und entsetzt, wie ich ihn in den schwersten Widerwärtigkeiten nicht gesehen habe."

1) v. SYPESTEYN, bl. 76—80.

2) DROYSEN, (437) poogt den vrede van Vossem te ontschuldigen, even als iedere partijwisseling van den Keurvorst, door den Staten gierigheid en verraad ten laste te leggen: „Es hätte nur eines tapferen Entschlusses in Wien, des Entgegenkommens im Haag bedurft, die Dinge zu wenden. Aber in Holland kam man nicht über die *billige* moralische Entrüstung hinaus; und wenn Pöllnitz — als auch der Sparenberg schon in Gefahr

reeds te laat. De geldelijke offers die de Republiek zich nog getroostte, bleven nutteloos. Brandenburg had zich op aansporen van Zweden [1]) en door de bemiddeling van Neuburg [2]) reeds te ver in onderhandelingen met Frankrijk ingelaten; op hetzelfde oogenblik waarop graaf Waldeck naar Minden werd afgevaardigd (maart 1673), zond de Keurvorst een gezant naar Lodewijk XIV, die den 10den april een voorloopig tractaat sloot te Saint-Germain [3]), dat den 6den juni in het leger te Vossem, nabij Maastricht door een, tusschen Pomponne en Meinders getroffen vredesverdrag werd vervangen [4]). Overeenkomstig de vroegere voorslagen werd Brandenburg nu hersteld in het bezit der cleefsche

---

war — die vertragsmäszige Assistenz, wenigstens eine Diversion gegen Münster forderte, so bedauerte man, mit den neuen Rüstungen noch nicht so weit zu sein; wenn er zeigte, dasz Gefahr im Verzuge sei, so sandte man erst Graf Waldeck über Bremen nach Bielefeld, dem Kurfürsten Vorstellungen zu machen, und that einstweilen nichts; wenn Pöllnitz die Rechnung der Subsidien vorlegte, die seit vier Monaten rückständig waren, auch für die 6500 Mann, die über den Tractat hinaus gestellt waren, den früher versprochenen Zuschusz forderte, so nahm es wohl der Prinz über sich, die noch für den November rückständigen 60,000 Thaler zahlen zu lassen und weiter für richtige Zahlung zu sorgen, aber mit der Bedingung, dasz der Kurfürst kein separates Abkommen, weder den Waffenstillstand, noch den Frieden betreffend, mache und dem Staat wirklich assistire; als wenn bisher keine wirkliche Assistenz geleistet sei, als wenn es dem Kurfürsten nur darauf ankomme, einen Brodherrn für seine Armee zu finden."

1) DROYSEN, 435. "Seit Monaten war der schwedische Obrist Wangelin im brandenburgischen Hauptquartier, den Waffenstillstand, den Frieden zu empfehlen."

2) DROYSEN, 435, 440. V. SYPESTEYN, 81. DEPPING, 162—165.

3) MIGNET, IV, 133.

4) ENNEN (I, 295—297), geeft als beweegredenen voor den Keurvorst op: de zekerheid, dat de nuntius te Weenen de ondersteuning van ketters afkeurde, zoodat op den Keizer niet te rekenen viel; de vrees dat Saksen, zich wegens zijn aanspraken op Cleve en Gulik met Zweden en Hannover

vestingen — Emmerik, Büderich en Orsoy; alleen Wesel en Rees bleven tot het eind van den oorlog in handen der Franschen. Bovendien werden den Keurvorst 800,000 livres als schadeloosstelling wegens de oorlogskosten toegezegd, waartegen deze dan zijn alliantie met de Republiek moest opgeven; het zou hem echter vrijstaan de wapenen weer op te vatten, zoodra Frankrijk iets ten nadeele van het Rijk mocht ondernemen [1]).

Hoewel de Republiek een geringen steun aan Brandenburg had gehad, was men toch hier te lande zeer ontstemd over den vrede van Vossem, daar men als gevolg daarvan vreesde, niet alleen dat de Keurvorst spoedig geheel en al tot de vijandelijke partij zou overgaan, maar ook dat door dit voorbeeld onze overige bondgenooten in Duitschland van ons zouden worden afgetrokken [2]): gelukkig echter werd deze vrees niet bewaarheid, hoewel de fransche diplomatie geen moeite spaarde tot die uitkomst

---

verbinden zou, om hem in den rug te vallen en eindelijk het niet betalen der hollandsche subsidiën.

Volgens DROYSEN (440) was de Keurvorst misleid door een gerucht dat Frankrijk en de Republiek heimelijk onderhandelden.

1) DROYSEN, 445 en 446. MIGNET, IV, 135 en 136. HELWING, 464, 471 en 472. DU MONT, II, 73—82. ENNEN, I, 296.

De Franschen hoopten van den Keurvorst Rees en Wesel te koopen:

Turenne aan Louvois (30 mei 1673). DEPPING, 287. „Personne en Allemagne ne peut pas s'imaginer que le Roy ne garde Wezel à quelque prix que ce soit, c'est à dire en s'accommodant avec M. l'Electeur de Brandebourg, qui est fort pauvre, et de qui les Ministres sont intéressés, et y ayant aussi un exemple tout naturel de Mrs les Estats, qui ont laissé la jurisdiction toute entière à M. l'Electeur."

2) HELWING, 673. V. SYPESTEYN, 89 en 90. DU MONT, II, 82. DEPPING, 279, Louvois aan Turenne, 1 april 1673: „ainsy l'on aura le plaisir de finir entièrement les affaires du costé de l'Allemagne, n'y ayant pas d'apparence que personne veuille se mesler des affaires des Hollandois, du moment que M. de Brandebourg n'en sera plus."

te geraken: niet alleen vonden de aanbiedingen en voorstellen van den graaf de Verjus tot een nauwere, offensive alliantie, te Berlijn, geen gunstig onthaal [1]), maar Lodewijk XIV kwam al spoedig tot het bewustzijn, dat, niettegenstaande al de millioenen, die hij bij de vorsten van het duitsche Rijk had verspild [2]), al de zegepralen zijner diplomatie vruchteloos waren, daar zelfs zijn duurst betaalde bondgenooten werkeloos bleven [3]), of, zoo als de keurvorst van Keulen, de lichtvaardigheid inzagen, waarmede zij zich in de armen van den vreemden overweldiger geworpen hadden [4]).

Daarentegen gelukte het der Republiek, machtige bondgenooten te winnen; in augustus 1673 verklaarden Spanje en de Keizer zich eindelijk voor haar. Ook de hertog van Lotharingen [5]) en in 1674 het duitsche Rijk en Denemar-

---

1) DROYSEN, 461—463. DEPPING, 170, 171, 209, 219. De Keurvorst weigerde zich verder met Lodewijk XIV in te laten, voordat deze zijne troepen uit het Rijk teruggetrokken had.

2) DEPPING, 233 noot 99. Vg. MIGNET, II, 20.

3) Z. a. Hannover; ENNEN, 297: „der Herzog steckte die Hülfsgelder ein, verhielt sich aber ruhig. Trotz aller Anstrengungen des französischen Abgeordneten Verjus, wollte er sich in keiner Weise zu thätiger Partheinahme bequemen."

4) ENNEN, 293. „Der Kurfürst von Köln hatte wohl Grund muthlos zu sein: keine Subsidien wurden mehr bezahlt; sein Land bot nichts mehr um seine Truppen zu unterhalten; was die Feinde nicht raubten, nahmen die Freunde weg," enz. Fürstenberg aan Louvois (15 nov. 1672, DEPPING, 265). „Mon dit Sieur Electeur est quelque fois un peu chagrin, ce qui arrive des continuelles plaintes qu'on luy fait, à quoy toutes fois on ne peut pas remedier tousiours."

5) MIGNET, IV, 266—268. WAGENAAR, 273—276. HEEREN, VIII, 222. DEPPING, 170, 171. HELWING, 673, „die Generalstaaten schlugen Ludwig XIV mit seinen eigenen Waffen; sie suchten ihn von seinen Verbündeten zu trennen, und der Versuch gelang."

Vorst Lobkowitz verzette zich te vergeefs tegen dat verbond. ENNEN, 307.

ken. In Engeland was de oorlog sints lang impopulair, en het parlement liet geen gelegenheid voorbijgaan zijn afkeuring, vooral over het bondgenootschap met Frankrijk uit te spreken [1]: Zweden was de eenig overgeblevene van al de geallieerden der fransche kroon, en slechts tegen geregelde en hooge subsidiën, verleende dat Rijk een medewerking aan Lodewijk XIV waarvan deze slechts weinig voordeel trok [2]: uitgeput door het volhouden van een rol in Europa, die zijn krachten te boven ging, en daarenboven door allerlei — geheime en openbare — verbintenissen belemmerd, had Zweden zich tot bemiddelaar en vredestichter opgeworpen en hoopte op die wijze zijn invloed op de europesche aangelegenheden te herwinnen [3]; Frankrijk in zijn talrijke bondgenootschappen teleurgesteld, had, reeds voor den vrede van Vossem, die bemiddeling aangenomen [4]. Omstreeks dienzelfden tijd werd een congres te Keulen geopend, waar echter niets ernstigs werd verhandeld [5]; daar

---

1) HELWING, 673. ENNEN, 334.

2) HELWING, 675. „Schweden, ein äuszerst kostbarer und in vielem Betracht lästiger Bundesgenosse."

3) DROYSEN, 449. „Für den Augenblick schien die schwedische Politik, kein anderes Interesse zu haben als den allgemeinen Frieden zu vermitteln; sie hoffte in dem begonnenen Congresz zu Cöln, ein Werk zu Stande zu bringen, das ihre europäische Bedeutung von Neuem constatirte, die sie seit Karl Gustav's Tod in nur zu empfindlicher Weise, und nicht ohne eigene Schuld eingebüszt hatte."

4) MIGNET, IV, 335. „Louis XIV ne pouvait pas lutter seul contre l'Autriche, l'Espagne, la Hollande, le Brandebourg, le duc de Lorraine, l'électeur de Trèves, l'évêque de Munster, les ducs de Brunswick et de Zell, le landgrave de Hesse." 138—141.

ENNEN, 299. „In solcher Erwägung hatte er die, von verschiedenen Seiten vorgebrachten Friedensanträge nicht von der Hand weisen wollen. Er ging auf die von Schweden angebotene Friedensvermittlung ein."

5) MIGNET, IV, 140—152, 160—166, 271—280. DU MONT, III, 30, vgg. ENNEN, 304—307. Voor de Republiek verschenen te Keulen de heeren van

de oorlog inmiddels voortduurde, was het geluk der wapenen van gestadigen invloed op de houding der conferentie [1]; van beide zijden was het klaarblijkelijk te doen om tijd te winnen, maar toen eindelijk in februari 1674, vorst Wilhelm von Fürstenberg, wiens kuiperijen den vrede onmogelijk maakten, door de keizerlijke regeering was opgelicht, en gevankelijk naar Weenen gevoerd, scheidde de vergadering, onverrichter zake, en moest Zweden zijn bemiddelingswerk opgeven [2]).

De onderhandelingen waren echter niet geheel en al onvruchbaar geweest, want de Republiek had nu de gelegenheid gehad de bestaande verbintenissen te bevestigen, en nieuwe tot stand te brengen. Vooreerst werd den 19den februari 1674 de vrede met Engeland te Westminster gesloten [3]), en daarop volgden verscheiden tractaten, die den grond legden tot de uitgebreide coalitie, welke zich met Willem III aan het hoofd, tot bestrijding der fransche overmacht vereenigde [4]).

Beverningh, van Haren, van Nassau-Odijck, de Mauregnault en IJsbrants (WAGENAAR, XIV, 245); voor Brandenburg, de baron von Schwerin (DU MONT, III, 248).

ENNEN, l. l.: „die Verhandlungen begannen am 28 Juni im Karmelitenkloster ...... Am Wenigsten kümmerten sich die holländischen Gesandten um das ganze Friedensgeschäft, so wenig, als wenn ihre Vollmachtgeber bei der ganzen Sache durchaus nicht interessirt gewesen wären."

1) DEPPING, 172, „durch die Eroberung Mastrichts aufgeblasen, welches Ludwig XIV im Anfange Juli's einnahm, (WAGENAAR, XIV, 253—264) spannte das französische Kabinett seine Forderungen höher. Als aber Naarden vom Prinzen von Oranien wieder eingenommen wurde, zeigten die Holländer sich ihrerseits spröder zu Cöln." MIGNET, IV, 276, ENNEN, 307.

2) ENNEN, 327—332. DEPPING, 219—224. WAGENAAR, XIV, 301—304.

3) MIGNET, IV, 269. Sir WILLIAM TEMPLE, *Historische Gedenkschriften*, 277—304. De spaansche gezant te Londen, marquis del Fresno, sloot dien vrede voor de Staten.

4) Door bemiddeling van den Keizer werd den 22sten april 1674 de vrede

Ook de keurvorst van Brandenburg toonde weldra berouw over den overhaasten vrede van Vossem en geneigdheid zich weer bij den Keizer aan te sluiten, vooral nadat de zweedsche bemiddeling, welke hij ijverig had ondersteund, mislukt was [1]).

Reeds in het najaar van 1673 voorzag Verjus, dat de vriendschap tusschen de Hoven van Versailles en Berlijn niet van langen duur zou zijn [2]), zoo men den Keurvorst niet verder in de belangen van Frankrijk wist te wikkelen, al was het ook voor nog zoo korten tijd; zelfs voor drie maanden

---

getroffen met den bisschop van Munster (MIGNET, IV, 280) en den 11den mei met den keurvorst van Keulen (ENNEN, I, 335—338). Behalve de bevrediging dezer vijanden, bewerkte keizer Leopold den 10den maart een defensief en offensief verbond met de keurvorsten van Mainz, Trier en de Palts (MIGNET, IV, 282), en den 24sten april met de hertogen van Brunswijk en Lunenburg; den 28sten mei verklaarde het Rijk den oorlog aan Frankrijk, en kreeg de fransche gezant te Regensburg, de Gravel, zijn paspoort; en eindelijk vernieuwden de Republiek en Spanje den 10den juli de alliantie met Denemarken, dat zich verbond 15000 man in 't veld te brengen. Reeds in september 1673 had de ridder de Grémonville te Weenen zijn passen ontvangen. (MIGNET, 213—215).

1) DROYSEN, 452 en 453. DU MONT, II, 183, 184. Schwerin moest te Keulen aan de staatsche gezanten verklaren: "dasz dem Kurfürsten nichts mehr als das Wohl der Republik am Herzen liege und dasz der Friede, den er zu schlieszen, zum Theil durch ihre Schuld, genöthigt worden sei, seine alte Gesinnung für die Staaten, in nichts geändert habe."

2) Reeds in augustus 1673 schrijft Fürstenberg (DEPPING, 288), "on parle fort que l'Electeur de Brandebourg reprendra le party de l'Empereur." En Verjus aan Louvois (ibid. 289 en 290, 16 oct.) "le fondz (des résolutions de l'Electeur) ne peut pas estre plus mauvais, qu'il est pour la France ...... qu'il se présente quelque bon moment, je vous assure, que j'aprehende qu'il ne s'échape faute (pour moi) de pouvoir dire le dernier mot sur les subsides, et conclure sur le champ. Tout y est tellement contraire, et les ennemis y travaillent avec tant d'application et tant de soin que pour peu qu'on donne temps aux réflections, on est en danger de ne rien tenir." MIGNET, IV, 186. DROYSEN, III, 3, 461—463.

zou die alliantie den Koning van groot nut kunnen zijn [1]). Maar Friedrich Wilhelm weigerde alle aanbieding van dien aard; misschien zou hij reeds vroeger met Frankrijk gebroken hebben, zoo de fransche garnizoenen in Rees en Wesel hem niet eenigsints in toom gehouden hadden, maar van den anderen kant was de wijze, waarop de fransche bevelhebbers in die streken huis hielden, een gedurige bron van ergernis, die wellicht tot een vriendschapbreuk aanleiding kon geven [2]). Verjus gaf menigmaal zijn bezorgdheid daaromtrent te kennen, vooral nadat de Keurvorst zich in tegenwoordigheid van den keizerlijken gezant over die aangelegenheid hevig had uitgelaten [3]).

Inmiddels had de regeering der Republiek niet verzuimd van die stemming gebruik te maken, om op herstel der alliantie aan te dringen; de prins van Oranje schreef er zelf over naar Berlijn, en reeds vóór nieuwjaar 1674 had de brandenburgsche gezant in den Haag last, de betrekkingen weer aan te knoopen, maar alles bleef nog geheim [4]);

---

1) DEPPING, 290. „Quand M. de Brandebourg n'agiroit pour le Roy que trois mois, cela feroit tellement changer de face aux affaires d'Allemagne, que rien ne me sembleroit si utile dans les conjonctures présentes, où tout l'Empire est en bransle de s'engager contre nous."

2) *Ibid.* „Ces choses n'estant de conséquence en soy, ne laissent pas de servir de prétexte à bien des gens pour aigrir et irriter ce bonhomme de prince."

3) DEPPING, 311 (13 jan. 1674), „avanthyer il fist un prosne sur ce subiect en présence du baron de Goez et de quelques autres gens, où il répéta, je ne say combien de fois que vous prétendiez différentes choses en expliquant le traité, qui y estoient directement contraires ...... enfin qu'on le traictoit mal et qu'il ne pouvoit pas vivre long temps de cette sorte."

4) DROYSEN, 471. „Schon am Ende 1673 waren vom Prinzen von Oranien Briefe nach Berlin gekommen, die den lebhaften Wunsch neuer Anknüpfungen aussprachen: „so unauflöslich das Band sei, das Himmel und Erde zusammenhalte, ebenso seien die Staaten und der Kurfürst, das Haus Oranien und Brandenburg auf einander angewiesen, und das grös̈zte Inte-

in februari schijnt graaf de Verjus nog van niets bewust [1]). Eindelijk, in maart verscheen aan het Hof van den Keurvorst, een nederlandsch gezant, Isaäc Pauw van Achttienhoven [2]); gedurende de maanden april en mei werden de onderhandelingen telkens levendiger: op het congres te Keulen, dat eerst kort te voren afgebroken was, had Brandenburg de goedkeuring der Republiek verworven, tot het ontruimen der cleefsche vestingen door Frankrijk [3]); een groote bron van

---

resse, das gröszte Unglück darfe sie nicht trennen." Der Kurfürst beauftragte (30 Dec.) seinen Gesandten im Haag, auf weitere Besprechungen ein zu gehen." HELWING, 676, 677.

1) DEPPING, 319. Verjus aan Louvois, 13 febr. 1674. "Cette Cour est toujours au même estat, c'est à dire, dans ses incertitudes ordinaires."

2) DU MONT, III, 378. "Ces considerations et plusieurs autres dont le détail seroit ici superflu, le porterent dés le mois de Mars 1674 à recevoir tres-favorablement le Sieur d'Achtienhoven, que les Etats lui avoient envoyé pour tâcher de l'engager dans une nouvelle Alliance. Il écouta ses propositions, et lui ayant donné pour Commissaires les Sieurs de Swerin, de Somnits et de Blaspiel, la Negociation fut entamée de concert avec les Ministres de leurs Majestez Imperiale et Catholique. Elle traîna néanmoins quelque temps parce que l'Electeur étoit bien aise de voir quelle fin prendroient les affaires du Congres de Cologne avant que de conclure, mais quand il vit que la Paix separée d'Angleterre avoit été suivie de celle des Princes de Munster et de Cologne, que les Electeurs de Treves et du Palatinat s'étoient declarez pour l'Empereur, que les Ducs de Zell et de Wolfembuttel en faisoient de même, que le Roi de Danemarc étoit sur le point de se joindre à la Ligue, que l'Electeur de Mayence. autrefois si zellé partisant du Roi T. C. étoit mort, et enfin que la Suede commençoit à ne plus dissimuler l'inclination particuliere qu'elle avoit pour la France, alors aussi il crût qu'il étoit tems de se déclarer, et sans differer davantage il convint avec les Ministres de S. M. Imp., de S. M. Cath. et de Leurs Hautes Puissances dn Traité suivant."

3) HELWING, 674. "Däs einzig wichtige Resultat dieses Congresses für Brandenburg, war die auf demselben von Seiten der Generalstaaten ertheilte Einwilligung in die Rückgabe der ihnen abgenommenen clevischen Plätze an den Kurfürsten." DU MONT, III, 70, 12 aug. 1673, en contemplation de la Paix, Messeigneurs les Etats Generaux consentiront, que toutes les-

moeielijkheden tusschen beide Staten, was daardoor opgeheven. Maar, naarmate de Keurvorst weer tot de Republiek naderde, spande ook Frankrijk, door Zweden bijgestaan, meer krachten in, het tractaat van Vossem te bevestigen: met dit inzicht, beloofde Lodewijk XIV teruggave van Wesel en Rees, zoo Friedrich Wilhelm den Keizer wilde overreden zijn leger terug te trekken, terwijl hij ook ruime subsidiën toezeide om den Keurvorst te bewegen troepen te werven en zich bij het fransche leger te voegen: zelfs werd er niet op een begin van uitvoering dier voorwaarden gewacht: in het begin van mei ontruimden de Franschen Wesel, Rees en Schenkenschans [1]; de Keurvorst, die niets beloofd had, deed er zijn voordeel mede, maar liet er zich niet door verleiden de zijde des Keizers te verlaten, en toen in juni de beruchte strooptocht van Turenne in de Palts plaats greep, was het Rijksgebied geschonden, en de Keurvorst, volgens de bepaling van het verdrag van Vossem gerechtigd de wapenen tegen Frankrijk op te vatten.

Den 1sten juli 1674 kwam te Köln aan de Spree [2], een nieuw bondgenootschap tusschen den Keizer, de Republiek, Spanje en Brandenburg tot stand, die zich vereenigden om een leger van 32,000 man in het veld te brengen [3]. De

---

dites Places demeurent entre les mains dudit Seigneur Electeur, tellement que le long du Rhin, le Fort de Schenckeschans sera la premiere Place Frontiere, qui reviendra et demeurera à leur Etat."

1) MIGNET, IV, 289. DROYSEN, 472—475. HELWING, 677.

2) Thans een wijk van Berlijn.

3) Onderteekend door den baron von Goess, Pauw van Achttienhoven, von Somnitz, von Schwerin en von Blaspiel, en den 20sten juli in den Haag door don Manuel de Lyra. MIGNET, IV, 282. WASSENAAR, XIV, 306.

Vorst Lobkowitz was omtrent dezen tijd in ongenade gevallen, en daarmede was de fransche partij aan het Hof van Weenen vernietigd. MIGNET, IV, 399. *Gedenkschriften van sir* W. TEMPLE, 346.

helft hiervan moest, tegen betaling van 200,000 rijksdaalders, als subsidie van Spanje en de Republiek, door den Keurvorst geleverd worden, die ditmaal alle vroegere verzuimen schijnt te hebben willen goedmaken, want reeds in den nazomer, was hij marschvaardig met 20,000 man, dus met meer dan waartoe hij verplicht was, en trok, na zich met de keizerlijke en lunenburgsche troepen vereenigd te hebben naar de Palts om Turenne van daar te verdrijven [1]); er werd echter niet veel van belang uitgericht, de duitsche troepen werden uit den Elsas teruggedreven, schier zonder dat het tot een treffen gekomen was, en in de eerste dagen van 1675 betrok het keurvorstelijk leger de winterkwartieren in Frankenland [2]).

De diplomatie had ondertusschen niet stil gezeten, terwijl Engeland door sir William Temple vredesvoorslagen in den Haag liet doen die bij de Staten weinig gehoor vonden [3]), werkte de marquis de Feuquières, met de grootste omzichtigheid te Stockholm [4]): het kwam er nu op aan Zweden tot uitvoering te bewegen van de geheime artikelen,

---

1) HELWING, 678—680. MIGNET, IV, 294, zegt 25,000 man. DU MONT, III, 220. „l'Electeur de Brandebourg s'étoit fait accorder le commandement general par l'Empereur, et même avoit envoyé le Prince son fils à Vienne, exprés pour cela," enz.

2) Overwinning van Turenne bij Mühlhausen 29 dec. 1674. MIGNET, IV, 294—299. WAGENAAR, 334, 335. DU MONT, III, bl. 187. „l'Electeur de Brandebourg arriva à l'armée des Alliez, et depuis cela jusques à la fin de la Campagne toute la ressource du Maréchal de Turenne ne fut que dans les Négociations, et dans cette adresse merveilleuse, avec laquelle il sçavoit si bien éviter les dangers les plus inévitables en apparence, et renvoyer sur ses ennemis toutes les incommoditez d'une fâcheuse Campagne."

3) MIGNET, IV, 314 en vgg. WAGENAAR, XIV, 339. *Gedenkschriften* van TEMPLE, 317—322. O. a. verklaarde Fagel dat de Staten onmogelijk hun offensive tractaten met den Keizer, Spanje en Brandenburg konden breken.

4) MIGNET, IV, 336—339. HELWING, 680.

waarbij het zich in 1672 verplicht had iederen duitschen bondgenoot der Republiek te zullen bezig houden. Gelijk gezegd is, had het zich eerst aan die verplichting pogen te onttrekken door den oorlog te stuiten, maar sedert het congres te Keulen mislukt was, drong Frankrijk met bizonderen nadruk op een oorlogsverklaring van Zweden aan Brandenburg. De Keurvorst had, juist om zich tegen dat gevaar te hoeden, op het eind van 1673 zijn alliantie met Zweden hernieuwd en bevestigd [1]), maar die voorzorg baatte niet tegen de overreding van Feuquières; ruime subsidiën werden toegezegd, Spanje en de Keizer voorbedachtelijk buiten het spel gelaten [2]), de wraakoefening van Frankrijk, gold alleen de Republiek en Brandenburg [3]), tusschen welke de zweedsche gezant in den Haag tegelijkertijd door talrijke memoriën, wantrouwen trachtte te stoken, om ze dan, ieder afzonderlijk, des te gemakkelijker te overwinnen [4]); eindelijk kwam het tot een beslissing, in december 1674 viel het zweedsche leger onder den veldmaarschalk von Wrangel uit Pommeren in de mark Brandenburg, het fransch-zweedsch bondgenootschap werd bekend, en in januari

---

1) HELWING, 680, noot 3. 1 dec. 1673 hernieuwing van de alliantie van 1666.

2) MIGNET, 339. HELWING, 681. „Feuquières behandelte beide Mächte um sie nicht dahin zu bringen, dass sie sich energisch des Kurfürsten annähmen, äusserst behutsam und leise."

3) Volgens TEMPLE (bl. 381) was Frankrijk tegen Brandenburg, meer dan tegen een der overige bondgenooten gebelgd.

4) HELWING, 681, 682. „Durch den schwedischen Gesandten im Haag, wurde der Kurfürst bei den Generalstaaten auf alle nur erdenkliche Weise angeschwärzt, um so viel wie möglich die gute Gesinnung der letzteren gegen den ersteren herabzustimmen."

TEMPLE, 341. „Zo tot Weenen als in den Haag, vielen de sweedsche ambassadeurs, de gantsche zomer, met menigvuldige en lange memoriën lastig.'

1675 verliet de gezant van den Keurvorst, Christoph von Brand, Stockholm [1]).

Het oogenblik voor dezen inval was listig gekozen, want Friedrich Wilhelm bevond zich met het grootste deel zijner troepen, ver van zijn staten in Frankenland; wat achtergebleven was, reikte nauwelijks toe, om Berlijn te dekken. Maar hij verloor in die omstandigheden den moed noch het hoofd: met den grootst mogelijken spoed, begaf hij zich van Schweinfurt naar Cleve, waar hij den prins van Oranje en een gezant van den Keizer, den marquis de Grana, aantrof: reeds te voren had hij Blaspeil in allerijl naar den Haag gezonden om tijding van den aanval der Zweden te geven [2]), die voor den nederlandschen gezant te Stockholm zorgvuldig geheim gehouden was [3]), ook bij Denemarken, den Keizer en de Rijksvorsten drongen zijn gezanten om hulp.

Nergens echter vond de Keurvorst zoo onmiddelijk bijstand als bij de Republiek: reeds bij zijn eerste verzoek

---

1) MIGNET, IV, 339—341, 361 en 362. DROYSEN, III, 3, 512 vgg. HELWING, 680. Volgens TEMPLE (342) zond Zweden reeds voor de oorlogsverklaring troepen in Brandenburg.

Omstreeks dien tijd werd ook door den Keizer en Spanje een poging gedaan de zwitsersche kantons partij te doen kiezen, DU MONT, III, 188 en 189. „Ces demandes furent appuyées avec chaleur par le Ministre des Etats, et par un Gentilhomme qui arriva au mois d'Octobre à Bade, de la part de l'Electeur de Brandebourg, elles furent même accompagnées de quelque offre d'argent, mais on s'en étoit avisé trop tard, et l'engagement que les Suisses venaient de prendre avec la France, étoit encore trop recent pour leur permettre de s'en retirer sitôt."

2) HELWING, 682.

3) HELWING, 682. „Dem holländischen Gesandten in Stockholm, damit er nicht Brandenburg warne und die Generalstaaten auffordere sich des letzteren anzuziehen, wurde der bereits erfolgte Einfall der Schweden verheimlicht."

om hulp, beloofde de Stadhouder nog voor het eind van den winter door zijn troepen een aanval uit Groningen op Bremen te beproeven, om afleiding aan de zweedsche wapenen te geven, hetgeen echter naderhand moest opgegeven worden, omdat de Keizer niet wilde medewerken [1]).

Daarop volgde de samenkomst van den Keurvorst met den prins van Oranje te Cleve [2]), waar een plan voor den veldtocht werd beraamd, die voornamelijk tegen Schonen gericht zoude worden, zoodat het vroegere plan van den Keurvorst een brandenburgsche zeemacht te scheppen, weer op het tapijt kwam [3]). Te Cleve kon men echter niets bepaald afspreken, voordat de overige bondgenooten hun be-

---

1) DROYSEN, III, 3, 516. "Geleich nach seine erste Bitte um wirksame Hülfe, erhielt der Kurfürst (19 jan.) vom Prinzen von Oranien die Zusicherung jeglichen Beistandes. Staatische Truppen sollten noch, während des Winters, von Gröningen her eine Diversion in das Bremische unternehmen, zu der man von den Kaiserlichen in Westphalen sich einige Reuter-regimenter erbitten werde . . . . . . die Aufforderung Oraniens zu jener Cavalcade nach dem Bremischen lehnte man, zu Wien, ab." — DU MONT, IV, 475.

2) DROYSEN, 520. HELWING, 684. DU MONT, IV, 512, V. 222. maart 1675.

3) DROYSEN, 521. "Es sind Wochen voll umfaszendster diplomatischer und militärischer Thätigkeit."

DU MONT, III, 511. "Le But de l'Ambassadeur de Suede, en pressant ainsi l'armistice étoit de prolonger autant que possible la Mediation du Roi son Maître, car il voyoit bien qu'elle étoit prête à expirer, et qu'il n'y avoit plus qu'un semblable remede, qui pût lui redonner la vie. Mais tous ses soins furent rendus inutiles par l'arrivée de l'Electeur de Brandebourg à Cleves, et par les instances reïtérées de son Envoyé Romswinckel auprés des Etats, de sorte qu'au lieu d'une Réponse favorable, on lui signifia le 28 février, une Resolution prise le 27 dans l'Assemblée, par laquelle il lui étoit déclaré que si le Roi de Suede son Maître ne donnoit pas ordre au plutôt à ce que ses Troupes vuidassent de dessus les Terres de l'Electeur on ne déféreroit plus à sa Mediation, et l'on ne recevroit plus les Memoires de lui Sieur Ambassadeur."

sluit bekend gemaakt hadden, maar reeds de ondersteuning der Staten was voldoende om de voorstellen van den hertog van Neuburg te doen verwerpen, die zich mede naar Cleve begeven had om den Keurvorst een afzonderlijken vrede met Frankrijk aan te raden; onverrichter zake vertrok de Hertog weer naar Dusseldorf.

Kort daarna (mei), bracht de Keurvorst een tegenbezoek in den Haag: de Keizer, Spanje, Denemarken en verscheiden duitsche Vorsten hadden zich ondertusschen tot ondersteuning van Brandenburg bereid verklaard; het oorlogsplan werd nu voor goed vastgesteld [1]), en de goedkeuring der Staten Generaal daarop verworven [2]); terstond ijlde Friedrich Wilhelm naar zijn leger in Frankenland, trok den 5den juni daarmede op, was den 21sten weer op zijn eigen grondgebied, en leverde den 28sten den vermaarden slag van Fehrbellin,

---

1) DU MONT, III, 512. „Ce dernier voyage decida de tout, et si l'on attendit encore quelques jours à declarer la guerre, ce ne fut que pour avoir le tems de mettre en execution, les mesures qu'on avoit concertées avec l'Electeur, et non pas pour aucune raison de doute ou d'indecision, où l'on fût encore. En effet les Etats continuerent de plus en plus à marquer leur mécontentement contre le Roi de Suede, et le 15 Juin 1675 ils se déclarerent tout à fait."

Ibid. IV, 222 en 223. „Au commencement du mois de Mai, son Altesse Electorale vint effectivement à la Haye. Elle fut logée par l'Etat à l'Hôtel du Prince Maurice, et ce fut-là que les dernieres mesures contre la Suede furent prises, de concert avec le sieur de Campricht, Resident de l'Empereur, le sieur de Lira, Envoyé de S. M. Catholique, le sieur de Clingenberg, Plenipotentiaire du Roi de Danemarc, le Sieur Ter Meulen, Envoyé de l'Evêque de Munster, et le Baron de Haeck, Ministre de Lunebourg."

2) Volgens DROYSEN (III, 3, 524) waren de Staten uit handelsbelang tegen den oorlog met Zweden: „von vielen Seiten, wurde empfohlen die Vermittlung zwischen Schweden und Dänemark zu versuchen; wenigstens der Handel mit Schweden, forderten die Kaufleute, müsse, auch wenn der Krieg erklärt werde, ungestörten Fortgang haben."

een gebeurtenis van welke de pruisische geschiedschrijvers de grootheid van het Huis Brandenburg rekenen [1]).

De uitwerking van deze overwinning was verrassend: verscheiden franschgezinde Rijksvorsten, zooals Hannover en Munster begrepen nu zich onzijdig te moeten verklaren, en in september kwam te Dobberan de alliantie met Denemarken tot stand, die onafgebroken tot het eind van den oorlog voortduurde, en den Keurvorst in staat stelde bijna geheel Pommeren te veroveren [2]).

Lodewijk XIV zag dus zijn eenig overgebleven bondgenoot verslagen, en daar het krijgsgeluk sedert het sneuvelen van Turenne, ook de fransche legers verlaten had, nam hij het niet minder gevaarlijk wapen der onderhandelingen weer op [3]). De wijduitéénloopende belangen der tegen hem vereenigde vorsten en staten, hun wederzijdsche naijver, gaven hem menige welkome gelegenheid verdeeldheid en wantrouwen tusschen hen te zaaien [4]). Gelijk gezegd is, was sir William Temple, terstond na den vrede van Westminster gelast geworden, vredesvoorstellen aan de Staten en aan den Stadhouder te doen, die echter geen gevolg gehad hadden: hetzelfde had plaats gehad aan het fransche Hof, waar echter een min-

---

1) DROYSEN, 512—537. HELWING, 684—689. ENNEN, 341.

2) HELWING, 689—691; 693—697. DROYSEN, 343.

TEMPLE, 391. „De Keurvorst had geabouchеert met den Koning van Denemarken, die nu het Interest der Geallieerden omhelst hadde, en besloten den oorlog tegen Zweden te verklaren; nemende ten dien einde zijn mesures, met den keurvorst van Brandenburg, om hetzelve in 't vervolg van het saizoen met het grootste voordeel voort te zetten."

3) HELWING, 691—693.

4) HELWING, 697. WAGENAAR, XIV, 402—411. Terecht klaagt ENNEN (I, 333) over „den Trug, die Heuchelei, die Schwäche, die Kleinigkeitskrämerei, die Befangenheit, den Eigennutz, die Eitelkeit, die Zerrissenheit, die Charakterlosigkeit, die Halsstärrigkeit der damaligen Politik."

der bepaald antwoord gegeven was [1]): Engeland had dus zijn pogingen niet opgegeven, maar ze ook niet dan met moeite kunnen voortzetten, daar Frankrijk klaarblijkelijk den vrede niet ernstig zocht: Breda, Hamburg, Frankfort, Cleve, Londen, nog andere plaatsen, waren achtereenvolgens onder allerlei voorwendsels afgekeurd [2]); eindelijk werd Nijmegen, tegen het eind van 1675, als zetel tot den vredehandel gekozen. Ook werden daarop van weerszijden onderhandelaren aangewezen [3]), maar hierbij bleef het vooreerst weer, want van alle kanten werden bezwaren geopperd: Frankrijk weigerde verder te gaan, voor dat Fürstenberg uit zijn, nu bijna tweejarige gevangenschap ontslagen was, een voorwendsel dat Engeland door tusschenkomst van 's prinsen broeder, den bisschop van Straatsburg uit den weg wist te ruimen [4]).

Maar ernstiger zwarigheden bestonden van de zijde der bondgenooten; de vrede hing van de Republiek af, en deze was onderling verdeeld: de oude staatspartij, sedert den moord der de Witten schijnbaar vernietigd, begon het hoofd weer op te heffen; zij eischte den vrede, de Staat was uitgeput, slechts met moeite was de oorlog volgehouden ná den noodlottigen schok van 1672 [5]). Daar tegenover

1) WAGENAAR, XIV, 368—370.

2) MIGNET, IV, 386, noemt nog verscheiden andere steden. TEMPLE, 378—381. DU MONT, IV, 319 en vgg.

3) ALEXANDER TOUSSAINT DE LIMOJON: Nijmeegsche Vrede-handel, opgedragen aen Mijn Heer Colbert, Marquis de Croissy; »Tafel, soo van de Mediateurs, als van de Plenipotentiaire Ambassadeurs en Envoyez, van dewelcke in dit verhael gesproken werdt."

4) MIGNET, IV, 387—390. ENNEN, I, 353—359. TEMPLE, 381, 409. WAGENAAR, 384, 385.

5) DROYSEN, 585. »Die »Patrioten" begriffen vollkommen, dasz nur der Frieden, die Freiheit, wie sie sie verstanden, sicher stelle; selbst die

stond de Oranje-partij: het belang van den Stadhouder, de bevestiging van zijn gezag — zijn vijanden beweerden bejag op de souvereine macht — eischten den oorlog; daaraan verbonden zich de belangen der bondgenooten, vooral van Brandenburg dat eerst geheel Pommeren begeerde te veroveren, voor dat het van vrede hooren wilde [1]). Maar de staatspartij in de Republiek maakte dagelijks meer vorderingen, haar invloed op den gang van zaken werd telkens meer voelbaar; weldra verklaarde de Stadhouder aan Blaspeil dat

---

Rücksicht auf die Alliirten galt in diesen Kreisen wenig; Beuningen, der bedeutsam genug als Ambassadeur in London war, äuszerte: „der Staat dürfe nicht um der Alliirten willen crepiren." Der grosze Aufwand des Krieges, die Subsidien, die der Staat zahlte oder wenigstens schuldete, die Niederlage der staatischen Flotte bei Sicilien, die Miszerfolge des Prinzen, erst bei Bouchain, dann vor Mastricht — das alles gab der üblen Stimmung ein gefährliches Uebergewicht."

MIGNET, 560. „Les villes ne cachèrent pas leur éloignement pour la guerre, et déclarèrent que la république ne pouvait pas la soutenir désormais; elles dirent que l'empereur ne faisait pas sortir ses troupes de l'Allemagne, que l'électeur de Brandebourg se contentait de s'aggrandir en Poméranie, que l'Espagne était incapable de concourir à la défense des Pays-Bas, que les Provinces-Unies se trouvaient épuisées d'hommes et d'argent, tandis que le roi de France, ayant des forces supérieures, s'étendait en Flandre toutes les années, et refuserait la barrière qui leur était nécessaire, ou la rendrait moins forte, si l'on persistait à combattre."

1) MIGNET, IV, 559. De Prins verklaarde zich tegen den vrede o. a. zeggende: „Qu'on ne pouvait pas abandonner des alliés qui avaient secouru la république dans sa détresse; qu'il serait honteux de se séparer de l'électeur de Brandebourg, auquel on avait promis de faire accorder des dédommagements par la Suède."

DU MONT, IV, 142 en 143. „l'Electeur de Brandebourg qui ne faisoit, pour ainsi dire qu'entrer en guerre, et qui voyoit ses armes prosperer partout, auroit bien voulu qu'on ne se fût pas tant pressé, son principal but étant de réunir sil se pouvait, les deux Poméranies sous sa Domination, mais comme la chose ne dépendoit pas de lui, et que les principales puissances étoient enfin tombées d'accord touchant le lieu et l'ouverture du

de vrede onvermijdelijk geworden was [1]), Lodewijk XIV liet tegelijk door den graaf d'Espence, den Keurvorst daartoe stemmen [2]), en de Staten om hem tot vrede te dwingen hielden sedert het eind van 1676 de subsidiën in, waaruit Brandenburg, Denemarken en Lunenburg grootendeels hun troepen onderhielden [3]).

Reeds hadden zich de verschillende gezanten te Nijmegen vereenigd [4]), maar het werk der vredestichting vorderde daarom niet: zij brachten hun tijd door in langgerekte twisten over étiquette en titulatuur, waardoor zelfs de vertegenwoordigers van bevriende mogendheden tegen elkander werden opgezet [5]). Ook over het al of niet toelaten van een gezant van den hertog van Lotharingen, werd

---

Congrez, il fit comme les autres, et y envoya deux Plenipotentiaires, qui furent les Sieurs de Somnitz et de Blaspiel, tous deux ayant le caractere d'Ambassadeur."

1) DROYSEN, 628. „Vergebens hatte Oranien den Frieden widersprochen, so verderblich und schimpflich dieser Frieden sei, hatte er auf Blaspeil's lebhafte Proteste geantwortet, er sehe ihn für unvermeidlich an, wenn man noch irgend etwas retten wolle; der Muth und die Mittel der Staaten seien erschöpft, keiner auszer dem Kurfürsten leiste etwas; die Kaiserlichen kämen immer zu spät; in Brüssel sei man in erbarmenswerther Ohnmacht und Rathlosigkeit; von England, worauf er seine Hoffnung gestellt, sei nichts zu erwarten."

2) DROYSEN, 629, 630.

3) DROYSEN, 555, 556. MIGNET, IV, 424. WAGENAAR, XV, 291.

4) TEMPLE, 409—411. WAGENAAR, XIV, 402.

5) Zoo ontstond o. a. een *brouillerie* tusschen de fransche en zweedsche gezanten. Ook werd lang beraadslaagd of een Keurvorst gerechtigd was, meer dan één ambassadeur, met den titel van Excellentie aftevaardigen.

TOUSSAINT, 17, 28, 43, 58. TEMPLE, 457. WAGENAAR, 413 en 414. De geheele onderhandeling dreigde op dit incident te zullen afspringen. Engeland wilde niet eens één brandenburgschen ambassadeur erkennen. Dit was volgens DROYSEN, 577, „von Seiten der Engländer so zweckwidrig wie möglich, und doppelt beleidigend."

even als vroeger te Keulen, lang geredekaveld [1]). De krijgsbedrijven gingen intusschen steeds voort, zoowel in de spaansche Nederlanden en in west-Duitschland, als in Roussillon en in Pommeren [2]). Dit alles vertraagde de werkzaamheden der Conferentie, en de fransche diplomatie werkte intusschen ijverig om de bondgenooten van elkander los te maken en tot afzonderlijke onderhandelingen over te halen [3]): Frankrijk, door den oorlog uitgeput, verlangde thans wel naar vrede, maar was vast besloten, niet toe te geven aan de hooge eischen van Spanje en den Keizer, die de bepalingen van den vrede van Aken vernietigd wilden zien om den toestand te herstellen, zoo als die in 1659 bij den vrede der Pyreneën geweest was [4]).

Zweden neigde ook tot vrede, maar Brandenburg en Denemarken dreven om den oorlog door te zetten, die thans ook ter zee door een vereenigde deensch-nederlandsche vloot onder de admiraals Niels von Juel en Cornelis Tromp met geluk werd gevoerd [5]). Stralsond was nog niet veroverd op de Zweden, en dus de verovering van Pommeren niet voltooid, die de keurvorst van Brandenburg tot voorwaarde van den vrede stelde, maar dat beding vond nergens bijval [6]): de Franschen behalve dat zij Zwedens belang uit

---

1) MIGNET, IV, 398. ENNEN, 359. TEMPLE, 411. WAGENAAR, 387.

2) WAGENAAR, 372–377, 395—401. TOUSSAINT, 86, 87.

3) MIGNET, IV, 706. „Il détacha la Hollande de l'Espagne, l'Espagne de l'empereur et de l'empire, l'empereur et l'empire du Brandebourg et du Danemark, enfin le Brandebourg lui-même du Danemark, en les obligeant tous à subir les conditions qu'il leur imposait."

4) WAGENAAR, 403.

5) DROYSEN, 564. HELWING, 694. WAGENAAR, 400. DU MONT, IV, 161, 196 en 197.

6) DROYSEN, 579, 582. „In Wien wurde immer wiederholt, dasz man dem Kurfürsten Pommern „gern gönne," nur Stralsund schien man dort

sympathie ondersteunden, zochten ook vooral dat rijk als een machtigen vijand in den rug van het duitsche Rijk in stand te houden; de Keizer had zijn redenen het sterke Stralsond liever niet in Brandenburgs bezit te zien, en de Staten hadden de hunne hem niet de geheele kust der Oostzee te zien beheerschen: van alle kanten poogde men dus den Keurvorst tot een onderhandeling te bewegen op den voet van den vrede van Munster, d. i. met teruggave van bijna geheel Pommeren aan Zweden, maar Friedrich Wilhelm weigerde de vruchten van zijn zegepralen op te geven, en zijn vertegenwoordigers te Nijmegen kregen derhalve in last het sluiten van den vrede, zoo mogelijk te verhinderen [1]).

---

für eine über alles Verhältnisz wichtige Erwerbung zu halten. Friedrich Wilhelm erklärte seine Zustimmung, dasz dieser alt-autonomen Hansestadt die Reichsfreiheit gewährt werde."

599. „Herr von Beuningen bemühte sich, den englischen Hof zu überzeugen dasz die Ansprüche Brandenburgs und Dänemarks zu weit gingen; auch der kaiserliche Gesandte in London äuszerte in Privatgesprächen: Brandenburg werde zu mächtig ...... Karl II selbst sprach den Wunsch aus, dasz der Kurfürst Stettin lieber nicht gewinnen möge, weil sich damit der Friede viel leichter machen würde." 630, 648 en 649.

TEMPLE, 525. WAGENAAR, 437. TOUSSAINT, 35: „De Keurvorst van Brandenburg versocht dat Vranckrijck hem soude indemneren van de schade die de Fransche Troupes in sijne Landen hadden gedaen, geduerende desen Oorlog, dat hetselve hem in het toekomende soude geven alle soorten van securiteyt in sijne selve Landen, en dat alle de Geallieerde in een generael Tractaet souden begrepen worden."

1) DROYSEN, 630. „Soweit nur irgend Aussicht war, dasz Holland wieder zu den Waffen griff, dasz England zur Ruptur kam, erhielt Meinders Befehl, stille zu halten."

TOUSSAINT, 119, 125, 153. TEMPLE, 473. „Dog Denemarken en Brandenburg stelden zig geweldig tegen de vrede, hebbende in hunne hopen alles ingezwolgen dat Zweden in Duitschland bezat."

MIGNET, IV, 589. „l'Ambassadeur de Danemark s'élevait contre les propositions de paix, celui de Brandebourg se plaignait que l'Electeur ne

Ook rechtstreeks had de Keurvorst getracht zijn doel te bereiken door een samenkomst met den prins van Oranje, om den veldtocht van 1677 te beramen, maar het plan was niet doorgegaan [1]): de Prins werd door een ziekte teruggehouden zich op het bepaalde tijdstip te Cleve te bevinden, waar Friedrich Wilhelm in zijn plaats vorst Maurits van Nassau, den raad-pensionaris Fagel, en den deenschen gezant aantrof; van zijn kant zond hij den generaal van Spaen naar den Stadhouder, doch hun afspraken droegen weinig vrucht, want het fransche leger behaalde gedurig voordeelen in Vlaanderen; elke nederlaag van het staatsche leger vermeerderde in de Republiek het verlangen naar vrede, en de brandenburgsche gezanten waren onmachtig tegen den stroom op te werken [2]).

---

fût pas même nommé et ajoutait qu'il ne voyait pas dès lors ce qu'on voulait qu'il répondît."

De Keurvorst liet zijn eisch op behoud van Pommeren te Parijs bekend maken door den graaf d'Espence (juni 1678). HELWING, 700 noot 2. TEMPLE, 654. TOUSSAINT, 207, 222.

1) DROYSEN, 587, 591. MIGNET, IV, 429.

2) DROYSEN, 597, (aug. 1677) „die Friedensparthei im Haag arbeitete mit grösztem Eifer; ihr waren die Niederlagen im Felde genehm, weil sie die unleidliche Popularität des Prinzen minderten, und das Gerücht von der beabsichtigten Stuartischen Familienverbindung gab noch ein Motiv mehr, ihn zu verdächtigen."

Ibid. 644. „Die Friedensliebe der Herren Staaten fragte nicht mehr, *ob* der Friede, sondern nur *wie* er zu schlieszen sei. Vergebens mahnte der Kurfürst sie an die grosze Zeit ihres Freiheitskrieges, an den kühnen Muth ihrer Väter, der die Grösze Hollands gegründet habe. Sie hatten nur Sorge, dasz die Bedingung der flandrischen Städte, die sie noch an England band, erfüllt werde. Vergebens suchten die spanischen Diplomaten Ausflüchte und Schwierigkeiten. Ludwig XIV überliesz „um mit einem Schlage die Cabale des Prinzen von Oranien zu vernichten," die noch streitigen Fragen dem Schiedspruch der Herren Staaten. Da war denn alles bald in Ordnung; am 13 September wurde der Friede für Spanien vollzogen."

Maar in plaats van nu aan den drang der omstandigheden toe te geven, en bij tijds een gedeelte hunner eischen op te offeren om zich dan althans het overige te verzekeren, meenden Meinders en von Blaspeil [1]) het belang van hun meester meest te bevorderen, door met machtelooze woede tegen elken nieuwen stap tot vrede te protesteren, en zonder zich in het minst moeite te geven Brandenburg daarin te doen begrijpen.

In het begin van 1678 was men eindelijk begonnen ernstig werk van den vredehandel te maken. Tusschen Frankrijk en de Republiek was de overeenstemming niet moeielijk te treffen, nu haar geheel gebied door het beleid van den prins van Oranje, van vijanden was gezuiverd. In juni volgde de wapenstilstand van Wetteren; de Keizer en Spanje, hoezeer ook over de afzonderlijke onderhandeling der Staten ontstemd, kozen weldra toch ook dezelfde partij; alleen Brandenburg en Denemarken niet; bij al de verdragen die de fransche diplomaten achtereenvolgens in augustus sloten, met de Republiek, met den Keizer en met Spanje, verhieven de brandenburgsche gezanten steeds luider klachten; had men hen willen gelooven, geheel Europa zou verplicht zijn geweest den oorlog vol te houden, alleen om den Keurvorst aan het bezit van Pommeren te helpen, en was hij nu het slachtoffer der trouweloosheid van al zijn bondgenooten — waarlijk wel een ongelukkig lot voor een vorst die zich nooit ontzien had, in denzelfden oorlog zoo menigmaal van partij te wisselen [2]).

---

1) TOUSSAINT, 89: "Mijn-Heer Blaspiel is seer beleeft en civil, een man van de werelt, beminnende het geselschap ende de goede ciere; maar sijne beste qualiteyt is dat hij het interest van den Keurvorst sijn Meester volkomentlijck verstaet, en dat hij t'eenemael aen het selve is geattacheert."

Meinders was den ambassadeur von Somnitz komen vervangen, die den 25sten febr. 1678 overleden was. TOUSSAINT, 89.

2) MIGNET, IV, 567, 568, 629. "Le traité de paix ne fut pas seule-

Natuurlijk betrof die beschuldiging in de eerste plaats de Staten, die het voorbeeld gegeven hadden van afzonderlijk te onderhandelen; te vergeefs had de Keurvorst nog aan den Stadhouder geschreven, in den vorm eener gemoedelijke waar-

---

ment exposé aux chances d'une bataille (celle de St. Denis), il rencontra la plus violente désapprobation de la part des confédérés. Les plénipotentiaires du Danemark, de l'électeur de Brandebourg et de l'évêque de Munster surtout, qui par là se voyaient arracher les conquêtes faites sur la Suède en éprouvèrent une vive indignation à Nimègue, et poussèrent leurs plaintes contre les négociateurs hollandais, jusqu'aux insultes. „La conférence," écrivirent les plénipotentiaires de Louis XIV, „que les alliés eurent hier (11 août) à la maison de ville se passa en injures, contre les Etats-Généraux, et en paroles si offensantes envers leurs ambassadeurs, qu'il n'y manqua plus que les coups." Les ministres du grand électeur à la Haye protestèrent avec la dernière énergie contre cette violation des derniers engagements contractés. L'électeur écrivit lui-même aux Etats-Généraux pour leur reprocher un abandon aussi déloyal et une infidélité qui pourrait plus tard devenir dangereuse pour eux."

TOUSSAINT, 168 en 169. „De Ambassadeurs van Denemarken en Brandenburgh, nevens de Envoyé van Munster, deden van hare kandt wat sij konden, om het teeckenen van den Vrede te beletten: sij dresseerden eene protestatie bestaende in termen die het meeste bequaem waren, om haer ressentiment uyt te drucken . . . . . Sij voeghden daer in het vervolgh bij, dat die geprecipiteerde conduite niet voeghde aen een Staet die sich altoos door de reden ende de billickheyt gegouverneert hadde, en dat een soo extraordinaire demarche, een eeuwighe vleck soude sijn in de eere ende glorie der Staten-Generael . . . . . oock wegens alle de ongelucken, welcke het Christenrijck in het generael, ende hare Meesters in het particulier souden door die separatie komen te lijden." *Ibid.* Authentique Stucken ende Bewijzen. bl. 46—50. Declaratie van den Heer Ambassadeur van Brandenburg, 20 juni 1671. bl. 181. „Stercke Remonstrantie der deensche en brandenburgsche ambassadeurs aan die van Spanje, 22 aug. 1678.

TEMPLE, 605, 641, 653. „Na het tekenen van den vrede met Spanje en het ratificeren van die van Hollandt, waren de Ambassadeurs van den Keizer te Nimwegen misnoegd, en die van Denemarken en Brandenburg *geweldig vergramdt.*"

MIGNET IV, 675, 692 en 693, 697. WAGENAAR, XIV, 495 en 496.

VREEDE, *Inl. tot de Gesch. der Nederl. Diplomatie*, I, 282 vgg.

schuwing tegen overijling, een gebrek, waaraan de Prins toch bewijzen genoeg gegeven had, niet euvel te gaan, en waarvan men althans de toenmalige diplomatie niet beschuldigen kan, die twee jaren lang te Nijmegen gehaspeld had, voordat de vrede tot stand gekomen was. Ook de verlenging van de defensive verbintenis tusschen Brandenburg en de Staten van 1674, die in februari ontworpen was, bleek nu vergeefsch: eenige oude twistpunten moesten daarbij afgedaan worden: de Schenkenschans, die echter veel van haar strategische waarde verloren had door een verandering in de strooming van den Rijn, werd aan de Republiek afgestaan, die daarentegen de laatste achterstallen der hoefijsersche schuld vereffende; het ontwerp werd niettegenstaande de teleurstelling van Brandenburg, toch in october 1678 geratificeerd [1]), opdat de Keurvorst althans eenigen steun mocht hebben in den oorlog die hem nu alleen met Denemarken tegen Frankrijk en Zweden dreigde.

Friedrich Wilhelm had tevens alle moeite ingespannen de ratificatie van het vredestractaat tusschen Frankrijk en het Rijk te voorkomen: zoowel te Nijmegen als te Regensburg liet hij daartegen protesteren [2]), maar dit mocht niet baten, het verdrag werd bevestigd en de verwoede memories van Blaspeil, toen Brandenburg zich van geheel Europa verlaten zag, werden in het minst niet geteld [3]). Evenwel moest

---

1) DROYSEN, 625. HELWING, 695, noot 2, 698. WAGENAAR, XIV, 472. *Négociations du Comte* D'AVAUX, V, 140, „ce Traité a été fait à Berlin, et a toujours été tenu fort secret."

2) DROYSEN, 663, 664. Den 19den maart 1679 werd de vrede geratificeerd tusschen Frankrijk en den Keizer, die zich tot een strikte neutraliteit jegens Brandenburg verplichtte, „après que les bons offices auraient été vainement employés." MIGNET, IV, 695.

3) TOUSSAINT, 234, 241, 246—253. Den 18den febr. diende Blaspeil

men nu wel tot onderhandelen overgaan, maar Zweden, de kans schoon ziende Pommeren gemakkelijk te heroveren, weigerde een wapenstilstand [1]): terstond trokken de fransche troepen in Cleefsland en namen zonder moeite Cleve, Xanten en Orsoy (maart 1679) [2]). Te vergeefs was Meinders in allerijl naar Parijs gezonden; de Keurvorst had nog niet kunnen besluiten tot onvoorwaardelijken afstand van Pommeren, waar zijn leger niet ophield voordeelen te behalen [3]). Nu werd, ingevolge het jongste tractaat de hulp der Staten ingeroepen, die zich evenwel verontschuldigden van een ge-

---

een soort van sommatie in aan al de vorsten die met Frankrijk vrede gesloten hadden „om haer te doen sien dat sij verplight waeren de Tractaten van Alliantie door S. C. D. met haer, ten opsighte van den Oorlogh aengegaen te guaranderen."

256. „Alle die formaliteyten en waren geen oprechte ende tot den Vrede streckende Demarches," 258—260.

267. „Noyt hebben Ambassadeurs meer behagen in het schrijven gehadt dan die van Denemarcken ende Brandenburg. Hare Contestatien hadden alleen in de maendt van Maert bijna soo veel publijcke Schrifturen doen aen den dag komen, als men gesien hadde, gedurende de Negotiatie van alle de Tractaten te samen."

1) DROYSEN, 665. HELWING, 706.

2) Reeds te voren had de Keurvorst de Staten indachtig gemaakt: „dat sij geen minder sorge souden dragen, om een Barriere aen den Rhijnkandt te maecken, als sij hadden aengewent, om 'er een in Vlaenderen te verkrijghen, en dat de conservatie van het Landt van Cleef, niet minder nodigh was tot hare securiteyt, dan hare eygene Frontieren." TOUSSAINT, 153.

3) TOUSSAINT, 228, 278. „Door dien de negotiatie van mijn Heer Meynders geen succes bij den Koning gehadt hadde, en dat die Minister van het Hof was vertrocken, om den Keurvorst sijn Meester te gaen vinden om ampelder instructiën ende een breder plein pouvoir van hem te verkrijgen, soo quam hij doenmaels weder te Nijmeghen, alwaer hij des anderen daeghs, den elfden may, een seer lange Conferentie met mijn Heer Colbert hadde, het welcke dede hopen dat men het besluyten van de Brandenburghsche Vrede welhaest sien soude, maer de Heer Meinders nam, weinige daegen daernae den weg weder nae Parijs." DROYSEN, 666. HELWING, 700, noot 3.

wapende ondersteuning, welke hun krachten op dat oogenblik niet gedoogden [1]); maar langs diplomatieken weg kwamen zij met nadruk tusschen beide: een wapenstilstand werd door hen, hoewel eigenlijk tegen den zin van Blaspeil, van de fransche ambassadeurs te Nijmegen verkregen (31 maart) [2]).

Met nog meer aandrang drong de Keurvorst nu bij de Staten aan het tractaat van 1678 na te komen [3]); hij had gerekend dat een inval der Franschen in Cleve, geheel Europa tot zijn ondersteuning zou doen opstaan; maar hierin vergiste hij zich deerlijk: de partij in de Republiek, die

---

1) MIGNET, IV, 698. „Frédéric Guillaume voyant que les troupes françaises qui occupaient déjà son pays de Juliers allaient envahir celui de Clèves, avait demandé aux Etats Généraux, en vertu de leur alliance de s'opposer à cette invasion. Les Etats Généraux s'y étaient refusés par une résolution du 28 mars."

DROYSEN, 666. „Die Herren Staaten sahen mit Schrecken diese Truppenmacht hart an ihre Grenze; sie legten schleunigst sechs Regimenter nach Schenkenschanz, „daselbst auf die Franzosen zu vigiliren." Auf die Forderung des vertrasmäszigen Schutzes für Cleve antworteten sie mit tiefen Bedauern, denselben jetzt nicht leisten zu können."

2) DROYSEN, 666. TOUSSAINT, 269. „Eyndelijck, wierde na soo vele Contestatien en onnodige Proceduren, het Tractaet van stilstant van Wapenen tot Nymeghen op den laetsten Maert geteeckent, sullende het selve duren tot den eersten May."

TEMPLE, 654. „Door de naarstigheid der Hollandsche Ambassadeurs wierden de Conferentien tusschen de brandenburgsche en deensche Ministers en de Franschen wederom aangevangen, en de Ridder Jenkins ontfing ordre van 't Hof om weder tot zijn functie van Mediateur te keeren."

3) DROYSEN, 672. „Die Franzosen hatten sich während des Waffenstillstandes sich am Unterrhein fort und fort verstärkt, bei Ueberdingen eine Brücke über den Strom geschlagen. Den Antrag des Kurfürsten, staatische Truppen nach Wesel zu legen, hatten die Staaten abgelehnt; seine Aufforderung, ihm die nach dem Vertrage vom 1678 schuldigen 10,000 Mann Hülfstruppen zu stellen, lieszen sie unbeantwortet. Desto eher, meinte man im Haag, werde er sich fügen müssen." MIGNET, IV, 698, Missive van den Keurvorst aan de Staten, 7 april.

den vrede doorgedreven had, was geenszins geneigd dien terstond weer voor den van ouds gehaten keurvorst van Brandenburg op te offeren, en de Keizer dacht desgelijks: om zelfs iedere mogelijkheid van botsing weg te nemen werden de keizerlijke troepen die zich in de nabijheid bevonden naar Boheme teruggetrokken, zoodat de Keurvorst, toen de wapenstilstand afgeloopen was, zich zelfs van de laatste hoop op andere bondgenooten dan Denemarken beroofd zag [1]). Maar daar beide intusschen hun wapenrusting niet gestaakt hadden. hervatte Frankrijk ook onmiddelijk den oorlog: de maréchal de Créquy trok met 20,000 man over den Rijn, veroverde Marck, Lippstadt en alles wat de Keurvorst tot aan den Weser bezat, trok daarop ook dien stroom over (30 juni) en bedreigde Maagdenburg, na de keurvorstelijke troepen, die bovenal, trotsch op hun zege op Zweden den oorlog met Frankrijk geëischt hadden, tweemaal verslagen te hebben [2]). Thans was Friedrich Wilhelm genoodzaakt den vrede te verzoeken; reeds was Meinders naar Parijs om nog de best mogelijke voorwaarden te verwerven [3]), en nu ontving Blaspiel last een tweeden wapenstilstand te sluiten: behendig werd daarbij op het eergevoel der Franschen gewerkt, de Keurvorst —

1) DROYSEN, 671, 672.

2) DROYSEN, 665, 673. HELWING, 706. MIGNET, 699. TOUSSAINT, 274.

3) DROYSEN, 679. „Meinders war seit dem 29 Mai in Paris; seiner Weisung gemäsz war er so zäh wie möglich gewesen. Jeder Vorschlag den er zu machen hatte, erst das halbe, dann das ganze Cleve, dann Preuszen für Pommern, dann Pommern bis zur Peene, Pommern bis zur Ucker, war zurück gewiesen worden."

MIGNET, 750. „Le grand électeur fut alors contraint de céder à la nécessité. Il avait envoyé depuis quelque temps son ministre Meinders en France pour obtenir ou la Poméranie, ou, à défaut, les conditions les plus supportables."

zoo heette het — gaf zich geheel aan de edelmoedigheid van Lodewijk XIV over. Bovenal moest de inmenging der Staten vermeden worden; dat Brandenburg onderhandelde, werd zelfs voor hen bedekt gehouden, te meer daar de Schenkenschans, die het vorige jaar aan de Republiek was afgestaan, nu door den Keurvorst aan Frankrijk ten pand werd geboden, hetgeen evenwel niet aangenomen werd: den 3den mei werd een tweede wapenstilstand te Xanten gesloten [1]). De zending van Meinders was echter

1) DROYSEN, 673. "Die Sache müsse niemand, auch den staatischen Gesandten nicht gesagt werden."

674. "Im Haag fühlte man sich äuszerst beklommen, zumahl als man erfuhr dasz Meinders in Nymegen angekommen sei, um wieder nach Paris zu gehen; man glaubte nichts anders, als dasz Brandenburg sich mit Frankreich zu einem Angriff auf die Staaten vereinen werde. Wie war man froh, als der französische Gesandte zwar die rückständigen Contributionen sehr ernstlich forderte, aber die Versicherung der Freundschaft seines Königs hinzufügte, auch mittheilte, dasz der Kurfürst zwar auch die Schenkenschanz angeboten, der König sie aber nicht angenommen habe." Voorzeker een hoogst overdreven en eenzijdige voorstelling.

TOUSSAINT, 276. "De voornaemste Conditien, die Monsr Colbert door het verlangen van den stilstant verkreeg, waren, dat, om te toonen de goede trouwe met dewelcke den Heere Ceurvorst met den Koning wilde handelen, de Generael Spaen de steden Wesel ende Lipstadt in de magt van den Koning soude stellen, om deselve te bewaren tot die tijdt toe, dat de Vrede tusschen sijne Majt ende sijne Geallieerde ter eenre, en den Ceurvorst ter andere sijde soude geteekent ende geratificeert wesen. Men was des te meer over die Conditien gesurpreneert, om dat mijn Heer de Keurvorst sig niet difficieel in die Steden overtegeven betoonde, offererende selve oock Schencken-schans in handen van sijne Maj. te stellen, die het weygerde, om geen ongerustigheyt onder de Staten-Generael te verwecken, aen dewelcke hij dat getuygenisse van sijne goede intentien, door mijn Heer den Grave van Avaux sijnen Extraordinaris Ambassadeur, dede bekent maken.

Men hadde moeyte te bevatten wat politijck insigt mijn Heer de Keurvorst van Brandenburg mogte hebben, in het vrijwillig overgeven van sijne beste plaetsen ...... Men geloofde dat hij wel sag dat hij niet lange in die plaetsen kon tegenstandt bieden" enz.

geen geheim; de engelsche en nederlandsche gezanten te Parijs ondersteunden hem zooveel mogelijk [1]), terwijl Zweden alles poogde te doen mislukken, opdat het door de fransche wapenen Pommeren mocht erlangen, wellicht Brandenburg voor goed onderwerpen. Maar een eigenhandig schrijven van den Keurvorst aan Lodewijk XIV besliste de zaak [2]): den 29sten juni sloten Pomponne en Meinders een tractaat te Saint-Germain [3]), waarbij Stralsond en Stettin aan Zweden teruggeven werden, Brandenburg echter een deel van Pommeren aan gene zijde van den Oder behield, en daarenboven in een afzonderlijk artikel de som van 300,000 kroonen ontving van Lodewijk XIV, die den lof van edelmoedigheid, hem door den Keurvorst bij voorbaat toegezwaaid, wel moest rechtvaardigen; minder edelmoedig evenwel handelde de Keurvorst-zelf, want terwijl hij zijn bondgenooten, bovenal den Staten, zoo bitter verweten had dat zij hem door hun afzonderlijke tractaten in het ongeluk hadden gestort, liet hij nu op zijn beurt Denemarken, dat hem steeds getrouw gebleven was, in den steek, zonder den minsten waarborg dat Frankrijk het niet weerloos aan de wraakzucht van het nu overmoedig geworden Zweden

---

1) DROYSEN, 679. „Freilich bemühten sich die staatischen und englischen Gesandten des Brandenburgers Sache zu empfehlen, aber ihr Wort galt in Paris weniger denn nichts ...... Die Briefe, die Meinders aus dem Haag erhielt, überzeugten ihn, dasz man dort Brandenburg sterben und verderben lassen werde, ohne die Hand zu rühren.”

2) MIGNET, 700, brief van den Keurvorst aan den koning van Frankrijk, 26 mei 1679.

701. „Louis XIV se laissa toucher.”

3) MIGNET, 701. DROYSEN, 680 en 681. HELWING, 470, 708. ENNEN, 362. TEMPLE, 664.

TOUSSAINT, 294, „De herstellinge van de Westphaelse Tractaten was het fundament van dat van Brandenburg.”

zou prijs geven [1]; gelukkig echter had dit niet plaats, hoewel toch eerst in september de vrede van Fontainebleau, tusschen Frankrijk en Denemarken, volgde, dat zich eenige weken later, te Lund ook met Zweden verzoende, bij welke gelegenheid het echter verscheiden vestingen in Schonen, Helsingborg en Landscrona, benevens de eilanden Rügen en Gothland aan zijn erfvijand moest afstaan [2].

De algemeene vrede was nu hersteld, evenwel was niemand gerust; Lodewijk XIV had met den vrede van Nijmegen zijn glanspunt bereikt, zijn vijanden waren verslagen of verdeeld, maar het bewustzijn van zijn heerschappij over Europa gaf de eerste aanleiding tot haar verval: zijn overmoedig gedrag noodzaakte van zelf de bondgenooten van 1674 hun onderlinge grieven te laten varen, en zich nogmaals te verbinden. Maar de uiteenzetting hoe dit in zijn werk ging, behoort reeds niet meer tot het tijdvak dat wij ons ten taak gesteld hadden te schetsen; de oorzaken en lotgevallen van de Coalitie van 1689, en de daarop gevolgde algemeene oorlog tegen Frankrijk, zijn reeds de inleiding tot de wordingsgeschiedenis van het koningrijk Pruisen; ons overzicht behoort derhalve met den vrede van Nijmegen gesloten te worden.

---

1) TOUSSAINT, 295. „De Keurvorst en was niet vrij van de Clausule, die alle de andere, die haer Tractaet met Vranckrijck gemaeckt hadden, hadden gemeen gehadt; te weten, dat hij nog directelijck nog indirectelijck, den Koning van Denemarcken sijne Geallieerde, soude mogen secoureren, soo hij continueerde in het voeren van den Oorlog tegens Sweden."

2) MIGNET, 702.

STELLINGEN.

I.

Non requiritur ut obligatio pecunia aestimari possit.

II.

Dies adjectus interpellat pro homine.

III.

In aestimandis fructibus *percipiendis* qui dicuntur, tantum rei non petitoris ratio habetur.

IV.

Jus gentium, quale apud recentiores intelligitur, apud Romanos in usu fuisse, minime ex lege 19 Dg. *de captivis et postliminio* (XLIX 15) et lege 17 Dg. *de legationibus* (L 7) probari potest.

V.

Art. 1292 B. W. is van toepassing op de wederkeerige overeenkomsten.